DAVID E. MURPHY

ENIGMA BARBAROSSA

CE ȘTIA STALIN

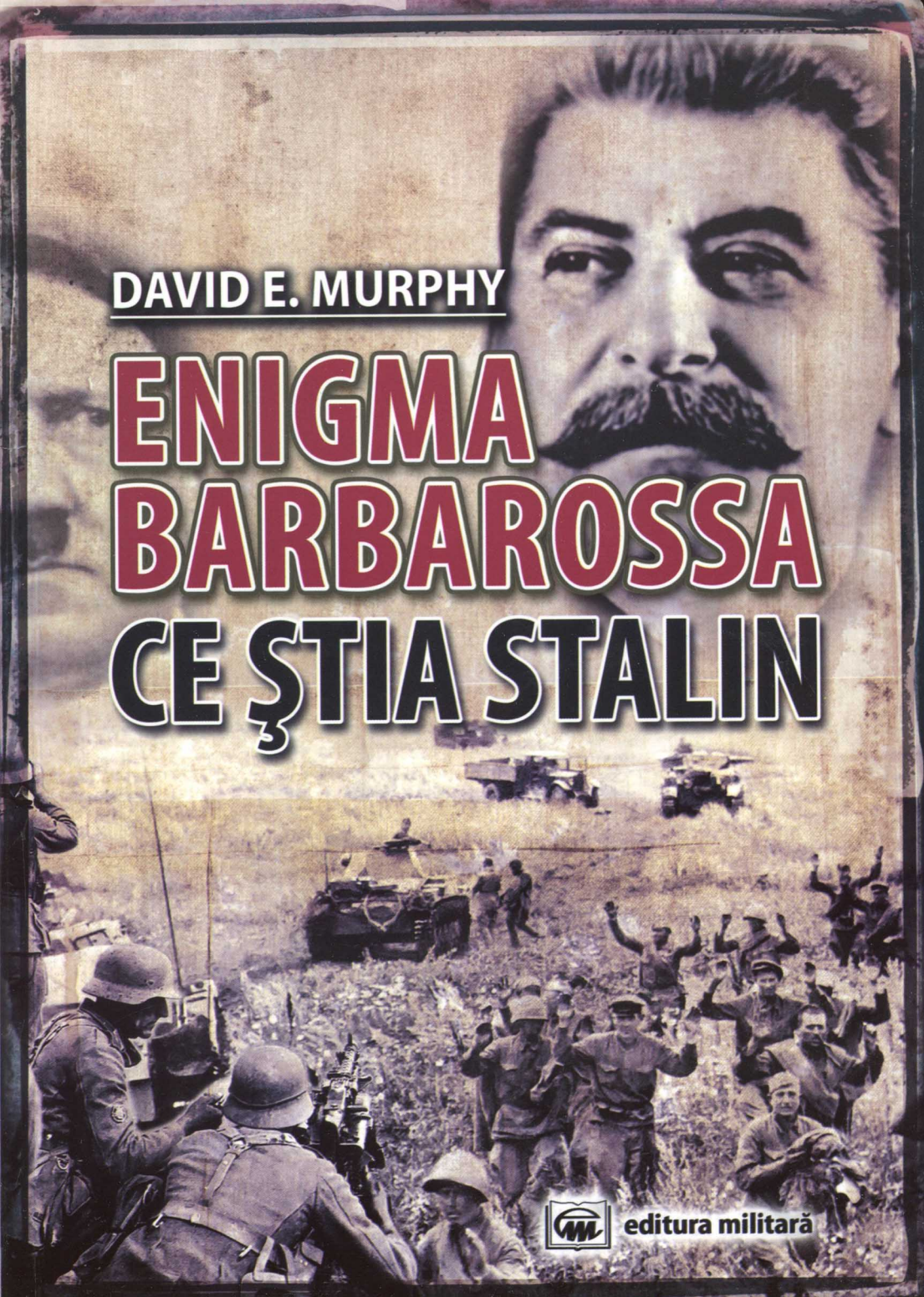

editura militară

DAVID E. MURPHY

ENIGMA BARBAROSSA
Ce ştia Stalin

DAVID E. MURPHY

ENIGMA BARBAROSSA

Ce ştia Stalin

Traducere: Mona IOSIF

EDITURA MILITARĂ
BUCUREŞTI, 2013

Coperta: Adrian PANDEA
Redactare & layout: Marius IORGULESCU

David E. Murphy, *What Stalin Knew: the Enigma of Barbarossa*
Yale University Press New Haven & London

Copyright © 2005 by David E. Murphy
All rights reserved

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MURPHY, DAVID E.
Enigma Barbarossa: ce ştia Stalin / David E. Murphy; trad.: Mona Iosif. - Bucureşti: Editura Militară, 2013
Index
ISBN 978-973-32-0918-8

I. Iosif, Mona (trad.)

94(47)"1941.06"

CUPRINS

Cuvânt-înainte al autorului *[la ediția în limba engleză, 2005]* 11
Abrevieri şi acronime 13
Surse utilizate 15

Introducere. Controlul absolut al lui Stalin, interpretări greşite şi decizii dezastruoase 19
Capitolul 1. Stalin *versus* Hitler. Context 25
Capitolul 2. Un general de neclintit: Ivan Iosifovici Proskurov 31
Capitolul 3. Proskurov îl avertizează pe Stalin 39
Capitolul 4. Granițele sovietice se extind spre vest 53
Capitolul 5. Finlandezii luptă. Proskurov este făcut țap ispăşitor 71
Capitolul 6. Rezidențele din Europa de Vest ale Direcției Informații Militare sovietice 87
Capitolul 7. Rezidențele din Europa de Est ale Direcției Informații Militare sovietice 97
Capitolul 8. Cine sunteți dvs., dr. Sorge? Stalin nu a auzit de dvs. 111
Capitolul 9. Informațiile externe ale NKVD 119
Capitolul 10. Spionii recrutați de Fitin 125
Capitolul 11. Ascultând inamicul 137
Capitolul 12. Lucrători la căile ferate 147
Capitolul 13. Trupele de grăniceri ştiau 155
Capitolul 14. Proskurov este demis 169
Capitolul 15. Golikov şi Operația *Leul de Mare* 177
Capitolul 16. „Noi nu deschidem focul asupra avioanelor germane pe timp de pace" 193

Capitolul 17. Dezinformarea germană. De ce a fost crezută de Stalin? 205
Capitolul 18. Scrisori secrete 219
Capitolul 19. Epurările reîncep 227
Capitolul 20. În ajunul bătăliei 239
Capitolul 21. O vară de chin 251
Capitolul 22. Ultime considerații 267
Concluzie. Va fi viitorul doar o reiterare a trecutului? 281

Anexa 1. Organizațiile şi funcțiile informațiilor militare sovietice 289
Anexa 2. Scrisorile lui Hitler către Stalin 293
Anexa 3. Lista celor executați fără proces la 28 octombrie 1941 297
Anexa 4. Cronologia rapoartelor provenite de la agenți 299
Anexa 5. Glosar. Spionii şi ofițerii care îi gestionează 303

Indice de nume 313

Soției mele, Star

La începutul anilor '20, Stalin şi câţiva dintre colegii săi se relaxau în Parcul Morozovka, întinşi pe iarbă. Unul dintre ei a întrebat: „Ce poate fi mai bun pe lumea asta?". „Cărţile", a răspuns unul. „Nu există nicio plăcere mai mare decât femeia, femeia ta", a replicat un altul. Apoi, a fost rândul lui Stalin: „Cel mai dulce lucru este să ticluieşti un plan, apoi, mereu la pândă, să aştepţi multă, muuuultă vreme, până afli unde se ascunde individul. Apoi, să-l prinzi şi să te răzbuni."

MIKLOS KUN, *Stalin: An Unknown Portrait*

CUVÂNT-ÎNAINTE AL AUTORULUI
[la ediția în limba engleză, 2005]

Această carte apare în urma unei sugestii a lui Jonathan Brent, directorul editorial al editurii Yale University Press, cel care mi-a adus primul în atenție vasta colecție de documente de arhivă din domeniul informațiile secrete sovietice, organizată de către Aleksandr N. Iakovlev şi de membrii organizației sale, Fundația Internațională „Democrația" din Moscova. Brent considera că vom aduce o contribuție valoroasă la înțelegerea evenimentelor care au condus la invadarea URSS de către germani, la 22 iunie 1941, dacă eu, ca ofițer de informații de carieră, voi cerceta, din această perspectivă, modul cum funcționau serviciile sovietice la acea vreme şi cum a reacționat Stalin la rapoartele despre iminenta invazie germană pe care acestea i le prezentau. Încă de la început, Jonathan Brent şi echipa sa de la Yale University Press mi-au sprijinit necondiționat eforturile. Trebuie să-i mulțumesc în mod special redactorului acestei cărți, Roslyn Schloss, a cărei muncă herculeană a transformat textul în cel pe care îl aveți în fața ochilor.

Cecetările mele au beneficiat mult de sfaturile şi de sprijinul prietenilor şi colegilor mei din Statele Unite, care mi-au făcut cunoscute diverse publicații pe acest subiect. Robert Tarleton mi-a pus la dispoziție materiale din vasta sa bibliotecă, la fel şi Harriet Scott, care continuă să urmărească îndeaproape domeniul afacerilor militare din Rusia. Vechiul meu prieten, William J. Spahr, biograful lui Jukov, a fost întotdeauna gata să răspundă întrebărilor mele. Un alt prieten, Hayden B. Peake, în prezent custodele arhivelor CIA, m-a încurajat în munca mea, la fel ca şi istoricii CIA Kevin C. Ruffner, Donald P. Steury şi Michael Warner. Serge Karpovici, un fost coleg şi un vechi prieten, m-a găzduit în Moscova, mi-a făcut cunoştință cu prieteni şi apropiați ai săi de acolo şi mi-a desluşit complicatele fraze ruseşti întâlnite în procesul de traducere.

Îi datorez mulțumiri deosebite lui Ghennadi Inozemțev, pentru ospitalitatea sa şi a familiei sale şi pentru sprijinul de neprețuit care m-a ajutat să mă descurc în complexitatea birocrației şi a internetului ruseşti. Foarte important a fost contactul pe care el l-a menținut, în interesul meu, cu Lidia Ivanovna Morozova,

fiica generalului Proskurov, care i-a împărtăşit amintiri despre tatăl ei. Serghei A. Kondraşev, cu care am colaborat în calitate de coautori ai lucrării *Battleground Berlin: CIA versus KGB in the Cold War (Câmp de luptă Berlin: CIA versus KGB în Războiul Rece)*, merită, de asemenea, o menţiune specială, pentru eforturile sale în relaţionarea cu Serviciul Rus de Informaţii Externe (SVR) şi pentru ospitalitatea sa în Moscova.

În sfârşit şi cel mai important, fără ajutorul soţiei mele, Star, această carte nu ar fi fost niciodată terminată. M-a încurajat tot timpul, iar eforturile ei de a-mi citi şi corecta paginile, precum şi răbdarea de a transforma capitolele neşlefuite într-o formă acceptabilă, pe calculator, au fost neprețuite.

ABREVIERI ŞI ACRONIME

AMTORG: Compania Comercială Sovietică din New York

AVP RF: Arhiva de Politică Externă a Federației Ruse

CC: Comitetul Central al Partidului Comunist

Ceka: vezi VCKBKS

ENIGMA: Maşina de codare germană

FSB: Serviciul Federal de Securitate (*Federalnaia Slujba Bezopasnosti*)

GKO: Comitetul de Stat pentru Apărare (*Gosudarstvennîi Komitet Oboronî*) 1941-1945

GPU: Direcția Politică de Stat (*Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie*), 1923-1934

GRU: Direcția Generală de Informații (*Glavnoe Razvedîvatelnoe Upravlenie*) a Marelui Stat Major al armatei sovietice

GTU: Direcția Generală de Transporturi a NKVD (*Glavnoe Transportnoe Upravlenie*)

GUGB: Direcția Generală a Securității Statului a NKVD (*Glavnoe Upravlenie Gosudarstvennoi Bezopasnosti*)

GULAG: Direcția Generală a Lagărelor (*Glavnoe Upravlenie ispravitelno-trudovîh laghe-rei i kolonii*)

GUPV: Direcția Generală a Trupelor de Grăniceri (*Glavnoe Upravlenie Pogranvoisk*)

JIC: Comitetul Întrunit pentru Informații (*Joint Intelligence Committee*) al Marii Britanii

MGB: Ministerul Securității Statului (*Ministerstvo Gosudarstvennoi Bezopasnosti*)

MI-5: Serviciul de Securitate britanic (contrainformații)

MI-6: Serviciul Secret de Informații britanic

MVD: Ministerul de Interne (*Ministerstvo Vnutrennih Del*)

Narkom: Comisar al poporului (*Narodnîi Kommisar*)

NKGB: Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului (*Narodnîi Kommisariat Gosudarstvennoi Bezopasnosti*)

NKID: Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe (*Narodnîi Kommisariat Inostrannîh Del*)

NKO: Comisariatul Poporului pentru Apărare (*Narodnîi Kommisariat Oboronî*)

NKPS: Comisariatul Poporului pentru Căile de Comunicație (*Narodnîi Kommisariat Putei Soobşenia*)

NKVD: Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne (*Narodnîi Kommisariat Vnutrennih Del*)

OKW: Comandamentul Suprem al Forțelor Armate germane (*Oberkommando der Wehrmacht*)

OUN: Organizația Naționaliștilor Ucrainieni (*Organizația Ukrainskih Naționalistiv*)

PVO: Apărarea Antiaeriană (*Protivovozduşnoi oboronî*)

RF: Federația Rusă (*Rossiiskaia Federația*)

RGVA: Arhiva Militară de Stat a Rusiei

RKKA: Armata Roşie a Muncitorilor şi Țăranilor (*Raboce-Krestianskaia Krasnaia Armia*)

RU: Direcția Informații Militare (*Razvedîvatelnoe Upravlenie*)

RU GS KA: Direcția Informații, Statul Major General, Armata Roşie (*Razvedîvatelnoe Upravlenie, Generalnîe Ştab, Krasnaia Armia*)

SIS: Serviciul Secret de Informații britanic (*Secret Intelligence Service* – MI-6)

SNK: Sovietul Comisarilor Poporului (*Sovet Narodnîh Komissarov*)

Stavka: Marele Cartier General (*Stavka*) al Armatei Roşii în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial

SVR: Serviciul de Informații Externe al Federației Ruse (*Slujba Vneşnei Razvedki*)

TASS: Agenția Telegrafică a Uniunii Sovietice (*Telegrafnoe Aghentstvo Sovetskogo Soiuza*)

ULTRA: numele de cod al operațiunii britanice de decriptare a codurilor germane

VCKBKS: Comisia Extraordinară a Întregii Rusii pentru Combaterea Contrarevoluției şi Sabotajului (*Vserossiikaia Cerezvîceainaia Komisia po Borbe s Kontrrevoliuției i Sabotajem*); precursoare a altor organizații de securitatea statului: GPU, OGPU, NKVD, NKGB, MGB şi KGB

VENONA: program secret anglo-american de decriptare a mesajelor sovietice

VKP(b): Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (bolşevic) (*Vsesoiuznaia Kommunisticeskaia Partia (bolşevikov)*)

VNOS: Serviciul sovietic de observare aeriană, avertizare şi comunicații (*Slujba vozduşnogo nabliudenia, opoveşenia i sviazi*)

SURSE UTILIZATE

Principala resursă în cercetarea întreprinsă în scrierea acestei cărți a fost colecția de documente în două volume *1941 god (Anul 1941)*, publicată la Moscova, în anul 1998, de către *Mejdunarodnîi Fond „Demokratia"* (Fundația Internațională „Democrația") în seriile *Rossia – XX Vek*. Potrivit editorului principal, academicianul Aleksandr N. Iakovlev, colecția a fost realizată ca răspuns la o directivă din 1995 a președintelui Federației Ruse, Boris Elțîn. Documentele au fost adunate din Arhiva Afacerilor Externe ale Federației Ruse (AVP RF), Arhiva Președinției Federației Ruse (AP SVR), Arhiva Centrală a Serviciul de Informații Externe (TsA SVR), Arhiva Militară de Stat a Rusiei (RGVA), Arhiva Economică de Stat a Rusiei (RGAEh), Centrul Rus pentru Păstrarea și Studierea Documentelor de Istorie Recentă (RtsKhIDNI), Centrul pentru Păstrarea Documentației Actuale (TsKhSD), Arhiva Centrală a Ministerului Apărării al Federației Ruse (TsA MO FR) și Arhiva Centrală a Serviciului Federal de Securitate (TsA FSB). Colecția conține de asemenea documente germane relevante pentru această perioadă, provenind din diverse arhive ale Republicii Federale Germania.

În plus față de principala colecție a lui A.N. Iakovlev, am folosit două colecții de documente. Prima, *Organi Gosudarstvennoi Bezopasnosti SSSR v Velikoi Otecestvennoi Voine (Organele Securității de Stat ale URSS în Marele Război al Patriei)*, a fost publicată în două volume, la începutul anului 1995, de către Serviciul Federal de Contrainformații (FSK), mai târziu redenumit Serviciul Federal de Securitate (FSB). Aceasta conține documente care redau rapoarte întocmite de FSK și Serviciul de Informații Externe (SVR) pentru perioada premergătoare lunii iunie 1941. Ea este în mod special valoroasă, deoarece conține sinopsisuri biografice detaliate ale fiecărei persoane care apare în documente. A doua, *Sekreti Ghitlera na stole u Stalina (Secretele lui Hitler pe biroul lui Stalin)*, a fost publicată tot în 1995, spre sfârșitul anului, de FSB și SVR. Aceasta aduce în atenție documente care acoperă numai perioada din martie 1941 până la 22 iunie, același an. Există unele documente care apar în ambele colecții, a TsA SVR și a TsA FSB. Unele documente se regăsesc, de asemenea, și în *1941 god*.

Scopul acestor lucrări este să demonstreze că, în perioada de dinainte de război, securitatea internă şi serviciile de informaţii externe ale securităţii de stat au oferit conducerii sovietice avertizări ample despre iminenţa atacului german, dar rapoartele lor au fost ignorate. Posibilele motivaţii pentru un asemenea comportament sunt dezbătute uşor diferit în cele două lucrări. În plus, ambele prezintă versiunea proprie asupra evenimentelor şi circumstanţelor care au condus la invadarea Uniunii Sovietice de către Germania, susţinând că Franţa şi Anglia, sprijinite de Statele Unite, plănuiau, încă de la începutul anilor 1930, să direcţioneze puterea militară germană în ascensiune împotriva URSS, într-o campanie de eliminare a „bolşevismului". Drept rezultat, Occidentul şi Uniunea Sovietică au eşuat în crearea unei coaliţii anti-Hitler, iar Stalin a fost forţat să încheie un tratat de neagresiune cu Germania. Nu sunt de acord cu această poziţie, deşi ea se bucură de o susţinere importantă în cercurile oficiale ale Rusiei de azi. Este încă utilizată de unii pentru a-l exonera pe Stalin de răspundere în ceea ce priveşte comportamentul avut în lunile care au precedat invazia germană şi pentru a explica eşecul serviciilor de informaţii de a-i slăbi lui Stalin convingerea că, dacă Hitler nu ar fi provocat de măsuri defensive sovietice, el n-ar invada URSS, până când sovietele nu ar fi fost mai bine pregătite.

În contradicţie cu aceste două lucrări, cartea lui Iakovlev, *1941 god*, îl învinovăţeşte direct pe Stalin. Unii susţin însă că, în selecţia sa de documente, Iakovlev evidenţiază dovezile care anunţă invazia germană şi lasă în umbră pe cele care arată că forţele germane ar fi putut fi utilizate pentru un atac îndreptat asupra Angliei. Această critică nu este întru totul exactă, dar este adevărat că lucrarea lui Iakovlev nu explică criteriile folosite pentru alegerea documentelor de arhivă sau standardele utilizate de îngrijitorii ediţiei în procesul lor de selecţie. Ştim totuşi că lucrarea *1941 god* este singura publicaţie rusă care conţine rapoarte oficiale ale serviciilor de informaţii militare, completate de referinţe din Arhiva Centrală a Ministerului Apărării (TsA MO RF).

Până acum, nu a fost publicată nicio istorie oficială a GRU – informaţiile militare. În anul 2001, Olma Press din Moscova a publicat o lucrare în două volume scrisă de Aleksandr I. Kolpakidi şi de Dmitri P. Prohorov, intitulată *Imperia GRU*, care prezintă date despre istoria, organizarea şi personalităţile informaţiilor militare, fără să ofere totuşi referinţe de arhivă. În 2002, editura Neva din Petersburg, în colaborare cu Olma Press, a publicat lucrarea *GRU: Dela i Liudi*, în colecţia *Rossia v Litah*. Această carte, scrisă de Veaceslav M. Lure şi Valeri Kocik, deşi la rândul ei neoficială, conţine numele a peste 1 000 de ofiţeri din serviciile militare de informaţii, şi, lucru extraordinar, include şi un indice. Totuşi, nu există nicio referinţă la arhive care să sprijine aceste date.

Celelalte referinţe din cartea mea la rapoartele serviciilor de informaţii şi la variate documente au fost preluate din lucrări şi periodice ruseşti şi străine citate la note. În fond, toate aceste surse suferă din pricina aceleiaşi lipse a documentării de arhivă. Aşadar, este aproape imposibil să se dovedească sau să se respingă

afirmațiile din aceste surse, citate de unii şi dezaprobate de alții. Un bun exemplu este seria de articole realizate Ovidi Gorceacov, intitulată *„Nakanune, ili Traghedia Kassandrî: Povest v Documentah"* în numerele 6 şi 7 ale periodicului *Gorizont* (1988). Gorceacov prezintă o serie de rapoarte ale agenților NKGB despre mai multe ambasade străine. Am verificat aceste rapoarte împreună cu un general-maior din FSB, recent trecut în rezervă, care susținea că nu există înregistrări ale numelor de cod ale agenților, îşi exprima îndoielile cu privire la veridicitatea informațiilor lui Gorceacov şi adăuga că, în orice caz, din pricina pierderilor suferite în timpul epurărilor, NKGB nu ar fi avut capacitatea de a gestiona agenții la o scară aşa de mare. Este posibil, dar capitolul 8, *Organs of State Security in the Prewar Period. 1939-june 1941* (Organele Securității de Stat în perioada de dinainte de război. 1939-iunie 1941) din *Istoria Sovețkih Organov Gosudarstvennoi Bezopasnosti (Istoria organelor Securității de Stat sovietice)*, un document strict secret publicat în 1997 sub îngrijirea directorului KGB Victor M. Cebrikov, pentru a fi folosit ca text de manual în şcolile KGB, arată că Direcția a II-a a NKGB (Contrainformații) era într-adevăr capabilă să organizeze operații foarte sofisticate, la nivel de agenți şi tehnică, direcționate împotriva personalului şi tehnicii străine din Moscova. Un articol recent descrie o operație tehnică foarte complexă executată la reşedința unui ataşat militar german de rang înalt, care a implicat săparea unui tunel de la o casă vecină. Încheiată în august 1941, această operație a permis accesul la detalii esențiale privind atitudinile şi acțiunile ambasadei germane în ultimele două luni de dinaintea invaziei.

Singurul meu acces direct la arhive a fost la Arhiva Militară de Stat a Rusiei (RGVA), acolo unde am putut să consult dosarul personal al lui Ivan I. Proskurov. Mărturiile superiorilor săi din armată şi ale ofițerilor politici arată că Proskurov a fost un pilot dedicat şi un comunist devotat. Nu am primit acceptul de a cerceta Arhiva Centrală a Ministerului Apărării (TsA MO RF) şi nici nu am putut obține răspunsuri la o serie de întrebări în legătură cu unele chestiuni, dezbătute în publicații nesecretizate, pe tema serviciilor militare de informații.

Ştiam că accesul la Arhiva Centrală a SVR, serviciu succesor al Direcției Generale I (Serviciul de Informații Externe al KGB), era imposibil de obținut, astfel încât am pregătit un set asemănător de întrebări, de asemenea bazate pe informații din arhiva SVR, publicate în *1941 god*. Pentru acestea, am inclus referințe oficiale din arhive şi le-am trimis Biroului de Relații Publice al SVR în octombrie 2002. În mai 2003, am fost informat că SVR nu îmi va putea pune la dispoziție nici măcar acele documente apărute în *1941 god*. Acestea fuseseră resecretizate. Mai mult, SVR nu putea să facă publice documente de arhivă relative la evenimente sau incidente derivate din articole nesecretizate sau din publicații nesecretizate ale SVR.

Primul număr din publicația *Buletin* a Proiectului pentru Istoria Mondială a Războiului Rece (1992) conține următoarea frază: „Pentru istoricii Războiului Rece, frustrați timp de zeci de ani de secretele care au înconjurat arhivele sovieti-

ce, lunga aşteptare pare să se încheie." Peste mai bine de zece ani, am descoperit că, pentru tema mea de interes – informaţiile pe care le avea Stalin în legătură cu intenţiile germane din anii 1940-1941 –, arhivele de dinainte de război deţinute de serviciile sovietice de informaţii şi de siguranţă nu puteau fi accesate. Era evident faptul că interzicerea accesului la informaţii reflectă deciziile politice ale actualei conduceri ruse, pentru a se asigura că numai aceste servicii pot utiliza materialele de arhivă proprii pentru interpretarea trecutului.

INTRODUCERE

Controlul absolut al lui Stalin, interpretări greşite şi decizii dezastruoase

La 17 iunie 1941, Stalin a primit un raport semnat de Pavel M. Fitin, şeful serviciului de informaţii externe al NKGB, în care se spunea că „toate pregătirile Germaniei pentru un atac armat asupra Uniunii Sovietice au fost încheiate şi că invazia poate fi aşteptată oricând." Sursa era un ofiţer de informaţii din Ministerul Aerului, condus de Hermann Göring. Pe marginea raportului, Stalin a mâzgălit o notă către şeful lui Fitin, comisarul poporului pentru siguranţa statului, Vsevolod N. Merkulov: „Tovarăşe Merkulov, îţi poţi trimite «sursa» din cadrul comandamentului aviaţiei germane în mă-sa. Asta nu este o sursă, ci un *agent de dezinformare*." La cinci zile după ce Stalin îşi exprima aceste sentimente, începea atacul violent al Germaniei, aducând cu sine un război care va avea ca rezultat moartea a douăzeci de milioane de cetăţeni sovietici.

Această catastrofă a fost atât de mare, încât poporul rus nu a reuşit nici până azi să-şi revină. Nevoia de a găsi o încheiere, un răspuns pentru acei ani, este atât de mare, încât în Rusia continuă şi la ora actuală dezbaterile dureroase, legate, în principal, de rolul jucat de Stalin. Înainte de a examina acţiunile lui Stalin din anii de dinaintea războiului, este totuşi esenţial să înţelegem că acesta deţinea controlul politic total. Neavând nicio opoziţie serioasă, a devenit principalul factor de decizie, generator al politicilor interne şi externe, supremul „Şef" care nu tolera nicio contrazicere. Stalin, deja Prim Secretar al Comitetului Central al VKP(b), a devenit Preşedinte al Sovietului Comisarilor Poporului la 5 mai 1941. Mulţi observatori vestici au presupus că noua poziţie era necesară pentru a-i permite lui Stalin să joace un rol mai puternic în negocierile cu Germania. În realitate, această schimbare a creat numai impresia unei consolidări a puterii lui Stalin. Ca Prim Secretar al partidului, Stalin domina deja Politburoul şi Comitetul Central.

Puterea lui Stalin deriva numai în parte din poziţia sa formală, fiind determinată într-o măsură mult mai mare de teama universal răspândită că, fără niciun avertisment, la porunca lui, orice cetăţean se putea trezi în ghearele şefului aparatului poliţienesc, Beria, şi ale inchizitorilor săi politici. Toţi, de la comisari ai po-

porului la generali marcanți și până la funcționarii cei mai de jos, știau că asupra lor se putea abate, oricând, fie condamnarea la moarte, fie ani lungi de GULAG. Exploatându-le teama, Stalin a putut să-și promoveze vederile aberante asupra politicii externe, a strategiei militare, a dezvoltării armamentelor și așa mai departe, de obicei fără să întâmpine nicio opoziție din partea specialiștilor. Insistența cu care a susținut adoptarea sugestiei vechiului său prieten, mareșalul Grigori I. Kulik, ca tunurile antitanc de 107 mm, folosite în războiul civil rus din anii 1917-1919, să fie adaptate pentru tancurile din anul 1941 este numai un exemplu. Un altul ar fi refuzul de a permite apărării aeriene sovietice să împiedice misiunile de recunoaștere ale aviației germane în anul de dinaintea invaziei.

Acest climat de cumplită frică, întărită de secretul în care lucrau Stalin și lingăii care îl înconjurau, i-a pus în dificultate până și pe cei mai buni generali și comandanți sovietici, chiar dacă iminenta confruntare cu Germania se apropia. În relațiile cu cei din jur sau cu emisarii străini, Stalin era un maestru al conspirațiilor, interpretând, după caz, rolul liderului genial sau al negociatorului dur. În relaționarea cu subordonații sau cu Comitetul Executiv al Cominternului, Stalin adera la formulările leniniste și la jargonul de partid. Unii istorici occidentali au argumentat că Stalin nu era un revoluționar, ci un om de stat, al cărui scop era acela de a promova interesele naționale ale țării sale. Aceștia trec însă cu vederea faptul că Stalin, deși și-a moderat retorica revoluționară, a rămas un susținător al cauzei comuniste, folosind tacticile revoluționare pentru a-și atinge obiectivele atunci când circumstanțele îi erau favorabile.

Încă din anul 1937, teroarea declanșată împotriva oficialilor de partid suspectați că se opun lui Stalin s-a extins la cadrele Armatei Roșii. Presupus necesare pentru a împiedica crearea unei așa-numite *Coloane a Cincea* în caz de război, acțiunile lui Stalin nu numai că au avut ca rezultat pierderea unor comandanți superiori, precum mareșalul Mihail N. Tuhacevski, dar au și decimat corpul de ofițeri la toate nivelurile ierarhice. Mii de ofițeri cu experiență de luptă și educație aleasă au fost executați, trimiși în lagăre sau înlăturați din funcție. Aceste acțiuni nu au încetat în anii 1938-1939, ci au continuat chiar până în zilele de dinainte de invazia germană. Arestările și execuțiile din această fază târzie au fost direcționate, în cea mai mare măsură, împotriva oficialilor industriei de aviație și a specialiștilor tehnici din forțele aeriene ale Armatei Roșii, care erau făcuți țapi ispășitori pentru eșecul sistemului stalinist de a dezvolta o armă a aerului eficientă.

Un alt grup atacat cu obstinație în mai-iunie 1941 au fost veteranii din războiul civil din Spania. Foști consilieri ai guvernului republican, aceștia au fost aduși înapoi la Moscova pentru a înlocui ofițerii epurați, mulți dintre ei avansând pe scara ierarhică în cadrul Armatei Roșii. Și totuși, aceștia manifestau un spirit independent pe care Stalin nu-l putea tolera. Acești veterani decorați au fost torturați și executați fără proces, la insistențele lui Stalin, privând astfel forțele sovietice de singurele cadre care aveau experiență în lupta contra germanilor.

Decizia lui Stalin de a încheia un pact de neagresiune cu Germania, alături de protocolul secret anexat, a permis URSS să-și extindă granițele vestice pe seama

unei Polonii înfrânte şi să pregătească terenul pentru incorporarea ulterioară în URSS a Ţărilor Baltice şi a unei părţi din teritoriul României. Dar această expansiune s-a făcut cu un preţ foarte mare. În loc să fie consolidată, apărarea Uniunii Sovietice a fost grav subminată. Sovietele au preluat nişte popoare potenţial ostile, care au oferit serviciilor de informaţii germane recruţi gata pentru operaţiuni de sabotaj în preziua invaziei. Din punct de vedere militar, aceste operaţii au prejudiciat comunicaţiile şi transportul sovietice. Fortificaţiile de câmp de-a lungul fostei graniţe, vitale pentru aliniamentul defensiv al Armatei Roşii, au fost distruse, iar noua linie de fortificaţii de-a lungul noii frontiere nu a fost niciodată finalizată. În disputele pe marginea acestei chestiuni, Stalin a insistat să păstreze primele eşaloane în apropiere de noua graniţă, în ciuda lipsei structurilor defensive, ceea ce a reprezentat o eroare fatală. A refuzat să ia în considerare strategia defensivă recomandată de oameni ca mareşalul Şapoşnikov, care credea cu tărie că sistemul de apărare sovietic ar trebui să profite de fortificaţiile dispuse de-a lungul graniţei de dinainte de 1939, astfel încât să ofere posibilitatea unei apărări în adâncime. Se spunea că Stalin n-ar fi vrut să cedeze invadatorilor nicio bucată din pământul acestor noi ţări, din pricina orgoliului de a fi cucerit noi teritorii în vest. Consilierii militari nu au reuşit să-l facă să se răzgândească. Să fi fost oare mândria singurul motiv pentru respingerea strategiei de „apărare în adâncime"?

Mai există şi alte posibile explicaţii, nu numai pentru respingerea unei strategii defensive în adâncime, dar şi pentru decizia de a încheia un pact de neagresiune cu Germania. Unul dintre factori era convingerea fermă a lui Stalin, evidenţiată de Criza sudetă din 1938, că nici Franţa, nici Anglia, ca state capitaliste, nu ar coopera niciodată cu Rusia comunistă pentru menţinerea păcii în Europa Centrală şi de Est. Stalin era convins că cele două ar realiza mai degrabă o înţelegere tacită pentru a se asigura că Hitler se va îndrepta către est, lăsând neatinsă Europa de Vest, şi că ar merge până acolo încât să i se alăture într-un atac împotriva URSS. Stalin se înşela din nou în presupunerile sale şi, odată ce Anglia a declarat război Germaniei şi Churchill s-a alăturat guvernului Chamberlain, erau foarte puţine şanse ca asemenea temeri să se adeverească. Stalin nu ştia decât că, începând din anii 1920, Churchill se opunea cu fermitate şi constant comunismului ca sistem şi se aştepta ca acesta să accepte bucuros invazia germană asupra URSS. Se pare că nu era la curent cu eforturile insistente prin care Churchill, în anii 1930, descriindu-l pe Hitler ca pe o ameninţare majoră la adresa intereselor britanice, a încercat să convingă guvernele conservatoare care s-au succedat să îmbunătăţească apărarea Angliei. Necunoaşterea sau neînţelegerea politicilor Occidentului şi acceptarea naivă a doctrinei marxiste explică mult din comportamentul dezordonat al lui Stalin în materie de politică externă din anii care au precedat invazia germană.

Teoria conform căreia planurile lui Stalin de a ataca preventiv Germania ar explica pasivitatea sa în faţa acumulării de forţe a acesteia rămâne una încă viu dezbătută în studiile ruseşti actuale. Strâns legată de această teorie este acuzaţia că, din pricina faptului că serviciile de informaţii sovietice nu au reuşit să afle data

exactă a atacului german, Stalin nu a putut şti cu precizie când să-şi lanseze propriul atac preventiv.

Documentele examinate în cartea de faţă stabilesc dincolo de orice îndoială că serviciile sovietice de informaţii erau la curent cu această ameninţare. (Pentru o cronologie a rapoartelor de informaţii, a se vedea Anexa 4.). Atât serviciile de informaţii externe, cât şi cele de contrainformaţii au exploatat toate resursele avute la dispoziţie, fie acestea umane sau tehnice. Este adevărat că acestea nu au avut acces la persoane aflate în cercul apropiat al lui Hitler şi nici la cele mai înalte niveluri ale conducerii germane. De asemenea, din câte cunoaştem, nu au dispus – în perioada dinaintea războiului – nici de tehnică de interceptare de înaltă performanţă, aşa cum era, de pildă, cazul serviciilor britanice. Totuşi, gradul de detaliu al rapoartelor pe tema pregătirilor germane în vederea invaziei din iunie 1941 este impresionant, după orice standard. Nu putem accepta nici argumentul avansat de diverse publicaţii cum că acţiunile diversioniste germane au fost cauza principală pentru care serviciile sovietice au întâmpinat dificultăţi în analiza informaţiilor disponibile, în identificarea materialelor de intoxicare şi în transmiterea de rezultate viabile conducerii politico-militare sovietice. Desigur, cei care apără serviciile de informaţii au argumentat că acestea erau, pe atunci, lipsite de resursele necesare pentru a realiza o analiză riguroasă. Dar acest lucru este departe de a fi adevărat în cazul serviciilor militare sovietice, care dispuneau de o unitate de analiză şi care aveau ca principală sarcină interpretarea acţiunilor germane desfăşurate la graniţa sovietică. În ceea ce priveşte Serviciul de Informaţii Externe al Securităţii Statului (NKVD/NKGB), practica intoxicării – „măsurile active" – a reprezentat un element major al doctrinei şi al operaţiilor sale încă de la înfiinţare. Desigur, discernerea liniilor principale ale campaniei de intoxicare a germanilor nu era o sarcină dificilă pentru acest serviciu.

Nu era prima dată când serviciile de informaţii s-ar fi simţit obligate să furnizeze rapoarte care erau considerate a fi conforme planurilor şi politicilor liderilor politici. Şi nici primul caz în care conducătorii politici nu au reuşit să ia măsuri pe baza avertismentelor oferite de servicii. Aceste probleme eterne afectează multe societăţi, dar tind să fie mai pronunţate în ţările democratice, unde vocea poporului poate limita libertatea de acţiune a liderilor. Un astfel de exemplu este atitudinea refractară a guvernelor conservatoare britanice din anii 1930 faţă de conştientizarea pericolului german. Mai aproape de zilele noastre sunt eşecurile administraţiei Bush în legătură cu Irakul. Deşi serviciile de informaţii au produs rapoarte despre arme de distrugere în masă, rapoarte care s-au dovedit a fi neadevărate, administraţiile prezidenţiale au ignorat, pe de altă parte, o serie de indicatori despre intenţiile Al Quaida de a coordona un atac terorist masiv asupra unor ţinte de pe teritoriul Statelor Unite.

Totuşi, nu se poate compara situaţia din 1941 a Sovietelor cu aceea a unui alt guvern din alte vremuri. Întâi de toate, dimensiunile ameninţării erau considerabil mai mari. Imediat după victoria obţinută în Franţa în iunie 1940, germanii au

comasat, la granița URSS cu Polonia ocupată, trupe de combatanți experimentați. Aveau la dispoziție arme performante şi tehnici de acțiune militară pentru arme întrunite, în aşa fel încât reprezentau o amenințare nu numai pentru unitățile Armatei Roşii cu care se înfruntau, ci şi pentru supraviețuirea regimului sovietic în sine. Informațiile puse la dispoziția liderilor sovietici erau precise şi detaliate, dar Stalin le-a respins şi a refuzat să permită armatei sale luarea măsurilor care se impuneau, de teamă să nu „provoace" Germania. Consecințele în termeni de pierderi omeneşti au fost catastrofale, depăşindu-le pe cele suferite de orice altă națiune în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

La 21 iunie 1941, trupele germane şi ale aliaților săi se aflau dispuse la granița sovietică gata de luptă. Acestea se aflau față în față cu trupele sovietice nedesfăşurate complet în dispozitiv şi deloc pregătite pentru confruntare. În istoriografia sovietică şi cea străină, această lipsă de pregătire este în mod obişnuit atribuită incapacității lui Stalin de a lua o decizie. Motivele acestei amânări reprezintă încă subiect de dezbatere, atât în fosta URSS, cât şi în afara ei. Unii istorici susțin că Stalin ar fi avut motive raționale. El credea cu tărie că Hitler, care reuşise să-şi impună dominația asupra Europei de Vest, era prea inteligent pentru a crede că poate cuceri Rusia, în condițiile în care alții, înaintea lui, dăduseră greş. Într-adevăr, acțiunile lui Stalin din iunie 1941 demonstrează că era convins, aşa cum vizaseră acțiunile diversioniste ale lui Hitler, că trupele germane au fost desfăşurate în Polonia ocupată cu scopul exclusiv de a evita bombardamentele şi supravegherea britanice. De asemenea, era convins că Hitler intenționa încă să invadeze Insulele Britanice, o acțiune care ar fi amânat, desigur, orice atac asupra Uniunii Sovietice, dar care, dacă forțele germane ar fi fost respinse şi înfrânte, ar fi deschis drumul lui Stalin către Europa de Vest. Toate acestea s-au dovedit a fi însă nişte iluzii.

Alți specialişti ar putea argumenta că această nehotărâre a lui Stalin, această insistență a sa ca armata să nu acționeze, pentru a nu-l provoca pe Hitler sau pe generalii acestuia, ar fi derivat din conştientizarea faptului că Armata Roşie nu era pregătită să înfrunte Wehrmachtul. Dar însuşi Stalin şi sistemul pe care el l-a creat au fost generatorii acestei situații. Epurările ofițerilor, născute din teama că armata ar putea reprezenta o amenințare la adresa puterii sale, refuzul său de a lua măsuri împotriva zborurilor de recunoaştere ale Luftwaffe, întârzierile în finalizarea construcției zonelor fortificate, incapacitatea economiei sovietice (incluzând fermele colective) de a oferi Armatei Roşii posibilități minimale de transport, toate acestea izvorau dintr-un sistem în care un singur om, permanent înfricoşat de posibilele amenințări la adresa puterii sale personale, a putut să subordoneze nevoile națiunii convingerilor sale iraționale. Rezultatul a fost o catastrofă istorică.

Cu toate că Stalin este principalul responsabil, el nu a acționat singur, aşa după cum nici epurările nu le-ar fi putut duce la capăt de unul singur. El a avut complici binevoitori în cadrul partidului, în structurile statului, în armată şi în serviciile de informații şi de securitate. În climatul de teroare şi de obedință pe care l-a creat, era inevitabilă apariția unor grave erori de delegare a răspunderii

şi de omisiuni, în special din partea serviciilor de spionaj. Informaţiile despre pregătirile Germaniei în vederea invaziei ajungeau într-un volum atât de mare la Moscova, încât chiar şi cei mai docili colaboratori ai lui Stalin din cadrul serviciilor aveau dificultăţi în a stopa fluxul continuu de astfel de rapoarte.

Fără îndoială, Stalin a avut la dispoziţie suficiente date despre pregătirile germane pentru invazia URSS. Dacă acestea ar fi fost evaluate şi diseminate corespunzător, s-ar fi putut lua nişte măsuri defensive care ar fi putut fie să-l determine pe Hitler să se răzgândească, fie să conducă la respingerea atacului, atunci când acesta s-a produs.

CAPITOLUL 1

STALIN *VERSUS* HITLER. CONTEXT

Anul 1945 a cunoscut sfârşitul celui mai distrugător război din istoria omenirii. Printre naţiunile care au suferit cele mai mari pierderi omeneşti şi materiale au fost Germania şi Uniunea Sovietică. Ce a făcut ca acest război catastrofal să fie inevitabil a fost decizia pe care liderul german şi cel sovietic au luat-o la sfârşitul lunii august a anului 1939. De ce a fost luată această decizie? Cum vedeau lumea, la acea dată, liderul Germaniei, Adolf Hitler, şi omologul său, Iosif Stalin?

Atât Germania, cât şi Rusia sovietică au fost înfrânte în Primul Război Mondial. După o perioadă relativ scurtă, dar importantă, de cooperare diplomatică, militară şi economică, pe parcursul anilor 1920, cele două naţiuni au urmat căi diferite de dezvoltare de-a lungul deceniului al treilea al secolului XX. Stalin a reuşit să obţină controlul total al conducerii Partidului Comunist şi s-a implicat în transformarea completă a economiei rurale, eliminând ţăranii independenţi[1], o categorie care începea să se dezvolte, şi forţându-i pe ceilalţi să se înscrie în fermele colective. Această politică a permis în final statului să controleze productivitatea agricolă, dar a generat, de asemenea, şi înfometarea gravă a populaţiei, care a provocat milioane de morţi. Totodată, Stalin a început un program gigantic de industrializare, care a extins mult ramurile deja existente (majoritatea expropriate după revoluţia din 1917) şi a creat vaste noi centre industriale. Acest efort de industrializare a avut un ritm şi o intensitate fără precedent, dar, în viziunea lui Stalin, el a fost unul obligatoriu, dată fiind „încercuirea capitalistă" a Rusiei sovietice.

Stalin percepea orice critică a politicilor sale agricole şi industriale ca pe un atac la adresa poziţiei sale de conducător al partidului şi reacţiona la astfel de sugestii prin epurarea celor pe care-i numea „opoziţie". Arestările, închisoarea sau execuţiile a mii de oameni de valoare ai ţării s-au răsfrânt, în timp, asupra partidului, guvernului şi economiei, dar mai ales asupra forţelor armate. În afară de problemele cauzate de pierdea unor cadre experimentate, epurările au avut ca efect

[1] Culaci (n.r.).

crearea unei atmosfere de teamă şi de suspiciune, care a paralizat iniţiativa celor care au reuşit să supravieţuiască, făcându-i incapabili să lucreze eficient şi creativ.

În ceea ce priveşte politica externă, Stalin vedea regimul socialist pe care-l conducea înconjurat de state capitaliste care erau ostile Rusiei sovietice încă de la Revoluţia din 1917. În vest, se aflau Marea Britanie, Franţa şi state-client ale acestora, precum Cehoslovacia, România, Polonia, toate fiind, într-o măsură mai mică sau mai mare, antisovietice. Agresiunea japoneză, în special în Manciuria şi în nordul Chinei, reprezenta cea mai mare ameninţare din Extremul Orient. Când Hitler şi Partidul Naţional Socialist au fost aduşi la putere de votul popular, Stalin a interpretat acest eveniment ca pe o evoluţie naturală de la capitalismul democrat la fascism, ceea ce ar fi putut grăbi dezvoltarea unei situaţii potenţial revoluţionare. Prin urmare, a interzis comuniştilor germani, un partid foarte bine organizat, să se alieze cu Partidul Socialist German, pe atunci cel mai mare partid de stânga, împotriva naziştilor şi a trupelor lor de asalt. Rezultatul acestei decizii a fost distrugerea ambelor partide şi consolidarea puterii lui Hitler ca Führer.

În timp ce Stalin era preocupat cu epurările politice, Hitler se pregătea să elimine constrângerile impuse Germaniei prin Tratatul de la Versailles. În octombrie 1933, Germania s-a retras din Liga Naţiunilor. În ianuarie 1935, după un plebiscit local, Germania a recâştigat regiunea Saar, o provincie germană care fusese plasată sub administrarea Ligii Naţiunilor după Primul Război Mondial. La 16 martie 1935, sfidând tratatul, Hitler a reintrodus serviciul militar obligatoriu şi a creat forţele aeriene. Un an mai târziu a remilitarizat Renania. Foştii Aliaţi au protestat, dar nu au luat nicio altă măsură.

În iunie 1935, Germania a semnat un acord naval cu Marea Britanie care relaxa foarte mult limitările impuse prin Tratatului de la Versailles asupra tonajului naval german şi permitea Germaniei să-şi construiască o flotă de submarine, interzisă conform tratatului. Acordul a reprezentat un şoc pentru mulţi, inclusiv pentru Winston S. Churchill, întrucât, prin semnarea sa, guvernul britanic părea să-l sprijine pe Hitler în acţiunile sale, care încălcau prevederile tratatului. După cum se ştie, impunerile stricte ale stipulărilor tratatului nu au fost niciodată agreate în Anglia, o ţară unde simpatia pentru Germania, văzută ca o victimă, nu era deloc de neglijat. Mai mult, dacă impunerea prin forţă risca să conducă la război, era greu de crezut că populaţia din insulă avea să o susţină. Amintirea măcelului din tranşeele războiului din anii 1914-1918 era încă proaspătă în mintea multor familii, iar economia britanică suferea încă din pricina efectelor Marii Crize. Prin urmare, tratatul naval a fost perceput de unii politicieni englezi ca pe un efort de a-i demonstra lui Hitler că Marea Britanie este dispusă să colaboreze cu el pentru a asigura stabilitatea pe continentul european. Este evident că s-au înşelat. La 23 iunie 1939, Hitler a denunţat atât acordul naval din 1936, cât şi versiunea sa ulterioară.

În ciuda aparentelor asemănări, ca structură guvernamentală, dintre Italia fascistă şi Germania, cele două ţări nu au fost foarte apropiate până în octombrie

1935, când armata italiană a invadat Etiopia. Liga Națiunilor a etichetat Italia drept agresor şi i-a impus sancțiuni economice, dar fără niciun rezultat. Rezistența etiopiană a fost înfrântă în mai 1936, iar regele Italiei a fost încoronat şi împărat al Etiopiei. Prestigiul Ligii Națiunilor a suferit o atingere gravă, la fel şi cel al Franței şi Angliei. Pe de altă parte, Germania a fost singura țară europeană care s-a abținut de la orice acțiuni împotriva Italiei. Cele două puteri „neprivilegiate"[1] au devenit mai apropiate după această experiență. Cooperarea militară a acestora s-a intensificat atunci când ambele au sprijinit revolta generalului Francisco Franco împotriva Republicii Spaniole, care a început în iulie 1936.

Revolta şi-a avut originile în tensiunile îndelungate dintre muncitorii din oraşe şi țăranii fără pământ, pe de o parte, respectiv moşierii şi industriaşii ultraconservatori, pe de altă parte. Aceştia din urmă, la fel ca şi Biserica Catolică, sprijineau monarhia, în vreme ce pătura săracă de la oraşe şi sate era de partea celor care voiau să instaureze Republica. Victoria partidelor republicane în alegerile municipale din aprilie 1931 a fost interpretată ca o opțiune populară antimonarhie, şi regele Alfonso a luat drumul exilului. Noua republică nu a putut satisface dorința de justiție socială a săracilor, în acelaşi timp convingându-i pe reprezentanții clasei de mijloc că le vor fi respectate drepturile. Frustrate, clasele de jos au declanşat greve, au luat în stăpânire pământuri şi au atacat proprietățile Bisericii, determinând o reacție de înăbuşire violentă din partea armatei şi, ca reacție, crearea Frontului Popular, format din liberali republicani şi socialişti. În alegerile din 1936, Frontul Popular a obținut majoritatea în Parlament. În lunile următoare, societatea spaniolă s-a împărțit în două tabere. Stânga a devenit din ce în ce mai radicală, iar dreapta, reprezentată de Falanga Spaniolă, care se opunea Republicii, nu era altceva decât o versiune spaniolă a fascismului. În luna iulie, o mare parte din armată, în special corpul de ofițeri, decidea că trebuie să salveze Spania de comunism.

Astfel, s-a ajuns la pornirea rebeliunii sub comanda generalului Francisco Franco, care s-a îndreptat spre Germania şi Italia pentru a cere ajutor. Cele două țări au trimis în Spania unități din armata regulată, camuflate, destul de străveziu, sub denumirea de „voluntari". Republicanii au solicitat sprijinul Angliei, Franței şi Statelor Unite, dar acestea s-au eschivat, adoptând o politică nonintervenționistă, deşi unii dintre cetățenii lor au participat la evenimente pe cont propriu. Rusia sovietică a trimis arme şi voluntari pentru a lupta de partea republicanilor, dar a

[1] În original, *„have not" powers* (puteri „neprivilegiate") – sintagmă aparținându-i lui Edward Hallett Carr, desemnând, în ansamblul relațiilor internaționale de dinainte de-al Doilea Război Mondial, statele dezavantajate economic, precum Germania, Italia sau Japonia, în antiteză cu *„have" powers* (puteri „privilegiate"), ca SUA, Marea Britanie şi Franța. Teoreticianul britanic argumenta că echilibrul de interese ale puterilor, propus în secolul al XIX-lea, pentru a descrie relațiile dintre state, era golit de conținut. El susținea că relațiile internaționale reprezintă o confruntare continuă între puterile „neprivilegiate" (*„have not" powers)* şi cele „privilegiate" (*„have" powers)*. Din acest motiv, primele sunt mai dispuse să poarte un război, întrucât nu au nimic de pierdut, în timp ce celelalte doresc evitarea războiului, pentru a-şi menține statutul (n.r.).

Agresiunea germană 1936-1939. Parte a politicii sale de a rectifica termenii Tratatului de la Versailles din 1919, Germania lui Hitler a remilitarizat Renania în 1936 şi a anexat Austria în martie 1938. În septembrie 1938, a înglobat Regiunea sudetă din Cehoslovacia, iar în martie 1939, regiunile Moravia şi Boemia ale aceleiaşi ţări au fost puse sub protectorat german. Slovacia a devenit independentă, deşi, de fapt, era un stat client al Germaniei. Tot în martie 1939, regiunea Memel din Lituania a fost alipită Prusiei Orientale.

încercat să mascheze dimensiunile acestui ajutor (a se vedea Capitolul 2 pentru detalii despre activitățile voluntarilor sovietici în Spania). De asemenea, URSS a coordonat operațiile brigăzilor internaționale recrutate din partidele comuniste străine.[1] La încheierea războiului civil din Spania, la începutul anului 1939, victoria lui Franco a fost percepută de mulți ca o biruință „asupra comunismului", contribuind la sporirea prestigiului Pactului Tripartit Anticomintern, la care se alăturase şi Italia în noiembrie 1937.

În timp ce conflictul din Spania era în desfăşurare, Hitler a întrerprins alte acțiuni pentru extinderea teritoriului Germaniei. În martie 1938, atunci când nazistul Arthur Seyss-Inquart a fost numir cancelar al Austriei, frontiera acestei țări cu Germania a fost deschisă armatei germane. Nu au existat proteste din partea Franței sau a Angliei. La 13 martie, Hitler anunța întoarcerea Austriei între granițele Reichului. De fapt, acest pas avea ca rezultat izolarea Cehoslovaciei, următoarea țintă a lui Hitler.[2]

În Cehoslovacia, tacticile lui Hitler au fost asemănătoare celor aplicate în Austria. Minoritatea germană din Regiunea sudetă, care ocupa zona aflată de-a lungul graniței vestice a Cehoslovaciei cu Germania, a fost inclusă în teritoriul cehoslovac prin Tratatul de la Versailles. Aici era amplasată şi noua linie de fortificații foarte moderne a Cehoslovaciei, vitală pentru apărarea împotriva Germaniei. În vara anului 1938, național-socialiştii germani din Regiunea sudetă au înaintat cehilor mai multe cereri imposibil de rezolvat, urmate de amenințările lui Hitler cu acțiuni militare. În acest moment, premierul britanic Neville Chamberlain a intervenit. La 15 septembrie, el l-a vizitat pe Hitler în Germania, la Obersalzberg, apoi din nou, în 20-24 septembrie, la Godesberg, oferindu-se să acționeze ca mediator. Hitler a rămas de neclintit, dar a promis că aceasta va fi ultima pretenție teritorială pe care o va avea asupra Europei. La 26 septembrie, a dat Cehoslovaciei un ultimatum de patruzeci şi opt de ore. Franța şi Anglia au început să se mobilizeze. În acest moment, în conflict a intervenit şi Mussolini, care a susținut propunerea lui Chamberlain de a organiza o conferință a celor patru puteri, care a avut loc la München. Nici Uniunea Sovietică, nici Cehoslovacia nu au fost invitate. Anglia şi Franța au acceptat cererile lui Hitler şi, la 1 octombrie, trupele germane au intrat în Regiunea sudetă. Chamberlain s-a întors la Londra, pretinzând că a reuşit să obțină „pacea în zilele noastre". La 15 martie 1939, când Republica Spaniolă s-a dezintegrat, armata lui Hitler a invadat Praga. La 16 martie, Hitler a proclamat „Protectoratul Boemiei şi Moraviei". Slovacia şi-a declarat independența, dar, de fapt, devenea un stat client al Germaniei.[3]

Aceste evenimente l-au convins pe Hitler că, dacă se putea asigura de neutralitatea URSS în conflictul între Germania şi Polonia, existau şanse mari ca nici

[1] Ronald Fraser, *Blood of Spain: An Oral History of the Spanish Civil War* (New York, 1979). A se vedea, de asemenea, Ronald Radosh, Mary R. Habeck şi Grigori Sevostianov, *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War* (New Haven, 2001).

[2] Winston S. Churchill, *The Gathering Storm* (Boston, 1948), p. 272.

[3] *Ibidem*, p. 325.

Franța, nici Marea Britanie să nu intervină. Stalin, pe de altă parte, trebuie că ştia că, după respingerea implicării sale în criza cehoslovacă, pe mâna Franței şi Angliei, nu se putea aştepta la cine ştie ce ajutor din partea acestora, dacă avea să se opună invaziei germane în Polonia. De aceea, a concluzionat că trebuia să obțină o înțelegere cât mai avantajoasă cu Hitler. Avea să folosească negocierile cu Franța şi Anglia din timpul verii doar ca o modalitate de a obține mai multe de la Hitler. Stalin nu şi-a închipuit, la încheierea acordului cu Hitler, că înşelătoria pe care i-o pregătise acesta putea rivaliza cu cea a Calului Troian.

CAPITOLUL 2

UN GENERAL DE NECLINTIT: IVAN IOSIFOVICI PROSKUROV

Cum a putut Stalin să aibă încredere în Hitler? Iată povestea despre cum Stalin, deşi avea la dispoziţie rapoarte solide şi credibile privind intenţiile lui Hitler, furnizate de propriile servicii de informaţii, a preferat să le ignore pe toate în favoarea minciunilor Führerului.

Carierele întreţesute ale trei ofiţeri de informaţii dramatizează această poveste, dezvăluind cititorilor ce ştia Stalin şi cum a ajuns să ştie aceste lucruri. Primul dintre aceşti ofiţeri este Ivan I. Proskurov, un talentat pilot militar şi comandant în forţele aeriene, care a luptat în Spania. Al doilea, Pavel M. Fitin, a fost numit de partid în cadrul Serviciului de Informaţii Externe al NKVD şi a urcat rapid în ierarhie, devenind şeful acestui serviciu în mai 1939. Ultimul este Filipp I. Golikov, care a servit în Armata Roşie de la războiul civil rus de după revoluţie, având în special sarcini politice. În iulie 1940, Stalin l-a numit pe Golikov la conducerea informaţiilor militare, în locul lui Proskurov.

Proskurov nu avea experienţă în domeniul informaţiilor, dar era foarte potrivit pentru sarcina care i-a fost încredinţată. Luptător curajos şi comandant ingenios, era foarte inteligent şi avea o memorie excelentă. Onest, a refuzat întotdeauna să nuanţeze adevărul în rapoartele de informare. Era modest, lipsit de orgolii şi devotat ţării, soţiei şi copiilor săi. Lucru neobişnuit pentru acel loc şi acele vremuri, era preocupat de bunăstarea subordonaţilor, apărându-i, de fiecare dată când putea, pe cei care deveneau ţinta represiunilor (epurărilor). Pe de altă parte, în Uniunea Sovietică stalinistă, unde obedienţa faţă de „Şef" şi ascunderea adevărurilor neplăcute reprezentau regula, calităţile lui Proskurov, în special spiritul său independent, nu puteau fi pe placul lui Stalin. Într-adevăr, sinceritatea sa l-a înfuriat de multe ori pe Stalin, pentru că ştia că pe acest om nu-l poate controla.

Proskurov s-a născut la 18 februarie 1907, în satul Malaia Tokmacika, în actuala regiune Zaporojie din Ucraina.[1] Tatăl său era lucrător la calea ferată şi Ivan a

[1] RVGA, f. 37976, op. 1, d. 523, p. 3-4. Proskurov părea foarte conştient de originile sale ucrainene. În timpul serviciului militar, când a completat chestionarele pentru personal, a trecut limba ucraineană ca limbă maternă, şi de-abia apoi limba rusă.

urmat Academia Feroviară „Aleksandrovski" din oraşul Zaporoje şi Institutul de Mecanizare şi Electrificare a Agriculturii din Harkov, în timpul anilor tulburi din Primul Război Mondial, în timpul revoluţiilor din februarie şi octombrie 1917, în scurta perioadă de independenţă a Ucrainei (1918-1920) şi în războiul civil. Din 1924 până în 1926 a lucrat la Fabrica de Cabluri din Zaporoje şi a activat în Comsomol[1]. În perioada 1926-1927 a fost preşedintele sovietului sindicatelor din regiune, înscriindu-se în Partidul Comunist în anul 1927. În 1931 s-a alăturat forţelor aeriene ale Armatei Roşii.

Unii dintre biografii lui Proskurov descriu intrarea sa în aviaţia sovietică doar ca pe o sarcină de partid. Proskurov însuşi confirmă această ipoteză, spunând că nu a devenit pilot „din naştere, ci din întâmplare" şi că „îi era chiar frică de ideea de a zbura". Dar se pare că, la comitetul districtual de partid, „a fost convins să se înscrie la şcoala de aviaţie".[2] Este vorba despre Şcoala Superioară de Pilotaj de la Stalingrad, pe care a absolvit-o în 1933. A fost norocos că i s-a trasat această sarcină de partid, pentru că astfel a putut evita foametea din Ucraina sa natală, în urma deciziei lui Stalin de a impune colectivizarea comunităţilor rurale – o acţiune de pe urma căreia agricultura sovietică nu şi-a revenit niciodată. Piloţii aflaţi la şcolarizare se bucurau totuşi de o alimentaţie cu un conţinut nutritiv corespunzător.

Proskurov a fost repartizat ca instructor de zbor la brigada aviatică a prestigioasei Academii Aviatice din Jukovski, de lângă Moscova. Un an mai târziu a fost trimis la cursurile de comandă de la Şcoala de Navigaţie Aeriană din Eisk, în vecinătatea Mării Azov, ţinutul Krasnodar Krai, unde a terminat primul din clasă. În mai 1934, o comisie specială l-a numit comandant de navă în cadrul Escadrilei 90 Bombardament Greu. Apoi a fost repartizat la Escadrila 89 Bombardament Greu a Brigăzii 23 Aviatice ca instructor de navigaţie după instrumente. Superiorii săi îl caracterizau ca fiind „un ofiţer foarte disciplinat". Organizaţia de partid a unităţii l-a numit delegat la congresul partidului şi a fost promovat la gradul de locotenent-major. Anul următor, în 1935, Proskurov a făcut parte din delegaţia sovietică care a participat la un spectacol aviatic din România. În 1936 a realizat un zbor record în ţinutul Habarovks, în Extremul Orient al Uniunii Sovietice, unde a transportat câţiva ingineri şi piese de schimb pentru repararea avionului celebrului pilot sovietic Valeri P. Cikalov, care îşi avariase aparatul într-un accident. Proskurov şi navigatorul său au ajuns la Habarovsk în cincizeci şi patru de ore şi treizeci de minute, incluzând opririle pentru alimentarea cu combustibil, un record pentru care comisarul poporului pentru apărare, Kliment E. Voroşilov, le-a acordat diplome şi ceasuri din aur gravate. Cei doi se aflau într-o binemeritată permisie, când au aflat despre invadarea Spaniei republicane de

[1] Organizaţie revoluţionară a tineretului în URSS, având drept scop propagarea idealurilor comuniste (din rus. *komsomol* < ***Kom**munisticeskii **Soyuz Molodeji*** = Uniunea Comunistă a Tinerilor) (n.r.).

[2] A. Kopeikin, „Salud, Piloto Ruso", *Aviatsia i Kosmonavtika,* no. 12, 1989, 30.

către trupele generalului Franco. Amândoi s-au oferit voluntari pentru a ajuta forțele republicane loialiste.[1]

În dosarul personal al lui Proskurov, singura referire la implicarea sa în războiul civil din Spania este o scurtă notă, care spune următoarele: „Locotenentul-major Proskurov se află într-o misiune specială peste granițe (septembrie 1936-iunie 1937) îndeplinind o sarcină specială trasată de guvern pentru întărirea forței defensive a URSS."[2] Această abordare opacă nu este surprinzătoare. Întreaga operație din Spania, de la recrutarea consilierilor la achiziția de arme, a fost asumată şi controlată de Direcția Informații Militare a Armatei Roşii (RU). Experimentatul Ian K. Berzin, fostul şef al RU, a condus operațiile în Spania, în timp ce Semen P. Uriţki, şeful RU din Moscova, a fost responsabil cu informarea detaliată şi permanentă a comisarului pentru apărare.[3] Se pare că a existat un motiv întemeiat pentru acest aranjament. Niciuna dintre națiunile implicate în sprijinirea celor două tabere aflate în conflict (Germania, Italia, Uniunea Sovietică) nu dorea să intre în bătălie în mod făţiş. În ceea ce priveşte Germania şi Italia, a pretinde că nu erau implicate reprezenta o concesie făcută subtilităților diplomației internaționale. Fără să declare război, acestea au trimis în Spania unități din forțele armate proprii şi nu au făcut eforturi deosebite pentru a ascunde acest lucru.

Nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu regimul conspirativ sovietic. Personalul sovietic, de la Berzin la consilierul de artilerie cel mai mic în grad, a urmat procedurile menite să ascundă adevăratele lor nume şi naționalități. Exemplul lui Proskurov şi al navigatorului său sunt relevante. Amândoi au fost înregistrați ca reprezentanți ai Fabricii de Automobile Moscova, trimişi să viziteze fabrica Renault din Paris. Pe actele lui Proskurov se afla numele ceh „Soldatcik". Au zburat cu o cursă comercială de la Moscova la Paris, unde s-au întâlnit cu ghizii RU care i-au condus pe teritoriul francez, i-au trecut granița cu Spania şi i-au însoțit până în regiunea Albacete. Când au ajuns, au fost repartizați la Escadrila Internațională 1 Bombardament.

În luna februarie 1937, în efortul de război al aviației sovietice au survenit câteva schimbări. Boris Sveşnikov a fost înlocuit din funcția de consilier superior de aviație cu Iakov V. Smuşkevici, iar Proskurov l-a înlocuit pe Ernst G. Şaht la comanda Escadrilei 1 Bombardament.[4] În primăvara anului 1937, printre sarcinile acestei escadrile s-a aflat şi aceea de a submina operațiile forței expediționare italiene care participa la ofensiva împotriva Madridului dinspre nord. Escadrila a atacat dinspre est şi a distrus aproape complet un tren italian care transporta sol-

[1] RGVA, f. 37976, op. 1, d. 523; A. Ostrovsky, „Sov. Sekretno. Osobo Interesno", *Sovietsky Voin*, septembrie 1990, p. 68-69.

[2] RGVA, f. 37976, op. 1, d. 523, p. 51.

[3] Ronald Radosh, Mary R. Habeck, and Grigory Sevostianov, *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War* (New Haven, 2001), p. 261. Berzin a plecat din RU în 1936, devenind adjunct pentru Afaceri Politice al comandantului Armatei Speciale a Extremului Orient, decorată cu „Drapelul Roşu". În 1930, fusese trimis în Spania.

[4] RGVA, f. 35082, op. 1, d. 536, 2a.

dați și provizii, în apropierea importantului centru feroviar Siguenza. Oamenii lui Proskurov s-au îndreptat apoi către o șosea din apropiere, blocată de camioanele care transportau trupe italiene spre sud, înspre Madrid. Mitralierele escadrilei au atacat coloana de camioane, au incendiat vehiculele și au pus pe fugă soldații, care s-au refugiat în câmpurile din apropiere. Proskurov părea indiferent la pericol și la oboseală, după cum la fel de impasibil a rămas tot timpul cât escadrila sa, alături de alte unități ale forțelor aeriene republicane, a zburat neîntrerupt în misiuni împotriva rebelilor. Curajul și rezistența lui, alături de atenția pe care o acorda planurilor de atac, au demonstrat că este un comandant de aviație extraordinar de capabil.[1]

Ultima acțiune de luptă la care a luat parte Proskurov a atras, fără îndoială, atenția lui Stalin. La 29 mai 1937, forțele aeriene republicane au primit ordin să bombardeze orașul Palma de pe insula Mallorca. Bombardierele fabricate și pilotate de sovietici s-au desprins din formație și au atacat cuirasatul „Deutschland" la Ibiza. Au fost uciși treizeci și unu de marinari germani și alți șaptezeci și patru au fost răniți. Hitler, furios, a ordonat bombardarea portului republican Almeira. Într-o telegramă trimisă de la sediul central RU din Moscova, li s-a amintit consilierilor superiori sovietici că Tătuca „consideră inacceptabil ca avioanele să bombardeze navele italiene și germane și că acest lucru trebuie interzis".[2] Unele surse arată că Proskurov ar fi participat și el la raid.[3] Pare îndoielnic însă că un ofițer cu experiența sa ar fi ignorat ordinele sau ar fi făcut o eroare de pilotaj atât de mare (Ibiza se află la cel puțin 115 kilometri de Palma). Nu este imposibil, deci, ca Proskurov să fi avut aprobarea tacită de a ataca cuirasatul german, pentru ca apoi Stalin, aflând reacția lui Hitler, să bată în retragere și să dea ordine care să interzică, pe viitor, astfel de acțiuni. Oricare ar fi explicația, Proskurov s-a întors în Uniunea Sovietică la scurt timp după acest eveniment și, la 21 iunie 1937, a fost promovat la gradul de maior și a fost numit erou al Uniunii Sovietice. A fost probabil cea mai fericită zi dintr-o viață scurtă și nefericită.

În iulie 1937, Proskurov a preluat comanda Brigăzii 54 Bombardament. La 22 februarie 1938, a fost promovat înainte de termen la gradul de comandant de brigadă (*kombrig*), iar în mai a preluat comanda Armatei 2 Aeriene Speciale, rămânând în această funcție până în aprilie 1939. În acest timp, a căpătat o reputație de ofițer exigent, care își susținea deschis opiniile. Curajul său nu se limita numai la câmpul de luptă. Gavril M. Prokofev, fostul său navigator, își amintește de participarea lui Proskurov la întrunirea unei comisii care trebuia să dezbată chestiuni legate de designul unei aeronave cu patru motoare și cu tren de aterizare retractabil. V.K. Kokkinaki, unul dintre cei mai buni piloți militari de încercare, a întrebat de ce ar fi trebuit să se fabrice un avion atât de costisitor și de compli-

[1] Kopeikin, „Salud", p. 31.

[2] *Ibidem*; Radosh, Habeck, and Sevostianov, *Spain Betrayed*, p. 263, 275.

[3] RGVA, Dosarul militar personal al lui Proskurov, f. 37976, op. 1, d. 523. De asemenea, a se vedea *Who's Who*, la http://www.airforce.ru/staff/who is who.

cat. Aeronavele Il-4 şi TB-3 i se păreau suficiente, pentru că puteau zbura foarte uşor de la Moscova la Berlin. După aceste comentarii, s-a lăsat tăcerea şi toată lumea aştepta opinia lui Stalin. Protocolul obişnuit preciza că nimeni „niciodată nu trebuie să-şi exprime părerea până când nu auzea opinia lui Stalin, după care trebuie să fie de acord cu el". Dar Proskurov a vorbit deschis, răspunzându-i lui Kokkinaki că el zboară numai singur, ca să bată recorduri, pe când ceilalţi zboară în escadrile şi trebuie să facă diverse manevre. Stalin, despre care toată lumea credea că va fi furios, s-a ridicat, s-a îndreptat către un glob pământesc şi l-a întrebat pe Kokkinaki ce s-ar întâmpla dacă ar fi nevoiţi să zboare către Berlin via Finlanda sau Ţările Baltice. Kokkinaki a trebuit să admită că vechile aeronave nu ar fi putut efectua astfel de zboruri. Astfel s-a decis problema. După cum o arată evenimentele ulterioare, este foarte probabil ca Stalin să nu fi uitat spiritul independent al lui Proskurov.[1]

Proskurov a fost numit şef al RU la 14 aprilie 1939. La 21 mai 1937, Stalin afirma că „Direcţia Informaţii şi aparatul său căzuseră în mâinile nemţilor", dând semnalul decapitării RU în acţiuni de epurare care au dus la pierderea unor cadre valoroase. Pentru a restabili încrederea în acest serviciu şi a primeni moralitatea cadrelor a fost ales la conducerea sa un Erou al Uniunii Sovietice cu experienţă de luptă în războiul civil din Spania. Se spune că înainte cu două luni de numire, în februarie 1939, comisarul pentru apărare Voroşilov a cerut opinia ofiţerilor RU în legătură cu numirea la comandă a lui Aleksandr G. Orlov, şeful interimar. Aceştia au ezitat, pentru că Orlov, deşi era un bun analist şi vorbea mai multe limbi străine, nu avea calităţile necesare unui şef de operaţii. RU avea nevoie de o persoană nouă.[2]

Alături de soţia sa şi de cele două fiice, Proskurov a venit la Moscova şi a preluat funcţiile de şef al RU şi de comisar adjunct pentru apărare. Gradul său îi dădea dreptul la un apartament în celebra *Casă de pe Chei*, care a fost mulţi ani reşedinţa privilegiaţilor societăţii sovietice.[3] Medaliile obţinute îl îndreptăţeau să primească o mărire salarială, pe care a refuzat-o, argumentând că nu şi-a făcut decât datoria. De asemenea, i s-a oferit o *dacea*[4] în zona Arhanghelskoie, la vest de Moscova. Proskurov nu a folosit-o niciodată. În schimb, a pus-o la dispoziţia colegilor săi din Direcţia Informaţii Militare, pentru a o utiliza ca tabără pentru copii pe timpul verii. Fiica sa mai mică, care avea pe atunci şapte ani, a participat şi ea la astfel de tabere.

De obicei, Proskurov locuia în oraşul Soci, la Marea Neagră, iar vara, în zilele de duminică, îşi vizita colegii la casele lor de vacanţă care se aflau la periferia

[1] Ordin al Sovietului Comisarilor Poporului, 16 iulie 1937, 22 februarie 1938; Ostrovsky, „Sov. Sekretno", p. 69. Probabil este vorba despre TB-7; în cele din urmă, Stalin a decis ca acest aparat să nu intre în producţie de masă, optând pentru o creştere a numărului avioanelor de sprijin la sol.

[2] Ostrovsky „Sov. Sekretno", p. 68.

[3] Interviu telefonic luat de autor Lidiei Ivanovna Proskurova, fiica lui Ivan Iosifovici Proskurov, 6 octombrie 2002.

[4] Din rus. *dacea* = casă de vacanţă (n.r.).

Moscovei. Distracția sa favorită era să meargă cu noul său *Renault* la frumoasa *dacea* a amiralului Nikolai G. Kuznețov, comisarul poporului pentru forțele navale, pe care îl cunoştea de când participaseră împreună la războiul civil din Spania; mulți dintre veteranii voluntari se adunau acolo pentru a depăna amintiri.[1] Proskurov era, de asemenea, prieten apropiat cu Mihail V. Vodopianov, unul dintre cei mai vechi Eroi ai Uniunii Sovietice şi un faimos explorator al regiunii polare.

Prin poziția sa de adjunct al comisarului pentru apărare, la 9 iunie 1939, Proskurov a devenit membru al Consiliului Militar Superior (*Glavnîi Voennîi Sovet*). Acest consiliu, prezidat de comisarul pentru apărare Kliment Voroşilov, a fost creat în martie 1938. Compus din ofițeri superiori şi din liderii partidului (între care se număra însuşi Stalin), acesta servea ca un spațiu de discuție pentru problemele importante de politică militară. Ordinele promulgate de comisarul pentru apărare erau mai întâi analizate şi aprobate de către Consiliu. În perioada cuprinsă între iunie 1939 şi iulie 1940, când a fost demis, Proskurov a participat cu regularitate la întrunirile consiliului, la care era prezent de asemenea şi Stalin. De vreme ce urmărim cariera profesională a lui Proskurov, este important să vedem că a fost implicat în luarea unor decizii importante şi că îi era bine cunoscut lui Stalin.[2]

De ce a fost ales Proskurov pentru această importantă poziție? Unii susțin că motivul ar fi fost legătura sa cu Ian Berzin, pe care îl întâlnise în Spania, pe când Berzin era consilierul-şef sovietic. Alții remarcă tinerețea sa şi ascensiunea rapidă în ierarhie. La întoarcerea din Spania, a petrecut câteva săptămâni la Paris, şi absențele sale frecvente sugerează că îndeplinea şi anumite sarcini clandestine, deşi nu există informații disponibile care să lămurească această speculație. Este posibil ca Stalin să fi dorit să numească într-o poziție-cheie pe cineva care nu a avut legături anterioare cu personalitățile RU. Acesta era, de fapt, modul de acțiune obişnuit în ocuparea posturilor vacantate în urma epurărilor.[3]

Este adevărat că rapoartele elaborate de Direcția Informații Militare sovietică care ajungeau la Stalin erau formulate în jargonul marxist-leninist, dar chiar şi aşa, acestea tindeau să reflecte realitățile lumii necomuniste cu care se confrunta URSS. În plus, Armata Roşie moştenise o tradiție militară care provenea din trecutul țarist şi care pretindea disciplină intelectuală şi supunere în fața superiorilor. Era aproape imposibil pentru ofițerii superiori ai Armatei Roşii să găsească un echilibru între atmosfera în care trăiau şi necontenita dorință a lui Iosif Stalin ca toată lumea să i se supună orbeşte. Menținerea acestui echilibru era cu atât mai dificilă pentru membrii Direcției Informații Militare. Pe de o parte, aceştia erau implicați în probleme de politică externă, vorbeau limbi străine şi trăiau lungi perioade în afara granițelor. Cei mai buni dintre ei erau antrenați pentru a-şi

[1] Interviu telefonic luat de un intermediar al autorului Lidiei Ivanovna Proskurova, noiembrie 2003.

[2] I. I. Basik et al., eds., *Glavny Voenny Sovet* (Moscova, 2004), p. 5-6, 15.

[3] Ostrovsky, „Sov. Sekretno", p. 69. Vezi şi http://militera.lib.ru/memo/russian/ponomarev. Pentru o descriere a organizării şi funcțiilor Direcției Militare de Informații, la momentul când a ajuns în funcție Proskurov, vezi Anexa 1.

menține obiectivitatea în formularea rapoartelor. Pe de altă parte, aceste trăsături nu făceau altceva decât să provoace mintea bănuitoare a lui Stalin, care interpreta astfel de comportamente ca dovezi de trădare.[1]

Integritatea şi competența şefului RU, insistența sa de a se purta corect cu subordonații, capacitatea sa de a înfrunta neclintit presiunile exercitate de către conducerea sovietică asupra serviciului de informații, toate acestea au decis gradul de eficiență al serviciului în întâmpinarea crizei din anii 1939-1941. Şeful serviciului era responsabil cu întregul proces de colectare, analiză, interpretare şi diseminare a informațiilor. De asemenea, în sarcina lui cădea alegerea personalului pentru acoperirea nevoilor structurii. În cei patru ani care au precedat numirea lui Proskurov, schimbările la nivelul conducerii RU nu au contribuit deloc la o bună manageriere a istituției. În 1935, după ce şi-a asumat responsabilitatea pentru o gravă eroare de securitate din Europa de Vest, Berzin a demisionat din poziția de şef al serviciului, deşi apoi, în 1936, a fost trimis în Spania, în calitate de consilier superior. El a fost înlocuit de către Semen P. Uriţki, o persoană care avea puțină experiență în domeniul informațiilor şi care a rămas pe acest post până în iunie 1937. A fost arestat în noiembrie 1937 şi executat în ianuarie 1938. Berzin a fost adus din Spania şi a ocupat poziția de şef pentru o scurtă perioadă, din iunie până în august 1937. Şi el a fost arestat în noiembrie 1937 şi a fost executat în iulie 1938. Următorii doi directori, Semen G. Ghendin şi Aleksandr G. Orlov, au fost amândoi interimari. Numirea lui Proskurov în această funcție avea să testeze măsura în care Stalin era cu adevărat interesat de un serviciu de informații militare eficient.

Toate rapoartele de informații erau trimise conducerii sovietice, adică lui Stalin. Dar dacă Stalin credea în acuratețea acestor rapoarte sau nu, aceasta este o altă chestiune. În 1939, în timpul evenimentelor care au condus la semnarea pactului de neagresiune şi la invadarea Poloniei, Stalin părea să aprecieze informațiile oferite de Proskurov, care proveneau de la excelentele surse RU din rezidența din Varşovia.

[1] Pentru informații despre originile şi activitatea de început ale serviciilor secrete militare sovietice, vezi Raymond W. Leonard, *Secret Soldiers of the Revolution: Soviet Military Intelligence, 1918–1933*.

CAPITOLUL 3

PROSKUROV ÎL AVERTIZEAZĂ PE STALIN

Pentru a înțelege valoarea rapoartelor de informații de la rezidența RU din Varşovia, elaborate sub conducerea lui Proskurov, în 1939, este necesar să cunoaştem câte ceva din istoria acestei rezidențe şi despre experiența şi calitățile agenților sursă. Varşovia era o rezidență (termenul descrie un centru operativ al spionajului sovietic aflat peste hotare) RU importantă, pentru că Polonia era considerată un potențial adversar sovietic încă de la conflictul sovieto-polon din anul 1920. Dar activitatea de spionaj, care va avea un impact major asupra perioadei 1939-1941, va începe odată cu sosirea lui Rudolf Herrnstadt în Varşovia, în anul 1933. În calitatea sa de corespondent al ziarului german *Berliner Tageblatt* la Moscova, Herrnstadt a fost forțat să părăsească oraşul, împreună cu alți corespondenți nemți, ca răspuns al autorităților ruse la expulzarea unor jurnalişti sovietici din Berlin, la ordinul noului guvern nazist. Pe când lucra în Moscova, Herrnstadt a fost recrutat de RU şi, la indicațiile serviciului, s-a mutat la Varşovia, devenind corespondentul *Berliner Tageblatt* în capitala Poloniei. Imediat după sosire, s-a integrat în comunitatea germană locală, fiind foarte respectat pentru cunoştințele sale despre politica est-europeană. A legat o relație strânsă cu ambasadorul Germaniei în Polonia, Hans-Adolf von Moltke, care îi cerea adesea sfatul în diverse chestiuni, şi prin intermediul căruia a cunoscut, a evaluat şi a recrutat mai multe persoane care vor produce rapoarte de informații foarte prețioase.

Printre acestea se număra redutabila Ilse Stöbe (cu numele de cod Alta), o binecunoscută jurnalistă şi amanta lui Herrnstadt. Mai târziu a servit drept legătură cu unele dintre cele mai bune surse ale lui Herrnstadt, care fusese transferat la Berlin şi la Bucureşti. A fost arestată de Gestapo în august 1942, dar n-a divulgat niciun nume. Printre cei cu care a lucrat se numără Gerhard Kegel (nume de cod KhVS), un angajat al secției de schimburi comerciale a ambasadei germane din Varşovia, care, mai târziu, a fost numit la ambasada din Moscova. Un alt colaborator al ei a fost Rudolf von Scheliha (nume de cod Arieț), secretar 1 la ambasada germană din Varşovia; după cucerirea Poloniei, a fost trimis la Berlin,

la Ministerul de Externe german. Ca membru al diplomației timp de mulți ani, stabilise relații foarte bune cu cercurile militare şi politice germane. Al treilea şi al patrulea membru al grupului de la Varşovia erau Kurt şi Margarita Völkisch (nume de cod AVS şi LTsL). Kurt se ocupa de secția de presă a ambasadei de la Varşovia şi avea să fie numit ulterior la ambasada din Bucureşti. Margarita, soția lui, lucra în acelaşi loc, ca secretară. Luat ca întreg, acest grup a oferit RU unele dintre cele mai prețioase informații despre planurile şi activitățile germanilor.

La 17 mai 1939, Proskurov a trimis lui Stalin un raport cu o anexă de şase pagini intitulată „Planul viitoarei agresiuni a Germaniei fasciste în estimarea unui oficial al Ministerului de Externe german, Kleist". Raportul era clasificat ca fiind „strict secret" (*soverşenno sekretno*) şi „de interes deosebit" (*osobo interesno*). Acesta fusese elaborat de rezidența sovietică a informațiilor militare din Varşovia şi era bazat pe date furnizate de către doctorul Peter Kleist, şeful Departamentului Estic din cadrul ministerului lui Ribbentrop, ofițerilor superiori din cadrul ambasadei germane din Varşovia, în timpul vizitei lui Kleist, din data de 2 mai 1939.[1] Printr-o coincidență, 2 mai este şi data în care Stalin l-a informat pe Maxim M. Litvinov că va fi înlocuit din funcția de comisar pentru afaceri externe de către Molotov. Litvinov era evreu şi susținuse încheierea unui acord cu Anglia şi Franța pentru a frâna agresiunea nazistă. În consecință, acțiunea lui Stalin reprezenta un semnal trimis lui Hitler, prin care se sugera posibilitatea încheierii unui acord între cele două țări. Acesta avea să fie primul pas dintr-un lung menuet pe care Moscova, Berlinul, Londra şi Parisul îl vor dansa în următoarele câteva luni, în chestiunea Poloniei.

Comentariile lui Kleist în legătură cu planurile lui Hitler în privința Poloniei şi cu intențiile sale pe termen lung trebuie că au fost citite de Stalin cu mare interes. În fond, Kleist era singura persoană din anturajul apropiat al lui Ribbentrop care fusese permanent implicat în acțiunile Germaniei în estul Europei. Kleist începea prin a spune că „Germania se află în prezent în prima fază a consolidării poziției sale militare în est, care trebuie să se realizeze prin orice mijloace, fără să se țină cont de considerații ideologice. După curățarea fără milă a estului, va interveni faza vestică, care trebuie să se termine prin înfrângerea Franței şi a Angliei, fie prin mijloace politice, fie militare. Numai după aceea se poate conta pe posibilitatea de a reuşi distrugerea Uniunii Sovietice. La ora actuală, ne aflăm încă în faza consolidării poziției militare în est. Imediat după aceea, este rândul Poloniei... Pregătirile făcute deja de Germania – crearea Protectoratului Boemiei şi Moraviei, crearea statului slovac, anexarea regiunii Memel – au fost direcționate împotriva Poloniei". Kleist se referă aici la acordul din data de 15 martie 1939 impus guvernului cehoslovac, care a condus la ocuparea Boemiei şi Moraviei, la crearea Slovaciei şi la ocuparea regiunii Memel, la 23 martie.

Kleist continuă astfel: „Hitler... a decis că este necesar să fie îngenunchează Polonia. Un mic grup de persoane din anturajul lui Hitler ştia că ultima propu-

[1] „Soobshchenie I. I. Proskurova I. V. Stalinu", *Izvestia TsK KPSS*, nr. 3, 1990, p. 216-219.

nere a Germaniei va fi respinsă de Polonia. Hitler şi Ribbentrop erau convinşi că, din raţiuni care ţineau de politica internă şi externă, guvernul polonez nu va accepta cererile germane. Numai din acest motiv, Germania ar fi putut introduce în propunerile sale punctul referitor la inviolabilitatea frontierelor pentru 25 de ani. Calculele germane au fost corecte. Pe baza refuzului ferm al Poloniei, acum avem mână liberă să gestionăm problema." Aici, Kleist se referea probabil la negocierile cu ministrul polonez de externe, Josef Beck.

Următoarele fraze ale lui Kleist sunt mai dure:

„Dacă Polonia nu este de acord cu propunerile Germaniei şi nu capitulează în săptămânile care urmează, nimeni nu se poate îndoi că în iulie, august, ţara va fi victima unui atac militar... Rezistenţa armatei poloneze va fi înfrântă în 8-14 zile. Atacul asupra Poloniei va fi purtat simultan de la graniţa estică a Germaniei, din Slovacia, Ucraina Subcarpatică şi Prusia Răsăriteană. Ofensiva trebuie executată în cel mai energic mod şi, aşa după cum statul major german plănuieşte, ar trebui să ducă la un succes răsunător. Centrele de rezistenţă, care vor exista fără îndoială în toată ţara, vor fi înăbuşite în cel mai nemilos mod cu putinţă... Atacul împotriva Poloniei a fost amânat pentru iulie-august. Măsurile de ordin militar vor fi luate nu cu mult înainte de ofensivă. Acestea trebuie executate riguros şi în întregime în secret."

Kleist se concentrează apoi pe temele unei ofensive propagandistice împotriva Poloniei, enumerând tacticile şi sloganurile care trebuie folosite cu precădere în campanie: „Sub sloganul «Polonia – stat reacţionar şi decadent», trebuie să evidenţiem sărăcia ţăranilor polonezi, înapoierea culturală a ţării, metodele feudale de gestionare a economiei şi existenţa unei populaţii muritoare de foame... Scopul acestei campanii este acela de a influenţa opinia publică mondială şi populaţia poloneză; este necesar să reuşim o ruptură în interiorul naţiunii poloneze şi să creăm o stare de nemulţumire faţă de conducerea ţării din partea populaţiei poloneze, exploatând diferenţele de clasă socială. Pregătirile pentru atacul propagandistic împotriva Poloniei vor dura aproximativ două luni."

Kleist examinează mai multe situaţii care ar putea oferi Germaniei pretextul pentru iniţierea unor acţiuni militare:

„Ar fi ideal dacă acest conflict cu Polonia ar fi perceput ca nefiind declanşat din vina Germaniei. În prezent, noi, la Berlin, discutăm posibilitatea intervenţiei Ucrainei în problemă. Voloşin[1] şi I. Revai[2] sunt de acord cu o autonomie extinsă a Ucrainei Subcarpatice în cadrul statului ungar. Astfel, am câştiga din nou încrederea populaţiei ucrainene din Galiţia de Est şi am întări puterea militară epuizată a Ucrainei. Nu este necesară o acţiune de propagandă specială pentru a prelucra cercurile conducătoare ale Ucrainei; acestea vor rămâne fidele Berlinului. Mai târziu, putem da semnalul revoltei în Ucraina de Vest. Din Slovacia şi din Ucraina Transcarpatică putem trimite arme şi luptători ucraineni bine antrenaţi. Există

[1] Avgustin Voloşin, conducătorul guvernului autonom al Ucrainei Subcarpatice (n.a.).

[2] Ministru al aceluiaşi guvern (n.a.).

un contact atât de strâns între Lvov [Lviv] şi Berlin, încât nu ne putem îndoi de crearea unei revolte în Ucraina. Astfel, sădind seminţele neliniştii în Ucraina, Germania va avea posibilitatea de a interveni militar la scară mare. Acest proiect creează totuşi unele îngrijorări în Germania, din pricina unui pericol – acela al intervenţiei Uniunii Sovietice. Dacă se hotărăşte altfel, factorul ucrainean va fi adus în joc în viitor."

Semnarea pactului de neagresiune germano-sovietic a eliminat această posibilitate. Dar planul demonstrează gradul până la care germanii făcuseră cauză comună cu naţionaliştii ucraineni, factor care avea să devină activ în primăvara şi vara anului 1941.

Viziunea asupra viitorului exprimată de Kleist este profetică:

„Aderăm la opinia conform căreia conflictul cu Polonia poate fi redus la o însemnătate locală. Anglia şi Franţa, ca şi în trecut, nu sunt pregătite să acţioneze pentru a apăra cauza Poloniei. Dacă strivim rapid principala rezistenţă a Poloniei, Anglia poate face demonstraţii cu flota ei în Marea Mediterană. Franţa îşi va zornăi armele în spatele Liniei Maginot... şi afacerea este încheiată. Dacă, împotriva aşteptărilor, începe un război european pornind de la atacul Germaniei asupra Poloniei, atunci vom şti că lovitura Germaniei serveşte ca pretext puterilor vestice pentru un război preventiv împotriva acesteia – asupra acestui lucru s-a căzut de acord dinainte... Dacă se întâmplă aşa, Hitler este gata să se angajeze în negocieri îndelungate. În orice caz, nu ne vom lăsa provocaţi într-un moment pe care nu l-am ales noi înşine. Ne rezervăm alegerea momentului propice pentru acţiune. Deocamdată, am decis să nu ne implicăm într-un război european, din pricina pregătirilor care nu sunt încheiate şi, din punctul nostru de vedere, a nemulţumitoarei situaţii internaţionale; totuşi, peste trei sau patru luni putem fi complet pregătiţi. Conducerea militară germană este convinsă că vom fi victorioşi... datorită aviaţiei noastre. Potrivit calculelor specialiştilor militari, toate porturile din Anglia pot fi distruse în şase ore. Acţiunea distructivă a aviaţiei germane a fost demonstrată, până acum, numai o singură dată, în timpul războiului civil spaniol, în portul Guernica. Succesul a fost uimitor – oraşul a fost spulberat. În această lumină, înfrângerea Angliei şi Franţei nu va reprezenta o sarcină dificilă... America nu va interveni la timp, iar Uniunea Sovietică va rămâne neutră."

Kleist îşi continuă profeţiile:

„Pentru a da o lovitură Poloniei, Berlinul a început, în prezent, să se implice intens în sud-est. Trebuie să ne apropiem de România. Gafencu[1] ne vorbeşte de bine cât este la Berlin, dar apoi, la Londra şi la Paris, duce o politică antigermană. În acest fel, nu ne vom putea atinge scopurile. Este necesară o presiune exercitată direct asupra Bucureştiului... Vom face... Ungaria protectorat german şi apoi ne vom deplasa trupele către graniţele României. România va capitula. În cazul Ţărilor Baltice, ne propunem să ne atingem scopurile într-un alt mod. Neutralitatea Statelor Baltice în eventualitatea unui război este la fel de impor-

[1] Grigore Gafencu, ministrul român al afacerilor străine (n.a.).

tantă pentru noi ca şi neutralitatea Belgiei şi a Olandei. Mai târziu, atunci când va apărea un moment favorabil pentru noi, le putem încălca neutralitatea, dar pentru moment, în baza pactului de neagresiune încheiat anterior [cu Polonia, în 1934 – n.a.], vom evita intervenţia Uniunii Sovietice."

În concluzie, Kleist spune: „Astfel, ofensiva împotriva Poloniei este programată pentru iulie sau august. Dacă polonezii declanşează un război preventiv împotriva noastră înainte de acest moment, lucrurile vor sta diferit. Dacă noi vom răspunde acestei provocări cu o ofensivă, aceasta va depinde de decizia Führerului şi de evaluarea pe care o va face situaţiei internaţionale. În orice caz, va fi neplăcut pentru noi dacă polonezii ne forţează să intrăm într-un război acum, când contextul internaţional nu ne este favorabil şi când pregătirile noastre pentru conflict nu sunt încheiate."

După ce a citit raportul, Stalin a scris următoarea indicaţie pe margine: „De vorbit cu Proskurov – Cine este această «sursă»?" Cuvântul *sursă* era subliniat de două ori. Proskurov a răspuns. Existau trei agenţi sovietici printre ofiţerii ambasadei germane din Varşovia: Rudolf von Scheliha, Gerhard Kegel şi Kurt Völkisch, a cărei soţie era şi ea implicată în această muncă, fotografiind documentele obţinute de către alţi membri ai grupului Herrnstadt. Se pare că von Scheliha ar fi fost prezent la şedinţa informativă a lui Kleist, iar raportul era, probabil, realizat de el. Proskurov i-a oferit lui Stalin motive întemeiate pentru a se încrede în exactitatea acestor surse şi, dacă se compară punctele atinse de Kleist cu acţiunile pe care Stalin le-a întreprins pentru a zădărnici unele dintre planurile lui Hitler, s-ar părea că Stalin a luat în serios cel puţin câteva fragmente ale raportului. Desigur, Stalin nu credea în „distrugerea Uniunii Sovietice", dar trebuie să fi înţeles că planurile lui Hitler în ceea ce priveşte Polonia erau serioase şi probabil era de acord că Anglia şi Franţa nu vor putea face mare lucru pentru a împiedica înfrângerea ei. Această logică a dus la semnarea tratatului de neagresiune între germani şi sovietici, un acord despre care Stalin credea că va amâna o posibilă invazie germană. El admitea că, după ce victoria asupra Poloniei avea să fie consumată, Hitler se va îndrepta împotriva Marii Britanii şi a Franţei. Totuşi, nu a anticipat că înfrângerea forţelor desfăşurate în Franţa de cele două puteri avea să vină atât de rapid pe cât profeţise Kleist.

Comentariile lui Kleist referitoare la planurile germane în legătură cu Ţările Baltice, venind după ocuparea regiunii Memel, trebuie să-l fi impresionat pe Stalin. Imediat după semnarea pactului de neagresiune şi după iniţierea atacului asupra Poloniei, URSS a semnat tratate de asistenţă reciprocă cu Ţările Baltice, care prevedeau staţionarea trupelor sovietice pe teritoriile acestora. În viziunea lui Stalin, această acţiune îi semnala lui Hitler că Lituania, Letonia şi Estonia au fost şi vor rămâne în sfera de interes sovietică. Ţinând întotdeauna la respectarea uzanţelor diplomatice, Stalin va aştepta până în vara anului 1940 pentru a organiza alegeri în Ţările Baltice, urmate de integrarea acestora în cadrul URSS ca republici ale Uniunii. În ceea ce priveşte comentariile lui Kleist în legătură cu pla-

nurile Germaniei pentru România, Stalin a trebuit să aştepte până în 1940 pentru a anexa Basarabia şi nordul Bucovinei.

Pe parcursul verii 1939, ambele tabere au fost foarte ocupate trimiţându-şi reciproc semnale. Desigur, Hitler dorea ca interesul său de a ajunge la un acord cu Stalin să fie mascat sub diverse pretexte, precum tratativele comerciale. Dată fiind istoria sa îndelungată şi recunoscută de lider anticomunist, nu voia să-şi dezvăluie adevăratele scopuri. La 5 iulie 1939, de exemplu, Proskurov trimite comisarului pentru apărare Voroşilov o traducere efectuată de RU după o scrisoare anonimă primită de misiunea diplomatică sovietică din Berlin. Scrisoarea ar fi putut fi, la fel de bine, o ofertă diplomatică „pe sub mână", deoarece începea cu declaraţia: „Guvernul german ar întâmpina cu bucurie o propunere din partea guvernului sovietic privind un acord imediat al celor două guverne în privinţa viitorului Poloniei şi Lituaniei."[1] Documentul continua propunând o revenire la graniţele din anul 1914, „adică reocuparea teritoriilor pierdute în favoarea unor terţe ţări". Era o referinţă directă la Polonia. Următorul paragraf susţinea că, „înainte de începerea acţiunilor de către ambele părţi, este oportun să se stabilească o linie de demarcaţie pe care niciuna dintre părţi să n-o încalce". Se adăuga că, având în vedere câştigurile teritoriale relativ mari ale URSS, Germania va ocupa Lituania".

Deşi formulată intenţionat în termeni vagi, această propunere neoficială este foarte asemănătoare cu protocolul secret, care va fi până la urmă convenit de Germania şi URSS în timpul discuţiilor privind pactul de neagresiune. În timp ce acordul constrângea ambele părţi să se abţină de la acţiuni agresive una împotriva celeilalte, fie singură, fie împreună cu alte puteri, protocolul secret plasa Letonia, Estonia şi Finlanda în sfera de interes sovietică, iar Lituania în sfera de interes germană[2]. S-a stabilit ca, în Polonia, graniţa dintre sferele de influenţă ale Germaniei şi respectiv URSS să fie de-a lungul râurilor Narev, Visla şi San.

Stalin a menţinut deschise canalele de comunicare atât cu germanii, cât şi cu partea anglo-franceză, cu intenţia de a obţine cel mai mare profit care se putea pentru Uniunea Sovietică. Conştientă că Hitler decisese să atace Polonia şi că era nerăbdător să se asigure de neutralitatea sovietică, URSS căuta să obţină un acord din partea britanicilor şi a francezilor pentru a începe tratative militare. Abia la 25 iulie cabinetul britanic va da curs solicitării. Şi atunci, pentru Ivan M. Maiski, trimisul sovietic la Londra, va fi evident că englezii nu se grăbesc să pună lucrurile în mişcare. Avea dreptate. Chiar înainte de plecare, şeful delegaţiei britanice, amiralul Reginald Drax, l-a întrebat pe ministrul de externe englez, Lordul Halifax, cum să procedeze dacă un acord nu putea fi posibil. I s-a răspuns să „prelungească discuţiile cât mai mult posibil", în speranţa că invazia germană în Polonia va fi amânată.[3]

[1] M. Yu. Miagkov, ed., *Mirovye Voiny XX Veka* (Moscow, 2002), tom 4, p. 68.

[2] Protocolul adiţional secret al Pactului Ribbentrop–Molotov prevedea la punctul 3: „În privinţa Europei sud-estice, partea sovietică subliniază interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia. Partea germană îşi declară totalul dezinteres politic faţă de aceste teritorii." (n.r.)

[3] Anthony Read and David Fisher, *Deadly Embrace: Hitler, Stalin, and the Nazi-Soviet Pact* (New York, 1988), p. 118-119, 138.

Stalin credea că astfel de negocieri, purtate în paralel cu tratativele pentru acorduri comerciale, vor exercita o presiune în plus asupra lui Hitler, care se va lăsa convins să-i accepte cererile în schimbul unui acord. Spera, deci, ca tratativele militare să înceapă cât mai curând posibil. Totuşi, amânările se tot succedau, printre altele, şi din pricina discuţiei legate de transportul delegaţiei. Nu exista niciun serviciu aerian regulat între Londra şi Moscova, iar transportul feroviar era considerat necorespunzător. În sfârşit, s-a decis ca delegaţiile să călătorească pe mare. Dar, în loc să utilizeze un vas rapid, delegaţiile franceză şi engleză s-au îmbarcat pe un cargou şi pe un vas de pasageri, ajungând la Leningrad abia la 9 august. În aceeaşi noapte au plecat spre Moscova. Sovieticii selectaseră deja membrii propriei delegaţii şi făcuseră aranjamentele necesare pentru a se asigura că discuţiile vor începe cu promptitudine.[1]

Proskurov s-a implicat în aceste pregătiri, obţinând pentru Voroşilov un interpret de limbă franceză. El şi-a adus aminte că, atunci când a ajuns pentru prima dată la Paris, în timpul războiului civil spaniol, a întâlnit un tânăr rus care studia la Sorbona. Numele lui era Aleksandr Nikolaevici Ponomarev, cel care va deveni mai târziu general-colonel inginer şi o figură de prim rang în industria aviatică sovietică. „Înţeleg că vorbeşti franceza mai bine decât rusa", i-a zis Voroşilov, atunci când Proskurov i l-a prezentat. „Povesteşte-ne în franceză ce ai făcut la Paris". Ponomarev a început să vorbească, şi Voroşilov şi-a dat seama că se descurca într-adevăr foarte bine. Voroşilov i-a mulţumit lui Proskurov pentru ajutor şi i-a dat unui asistent indicaţii pentru a-l pregăti pe Ponomarev în treizeci şi şase de ore.[2]

Abia atunci i-a explicat Voroşilov că o delegaţie militară anglo-franceză trebuie să sosească peste două zile pentru a desfăşura negocieri în vederea unui acord militar. Potrivit lui Voroşilov, „au fost necesare două luni şi jumătate pentru a-i convinge [pe britanici şi pe francezi] să participe la negocieri. Până la urmă au fost de acord, dar nu de bunăvoie: popoarele lor au cerut să i se pună stavilă lui Hitler. Aceşti domni nu se grăbesc, nici chiar acum. Amândouă delegaţiile au refuzat transportul cu avionul sau pe un vas rapid şi s-au îmbarcat pe vase lente, care au ajuns la Leningrad într-o săptămână. Şi asta într-un moment în care orice clipă pierdută este o catastrofă". După această introducere, Voroşilov i-a spus lui Ponomarev că trebuia să joace rolul de translator pentru delegaţia sovietică şi în fiecare seară să facă un transcript al şedinţei de peste zi. Lui Ponomarev i s-a dat apoi o uniformă de vară albă nouă, aşa cum purtau ceilalţi ofiţeri ai delegaţiei sovietice.

Delegaţia sovietică era superioară celei britanice sau franceze. Era condusă de comisarul pentru apărare Voroşilov şi cuprindea generalii din vârful ierarhiei militare sovietice: Boris M. Şapoşnikov, şeful Statului Major General; amiralul Nikolai G. Kuznețov din marina sovietică; Aleksandr D. Loktionov, noul şef al avi-

[1] *Ibidem*, p. 145.

[2] Aleksandr N. Ponomarev, *Pokoriteli Neba* (Moscova, 1980), p. 68-69. Aceasta este sursa pentru discuţiile din august 1939.

ației sovietice; I.V. Smorodinov, adjunctul șefului Statului Major General. Acesta era un grup impresionant de personalități, ale căror grade și responsabilități erau net superioare celor ale membrilor delegației anglo-franceze.

Lui Ponomarev i s-a părut că, la prima sesiune de discuții din 12 august, Voroșilov era hotărât să-i umilească pe membrii delegațiilor anglo-franceze cerându-le documente doveditoare ale autorității lor. Când generalul francez Joseph Doumenc i-a arătat un act semnat de către premierul Edouard Daladier, prin care îl autoriza „să negocieze aspecte de ordin militar", Voroșilov i-a răspuns că autoritatea de a negocia nu este același lucru cu autoritatea de a semna o convenție militară. Nici șeful delegației britanice, Sir Reginald Drax, nu a contribuit la detensionarea atmosferei când a recunoscut că nu avea nicio autorizație de negociere scrisă. Lucrurile s-au agravat în ziua de 13 august, când Voroșilov le-a solicitat delegaților occidentali să descrie forțele pe care le vor mobiliza pentru apărarea comună și planul operațional pentru desfășurarea acestora. Voroșilov i-a spus lui Ponomarev că dorea să-i traducă prezentările cu foarte mare atenție. Doumenc a prezentat o cifră de 110 divizii disponibile, dar nu a dat un răspuns limpede atunci când a fost întrebat de Voroșilov ce va face Franța dacă Uniunea Sovietică, Polonia sau România ar fi atacate de Germania. Când a venit rândul Marii Britanii, reprezentantul său a menționat un număr de șaisprezece divizii. Sovieticii au considerat această cifră neverosimilă și, punând mai multe întrebări, au descoperit că planurile britanice constau în trimiterea unei forțe expediționare în Franța, constând în numai cinci divizii de infanterie și o singură divizie mecanizată. La 14 august, a venit rândul lui Șapoșnikov să prezinte cifrele sovietice. Acesta a anunțat că Uniunea Sovietică va contribui la apărarea comună cu 120 de divizii de infanterie, 16 divizii de blindate ușoare, 5 000 de tunuri grele, 9 000-10 000 de tancuri și 5 000-5 500 de avioane de luptă!

Raportul lui Șapoșnikov a fost urmat de o tăcere mormântală, după care delegațiile engleză și franceză s-au îndreptat către problema aviației. Aceasta era, desigur, de cel mai mare interes pentru Ponomarev. Mareșalul aerului Charles Burnett nu a spus prea multe despre starea aviației britanice. În Insulele Britanice existau 3 000 de avioane de prima linie și se produceau câte 700 de noi avioane în fiecare lună. La sfârșitul Primului Război Mondial, concluziona el, Anglia avea 22 000 de aparate de zbor, cea mai mare flotă a aerului din întreaga lume. În acest punct, Loktionov a șoptit către Ponomarev: „Publicitatea e pentru proști!"

Apoi a venit rândul generalului Valin din forțele aeriene franceze, care a afirmat că, în 1940, Franța va avea 300 de avioane de prima linie, inclusiv bombardiere cu o viteză de 450-500 kilometri pe oră, o rază de acțiune de 800-10 000 de kilometri și o capacitate de încărcare cu bombe de 1 000-2 500 de kilograme. Aceste detalii erau destul de generale și Loktionov i-a cerut lui Ponomarev să solicite mai multe detalii. Din păcate, Valin a răspuns că nu poate oferi informații suplimentare. Loktionov a încheiat discuția despre aviație făcând o descriere detaliată a forțelor aeriene militare sovietice, după care a răspuns întrebărilor venite din partea ofițerilor aerului britanic și francez.

Adevăratul blocaj a apărut în următoarele zile în legătură cu întrebarea dacă guvernele britanic şi francez au obţinut acordul polonezilor şi românilor[1]. Generalul englez T.G.G. Heywood a răspuns că Polonia şi România sunt state suverane şi că numai guvernele acestora pot răspunde la această întrebare. Delegaţiile franceză şi engleză trebuiau să solicite guvernelor proprii să reconsidere problema. „Bine, a zis Voroşilov, cred că ar trebui să amânăm discuţiile până când veţi avea un răspuns de la guvernele voastre." A adăugat, de asemenea, că „responsabilitatea pentru eşuarea negocierilor va cădea, desigur, pe umerii Franţei şi ai Angliei". Aceste comentarii au produs strigăte de indignare şi acuzaţia că Ponomarev tradusese incorect. „Nu, a tradus corect", a zis Voroşilov. „Am solicitat drept de tranzit pentru trupele noastre, pentru a putea respinge agresorul. Chiar trebuie să cerem dreptul de a lupta cu inamicul nostru comun?"

Deşi conferinţa era programată să continue şi în ziua de luni, 21 august, aceasta a fost ultima discuţie serioasă. Voroşilov l-a privit pe Ponomarev cu un zâmbet amar şi a spus: „Suntem nişte diplomaţi destul de slabi." Ponomarev încheie descrierea acestui eveniment cu o observaţie care a rămas până astăzi versiunea oficială sovietică despre cele întâmplate: „Delegaţia sovietică a făcut tot ce se putea pentru succesul negocierilor. Totuşi, reprezentanţii Angliei şi Franţei, sub acoperirea acestor negocieri de la Moscova, au încheiat o înţelegere perfidă cu Germania nazistă, convingând-o să se îndrepte către Est. În acest scop, au fost dispuşi să cedeze naziştilor orice."[2]

În acel week-end, francezii au încercat să convingă Polonia să accepte trecerea trupelor sovietice pe teritoriul ei, în eventualitatea unei invazii germane. Demersurile lor au eşuat. Discuţiile s-au reluat la 21 august, dar au fost amânate, pentru că Voroşilov şi-a dat seama că efortul francezilor de a-i convinge pe polonezi a fost zadarnic. În aceeaşi zi, Stalin, primind asigurarea lui Hitler că protocolul secret la pactul de neagresiune – care, foarte probabil, avea să-i acorde concesiile solicitate în legătură cu Polonia, Ţările Baltice, Finlanda şi România – va fi semnat, i-a scris acestuia, declarându-se de acord cu pactul şi exprimându-şi dorinţa de a-l primi pe ministrul de externe german, Ribbentrop, la Moscova, în data de 23 august.

Week-endul 18-20 august fusese unul aglomerat pentru Stalin. A decis să negocieze un pact de neagresiune cu Hitler şi să abandoneze discuţiile anglo-franceze pe teme de apărare. Oricum, nu aşteptase mult de la aceste întâlniri, iar rangul inferior al reprezentanţilor acestor ţări, precum şi limitările resurselor lor îl convinseseră că avusese dreptate. În plus, Stalin ştia probabil că unele voci din guvernul britanic, care acţionau prin intermediul consilierului lui Chamberlain, Sir Horace Wilson, încă analizau posibilitatea de a-i înşela pe polonezi şi de a încheia un acord cu Hitler.[3] Care erau gândurile lui Stalin în acel sfârşit de săptămână fatidic? Oare spera doar să recupereze teritoriile bieloruse şi ucrainene care se aflau

[1] Pentru dreptul de tranzit al trupelor sovietice (n.r.).

[2] *Ibidem*, p. 73-75.

[3] Read and Fisher, *Deadly Embrace, p.* 141.

sub stăpânire poloneză, să obțină acceptul Germaniei în privința Basarabiei şi să primească acordul în legătură cu dominația sovietică asupra Țărilor Baltice? Sau se gândea şi la ideile leniniste, pe care şi le asumase de multă vreme, cum că imperialiştii/capitaliştii îşi vor epuiza până la urmă resursele în războaie, bătătorind astfel drumul pentru apariția socialismului revoluționar în țările industrializate? Conform lui Churchill, decizia de a semna pactul de neagresiune cu Germania a fost luată la întâlnirea Politburoului de sâmbătă, 19 august 1939. Pe lângă membrii Politburoului, erau prezenți şi conducătorii Cominternului. La sfârşitul anului 1994, la Moscova a fost publicată o traducere în limba rusă a versiunii franceze a discursului pe care se presupune că l-a susținut Stalin la 19 august.[1]

Iată traducerea acestui text din limba rusă:

„Chestiunea păcii şi a războiului a intrat într-o fază critică în ce ne priveşte. Dacă încheiem un tratat de asistență reciprocă cu Anglia şi Franța, Germania va renunța la Polonia şi va începe să caute un *modus vivendi* cu puterile vestice. Războiul va fi împiedicat, dar acest lucru poate fi periculos pentru URSS, în perspectiva evenimentelor viitoare. Dacă acceptăm propunerea Germaniei de a semna un act de neagresiune, Polonia va fi atacată şi intervenția Franței şi a Angliei în război va deveni inevitabilă. Europa de Vest va fi expusă tulburărilor şi haosului. În aceste condiții, avem multe şanse să rămânem doar observatori ai conflictului şi putem spera că vom intra în război în cele mai avantajoase condiții.

Experiența ultimilor douăzeci de ani arată că în timp de pace este imposibil să existe în Europa o mişcare comunistă suficient de puternică pentru a permite partidului bolşevic să ia puterea. Dictatura partidului este posibilă numai ca rezultat al unui mare război. Vom alege şi această alegere este clară. Trebuie să acceptăm propunerea germană şi să trimitem politicos înapoi misiunile engleză şi franceză. Primul avantaj pe care-l putem obține de aici este distrugerea Poloniei până în apropierea Varşoviei, inclusiv Galiția ucraineană.

Germania ne va acorda completă libertate de acțiune în Țările Baltice şi nu va avea nicio obiecție cu privire la recuperarea Basarabiei de către URSS. Germania este gata să ne cedeze o zonă de influență în România, Bulgaria şi Ungaria. Aici rămâne o problemă deschisă legată de Iugoslavia... În acelaşi timp, trebuie să anticipăm consecințele care s-ar putea ivi dintr-o eventuală înfrângere sau victorie a Germaniei. În cazul unei înfrângeri, sovietizarea Germaniei devine inevitabilă şi va fi creat un guvern comunist. Nu trebuie să uităm că sovietizarea Germaniei va fi în mare pericol dacă aceasta rezultă dintr-o înfrângere a Germaniei într-un război scurt. Anglia şi Franța vor fi încă suficient de puternice pentru a ocupa Berlinul şi a distruge Germania sovietică. Iar noi nu vom fi în poziția de a veni în ajutorul tovarăşilor noştri bolşevici din Germania.

[1] T. Bushueva, „Proklinaia–Poprobuite Poniat", *Novy Mir*, nr. 12, 1994, p. 230–37. Acest document a fost descoperit la Centrul de Păstrare a Colecțiilor Istorice-Documentare, fosta Arhivă Specială a URSS (*Особый архив СССР*), f. 7, op. 1, d. 1223. Conform doamnei Buşueva, cu care am vorbit la telefon în octombrie 2002, Arhiva Specială conține documente trimise la Moscova de Grupul Sovietic de Forțe de ocupație din Germania. Originalul în limba rusă, dacă există, nu a fost găsit.

Astfel, sarcina noastră este aceea de a ne asigura că Germania poate duce un război îndelungat, pentru ca Anglia şi Franța, secătuite, să nu poată înfrânge o Germanie sovietică. Adoptând o poziție neutră şi aşteptând momentul potrivit pentru a interveni, URSS va oferi asistență Germaniei actuale, aprovizionând-o cu materii prime şi alimente. Nu mai este nevoie să spun că ajutorul nostru nu poate depăşi un anumit nivel, în aşa fel încât să nu dăuneze economiei noastre şi să nu slăbească puterea armatei noastre.

De asemenea, trebuie să ducem o campanie activă de propagandă comunistă, în special în blocul franco-englez şi mai ales în Franța. Trebuie să fim pregătiți pentru situația în care, în timp de război, în această țară, partidul să fie forțat să renunțe la activitățile legale şi să intre în ilegalitate. Ştim că o astfel de muncă va necesita multe sacrificii, dar tovarăşii noştri francezi nu se vor opune. În primul rând, responsabilitatea lor va fi aceea de a dezintegra şi demoraliza armata şi poliția. Dacă această muncă pregătitoare se desfăşoară mulțumitor, securitatea Germaniei sovietice va fi asigurată şi acest lucru va face posibilă sovietizarea Franței.

Pentru realizarea acestor planuri este necesar ca războiul să dureze cât mai mult posibil, şi în această direcție trebuie să ne concentrăm toate forțele pe care le avem în Europa de Vest şi în Balcani.

Trebuie să examinăm şi a doua posibilitate, victoria Germaniei. Unii consideră că aceasta ar reprezenta un pericol serios pentru noi. Există un sâmbure de adevăr în această viziune, dar ar fi o greşeală să credem că pericolul este atât de iminent şi de important pe cât îşi imaginează unii. Dacă Germania este victorioasă, va ieşi din război prea epuizată ca să mai înceapă un conflict armat cu URSS în următorii zece ani.

Principala ei preocupare va fi să mențină sub control Anglia şi Franța înfrânte, cu scopul de a le împiedica refacerea forțelor. Pe de altă parte, o Germanie victorioasă va avea la dispoziție teritorii imense şi, timp de mulți ani, va fi ocupată cu «exploatarea» acestora şi cu instalarea de regimuri germane în zonele cucerite. Este evident că va fi prea ocupată în alte zone pentru a se mai întoarce împotriva noastră. Iar acesta este un alt element care va fi în avantajul siguranței noastre. Într-o Franță înfrântă, Partidul Comunist Francez va fi întotdeauna foarte puternic. În mod inevitabil, va avea loc o revoluție comunistă, şi ne putem folosi de această situație pentru a veni în ajutorul Franței şi a ne face din această țară un aliat. Mai târziu, toate națiunile care s-au aflat sub «protecția» Germaniei victorioase ne vor deveni aliați. Astfel, vom avea un câmp larg de acțiune pentru dezvoltarea unei revoluții mondiale.

Tovarăşi! Este în interesul URSS, patria muncitorilor, ca războiul între Reich şi blocul capitalist anglo-francez să izbucnească. Trebuie să facem tot posibilul pentru a ne asigura că războiul va dura cât mai mult, astfel încât ambele tabere să fie epuizate. Pentru acest motiv, trebuie să fim de acord cu pactul propus de Germania şi trebuie să lucrăm în scopul de a face ca acest război, odată ce izbuc-

neşte, să dureze cât mai mult. Trebuie să ne întărim activitatea propagandistică în ţările implicate în război, astfel încât să fim pregătiţi atunci când conflictul va lua sfârşit."

După 19 august, agenţia de ştiri franceză *Havas* a publicat fragmente din acest discurs. La 30 noiembrie 1939, ziarul oficial al partidului, *Pravda*, a publicat o scrisoare semnată de Stalin cu privire la articolul tipărit de *Havas*:

„Editorul *Pravda* a adresat tovarăşului Stalin următoarea întrebare: Care este reacţia tovarăşului Stalin la mesajul publicat de agenţia *Havas* despre «discursul lui Stalin», care se presupune că ar fi fost susţinut în cadrul Politburo la 19 august şi în care s-au avansat idei ca «războiul trebuie să continue cât mai mult posibil astfel încât părţile beligerante să fie epuizate»?

Tovarăşul Stalin ne-a trimis următorul răspuns:

Acest articol publicat de agenţia *Havas*, ca multe altele dintre mesajele sale, este o absurditate. Nu pot şti precis în ce club de noapte au fost compuse aceste minciuni. Dar indiferent câte minciuni spun domnii de la agenţia de ştiri *Havas*, ei nu pot nega că:

a) nu Germania a atacat Franţa şi Anglia, ci Franţa şi Anglia au atacat Germania, în acest fel făcându-se responsabile de acest război;

b) după începerea ostilităţilor, Germania a făcut o ofertă de pace Franţei şi Angliei, iar Uniunea Sovietică a sprijinit deschis aceste eforturi venite din partea Germaniei, pentru că este convinsă că numai un sfârşit cât mai apropiat al războiului poate aduce alinare... tuturor ţărilor şi tuturor popoarelor.

c) cercurile conducătoare din Anglia şi Franţa au respins, fără drept de apel, atât propunerile de pace avansate de către Germania, cât şi eforturile Uniunii Sovietice de a încheia războiul cât mai repede. Acestea sunt faptele. Ce argumente pot oferi politicienii din cluburile de noapte ai agenţiei *Havas* pentru a contrazice aceste fapte? I. Stalin."[1]

Cum a obţinut agenţia *Havas* textul acestui discurs nu se ştie, dar cele mai probabile surse nu pot fi decât elemente din Partidul Comunist Francez, care nu doreau apropierea între sovietici şi nazişti şi care căutau o modalitate de a-l pune pe Stalin în încurcătură. Ei ar fi putut avea acces la traducerea franceză a discursului, de vreme ce între sarcinile obişnuite ale Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste intrau şi traducerile. Se poate afirma, desigur, şi faptul că discursul era o invenţie. Reacţia lui Stalin publicată în *Pravda* sugerează că raportul agenţiei *Havas* l-a iritat profund; Articolul omite total cuvântul „Polonia". Iar în ceea ce priveşte „propunerile de pace" ale Germaniei, sprijinite de către Uniunea Sovietică, se ştie că principala grijă a lui Stalin în primele câteva zile ale lunii septembrie nu era pacea, ci viteza cu care înainta Wehrmachtul, prăbuşirea

[1] „The False Report Issued by the Havas agency", *Pravda*, November 30, 1939. Articolul publicat de *Havas* este menţionat şi în Viktor Suvorov [Vladimir B. Rezun], *Icebreaker: Who Started the Second World War?* (London, 1990), 43. Suvorov îl citează în apărarea teoriei sale, în general discreditate, că Stalin intenţiona un război preventiv împotriva Germaniei.

rezistenței Poloniei şi dacă Armata Roşie ar putea ocupa teritoriile poloneze promise în Bielorusia şi Ucraina, înainte ca Germania să preia controlul.

Principala problemă legată de discursul din 19 august 1939 nu este cum l-a obținut agenția *Havas*, ci dacă acesta reflecta cu adevărat gândurile lui Stalin despre „chestiunea războiului sau a păcii". Considerăm că da, şi această opinie este susținută de comentariile pe care Stalin le-a făcut, la 7 septembrie 1939, în prezența lui Gheorghi Dimitrov, a lui Molotov şi a lui Andrei A. Jdanov, notate de Dimitrov în jurnalul său. Acestea sunt similare cu declarațiile conținute în discursul din 19 august. Iată un exemplu: „Se poartă un război între două grupuri de țări capitaliste... pentru reîmpărțirea lumii, pentru dominație. Nu vedem nimic rău în această bătălie şi în faptul că se vor slăbi reciproc. Va fi bine dacă, din pricina acțiunilor Germaniei, poziția celor mai bogate țări capitaliste (şi în special a Angliei) va fi zdruncinată." Sau: „Poziția comuniştilor aflați la putere este diferită de cea a comuniştilor din opoziție. Suntem stăpâni la noi acasă. Comuniştii... din opoziție sunt în opoziție; acolo burghezia este stăpână. Putem manipula, putem asmuți o tabără împotriva celeilalte, pentru a-i face să se lupte între ei cât mai violent cu putință." În continuare, Stalin s-a axat pe explicarea motivelor pentru care a abandonat Frontul Popular, a arătat de ce s-a decis să nu continue negocierile cu Franța şi Anglia şi a evidențiat sloganurile care trebuiau să ghideze clasa muncitoare în lupta ei împotriva „liderilor țărilor capitaliste... angajate în război pentru apărarea propriilor lor interese imperialiste". În septembrie 1939, Stalin nu putea prevedea cât de repede va ocupa Hitler Europa de Vest, dar se agăța de ideea că Germania nu va ataca URSS în 1941 şi nu a abandonat niciodată speranța că Hitler va rezolva mai întâi chestiunea Angliei, înainte de a lansa un astfel de atac.[1]

Chiar şi în data de 5 mai 1941, într-un discurs pe care Stalin l-a ținut absolvenților academiilor militare, mai existau ecouri ale fascinației sale față de teoria leninistă conform căreia războiul reprezenta o condiție pentru revoluție. Imediat după discurs, Direcția Generală pentru Propagandă Politică a Armatei Roşii a început să lucreze la un Manual Politic al Armatei Roşii (*Krasnoarmeiskaia Polit Ucebnik*). Acesta conținea următoarele afirmații:

a. Dacă, urmare a războiului, în vreo țară se iveşte o situație în care criza revoluționară va fi gata să erupă, iar puterea burgheziei este slăbită, URSS va merge la război împotriva capitalismului, venind în ajutorul revoluției proletare. Lenin spunea că „imediat ce vom fi suficient de puternici să strivim capitalismul, îl vom apuca de ceafă".

b. Dacă URSS ar fi mers alături de Anglia şi de Franța, nu încape îndoială că maşina de război germană s-ar fi întors împotriva Uniunii Sovietice.

c. Nu este exclusă posibilitatea ca URSS, în anumite situații care pot apărea, să preia inițiativa pentru operații militare ofensive.

---

[1] Ivo Banac, ed., *The Diary of Georgi Dimitrov* (New Haven, 2003), p. 115-116.

Noul manual a fost revizuit de către membrii Consiliului Militar Superior la 10 iunie 1941, şi aceste paragrafe (de la paginile 149, 152 şi 155) au fost excluse.[1]

La 17 septembrie 1939, Armata Roşie a început ocuparea regiunilor vestice ale Bielorusiei şi Ucrainei. Impactul acestor achiziţii teritoriale – şi al altora – va fi analizat în capitolul următor.

[1] M. Yu. Miagkov, ed., *Mirovye Voiny XX Veka* (Moscow, 2002), tom 4, p. 199-200.

CAPITOLUL 4

GRANIȚELE SOVIETICE SE EXTIND SPRE VEST

Istoricii au subscris în mare parte la teoria conform căreia, prin recâştigarea zonelor de frontieră pierdute de Rusia după Primul Război Mondial şi prin extindere graniţelor către vest, URSS şi-a îmbunătăţit poziţia defensivă. Dar acest lucru nu este în întregime exact. Prin încorporarea unor părţi din România şi Polonia în cadrul republicilor unionale Ucraina, Bielorusia şi Moldova, securitatea sovietică şi forţele armate au fost nevoite să lupte cu populaţii profund ostile. Naţionaliştii ucraineni şi bieloruşi au sprijinit serviciile germane în operaţiile de spionaj desfăşurate înainte de iunie 1941 şi au lucrat ca sabotori încă din primele zile ale războiului, distrugând reţelele de comunicaţii şi de transport ale Armatei Roşii. Acest lucru l-au făcut şi lituanienii, letonii şi estonii (majoritatea unităţilor militare ale acestor state, care au fost integrate în Armata Roşie, nu erau considerate ca fiind de încredere). Cât priveşte aspectul strict militar, Armata Roşie nu a avut timpul necesar, până la 22 iunie, pentru a ocupa noi poziţii defensive în teritoriile cucerite, iar sugestiile făcute lui Stalin în legătură cu structurile defensive de la vechile graniţe, care trebuiau întărite cu efective, au fost respinse. Recuperarea regiunilor care aparţinuseră Rusiei era percepută de Stalin ca un mijloc de a întări prestigiul Uniunii Sovietice şi de a extinde graniţele socialismului. Nu avea prea multă răbdare cu ofiţeri ai Armatei Roşii, precum Boris M. Şaposnikov, şef al Statului Major General, care a înţeles problemele legate de apărarea acestor teritorii nou dobândite. S-a mulţumit să-l lase pe Beria şi pe slugile sale să trateze dur cu populaţia antisovietică.

Se pare că viteza de înaintare a germanilor în teritoriul polonez l-a luat prin surprindere pe Stalin şi, la 17 septembrie 1939, a emis o declaraţie prin care condamna Polonia, pentru că lăsase fără apărare poporul ucrainean şi bielorus şi anunţa intrarea Armatei Roşii în Polonia. În fapt, pregătirile se făcuseră dinainte. Prin urmare, la ora 5,40, în dimineaţa aceleiaşi zile, forţele sovietice, alături de unităţi speciale NKVD, au început înaintarea cu două Fronturi, provenite din Districtele Militare Speciale Bielorus şi Kiev. Frontul Bielorus, aflat sub comanda

generalului Mihail P. Kovaliov, care avea în compunere patru armate, a înaintat rapid, având de înfruntat o rezistență slabă. Până la 28 septembrie, s-a reuşit organizarea de alegeri pentru Adunarea Poporului, care, la 2 noiembrie, şi-a dat votul pentru ca teritoriul să devină parte a Republicii Sovietice Socialiste Bieloruse.[1]

Teritoriile ucrainene au fost ocupate de Frontul Ucrainean, sub conducerea lui Semen (Semion) K. Timoşenko. Frontul avea în compunere Armatele 5, 6 şi 12, dispunând în total de opt corpuri de infanterie, trei corpuri de cavalerie, plus un corp de tancuri şi cinci brigăzi de tancuri. Fiecare armată a creat o forță specială mobilă, formată din unități de tancuri şi de cavalerie, pentru a atinge linia de demarcație în cel mai scurt timp posibil.[2] Stalin nu voia să-şi asume niciun risc: chiar dacă avea acordul lui Hitler în privința teritoriilor ce urmau a fi ocupate, adjunctul ataşatului militar sovietic la Berlin raportase despre existența unui alt plan. Acestui ataşat i se arătase o hartă a Wehrmachtului pe care linia de demarcație era trasată la est de Lvov şi Drogobici, o regiune bogată în petrol, dorită de nemți.[3] Prin urmare, ar fi trebuit să nu constituie o surpriză faptul că trupele din avangarda Armatei 6 [sovietice], ajungând în zona Lvov, la 19 septembrie, descopereau că germanii se apropiau deja de oraş dinspre vest. A izbucnit un schimb de focuri care s-a soldat cu victime şi pierderi materiale şi de o parte şi de alta.[4] Întâmplător, Armata 6 se afla sub comanda lui Filipp I. Golikov, comandantul de corp de armată „corect politic", care, în 1938, fusese membru politic în Consiliul Militar (*Voennîi Sovet*) al Districtului Militar Bielorus, şi care, în anul 1940, va deveni şeful Direcției Informații Militare a armatei sovietice.[5] Până la jumătatea lui octombrie, s-au organizat alegeri pentru Adunarea Poporului, la fel ca în Bielorusia. La 27 octombrie, Adunarea din Lvov a votat alipirea regiunii la Republica Sovietică Socialistă Ucraineană, iar uniunea a fost acceptată la 15 noiembrie 1939. La Moscova au ajuns rapoarte entuziasmante descriind încântarea ucrainenilor vestici cu ocazia intrării în familia sovietică. Raportul prezentat mai jos, primit de la Lev Z. Mehlis, şeful Direcției Politice a Armatei Roşii, era unul tipic: „Populația ucraineană ne primeşte soldații ca pe nişte adevărați eliberatori... Chiar şi unitățile din avangardă sunt întâmpinate în stradă de întreaga populație. Mulți plâng de bucurie". Tinerii din Drogobici spuneau că „inimile lor sunt pline de cea mai adâncă dragoste pentru marele popor sovietic, pentru Armata Roşie şi pentru Partidul Comunist Ucrainean".[6] Aceste prime reacții ale ucrainenilor reflectă aversiunea lor față de polonezi, care îi guvernaseră începând din 1919,

[1] Anthony Read and David Fisher, *Deadly Embrace: Hitler, Stalin, and the Nazi-Soviet Pact* (New York, 1998), p. 334-335. Consultați şi I. F. Ivanovsky, ed., *Krasnoznamenny Belorussky Voenny Okrug* (Moscow, 1974), p. 79-80.

[2] A. Z. Bednyagin et al., eds., *Krasnoznamenny Kievsky Voenny Okrug* (Moscow, 1974), p. 130-134.

[3] Read and Fisher, *Deadly Embrace*, p. 341.

[4] Dimitri Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy* (Rocklin, 1996), p. 359.

[5] A. A. Grechko et al., eds., *Sovietskaia Voennaia Entsiklopedia* (Moscow, 1974), vol. 2, p. 585.

[6] Volkogonov, *Stalin*, p. 359. Consultați şi Bednyagin et al., *Krasnoznamenny*, p. 134.

precum şi lipsa lor de experienţă privind guvernul ţarist şi sovietic. Ei fuseseră parte a Imperiului Austro-Ungar de la prima împărţire a Poloniei în 1772 şi până la sfârşitul Primului Război Mondial.

Forţele de securitate sovietice aveau însă o viziune mai realistă asupra dificultăţilor pe care aveau să le întâmpine atunci când populaţiile bielorusă şi ucraineană din Polonia aveau să intre sub control sovietic. La 1 septembrie 1939, imediat după ce Germania a lansat atacul asupra Poloniei, acestea au început să planifice introducerea masivă a agenţilor NKVD în noile teritorii. O săptămână mai târziu, şeful NKVD, Beria, le-a ordonat lui Ivan S. Serov şi lui Lavrenti F. Ţanava, şefii filialelor NKVD din Republicile Sovietice Socialiste Ucraineană şi Bielorusă, să creeze grupuri speciale cekiste[1], compuse din lucrători operaţionali şi politici din cadrul propriilor organizaţii şi din trupe din districtele de la graniţa republicilor lor. Personalul pentru aceste grupuri, aproximativ 500 de ofiţeri, urma să fie completat din rândul cadrelor detaşate temporar de la Direcţia NKVD Leningrad şi de la centru. În conformitate cu planurile comisarului pentru apărare, s-au făcut aranjamentele necesare pentru a detaşa aceste grupuri la unităţi militare. Serov a fost instruit să îşi coordoneze acţiunile cu secretarul Partidului Comunist Ucrainean, Nikita S. Hruşciov, şi cu comandantul Frontului Ucrainean, Semen K. Timoşenko. În Bierlorusia trebuia să fie implementat acelaşi sistem. În fiecare zi, la ora 18,00, Serov şi Ţanava raportau prin telegraf progresele făcute. Adjunctul pentru trupe al şefului NKVD URSS, Ivan I. Maslennikov, urma să pună la dispoziţia şefilor grupurilor operaţionale de cekişti personal din trupele provenind din districtele de graniţă ucrainene şi bieloruse; aceste trupe trebuiau să fie organizate în batalioane, unul pentru fiecare grup, pentru a îndeplini sarcini speciale. Serghei N. Kruglov, comisar-adjunct al NKVD, a fost însărcinat să formeze un grup de rezervă, de 300 de persoane, selectate din rândul organelor locale ale NKVD, şi să redacteze o listă a acestora până la data de 10 septembrie. De asemenea, Beria a ordonat detaşarea lui Vsevolod N. Merkulov, primul său adjunct, în Republica Sovietică Socialistă Ucraineană, pentru a supraveghea operaţiile locale, şi repartizarea lui Viktor M. Bocikov, şeful Departamentelor Speciale ale NKVD, în Bielorusia. Serov a răspuns chiar a doua zi, raportând că personalul cerut era disponibil sau deja pe drum; primul şi al doilea grup operaţional erau deja în curs de formare, în acord cu Districtul Militar Special Kiev. Serov a adăugat că ţine legătura regulat cu Hruşciov şi Timoşenko. Din aceste comunicări se poate observa cât de rapid şi de eficient funcţiona NKVD pentru a forma structura administrativă care să susţină operaţii militare în noile teritorii.[2]

La 15 septembrie, cu două zile înainte ca Armata Roşie să intre în Polonia, Beria a trimit către Serov şi Ţanava o directivă prin care explica cum trebuia

[1] De la CEKA, prima dintre organizaţiile poliţiei secrete sovietice, creată prin decret, la 20 decembrie 1917, de către Vladimir Ilici Lenin (n.tr.).

[2] S. V. Stepashin, *Organy Gosudarstvennoy Bezopasnosti SSR v Velikoy Otechestvennoy Voine* (Moscow, 1995), tom 1, p. 70-73.

procedat din momentul în care forțele sovietice aveau să pătrundă în fostul teritoriu polonez. După ce trupele sovietice ocupau un oraş, urma să se creeze o administrație civilă provizorie, în care să fie incluşi lideri ai grupurilor operaționale NKVD. Lucrând în strânsă colaborare cu armata şi sub conducerea acestei administrații civile, cadrele NKVD erau însărcinate să mențină ordinea publică, să elimine tentativele de sabotaj, să suprime tentativele de contrarevoluție şi să formeze nucleele viitoarelor oficii NKVD pe plan local. Iată câteva dintre responsabilitățile specifice ale celor doi:

„Preluați imediat controlul tuturor mijloacelor de comunicare – telefon, telegraf, stații radio, oficii poştale – şi puneți la conducerea lor persoane de încredere. Preluați controlul asupra băncilor private şi de stat şi asupra trezoreriilor, sechestrați toate fondurile şi faceți aranjamentele necesare pentru a le păstra în siguranță.

Cooperați pe scară largă cu departamentele politice ale Armatei Roşii în scopul de a confisca tipografiile, sediile ziarelor şi depozitele editurilor, şi începeți să scoateți noi ziare. Preluați toate arhivele guvernamentale, în special cele ale serviciilor de spionaj şi contraspionaj ale fostului guvern polonez.

Arestați reprezentanții cei mai reacționari ai fostei guvernări, precum ofițeri din poliția locală, jandarmi, polițişti de frontieră, ofițeri de informații militare etc. De asemenea, arestați liderii şi membrii activi ai partidelor şi organizațiilor politice contrarevoluționare. Ocupați închisorile şi verificați dosarele celor închişi. Eliberați-i pe cei care s-au opus conducerii poloneze, stabiliți un nou sistem penitenciar încadrat cu oameni de încredere şi condus de un ofițer operativ KNVD."

Pe lângă măsurile de mai sus, componenta administrativă a NKVD trebuia să se ocupe de problemele infracționale şi să creeze un departament de pompieri alcătuit din persoane de încredere. Principala sa grijă era însă aceea de a detecta şi de a elimina spionajul, precum şi sabotajul asupra industriei şi a căilor de transport. În organizarea acestei replici a operațiilor NKVD deja existente în cadrul Uniunii Sovietice, nici Beria, nici Stalin nu au luat în considerare nicio clipă un alt tip de model, nici nu au permis vreo perioadă de tranziție. Locuitorii teritoriilor nou câştigate trebuiau să fie transformați peste noapte în cetățeni supuşi ai URSS. Sintagma „persoane de încredere" se referea la cei care erau deja cunoscuți pentru acțiunile lor antipoloneze şi prosovietice, dintre care unii serviseră ca agenți de informații ai Uniunii Sovietice.[1]

Probleme în Ucraina de Vest

La 19 septembrie 1939, Merkulov şi Serov s-au confruntat pentru prima oară cu problemele operaționale pe care aveau să le întâlnească de acum înainte în încercarea de a implementa ordinele lui Beria. Aceştia s-au plâns că va fi nevoie de mai multe grupuri operaționale de cekişti decât intenționaseră inițial. La 28 sep-

[1] *Ibidem*, p. 79-81.

tembrie, într-un raport interimar asupra operațiilor NKVD, Merkulov a precizat că naționaliștii ucraineni, precum cei care activau în Organizația Naționaliștilor Ucraineni (ONU), depășeau numărul tuturor celorlalți arestați în conformitate cu criteriile stabilite de ordinul lui Beria. Ca exemplu, Merlukov a arătat că dintr-un număr de 1 923 de arestări făcute de primul grup operațional, peste 1 000 erau membri sau activiști ai organizațiilor naționaliste. De asemenea, a făcut unele comentarii și despre „cantitatea enormă de arme" descoperită.[1]

Menționarea Organizației Naționaliștilor Ucraineni nu i-a surprins, desigur, nici pe Serov, nici pe Hruşciov. Acest grup existase în forme variate încă de la destrămarea Republicii Naționale Ucrainene, care avusese o viață foarte scurtă. Proclamată în 1919 și încorporând toate teritoriile ucrainene, inclusiv Ucraina de Vest sau Galiția, teritoriul din Munții Carpați, Bucovina și Basarabia, această entitate independentă a încetat să existe după Tratatul de la Riga din 1921. Uniunea Sovietică a păstrat teritoriile din centrul și estul Ucrainei în cadrul Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene. Cehoslovacia a obținut Carpato-Ucraina, România a intrat în Basarabia și Bucovina, iar Ucraina de Vest, sau Galiția, a revenit Poloniei. În perioada 1920-1930, ideea unei Ucraine independente a rezistat în Galiția, în ciuda eforturilor polonezilor și ale sovieticilor de a-i oprima pe susținătorii săi. Organizația Naționaliștilor Ucraineni, care era pe atunci condusă de colonelul Evghen Konovalеț, era considerată de către NKVD-ul sovietic drept o serioasă amenințare, mai ales că se credea că acest lider ar fi luat contact cu *Abwehr* și că se întâlnise cu Hitler. În plus, se părea că ar fi primit acceptul să-și antreneze activiștii în școala Partidului Nazist din Leipzig. Pavel A. Sudoplatov, ofițer de operații speciale al NKVD, a recunoscut că a fost trimis în 1935 peste hotare și a pătruns ilegal în țară pentru a stabili contacte cu Konovaleț și pentru a se infiltra în Organizația Naționaliștilor Ucraineni; doi ani mai târziu, el i-a prezentat concluziile sale lui Stalin personal. În mai 1938, Sudoplatov l-a asasinat pe Konovaleț, care a fost înlocuit la șefia ONU de către adjunctul său, Andrei A. Melnik. Autoritatea acestuia a fost însă contestată de Stepan A. Bandera, și la momentul înfrângerii Poloniei, mișcarea naționalistă se separase deja în două tabere, una a susținătorilor lui Melnik, cealaltă a partizanilor lui Bandera, numiți și *Banderivți*. Ambele tabere își proclamau loialitatea totală față de ideea independenței Ucrainei și negau că ar servi interesele germane.[2]

Dovezile referitoare la anvergura mișcărilor naționaliste paramilitare ucrainene erau tot mai numeroase. În decembrie 1940, un membru al unuia dintre grupurile paramilitare, arestat în timp ce încerca să treacă frontiera, relata că la Lvov exista o organizație insurgentă contrarevoluționară care număra 2 000 de membri înarmați. Grupul avea, de asemenea, șase mitraliere grele și dispunea de unități

[1] *Ibidem*, p. 88-90.

[2] *Ibidem*, 96, n. 2. Consultați și Pavel Sudoplatov, *Special Tasks* (New York, 1994), p. 3-29.

subordonate aflate în oraşele Stanislav[1], Colomeea, Peremişl[2], Tarnopol[3]. Până în luna decembrie 1940, filiala NKVD din RSS Ucraineană ştia de la agentul său Ukraineț că Lvovul reprezenta centrul Organizației Naționaliste Ucrainene din Ucraina de Vest. De asemenea, se ştia despre scindarea grupării între Bandera şi Melnik şi despre contactele amândurora cu germanii.[4] Temerile apărute la Kiev şi la Moscova în legătură cu forța şi intențiile ONU nu erau deloc deplasate, după cum se poate vedea din „planul unificat general al conducerii insurgenței ONU", ca răspuns la directiva *Abwehr* de a crea o revoltă în Ucraina, în scopul de a destabiliza ariergarda Armatei Roşii, o revoltă prin care organizația renunța la caracterul ei secret şi prelua conducerea populației „din toate teritoriile ucrainene, astfel încât să se reuşească prăbuşirea «închisorii moscovite, sovietice a popoarelor»".[5]

La jumătatea lunii aprilie 1941, Pavel I. Meşik, comisarul pentru siguranța statului al RSS Ucrainene, i-a scris lui Hruşciov că organizația sa ajunsese la concluzia că ONU va juca rolul unei *Coloane a Cincea* în planul mai larg al germanilor de a invada URSS; acest grup, scria el, „reprezintă o forță serioasă, datorită faptului că oamenii săi sunt bine înarmați şi continuă să-şi sporească stocul de arme prin aducerea lor din Germania." Organizația Naționaliştilor Ucraineni nu s-a mulțumit să aştepte începutul războiului pentru a acționa; unitățile sale terorizau preşedinții consiliilor locale, astfel încât până şi cei mai loiali prosovietici se temeau să-i raporteze. Meşik a recomandat inițierea unor acțiuni care să înlăture sprijinul de care se bucura ONU din partea activiştilor săi, printre care se număra pedeapsa cu moartea pentru membrii care locuiau ilegal în Ucraina vestică, confiscarea proprietăților, exilarea familiilor acestora. Pentru că țăranii bogați reprezentau o parte importantă a structurii ONU, aceştia trebuiau exilați, iar pământurile lor trebuiau să fie colectivizate.[6]

La 29 aprilie, Beria a trimis o directivă către comisarii pentru siguranța statului şi pentru afaceri interne ai RSS Ucrainene având ca subiect optimizarea măsurilor destinate stopării activităților teroriste ale ONU în regiunile vestice ale republicii. Directiva menționa creşterea numărului de incidente provocate de ONU (în luna aprilie a anului 1941 se raportaseră treizeci şi opt) şi făcea observația că ONU făcuse victime în rândul membrilor NKGB şi NKVD. Beria evidenția faptul că NKGB avea responsabilitatea de a distruge ONU.[7] Pe baza acestui ordin şi a celor precedente, filiala NKGB a RSS Ucraineană anunța, la 23 mai 1941, că reținuse şi îmbarcase în vagoane de marfă 11 476 de persoane care urmau să plece în exil.[8] La 31 mai, Direcția a III-a (Politică Secretă) a NKVD URSS a elaborat o dare de

[1] Astăzi, oraşul Ivano-Frankivsk, în vestul Ucrainei (n.r.).
[2] Astăzi, oraşul Przemyśl, în sud-estul Poloniei (n.r.).
[3] Astăzi, oraşul Ternopil, în Ucraina (n.r.).
[4] Stepashin, *Organy*, tom 1, p. 283-287.
[5] *Ibidem*, p. 404-413.
[6] *Ibidem*, tom 2, p. 99-100.
[7] *Ibidem*, p. 121.
[8] *Ibidem*, p. 154-155.

seamă asupra organizațiilor naționaliste antisovietice care operau în fostele teritorii poloneze, caracterizând ONU ca fiind cea mai activă dintre aceste mişcări şi arătând legăturile sale strânse cu *Abwehr* şi cu imigrația ucraineană din țările din Vest. Potrivit acestui raport, după integrarea Ucrainei vestice în URSS, facțiunea ONU condusă de Stepan Bandera şi-a transferat cartierul general de la Lvov la Cracovia, acolo unde se afla şi o importantă unitate *Abwehr* şi unde se organizau cursuri destinate membrilor ONU de inițiere în tehnici de spionaj, sabotaj şi în diverse acțiuni diversioniste şi ilegale. După absolvirea acestei şcoli, cei selectați erau trimişi la Regimentul 800 Forțe Speciale „Brandenburg" german, pentru instrucție aprofundată, după care erau infiltrați în Ucraina sovietică, fie singuri, fie în grupuri. Acest raport NKGB acuza clericii Bisericii Catolice sau Uniate din Ucraina că sprijineau ONU. Pentru că, la acel moment, majoritatea populației ucrainene din districtele vestice detesta fățiş conducerea sovietică şi tânjea după independență, oamenii de rând şi chiar preoții, sfidând orice risc, cooperau cu ONU, pe care o vedeau ca pe o grupare patriotică, care lupta pentru câştigarea independenței.[1]

La 15 iunie 1941, comisarul NKVD Serov raporta rezultatele operațiilor desfăşurate împotriva ONU în perioada ianuarie-iunie 1941. Deşi fuseseră lichidate şaizeci şi trei de grupări politice şi infracționale şi 273 dintre membrii acestora fuseseră arestați, alături de alte 212 persoane care operau în sprijinul ONU, Serov afirma că un număr semnificativ de astfel de grupări activau încă la Lvov, Rivne şi Drogobici.[2] Acelaşi lucru era valabil şi pentru regiunile Tarnopol şi Volinsk. Faptul că îngrijorarea exprimată de Serov era cât se poate de bine întemeiată poate fi înțeles din directiva dată de şeful NKGB al URSS, Merkulov, cu câteva ore înainte de atacul german. În mod evident nemulțumit de tentativele nereuşite ale NKGB de a controla ONU, Merkulov propunea inițierea unor noi operații de anvergură care vizau arestarea şi relocarea „elementelor contrarevoluționare şi, în special, a membrilor ONU". Directiva se încheia astfel: „Telegrafiați imediat data concretă până la care puteți pregăti această operație". Destinatarii nu au avut ocazia de a îndeplini ordinul, pentru că, la momentul primirii acestuia, atacurile germane începuseră deja. În acelaşi timp, activiştii ONU creau haos în spatele liniilor sovietice.[3]

Bielorusia

La 12 septembrie 1939, într-un raport provenind de la oficialii NKVD din Bielorusia despre starea teritoriilor care aparținuseră Poloniei se arăta că singurele activități „partizane" la care se aşteptau puteau fi inițiate de grupuri de muncitori de la sate care intenționau să atace proprietățile latifundiare, fermierii

[1] *Ibidem*, p. 172-187.
[2] *Ibidem*, p. 234-136.
[3] *Ibidem*, p. 297.

bogați și întreprinderile comerciale. Nu se menționa existența vreunor organizații naționaliste antisovietice care să provoace același tip de probleme ca în Ucraina de Vest.[1] În mai 1941, totuși, NKGB URSS descria în detaliu istoricul și activitățile unor importante grupuri antisovietice aflate în districtele vestice ale Republicii Sovietice Socialiste Bieloruse. Cea mai mare organizație era *Gromada*, care denumea, în bielorusă, o adunare sătească. Ironia era că această organizație fusese creată de serviciile de informații poloneze în anul 1920, ca acoperire pentru activitatea de recrutare a agenților bieloruși care urmau să fie apoi trimiși în Bielorusia sovietică. Spre marea lor uimire, polonezii au observat că *Gromada* devenise treptat o organizație uriașă, care număra 100 000 de membri din țărănimea bielorusă. Temându-se să nu piardă controlul asupra ei, serviciile poloneze au desființat organizația. Au urmat alte organizații, precum Creștinii Democrați, care avea sediul în Vilnius, în care se desfășurau activități de propagandă destinate țăranilor bieloruși din Polonia. Mai existau, de asemenea, grupări care promovau „naționalismul socialist", dar organizația cu cea mai mare influență în rândul bielorușilor era Comitetul Bielorus pentru Ajutor Reciproc, fondat la sfârșitul anului 1939, după preluarea teritoriilor de către sovietici. Raportul NKGB despre organizațiile bieloruse antisovietice mai includea o secțiune extinsă despre mișcarea evreiască *Bund*[2], care exista în Bielorusia, Polonia și Rusia. Potrivit rapoartelor NKGB, aceasta număra mulți membri de orientare trotkistă. Deși era greu de crezut, din motive evidente, că puteau colabora cu serviciile germane, membrii mișcării *Bund* se opuneau măsurilor luate de către sovietici în Bielorusia.[3]

Un raport special provenit de la NKGB bielorus conținea date despre o viitoare operație de sabotare a căilor ferate, care trebuia realizată de câțiva agenți bieloruși din cadrul *Abwehr*, ca preambul al operațiilor militare. La 17 iunie 1941, un grup de cinci persoane a fost arestat de către trupele sovietice în timp ce încerca să treacă granița. La interogatoriu, aceștia au dezvăluit că urmaseră un program de pregătire la Lamsdorf, în zona Berlinului. În grupa lor se aflau cincizeci de agenți, dintre care unul plecase cu o zi în urmă, la 16 iunie, să execute o operație de sabotaj în zona Luninet din districtul Brest, Republica Sovietică Socialistă Bielorusă. Dintre cei reținuți, fiecare echipă de câte doi avea câte o țintă pentru sabotaj. Una urma să arunce în aer o porțiune de cale ferată între Baranovici, districtul Brest, și Stoubți, din districtul Minsk. A doua trebuia să dinamiteze o secțiune de drum între Lida, districtul Brest, și Molodecino, districtul Minsk. Agenților li se spusese că, prin aceste acțiuni, aveau să împiedice aducerea rezervelor Armatei Roșii din spatele frontului în momentul începerii ostilităților între Germania și Uniunea Sovietică. Al cincilea agent urma să execute acte de sabotaj în zona Luninet. Deși agenții fuseseră informați că ostilitățile aveau să debuteze la începutul lunii iulie, ei trebuiau să dinamiteze țintele și să se reîntoarcă pe teritoriu german, dacă răz-

[1] *Ibidem*, tom 1, p. 74.

[2] Din limba germană, *bund* = ligă, federație, uniune (n.r.).

[3] *Ibidem*, tom 2, p. 166-170, 172-187.

boiul nu începea până la 1 august. Erau înarmați cu pistoale, bucăți de fulmicoton şi dispozitive explozibile, având asupra lor 1 800 de ruble sovietice pentru cheltuieli, precum şi panouri de semnalizare cu care să poată comunica cu aviația germană. Acestea nu erau singurele echipe de sabotaj. Odată cu ele, alte şase echipe urmau să fie infiltrate, cu acelaşi tip de misiuni.[1]

Ca nu cumva să se creadă că aceste pregătiri reprezentau plăsmuiri ale imaginației înflăcărate a tinerilor agenți, este util să examinăm un ordin al Grupului de Armate B german, prin care agenții erau instruiți să distrugă ținte aflate în teritoriul sovietic, acolo unde urma să fie desfăşurată Armata 4, fie înainte, fie în timpul înaintării acesteia. Unitatea de sabotaj desemnată Armatei 4 era formată dintr-o companie a Regimentului 800 „Brandenburg", ai cărei membri urmaseră un instructaj la Lamsdorf. Regimentul 800 „Brandenburg" era împărțit în două unități formate din câte 220 de oameni. Unele dintre țintele Armatei 4 trebuiau capturate şi neutralizate de grupuri de treizeci de persoane îmbrăcate în uniforme ale Armatei Roşii. Momentul declanşării acestor operații trebuia să fie chiar înaintea începerii ofensivei principale. Alte ținte fuseseră alocate unor unități formate din câte şaizeci de persoane, care purtau haine civile peste uniformele Wehrmachtului. Alte ținte trebuiau capturate de ceilalți membri ai Regimentului 800 „Brandeburg", în timpul înaintării primului eşalon al Armatei 4. Pentru a colabora cu unitățile Armatei 4 în diferitele zone în care erau amplasate țintele, urmau să fie numiți mai mulți ofițeri de legătură din cadrul *Abwehr* şi al regimentului. Dacă se compară acest ordin al Grupului de Armate B cu declarațiile făcute de către cei interogați de trupele sovietice de grăniceri, este limpede că folosirea agenților provenind din mijlocul populației locale reprezenta o parte importantă a planurilor germane de operații în vederea invaziei din 22 iunie.[2]

Moldova

Ca parte a delimitării „sferelor de influență germane şi sovietice" integrate protocolului secret al pactului de neagresiune, Stalin a insistat asupra recuperării Basarabiei, o fostă provincie rusă care ajunsese în posesia României în urma Primului Război Mondial[3]. Totuşi, Armata Roşie nu a făcut nicio mişcare până la sfârşitul lunii iunie 1940, atunci când a început şi procesul de sovietizare. Capitala provinciei, Chişinău, a devenit capitala Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti. Aici, sovieticii au întâmpinat dificultăți asemănătoare celor cu care s-au confruntat în Ucraina de Vest şi Bielorusia.

Un raport al NKGB URSS, datat 11 mai 1941, alerta autoritățile moldovene în legătură cu faptul că germanii pregăteau operații diversioniste împotriva unor

[1] *Ibidem*, p. 263-264.

[2] *Ibidem*, p. 349-350.

[3] Moldova dintre Prut şi Nistru a devenit „provincie rusă" prin prevederile tratatului de la Bucureşti, din 16/28 mai 1812, încheiat la sfârşitul războiului ruso-otoman din 1806-1812. Unirea cu România s-a produs prin hotărârea Sfatului Țării, la 27 martie/9 aprilie 1918 (n.r.).

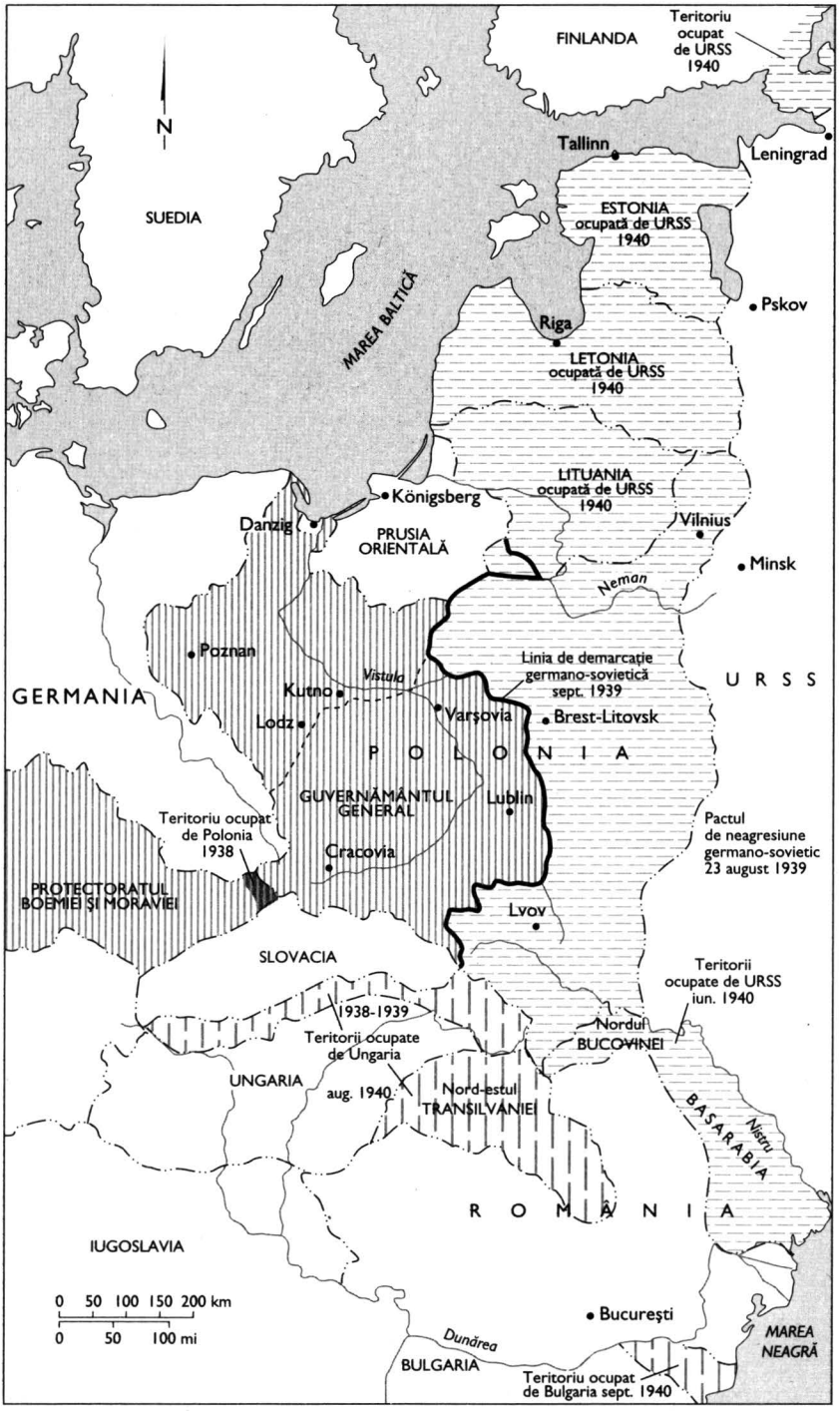

Împărţirea Europei de Est. În baza pactului de neagresiune din 23 august 1939 şi a protocolului său secret, URSS primea districtele estice ale Poloniei, care erau incorporate în RSS Bielorusă şi RSS Ucraineană. România ceda Basarabia, urmând să fie incorporată RSS Moldoveneşti. Raptul nordului Bucovinei şi transferul acestui teritoriu RSS Ucrainene, precum şi incorporarea Ţărilor Baltice în URSS, în 1940, au fost decizii unilaterale ale sovieticilor.

ţinte din zona Bender [Tighina] din RSS Moldovenească. La 19 iunie 1941, NKGB moldovean raporta că, la 13 iunie, s-au luat măsuri pentru arestarea mai multor categorii de elemente posibil antisovietice şi pentru evacuarea familiilor acestora. Arestaţii au fost împărţiţi în categorii, iar al doilea cel mai numeros grup, 1 681 de persoane, era alcătuit din membri ai unor organizaţii contrarevoluţionare şi din activişti ai unor mişcări naţionaliste. Primul grup era format din 1 719 persoane, reprezentând ruşi rămaşi în Moldova: foşti proprietari de pământ, proprietari de fabrici, comercianţi bogaţi, proprietari de case. Aceştia aveau familii numeroase, de vreme ce numărul total al membrilor familiilor evacuate ajungea la 13 980 de persoane.[1]

Ţările Baltice

Stalin era hotărât să nu le permită germanilor să câştige o poziţie sigură în Ţările Baltice, a căror populaţie, se ştia, era ferm antisovietică, după cei douăzeci de ani de independenţă. Nu avea cum să anuleze anexarea de către germani a portului lituanian Memel[2], din martie 1939, dar ştia că Hitler are şi alte planuri în Lituania. Din acest motiv, a insistat ca protocolul secret anexat pactului de neagresiune să stipuleze faptul că Ţările Baltice se vor afla în zona de influenţă sovietică. Nici nu se uscase cerneala pe acest act, că Stalin a şi făcut primele demersuri în a-şi cere drepturile asupra Ţărilor Baltice. Astfel, a încheiat cu fiecare dintre acestea tratate de asistenţă reciprocă. A început cu Estonia, la 28 septembrie 1939, şi a continuat cu Letonia şi Lituania la 5, respectiv 10 octombrie. Tratatele ofereau Sovietelor dreptul de a staţiona trupe în fiecare dintre aceste state. Beria era conştient că amplasarea de garnizoane în aceste ţări, care timp de douăzeci de ani se bucuraseră de un standard de viaţă mai ridicat decât cel din Uniunea Sovietică, în mijlocul unor oameni care erau obişnuiţi să se exprime liber, implica apariţia unor serioase nemulţumiri de ordin politic şi moral. La 19 octombrie 1939, Beria a dat noi ordine Departamentelor Speciale de contrainformaţii militare care aveau să fie repartizate la aceste unităţi. După ce a recunoscut ameninţarea ca serviciile de spionaj străine să recruteze personal din Armata Roşie, Beria a trecut la subiect. El a avertizat unităţile să-şi verifice reţelele de informatori din rândul trupelor şi le-a solicitat extinderea acestora după necesităţi, pentru a putea observa orice activitate suspectă din partea populaţiei locale. O dată la trei zile, trebuiau trimise la Moscova rapoarte despre moralul trupelor şi despre actele de indisciplină. În mod evident, Beria era îngrijorat în legătură cu impactul contextului de viaţă burghez asupra soldaţilor socialişti ai Uniunii.[3] La 25 octombrie, i-a urmat comisarul pentru apărare Voroşilov, cu ordine către fiecare dintre marile unităţi sovietice.

[1] *Ibidem*, 138-139. Consultaţi şi Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 2, p. 394-395.

[2] Este vorba despre oraşul lituanian Klaipėda, singurul port al Lituaniei la Marea Baltică. Denumirea germană este Memel sau Memelburg (n.r.).

[3] Stepashin, *Organy*, tom 1, p. 110-111.

Comandanții trebuiau să le explice soldaților motivele semnării acestor tratate de asistență reciprocă şi ale politicii de prietenie pe care URSS o adoptase față de Țările Baltice. După ce a atras atenția trupelor în legătură cu posibilele provocări, Voroşilov le-a interzis să intre în contact cu populația locală, fie în grup, fie individual.[1]

Un raport al ataşatului militar la Riga, în Letonia, din data de 23 noiembrie 1939, arată cât de dificilă era această misiune pentru Armata Roşie. Militarii letoni, în sarcina cărora cădea gestionarea relațiilor cu garnizoana sovietică, erau extrem de neprietenoşi şi de puțin cooperanți. Ofițerii superiori letoni şi-au exprimat speranța că prezența sovietică va fi una de scurtă durată. Aceste atitudini au afectat fiecare aspect al cooperării dintre autoritățile locale şi Armata Roşie. Când li s-a cerut să elibereze o cazarmă pentru a fi utilizată de o unitate sovietică, letonii au golit complet clădirile, lăsând numai toaletele şi chiuvetele. Au făcut în aşa fel încât garnizoanele sovietice să aibă dificultăți în a încheia contracte comerciale cu furnizorii de alimente şi au intervenit şi în transmiterea corespondenței. Sovieticii s-au plâns că se aflau sub o constantă, evidentă, dacă nu chiar insolentă, supraveghere.[2]

Acest tip de comportament se putea întâlni în toate Țările Baltice. Atâta timp cât Războiul de Iarnă cu Finlanda se afla în desfăşurare, Stalin nu putea face mare lucru. Totuşi, la jumătatea lunii iunie 1940, sovieticii erau gata să înceapă ultima fază a programului de anulare a independenței Țărilor Baltice. Acuzându-le că pun la cale o conspirație în scopul de a crea o alianță militară antisovietică, URSS a solicitat demisia tuturor guvernelor Țărilor Baltice şi acceptarea unei suplimentări a trupelor sovietice, care urmau să staționeze în apropierea tuturor principalelor oraşe.[3]

La 19 iunie 1940, Proskurov a diseminat un raport al serviciilor de informații care descria creşterea numărului de trupe germane la granița dintre Prusia Orientală şi Lituania, ca urmare a suplimentării numărului trupelor sovietice în Țările Baltice. Două zile mai târziu, Timoşenko, noul comisar sovietic pentru apărare, a primit o notă de mână din partea generalului-colonel Dmitri G. Pavlov, comandantul Districtului Militar Special Bielorus. După ce afirma că nu trebuie să se permită unităților armatelor lituaniană, letonă şi estonă să rămână laolaltă, Pavlov recomanda ca cele trei armate să fie dezarmate şi toate armele să fie trimise în URSS. Ca alternativă propunea ca, după o epurare a corpului ofițerilor şi întărirea acestuia cu „comandanți de-ai noştri", unitățile lituaniene şi estoniene să fie folosite în război, posibil împotriva afganilor, românilor sau japonezilor, dar nu în zona Districtului Militar Special Bielorus. „Consider necesară dezarmarea completă a letonilor. După ce se rezolvă problema armatelor, trebuie imediat să dezarmăm populația civilă. Refuzul de a preda armele trebuie să aibă ca rezultat moartea în fața plutonului de execuție", adăuga Pavlov. Districtul Militar Special

[1] *Ibidem*, p. 112-113.
[2] *Ibidem*, p. 123-126.
[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 31.

era pregătit să sprijine îndeplinirea acestor măsuri, dar trebuia „să fie anunțat cu 36 de ore înainte de începerea acțiunii". Nu există nicio consemnare a răspunsului lui Timoşenko. Chiar dacă reacția lui Pavlov la problema integrării trupelor Țărilor Baltice în cadrul Armatei Roşii putea părea exagerată la acel moment, cele mai mari temeri ale sale s-au adeverit în iunie 1941, atunci când unitățile lituaniene din flancul său stâng s-au răzvrătit şi au sprijinit înaintarea germanilor.[1]

La 6 august 1940, Sovietul Suprem a acceptat intrarea Țărilor Baltice în URSS şi la 17 august, comisarul pentru apărare, Timoşenko, a ordonat ca armatele Lituaniei, Letoniei şi Estoniei să mai fie păstrate un an, dar elementele care nu prezintă încredere din punct de vedere politic să fie eliminate. Apoi, armata fiecărei republici avea să devină un corp separat în cadrul Armatei Roşii. Acest proces de sovietizare a vieții militare şi civile a înfuriat, în mod evident, chiar şi cercurile politice moderate din interiorul acestor state.[2] Dar serviciile de contrainformații sovietice păreau preocupate în special de pericolul pe care îl reprezenta prezența Comisiei de Repatriere a Germanilor sau alte organizații din care făceau parte germanii care aşteptau să fie întorşi în țară. Până la începutul lunii aprilie, a devenit limpede faptul că aceştia încercau să coaguleze naționaliştii letoni, creând grupuri cunoscute sub denumirea de „Apărătorii Letoniei", care terorizau cetățenii letoni care cooperau cu administrația sovietică din țară. Germanii aprovizionau aceste grupuri cu arme şi alte echipamente pentru a fi folosite împotriva garnizoanelor Armatei Roşii.[3] La 3 mai 1941, NKGB din RSS Lituaniană a descoperit o echipă a serviciului de informații german care avea un radiotransmițător în Kaunas şi transmitea în Stettin[4], Germania, localizarea unei stații *Abwehr* pentru instruirea agenților în operații de sabotaj în Statele Baltice. Agentul principal care lucra la această stație radio era un fost ofițer din armata lituaniană. Deşi mişcările naționaliste ilegale lituaniene şi-au început activitatea într-un ritm lent, acestea au fost înflăcărate de natura represivă a acțiunilor sovietice. Potrivit NKGB, între iulie 1940 şi mai 1941, s-au descoperit şi s-au lichidat şaptezeci şi cinci de organizații ilegale antisovietice, fiecare dintre acestea având ca misiune instigarea la revoltă împotriva guvernului sovietic, imediat după începerea războiului dintre Germania şi URSS. În cadrul mişcării mai largi a naționaliştilor existau mai multe grupări, dar, în luna ianuarie 1941, s-au unit sub numele de „Frontul Activiştilor Liatuanieni".[5]

Până la 16 mai 1941, sovieticii fuseseră depăşiți de situație. Comitetul Central şi Sovietul Comisarilor Poporului au emis un decret în care se vorbea despre „măsurile de epurare a elementelor lituaniene, letone şi estone cu manifestări antisovietice, criminale şi periculoase din punct de vedere social". Observând „numărul semnificativ de foşti membri ai mai multor partide naționaliste şi contrarevoluți-

[1] *Ibidem*, p. 42-43, 44-45.
[2] *Ibidem*, p. 177-180.
[3] Stepashin, *Organy*, tom 2, p. 79-81.
[4] Astăzi, oraşul Szczecin, în nord-vestul Poloniei (n.r.).
[5] *Ibidem*, p. 133-134.

onare, precum şi de foşti poliţişti, jandarmi, proprietari de pământ şi fabrici, de înalţi oficiali ai fostelor aparate guvernamentale din Lituania, Letonia şi Estonia, alături de alte persoane care duc la îndeplinire sarcini subversive antisovietice şi care sunt folosite pentru operaţii de spionaj de către serviciile străine", decretul enumeră categoriile de persoane (alături de familiile lor) care trebuie să fie închise, exilate sau ale căror averi trebuie confiscate, precum şi procedurile care trebuie respectate, amplasarea lagărelor şi destinaţiile pentru exil. Întreaga operaţie trebuia executată în trei zile, sub supravegherea comisarului poporului pentru siguranţa statului, Vsevolod N. Merkulov, a adjunctului său, Ivan A. Serov, şi a comisarului adjunct pentru afaceri interne, Viktor S. Abakumov. S-a spus că, în intervalul scurt de dinainte de invazia germană, Stalin a reuşit să deporteze mii de persoane, 4% din populaţia estonă şi 2% din populaţia Lituaniei şi Letoniei.[1]

Totuşi, sovieticii nu au putut să înlăture toate vestigiile naţionalismului din Lituania. La 27 mai, NKGB lituanian a întocmit un raport despre un grup care se autointitula „Legiunea Lituaniană". Preconizând o viitoare şi iminentă invazie a URSS de către Germania, aceasta avea ca scop „crearea unei revolte în ariergarda Armatei Roşii şi implicarea în activităţi diversioniste şi subversive, prin distrugerea de poduri şi căi ferate şi prin întreruperea comunicaţiilor". Un alt raport, din 10 iunie, se referea la „Garda pentru Apărarea Lituaniei", care îşi propunea să unifice poporul lituanian în jurul ideii independenţei ţării. Grupul îşi informase membrii că semnalul pentru pornirea revoltei avea să fie momentul în care nemţii treceau frontiera RSS Lituaniene; în sarcinile acestuia intrau „arestarea comisarilor şi a activiştilor comunişti, ocuparea sediilor Partidului Comunist, fără să se distrugă arhiva, oprirea deportărilor, sabotarea căilor ferate şi a autostrăzilor din zona unde se aflau trupele sovietice şi, în eventualitatea în care era asistat de către Corpul Lituanian [din cadrul Armatei Roşii], dezarmarea trupelor sovietice şi crearea de panică". Un alt raport care vorbea despre Gardă şi despre aşa-numiţii *Diversionişti* a fost trimis la Moscova de către un grup operaţional al NKGB URSS care activa în Lituania. Se spunea că membrii Gărzii erau pregătiţi să ofere sprijin armat trupelor germane care aveau să invadeze URSS. NKGB lituanian spera să aresteze douăzeci şi patru dintre membrii acestei organizaţii şi cerea Moscovei să trimită un grup de „interogatori calificaţi". Oare au reuşit să ajungă înainte de 22 iunie?[2]

Infrastructura teatrului de operaţii şi zonele întărite

Nu doar ostilitatea populaţiei din teritoriile ocupate de Uniunea Sovietică în 1939-1940 avea să creeze probleme Armatei Roşii. Mai era şi absenţa unei infrastructuri militare bine organizate, aşa cum exista de-a lungul fostei frontiere. Pentru a putea răspunde nevoilor unei armate mobilizate complet, era nevoie de îmbunătăţirea drumurilor, a liniilor de cale ferată şi comunicaţiilor, precum şi de

[1] *Ibidem*, p. 144-146.
[2] *Ibidem*, p. 162-163, 218-219.

construirea de aerodromuri, poligoane de trageri, cazărmi, ateliere de reparații, spitale, depozite de alimente şi combustibili şi aşa mai departe. În anii 1930, implicând costuri imense, s-a continuat munca la aceste tipuri de facilități în Districtele Militare Speciale Kiev şi Bielorus, precum şi în Extremul Orient, reflectând temerile Moscovei cu privire la Germania şi Japonia ca potențiali adversari. Odată cu extinderea teritorială din 1939-1940, granițele de vest ale URSS s-au deplasat spre vest chiar şi cu 400 de kilometri. Lipsea însă infrastructura militară care, pe vechea frontieră, fusese creată în mulți ani. Capacitatea rețelelor de drumuri şi de cale ferată trebuia mărită; aceasta din urmă trebuia să se adapteze la ecartamentul mai mare al şinelor din Rusia. Deşi structurile existente, cum ar fi cazărmile sau depozitele, puteau fi adaptate la nevoile armatei, multe altele trebuiau construite de la zero. Totuşi, cea mai dificilă problemă era absența totală a fortificațiilor Liniei lui Stalin, care fuseseră construite pe vechea frontieră. Iată o descriere a fortificațiilor de pe această linie:

Zonele fortificate inițial, denumite în limba rusă *ukreplennîie raionî*, aveau între 50 şi 140 de kilometri lungime, traversând linii importante de comunicații şi având un flanc sau uneori ambele flancuri ancorate într-un obstacol natural. De exemplu, Zona Fortificată Kiev forma un arc la vest de oraş, ale cărui margini se opreau pe Nipru. Aranjamentul general presupunea o zonă de susținere, cu o adâncime de zece-doisprezece kilometri, care preceda principala linie de apărare a zonei; avanposturile şi obstacolele cu care era presărată zona de susținere trebuiau să hărțuiască şi să întârzie înaintarea inamicului. În spatele acestei zone, buncărele din principala linie de apărare erau răspândite pe o fâşie cu o adâncime de trei până la patru kilometri. În cadrul acesteia, un grup de mai multe fortificații forma un punct de sprijin; trei până la cinci astfel de puncte de sprijin formau zona de apărare a unui batalion, încredințată unui batalion de mitraliere. Zona de apărare a batalionului era amplasată astfel încât armamentul fixat în poziții să poată domina toate căile de acces în sector.

Forturile cu două niveluri şi buncărele cu un singur nivel erau dotate, de obicei, cu mitraliere montate în cazemate. Ambrazurile blindate ale acestora le permiteau să tragă în față şi în laterale. Fortificațiile erau echipate cu sisteme de filtrare a aerului pentru protecție împotriva armelor chimice, cu bazine de depozitare a apei, generatoare şi comunicații cu fir. Aceste comunicații nu erau nici omogene, nici eficiente peste tot; de exemplu, zonele de apărare ale batalioanelor erau adesea conectate între ele prin cabluri de suprafață sau cabluri bobinate, din cauza deficiențelor din industria de cabluri îngropate. Pe lângă aceste fortificații puternic înarmate, existau posturi de comandă, centre de comunicații, adăposturi pentru personal şi magazii distribuite peste tot în zona de apărare. Fortificațiile însele erau protejate suplimentar prin şanțuri antitanc, sârmă ghimpată şi câmpuri de mine care urmau să fie îngropate după mobilizare.[1]

[1] Robert E. Tarleton, „Bolsheviks of Military Affairs: Stalin's High Command, 1934– 1940" (PhD diss., University of Washington, 2000), p. 293-294.

Operațiile defensive urmau să ofere un scurt răgaz, care ar fi permis încheierea mobilizării şi o trecere rapidă la ofensivă, în cadrul căreia inamicul ar fi înfrânt definitiv, țara sa ar fi ocupată, iar socialismul ar ieşi învingător. În anii 1930, spiritul ofensiv era dominant în gândirea militară sovietică. Aceasta, precum şi faptul că liderii militari sovietici nu reuşeau să se elibereze de ideea că fazele de început ale următorului război vor avea caracterul domol al războaielor de până atunci, vor determina incapacitatea Armatei Roşii de a lua o decizie în legătură cu modul în carea avea să apere noile teritorii.

Problema cu care se confruntau acum Stalin şi Statul Major General era cum să procedeze cu zonele fortificate de pe vechea frontieră şi cum şi unde să construiască fortificații în teritoriile proaspăt dobândite în vest. Unii, cum ar fi Şaposnikov, pledau pentru o apărare în adâncime, ceea ce presupunea păstrarea vechilor fortificații, pentru a putea fi utilizate în retragerea din fața atacului german. Această viziune era respinsă categoric de Stalin, care nu dorea să cedeze nici măcar o singură verstă din noul teritoriu. Într-adevăr, în întregime motivat de dorința de a demonstra că sovietele avansaseră către vest, Stalin va insista ca fortificațiile din districtele vestice să fie construite pe noua graniță. Această decizie însemna că observatorii germani puteau urmări progresele construcțiilor, identificând punctele nevralgice, dar Stalin, până când nu a căzut adevărata lovitură, nu era omul care să fie preocupat cu detalii militare care contraveneau propriilor vederi. Prin urmare, s-a decis ca fortificațiile Liniei Stalin să fie închise, iar armamentul de aici să fie utilizat pentru noul sistem.[1]

Ce s-a întâmplat de fapt? În primul rând, nu chiar totul era în regulă în zonele fortificate ale Liniei Stalin originale. La 11 ianuarie 1939, cu ceva vreme înaintea semnării pactului de neagresiune sovieto-german şi a protocolului său secret, NKVD al RSS Ucrainene a informat Comitetul Central al Partidului Comunist Ucrainean despre condițiile precare în care se găsea Zona Fortificată Kiev: „Din cele 257 de structuri din zonă, numai cinci sunt pregătite pentru acțiuni de luptă. Structurile constau, în primul rând, în amplasamente de mitraliere, dar nu dispun de echipament special, cum sunt comunicațiile, protecția antichimică, apă, încălzire, lumină etc. Pentru 175 din cele 257 de structuri, relieful natural (movile de pământ, dealuri, păduri dese, tufişuri) limitează orizontul de tragere. Sectorul înaintat al fortificațiilor permanente nu este decât la 15 kilometri de Kiev, ceea ce permite artileriei inamice să bombardeze Kievul fără să se apropie de zona fortificată. Dispozitivele de etanşeizare ermetică pentru ambrazurile mitralierelor datează din anii 1920-1930." Şi lista deficiențelor continua. „Departamentul Special al Districtului Militar Special Kiev a informat comandamentul Districtului Kiev în legătură cu faptul că Zona Fortificată Kiev nu este pregătită de luptă, dar, în ciuda acestui lucru, nu s-a întreprins nimic", concluziona raportul. În aceeaşi zi, un raport similar despre deficiențele Zonei Fortificate Tiraspol a fost înaintat Comitetului Central al Partidului Comunist Ucrainean. Prim-Secretarul Nikita S.

[1] John Erickson, *The Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany* (New Haven, 1999), p. 68.

Hruşciov a introdus în raport următoarea rezoluție: „Tovarăşe Timoşenko, aceasta este o problemă importantă. Trebuie verificată şi discutată în Consiliul Militar." Ordinul lui Hruşciov nu a cântărit prea mult pentru Timoşenko, întrucât, la 16 ianuarie 1939, un al treilea raport despre deficiențele zonei fortificate a fost trimis la Kiev de către NKVD URSS. De această dată, era vorba despre Zona Fortificată Moghilev-Iampolski. În afară de problemele de echipament şi de amplasare, era adusă în discuție şi problema reducerilor de personal la nivel de comandă. Şi aici, raportul concluziona că Departamentul Special al Districtului Militar Special Kiev a adus chestiunea în atenția generalului comandant S.K. Timoşenko. Nu se luase nicio măsură.[1]

În luna noiembrie 1939, după obținerea noilor teritorii, zonele fortificate inițiale au fost desființate, echipamentul a fost trimis spre depozitare pe termen lung, iar personalul a fost redistribuit. Părea destul de îndoielnic, ținând seama de starea deplorabilă în care se găseau la începutul lui 1939, că prezervarea vechilor fortificații se putea face în mod eficient. Într-adevăr, atunci când unitățile Armatei Roşii aflate în retragere au încercat să organizeze poziții defensive în aceste zone fortificate, în luna iulie 1941, le-au găsit abandonate şi acoperite de vegetație.[2]

Construcția zonelor fortificate de-a lungul noii granițe va începe de-abia în 1940. Deşi în luna martie 1941, responsabilitatea pentru program îi va fi încredințată lui Boris M. Şapoşnikov, fostul şef al Statului Major General, era imposibil să se reuşească în timp util finalizarea planului de construcție, echipare şi activare a noilor zone fortificate pe frontiera vestică. Până la începutul războiului, sovieticii au reuşit să construiască 2 500 de buncăre de beton întărite, dar numai 1 000 aveau la dispoziție artilerie; în celelalte erau instalate mitraliere. Aceste „fortificații izolate, terminate doar pe jumătate, au fost distruse sau depăşite încă din prima zi de război."[3]

Deciziile care au condus la acest dezastru derivă nu doar din încăpățânarea prostească a lui Stalin de a nu ceda nicio palmă de pământ din noile teritorii sovietice, ci din planificarea lipsită de realism a conducerii militare sovietice, care se baza pe o tranziție înceată, măsurată, de la declararea războiului şi lupte locale pe graniță la mobilizarea completă a inamicului. Când aceasta avea să identifice adevăratul pericol din spatele desfăşurării de forțe germane la noua frontieră şi va încerca accelerarea construcției de noi fortificații şi reactivarea zonelor mai vechi, necesare pentru o apărare în adâncime, industria sovietică deja nu mai putea face față, în timp ce Stalin rămânea convins că Hitler nu îl va ataca în 1941.

[1] Stepashin, *Organy*, tom 1, p. 22-28, 31-35.
[2] Tarleton, „Bolsheviks", p. 345.
[3] *Ibidem*, p. 305-306.

CAPITOLUL 5

FINLANDEZII LUPTĂ. PROSKUROV ESTE FĂCUT ȚAP ISPĂȘITOR

Nici nu fuseseră semnate bine tratatele de asistență reciprocă ale sovieticilor cu cele trei Țări Baltice, că Stalin a decis că era momentul pentru o rearanjare a frontierei de nord-vest cu Finlanda. Tratatul de la Tartu cu Finlanda, din 1920, consfințise trecerea la finlandezi a zonei Petsamo, în nordul arctic, şi mutase granița pe Istmul Karelian, la o distanță de doar 30 de kilometri de Leningrad. Pericolul era evident pentru oraş, iar Stalin, încă de la începutul anului 1938, a început să sondeze terenul, pentru a afla dacă finlandezii erau dispuşi să îşi dea acordul asupra unei eventuale modificări a granițelor. În aprilie 1938, Stalin l-a ales pe Boris A. Rîbkin, rezidentul legal al NKVD în Helsinki, pentru a purta negocieri secrete cu oficialii finlandezi.[1] La acel moment, Rîbkin folosea numele Boris N. Iarțev[2], iar acoperirea lui era aceea de secretar 2 la Legația sovietică din Helsinki. Rezidentul adjunct era chiar soția sa, Zoia I. Rîbkina, care era legendată la Inturist[3]. În luna aprilie 1938, au fost rechemați la Moscova, după trei ani de şedere la Helsinki. În seara zilei de 7 aprilie, Rîbkin a fost convocat la Kremlin, unde Stalin l-a anunțat despre alegerea sa pentru această misiune; pentru a-i uşura munca, ambasadorul şi consilierul urmau să fie rechemați la Moscova, lăsându-l pe Rîbkin în calitate de însărcinat cu afaceri.[4]

Väinö Tanner, unul din oficialii finlandezi cu care Rîbkin avea să se întâlnească în timpul discuțiilor, îl descria ca pe „un individ energic, cumva plăcut", despre

---

[1] L. A. Bezymensky, „Sovietskaia Razvedka Pered Voinoi", *Voprosy Istory*, nr. 9, 1996, p. 85.

[2] Pentru detalii privind activitățile diplomatice finlandeze şi sovietice de dinainte de izbucnirea Războiului de Iarnă, vezi J. Michael Cleverley, *Născut pentru a fi soldat. Timpurile şi viața lui Larry A. Thorne*, Editura Militară, 2011, şi Mareşalul Finlandei, Carl Gustav Emil Mannerheim, *Memorii*, Editura Militară, 2011 (n.r.).

[3] Inturist (din lb. rusă, *Inturist*, abreviere de la *inostrannîi turist* = turist străin) era agenția de voiaj oficială a URSS. A fost înființată de Stalin în 1929 şi a funcționat ca o agentură NKVD şi, mai târziu, KGB (n.r.).

[4] E. M. Primakov and V. A. Kirpichenko, *Ocherki Istorii Rossyskoi Vneshnei Razvedki* (Moscow, 1997), vol. 3, p. 297-298.

care se spunea că „reprezintă GPU... poliția de stat a URSS... în legație". Faptul că fusese numit însărcinat cu afaceri nu a dezgheţat mult relațiile cu finlandezii, care îl ştiau pe Rîbkin drept „secretarul legației, Iarțev". La 14 aprilie, Rîbkin l-a contactat pe ministrul de externe finlandez, Rudolf Holsti, aranjând o întrevedere pentru aceeaşi seară. Rîbkin i-a spus lui Holsti că guvernul său îi acordase autoritate totală pentru a discuta relațiile cu Finlanda. Susținea că guvernul sovietic era preocupat de faptul că Germania ar putea ataca URSS. Desfăşurarea acestei operații avea să includă şi o debarcare în Finlanda, urmată de o înaintare spre Leningrad. Având în vedere politica sa de neutralitate, va rezista Finlanda atacului germanilor sau debarcarea acestora nu va întâmpina nicio opoziție? În acest din urmă caz, Sovietele nu vor aştepta ca germanii să atace, ci vor intra în Finlanda şi vor angaja forțele inamicului pe teritoriul finlandez. Dacă, din contră, finlandezii plănuiau să reziste, Uniunea Sovietică este gata să asigure Finlandei asistență militară şi economică, garantând retragerea trupelor proprii la încheierea războiului. După alte discuții, ministrul de externe finlandez i-a spus lui Rîbkin că trebuie să obțină permisiunea guvernului său pentru a continua.[1]

Rîbkin s-a întâlnit în luna iunie şi cu A.K. Cajander, prim-ministrul finlandez, şi l-a informat că, dacă Finlanda nu va permite Germaniei să-şi instaleze baze pe teritoriul ei, Uniunea Sovietică va oferi sprijin finlandezilor împotriva unui atac german. În momentul în care Cajander a solicitat urgentarea extinderii acordului de schimb fino-sovietic, Rîbkin a replicat că schimburile comerciale vor trebui să aştepte până când se va ajunge la un acord politic; trebuie să existe garanții din partea Finlandei. Rîbkin nu a detaliat mai mult. În acest punct, Cajander i-a cerut lui Tanner, un membru al Comitetului pentru Afaceri Străine din cadrul cabinetului său, să aibă o întâlnire cu Rîbkin, pentru a încerca să clarifice propunerile sovieticilor, care vor fi încă ținute secrete, chiar față de ministrul sovietic şi de staful său. Prin urmare, Tanner a avut o întrevedere cu Rîbkin în data de 30 iunie, cerându-i o propunere concretă. Când s-au reîntâlnit la 5 august, Rîbkin nu avea o astfel de propunere, dar a asugerat că ar fi mai bine ca discuțiile să se mute la Moscova. Surprins, Tanner a evidențiat faptul că o astfel de acțiune va atrage cu siguranță atenția, ceea ce ar face dificilă păstrarea caracterului secret al discuțiilor. Cei doi s-au întâlnit din nou la 10 august, dar Rîbkin tot nu avea o propunere concretă. Prim-ministrul Cajander l-a instruit pe Tanner să-i spună lui Rîbkin următoarele: „Finlanda va adera întotdeauna la politica de neutralitate a țărilor nordice; Finlanda nu va permite nicio violare a integrității sale teritoriale şi, în consecință, nici nu va permite ca vreo mare putere să-şi asigure în Finlanda un avanpost pentru a ataca Uniunea Sovietică." Tanner a executat ordinele lui Cajander, iar Rîbkin a deschis din nou discuția despre mutarea negocierilor la Moscova. Apoi, la 18 august, Rîbkin i-a citit lui Tanner o declarație într-o „limbă germană uşor incorectă". În esență, Uniunea Sovietică ar fi fost

[1] Väinö Tanner, *The Winter War: Finland against Russia, 1939–1940* (Stanford, 1957), p. 3-5.

satisfăcută cu o înțelegere scrisă prin care Finlanda se angajează să fie pregătită să respingă un posibil atac şi, în acest scop, că acceptă ajutor militar sovietic. Uniunea Sovietică va accepta militarizarea Insulelor Åland, dacă va putea să ia parte la înarmare şi va putea supraveghea utilizarea fortificațiilor. Este pregătită să garanteze inviolabilitatea Finlandei în granițele actuale, mai ales în cele maritime. În caz de nevoie, Uniunea Sovietică va asista Finlanda şi prin forța armelor. De asemenea, Moscova „îşi va da acordul pentru un tratat de schimb excepțional de avantajos".[1]

În luna octombrie, Rîbkin a purtat şi alte discuții cu ministrul de externe Holsti, primind în scris din partea acestuia un răspuns în esență negativ. Conform lui Tanner, documentul l-a făcut pe Rîbkin să ridice din umeri, declarându-se „doar un secretar tânăr şi fără experiență". Ultimul efort al lui Rîbkin a fost să discute şi cu Väinö Voionmaa, ministrul de externe interimar – Holsti îşi dăduse demisia din guvern la 16 noiembrie. Când Rîbkin a continuat să facă presiuni pentru mutarea discuțiilor la Moscova, Voionmaa a fost de acord să folosească ca pretext vizita la Moscova a unei delegații cu ocazia inaugurării noii clădiri a legației finlandeze, care urma să aibă loc în decembrie 1938. Rîbkin s-a întors la Moscova; ultimul rol pe care-l mai avea de jucat în această dramă va fi să le spună finlandezilor că „vor avea ocazia să întâlnească un înalt oficial al guvernului sovietic". Oficialul se va dovedi a fi Anastas Mikoian, comisar pentru comerț exterior. Aparent, Comisariatul pentru Afaceri Externe nu ştia nimic despre obiectivele delegației, în afară de inaugurarea noii clădiri a legației. Prin urmare, ministrul finlandez la Moscova, A. S. Yrjö-Koskinen, s-a retras şi nu a participat la discuțiile care au avut loc la biroul lui Mikoian. La 7 decembrie, aceste discuții au acoperit aceleaşi subiecte ca şi cele cu Rîbkin/Iarțev la Helsinki şi nici de această dată nu s-a ajuns la o înțelegere.[2]

Aşa s-a încheiat aventura lui Boris A. Rîbkin în diplomația secretă. Când a început Războiul de Iarnă, a revenit la Moscova, unde a fost numit şef de secție în cadrul Departamentului al V-lea (Informații Externe), Direcția Generală a Securității Statului (GUGB), NKVD al URSS.

În luna februarie 1941, a fost numit şef de departament în cadrul Direcției I Informații Externe al nou-constituitului Comisariat pentru Securitatea Statului (NKGB). În luna septembrie 1941, a fost trimis la Stockholm ca rezident. De această dată, acoperirea lui a fost cea de consilier şi a rămas Boris N. Iarțev.[3] Unii istorici consideră că propunerile avansate de el erau o modalitate prin care

[1] *Ibidem*, p. 8-9. Insulele Åland sunt localizate la gura Golfului Botnic, între Finlanda şi Suedia. Imperiul Rus a obținut controlul asupra lor în 1809, după Revoluția Rusă au fost ocupate pentru scurt timp de Suedia, iar în 1921, Liga Națiunilor le-a pus sub administrarea Finlandei, cu condiția să fie demilitarizate. Poziția Moscovei, aceea că va accepta fortificații finlandeze numai dacă va fi implicată în proces, a ajuns pe tapet în momentul în care Finlanda şi Suedia demaraseră planuri comune în legătură cu insulele.

[2] *Ibidem*, p. 12-13.

[3] A. Kolpakidi and D. Prokhorov, *Vneshniaia Razvedka Rossii* (Moscow, 2001), p. 341-342.

Stalin putea îmbunătăți apărarea Leningradului fără să impună condiții inacceptabile finlandezilor. Cunoscând abordarea lui Stalin în negocieri de acest tip, această variană pare improbabilă. Mai degrabă Stalin s-a folosit de această tactică Rîbkin/Iarțev pentru a cerceta poziția Finlandei fără să-şi descopere adevăratele intenții.

De-abia în luna martie 1939, sovieticii, acționând de această dată prin canale diplomatice, le-au cerut finlandezilor să concesioneze mai multe insule în Golful Finlandei „ca posturi de pază pentru Leningrad". Finlandezii au refuzat, argumentând cu neutralitatea lor. Noul comisar sovietic pentru afaceri externe, V.M. Molotov, a redeschis discuțiile la 7 octombrie, cerându-le reprezentanților finlandezi în URSS să se întâlnească la Moscova pentru a relua negocierile. La 9 octombrie, finlandezii anunțau că vor trimite la Moscova pe ministrul finlandez în Suedia, J.K. Paasikivi. Acesta era autorizat să discute numai transferul insulelor din Golful Finlandei în schimbul unor compensații teritoriale în altă parte. În timpul acestei întâlniri şi în cele care au urmat, a devenit evident că poziția minimală a lui Stalin trecea dincolo de tot ce se discutase în negocierile de până atunci, inclusiv cele cu Rîbkin/Iarțev. Cererile lui Stalin se refereau la transformarea insulei Hanko în bază sovietică, concesionarea anumitor insule din Golful Finlandei şi deplasarea graniței de pe Istmul Karelian mai la nord. Aceste solicitări au fost respinse de finlandezi. Discuțiile au continuat sporadic pentru o vreme, iar la 13 noiembrie, delegația finlandeză s-a reîntors la Helsinki.[1]

În memoriile sale, Kiril A. Meretkov, numit comandant al Districtului Militar Leningrad în februarie 1939, îşi aminteşte o vizită a sa la Moscova, la comisarul pentru apărare Voroşilov, în care i s-a spus să-şi evalueze districtul ca posibil teatru de operații militare. Acest lucru dovedeşte că Stalin lua deja în calcul utilizarea forței armate împotriva finlandezilor. Meretkov considera că planurile de operații ale districtului erau depăşite, iar infrastructura era inadecvată. De asemenea, afirma că nu existau informații legate de Linia Mannerheim, fortificațiile finlandeze din Istmul Karelian (o concluzie ciudată, întrucât amplasamentele Liniei fuseseră create de specialişti străini, iar acestea erau asemănătoare fortificațiilor franceze). Recomandarea lui Meretkov, susținută de Andrei A. Jdanov, prim-secretar al comitetului de partid al districtului Leningrad şi membru în Politburo, era să depună toate eforturile pentru construirea de drumuri noi, de aerodromuri şi fortificații. Când a devenit clar că finlandezii nu sunt pregătiți să accepte cererile sovieticilor şi că războiul devenea probabil, Şeful Statului Major General, Boris M. Şapoşnikov, prevedea că finlandezii nu vor fi uşor de înfrânt şi recomanda să se creeze un front care să poată străpunge Linia Mannerheim şi să ajungă, dacă este nevoie, până la Helsinki. Din motive care nici până azi nu sunt complet înțelese, Stalin a respins această idee şi a plasat întreaga operație în sarcina lui Jdanov, Meretkov şi a Districtului Militar Leningrad. Planul de operații conceput de Meretkov implica atacuri directe asupra Liniei Mannerheim executate de

[1] Tanner, *Winter War*, 28–32, p. 76-80.

Armata 7 a districtului, în timp ce Armata 8 urma să atace la nord-est de Lacul Ladoga, încercând să învăluie Linia. Meretkov estima că rezistența finlandeză va fi înfrântă în 12-15 zile.[1]

La 26 noiembrie, sovieticii au acuzat artileria finlandeză că a deschis focul asupra trupelor sovietice de la graniță. Se pare că fuseseră trase şapte proiectile. În urma exploziilor, au fost uciși un subofițer şi trei soldați sovietici, alți şapte soldați şi doi ofițeri fiind răniți. Guvernul sovietic a protestat, propunând ca finlandezii să-şi retragă forțele la o distanță de 25 de kilometri de la graniță. „Finlandezii au investigat incidentul şi au descoperit că trupele de graniță finlandeze au auzit şapte obuze şi le-au văzut explodând în apropierea satului sovietic", scrie un istoric. „S-a ajuns la concluzia că tunul sau tunurile de unde fuseseră trase obuzele se afla la un kilometru şi jumătate sud-est de locul unde explodaseră". În acea zonă nu era amplasată nicio baterie de artilerie finlandeză. Dacă raportul finlandezilor este corect, aşa-zisul baraj de artilerie nu era decât o provocare a sovieticilor plănuită dinainte. Fie că era adevărată, fie că nu, această informație a fost înaintată sovieticilor, care au răspuns acuzându-i pe finlandezi că au comis un act ostil împotriva URSS. Acuzația a eliberat guvernul sovietic de obligațiile stipulate în pactul de neagresiune dintre cele două țări. Războiul putea începe, ceea ce s-a şi întâmplat, la 30 noiembrie, printr-un atac-surpriză al sovieticilor.[2]

Între timp, partea sovietică întreprinsese şi alte pregătiri. La 10 noiembrie 1939, O.W. Kuusinen, fostul lider al Partidului Comunist Finlandez şi membru al Prezidiului Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, aflat acum în exil în URSS, s-a întâlnit cu Stalin pentru a discuta despre „problema finlandeză".[3] Desigur, în urma deciziilor luate în timpul discuțiilor, la 13 noiembrie, Kuusinen i-a scris lui Arvo Tuominen, secretarul general al Partidului Comunist Finlandez, care, la vremea respectivă, locuia în exil la Stockholm, dându-i instrucțiuni să ajungă la Moscova cât mai curând posibil. După cum avea să descrie mai târziu Väinö Tanner această scrisoare, Kuusinen i-a spus lui Tuominen că „era necesar să se apeleze la nişte măsuri mai dure în legătură cu Finlanda... precum cele dorite de multă vreme de Partidul Comunist Finlandez şi că lui Tuominen îi va fi încredințată o sarcină care îl va face foarte fericit".[4] Tuominen, a cărui atitudine în legătură cu Moscova se schimbase în exil, a răspuns la 17 noiembrie că nu poate veni. Nu după mult timp, a primit un ordin verbal de la legația sovietică din Stockholm să plece imediat la Moscova. Cum nici această intervenție nu a avut efectul scontat, la 21 noiembrie a sosit un curier de la Moscova cu o scrisoare din partea Politburoului, în care i se ordona să ia a doua zi avionul de Moscova. Curierul i-a explicat că va fi numit un „guvern popular" finlandez, compus din finlandezi aflați în exil în Uniunea Sovietică. Kuusinen urma să fie preşedinte,

[1] *Ibidem*, p. 84-88.

[2] William J. Spahr, *Stalin's Lieutenants: A Study of Command under Duress* (Novato, 1997), p. 221-223.

[3] Ivo Banac, ed., *The Diary of Georgi Dimitrov* (New Haven, 2003), p. 121.

[4] Tanner, *Winter War*, p. 104-105.

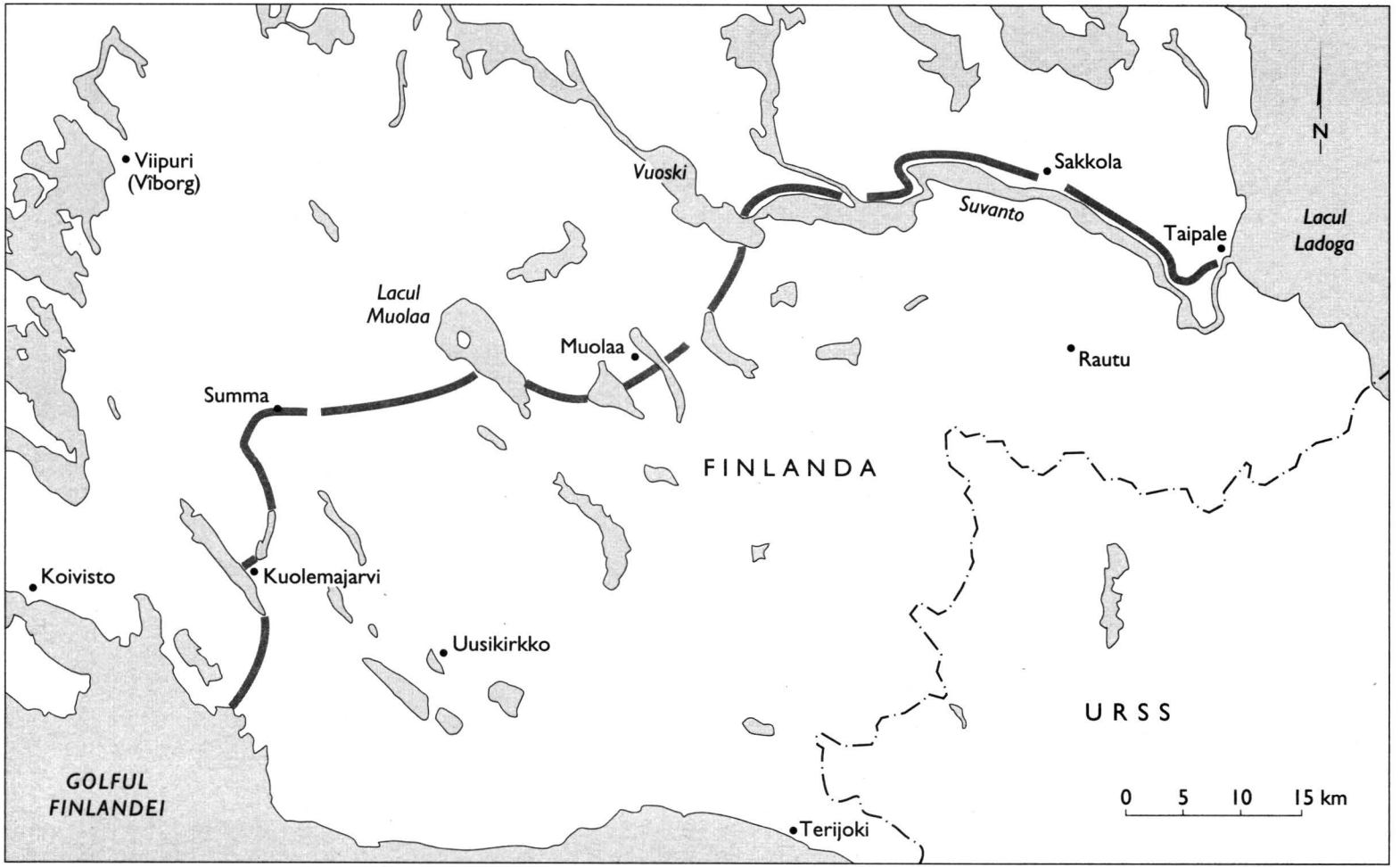

Linia Mannerheim

iar Tuominen, prim-ministru. Tuominen a refuzat încă o dată. Cu toate acestea, conform unui comunicat al TASS din 1 decembrie 1939, la Terijoki, un orăşel pe graniţa fino-sovietică, a luat fiinţă Republica Democratică Finlandeză (RDF).[1]

La 2 decembrie, Moscova a anunţat semnarea unui tratat între RDF şi URSS, prin care RDF era de acord cu toate solicitările URSS de până atunci şi altele pe deasupra. Social-democraţii finlandezi şi alte partide politice au respins din start acest „guvern-marionetă al lui Kuusinen".[2]

De ce a creat Stalin RDF? Era doar o strategie pentru a linişti Liga Naţiunilor, pretinzând că Republica Democratică Finlandeză ceruse Uniunii Sovietice să îi acorde asistenţă? Dacă aşa stau lucrurile, strategia nu a funcţionat. La 14 decembrie, URSS a fost eliminată din Liga Naţiunilor, cu vot unanim. Chiar credea Stalin, aşa cum susţine Tanner, că războiul avea să fie doar o plimbare de plăcere până la Helsinki, „unde... trupele sovietice vor fi... aclamate cu bucurie, ca nişte eliberatori"?[3]

Conform planului lui Mereţkov, Armata 7 a atacat înspre nord, întâmpinând o rezistenţă puternică din partea finlandezilor. Întreagă zonă de frontieră a finlandezilor era puternic fortificată, minată şi apărată; trupele Armatei Roşii nu puteau face faţă finlandezilor bine echipaţi de iarnă, cu automatele lor Suomi. Principalele forţe ale Armatei 7 nu aveau să atingă Linia Mannerheim până la 12 decembrie. Această zonă fortificată fusese începută în anii 1920. Pentru o perioadă, lucrul fusese întrerupt şi apoi reluat, la sfârşitul anilor 1930. Până în vara anului 1939, mii de voluntari participaseră la lucrările de construcţie. Se spune că numele de „Mannerheim" fusese folosit mai întâi de jurnaliştii străini cărora le-a fost prezentată în toamna lui 1939. Linia, care acoperea întregul Istm Karelian, de la Lacul Ladoga până la Golful Finlandei, se baza în mare măsură pe obstacole naturale, precum lacuri şi râuri. Se întindea în adâncime chiar şi 90 de kilometri. Buncărele din beton armat aveau câte două niveluri, ambrazurile de mitraliere şi de artilerie, precum şi acoperişurile, erau acoperite cu plăci blindate. Alături de terenul mlăştinos şi împădurit, Linia Mannerheim era practic impenetrabilă de către infanterie şi vehicule blindate. Astfel se explică lipsa de rezultate a Armatei 7, în timp ce Armata 9, care trebuia să înainteze în Finlanda centrală, s-a împotmolit în pădurile dese, permanent hărţuită de trupele de schiori finlandeze, având unele unităţi, precum Divizia 44 Puşcaşi, complet încercuite. Elemente din divizie au reuşit să scape spre frontiera sovietică, abandonându-şi echipamentul şi proviziile. Unii observatori estimează pierderile sovietice la începutul lui decembrie la 25 000 de morţi.

Spectacolul „eroicei Finlande", care ţinea piept colosului sovietic, a înfierbântat opinia publică în Vest şi, deşi eforturile pentru strângerea de voluntari care

[1] *Ibidem*, p. 105. Vezi şi M. Yu Miagkov, ed., *Mirovye Voiny XX Veka* (Moscow, 2002), tom 4, p. 160.

[2] Tanner, *Winter War*, p. 105-106.

[3] *Ibidem*, p. 104.

să lupte pentru Finlanda au eşuat, imaginea Uniunii Sovietice în lume a fost puternic şifonată. Mai rău chiar, supunându-şi armata acestor înfrângeri umilitoare, Stalin a oferit muniţie lui Hitler şi generalilor săi, a căror opinie despre Armata Roşie s-a format pe baza experienţelor din Războiul de Iarnă.[1]

Ceva trebuia făcut. Foarte repede s-a creat Armata 13, constând în două corpuri de puşcaşi, fiecare având în compunere câte două divizii. La 7 ianuarie 1940, s-a creat Frontul de Nord-Vest, sub comanda lui Semen Timoşenko, care fusese adus de la Districtul Militar Kiev. Mereţkov a primit comanda Armatei 7 care, împreună cu noua Armată 13, avea să încerce încă o dată să străpungă Linia Mannerheim. Trupele aveau să petreacă următoarele câteva săptămâni în instrucţie. Toate eşaloanele acestui nou comandament au fost întărite cu trupe noi şi, mai important, cu noi comandanţi. Şeful de stat-major al Frontului a fost numit I.V. Smorodinov, fost adjunct al şefului Statului Major General. Evgheni S. Ptuhin, un alt veteran al războiului civil din Spania, a fost numit comandant al forţelor aeriene ale Frontului. S-a creat Armata 15, şi au fost numiţi noii comandanţi ai Armatelor 8 şi 9, Grigori M. Ştern şi, respectiv, Vasili I. Ciuikov, ofiţeri încercaţi.

În cadrul ofensivei începute la 11 februarie, Armata Roşie a străpuns Linia Mannerheim, apoi a trecut de cea de-a doua centură de apărare a oraşului Viipuri, care a fost capturat. Finlandezii au cerut pace şi Războiul de Iarnă s-a încheiat la 13 martie 1940. Tratatul care a urmat a restabilit vechea frontieră, din timpul lui Petru cel Mare. Pierderile sovieticilor au fost enorme, iar lovitura dată prestigiului lui Stalin şi Armatei Roşii a fost una dureroasă.[2]

Desigur, Stalin ştia că era responsabil pentru două dintre cele mai eronate evaluări de dinainte de război – aceea că operaţia putea fi îndeplinită de Districtul Militar Leningrad de unul singur şi aceea că crearea Republicii Democratice Finlandeze avea să funcţioneze fie atrăgând susţinerea finlandezilor, fie îndepărtând criticile din jurul acţiunilor sovietice. Prin urmare, a căutat un ţap ispăşitor şi l-a găsit în persoana lui I.I. Proskurov, şeful Direcţiei Militare de Informaţii. De asemenea, era nevoie de atenţie şi în alte probleme, de ordin strict militar, care se iviseră în timpul războiului. Pentru a încerca o rezolvare şi pentru a distrage atenţia de la propriul rol jucat în evenimentele şi de la deciziile de dinainte de război, Stalin a pregătit o conferinţă de anvergură, care avea să se ţină sub auspiciile Comitetului Central, pentru a revizui lecţiile învăţate în urma „operaţiilor militare împotriva Finlandei".

Vor participa comandanţii de armate, de corpuri şi de divizii, reprezentanţi ai Comisariatului pentru Apărare şi ai Statului Major General, precum şi lucrători politici. Vor discuta eşecurile înregistrate, pornind de la starea forţelor armate şi

[1] Spahr, *Stalin's Lieutenants, p.* 224; A. I. Gribkov, ed., *Istoria Ordena Lenina Leningradskogo Voennogo Okruga* (Moscow, 1974), p. 150-154; http://www.mannerheim.fi/10 ylip/e mlinja.htm (accesat la 17 octombrie 2004); V. A. Zolotarev and G. N. Sevostianov, eds., *Velikaia Otechestvennaia Voina, 1941–1945* (Moscow, 1998), tom 1, p. 33.

[2] *Ibidem.*

a echipamentului, sistemul de instruire a trupelor, precum şi starea serviciilor de informaţii.[1]

Conferinţa a început la 14 aprilie 1940, la doar o lună de la încheierea războiului, şi a durat până la 17 aprilie. Aceasta sugerează graba lui Stalin în ce priveşte chestiunea. Deşi va fi prezent şi el, i-a ales în calitate de copreşedinţi ai conferinţei pe Kliment I. Voroşilov, comisarul pentru apărare, şi pe Grigori I. Kulik, apropiaţi ai săi de când apăraseră oraşul Ţariţîn (ulterior Stalingrad, astăzi Volgograd), în timpul Războiului Civil. În acest fel, putea controla agenda discuţiilor şi selecţia vorbitorilor. Astfel, în dimineaţa zilei de 16 aprilie, în penultima zi a conferinţei, a fost ridicată problema informaţiilor incorecte obţinute de serviciul de informaţii. Acest subiect a fost dezbătut din nou în sesiunea de seară şi, ultima oară, a doua zi dimineaţă, Proskurov fiind şi el prezent. Conferinţa s-a încheiat cu decizia de a se crea o comisie care să revizuiască concluziile în urma conferinţei. Proskurov se număra printre cei numiţi în această comisie.[2]

Acuzele privind serviciul de informaţii au debutat în sesiunea de dimineaţă a zilei de 16 aprilie, cu Ivan I. Kopeţ, comandantul forţelor aeriene din compunerea Armatei 8, în conflictul finlandez, şi veteran al războiului civil din Spania.[3] Conform spuselor sale, informaţiile despre Finlanda disponibile la comandamentul Districtului Militar Leningrad datau din 1917, cele mai recente fiind din 1930: „Nu am avut nimic de la agenţii operativi." Kopeţ a fost urmat de Kiril Mereţkov, comandantul Armatei 7, care a spus că „nu cunoşteam nimic concret despre Linia Mannerheim. Existau informaţii, dar acestea nu au ajuns niciodată la noi. De asemenea, am atacat fără un studiu preliminar şi fără informaţii detaliate despre inamic." Totuşi, mai târziu, Mereţkov adăuga: „Am acuzat serviciul de informaţii şi agenţii săi că nu au înaintat către noi rapoarte detaliate. Aici trebuie să recunoaştem că există limitări; nu se poate să dăm mereu vina pe ei. De exemplu, aveam un album cu fortificaţiile inamicului; am putut să ne orientăm cu ajutorul lui. Îl ţineam pe birou. Dar informaţiile culese de agenţi nu sunt suficiente, trebuie să avem şi o recunoaştere adecvată a frontului." (Mereţkov a citat un exemplu din luptele recente). Apoi l-a întrebat retoric pe Proskurov: „Îmi puteţi spune cine gestionează operaţiile de recunoaştere pe front?"[4]

În sesiunea din seara zilei de 16 aprilie, a fost chemat să ia cuvântul şeful Statului Major General, Şapoşnikov. Acesta a remarcat că serviciul de informaţii oferise puţine detalii despre planul de operaţii al inamicului: „Am avut la dispo-

[1] E. N. Kulkov and O. A. Rzheshevsky, eds., *Zimniaia Voina, 1939–1940: I. V. Stalin I. Finskaia Kampania* (Moscow, 1998), p. 1-6. Materialul extras din ediţia rusă a fost comparat cu versiunea apărută în limba engleză, *Stalin and the Soviet-Finnish War, 1939–1940*, ed. Alexander O. Chubaryan and Harold Shukman (London, 2002).

[2] Chubaryan and Shukman, *Stalin*, p. 283.

[3] Kopeţ a devenit ulterior comandant al forţelor aeriene din Districtul Militar Special Bielorus, care a devenit Frontul de Vest la începerea războiului. Îngrozit când a văzut că aparatele sale de zbor au fost distruse de Luftwaffe din chiar prima zi de război, Kopeţ s-a sinucis.

[4] Chubaryan and Shukman, *Stalin*, p. 111, 139, 149.

ziție, așa cum a spus și comandantul Districtului Militar Leningrad, fragmente de informații despre centurile de fortificații de beton din Istmul Karelian. Acestea nu reprezentau decât informații generale, dar nu cunoșteam adâncimea dispozitivului defensiv, așa cum a remarcat comandantul Districtului Militar Leningrad. Același lucru este valabil și pentru desfășurarea forțelor finlandeze. Serviciul de informații ne-a spus că, pe timp de război, finlandezii nu vor avea decât până la zece divizii de infanterie și batalioane separate. ...De fapt, finlandezii au avut până la 16 divizii de infanterie și alte câteva batalioane autonome."[1]

Confruntarea între Stalin și Proskurov avea să survină în sesiunea de dimineață a ultimei zile de conferință. Kulik, apărătorul Țariținului, era în scaunul de președinte. Proskurov a început prin a comenta că serviciul de informații a fost pomenit de majoritatea comandanților care luaseră cuvântul. Stalin l-a întrerupt, spunând: „Nu, are să mai urmeze." Proskurov a replicat că s-ar bucura dacă ar fi așa, apoi a continuat:

„Ce știam despre finlandezi? Considerăm că serviciul de informații avea datele necesare pentru a începe o estimare generală a forțelor de care ar fi fost nevoie să neutralizăm inamicul. Serviciul a raportat aceste informații la Statul Major General. Asta nu este ceva ce s-a făcut de către actuala conducere a Direcției Informații, din moment ce datele de bază se refereau la anii 1937-1938. Știam încă de la 1 octombrie 1939 că Finlanda construise pe Istmul Karelian trei linii de apărare și două poziții de legătură. Prima linie defensivă era pentru acoperirea unităților, fiind localizată direct pe frontieră, ancorată pe Lacul Ladoga și Golful Finlandei. ...Fortificațiile acesteia constau în cea mai mare parte din structuri de câmp: tranșee, mitraliere și artilerie. De asemenea, mai existau și structuri antitanc și un număr mic, circa 50, de puncte întărite, din beton, piatră și lemn. Acestea reprezentau așa-zisele poziții defensive înaintate. A doua linie de apărare a fost descoperită de noi la 1 octombrie."

Aici a fost întrerupt de Lev Z. Mehlis, șeful Direcției Politice a Armatei Roșii: „1 octombrie care an?" Proskurov i-a răspuns că anul era 1939 și a continuat cu descrierea celor de-a doua și a treia linii de apărare, a buncărelor de beton „care apăreau în schițele din albumul care se afla mereu pe biroul lui Meretkov". Meretkov a intervenit: „Dar schițele nu corespundeau realității". „Nu este adevărat – i-a răspun Proskurov –, rapoartele comandanților de unități și informațiile au demonstrat că majoritatea acestor puncte de foc erau amplasate acolo unde erau indicate și pe schițe." Meretkov i-a replicat că aceasta este o minciună, descriind amplasarea a două dintre aceste puncte. Din nou, Proskurov s-a apărat: „Nu este adevărat". Mehlis a intervenit pentru a întreba când au fost trimise aceste materiale la Statul Major General. Proskurov i-a răspuns că fuseseră trimise înainte de 1 octombrie 1939, continuând: „Până la acea dată, se știa că finlandezii se angajaseră în lucrări de construcție la scară largă. În vara lui 1939, în mai multe rapoarte, se arăta că uriașe cantități de materiale de construcție sunt aduse în zonă, dar nu aveam infor-

[1] *Ibidem*, p. 180.

maţii exacte despre cea de-a doua linie. Toate informaţiile legate de fortificaţii pe care le-am avut au fost introduse pe hărţile de la Leningrad şi distribuite unităţilor. Ce se poate spune despre resursa umană?... Ştiam că finlandezii aveau 600 000 de bărbaţi apţi să poarte arme. Instruiţi nu erau decât în jur de 400 000. În afară de aceştia, existau corpuri de apărare civilă, compuse din bărbaţi şi femei. Cât priveşte pistolul-mitralieră Suomi, era cunoscut de serviciul de informaţii încă din 1936. Iar în 1939, am adus detalii suplimentare şi fotografii." A început o discuţie despre utilitatea armelor semiautomate pentru uzul infanteriei.[1]

Stalin şi Proskurov au deviat discuţia spre motivele pentru care informaţiile despre tacticile de luptă ale finlandezilor au ajuns la trupe de-abia la mijlocul lunii decembrie. Când Proskurov a încercat să explice că acest tip de informaţii trebuia extras din arhive, trebuia selectat şi declasificat înainte de a putea fi diseminat la unităţi, Stalin s-a prefăcut că nu ştia că materialele de peste graniţă erau secretizate şi îndosariate conform nivelului de însemnătate. Proskurov a repetat că nu avea permisiunea să facă publice periodicele din străinătate. În acest punct, Stalin i-a spus: „Nu aveţi sufletul unui ofiţer de informaţii; aveţi sufletul unui om naiv, în cel mai bun sens al cuvântului. Un ofiţer de informaţii trebuie să fie impregnat cu venin, cu fiere; nu trebuie să se încreadă în nimeni. Dacă aţi fi ofiţer de informaţii, aţi vedea cum acei gentlemani din Vest se critică unii pe alţii: aici eşti bun la ceva, acolo la altceva. Ar trebui să vedeţi cum se demaschează unii pe alţii, îşi dau în vileag secretele. Dacă v-aţi face o idee despre modul în care lucrează partea cealaltă, aţi face o selecţie şi aţi aduce-o în atenţia conducerii, dar nu, dumneavoastră sunteţi prea onest." Nedându-şi seama că, de fapt, se descria pe sine, Stalin a continuat: „Puteţi spune că raportul provine dintr-un ziar inexistent, de la un guvern inexistent, ceva de genul acesta, sau din informaţii străine, şi aşa mai departe, şi apoi să-l diseminaţi. Trebui să fiţi capabil să faceţi asta. Eliminaţi şapoul, dar lăsaţi substanţa, şi apoi daţi-l la oameni. Avem şi noi ziare, nu-i aşa?". Proskurov a încercat să explice că şefii cei mari nu citesc nimic din ce nu este clasificat. Stalin şi-a repetat ideea, dar Proskurov a remarcat că aşa ceva necesită personal mai numeros. Când Stalin a spus că „dacă este nevoie, vom creşte numărul", Proskurov a replicat: „Am raportat de cinci ori comisarului pentru apărare despre necesitatea de a ne extinde, dar am fost refuzat, iar acum avem o organizaţie care de-abia reuşeşte să disemineze literatura secretizată". Continuând să aducă în discuţie ideea de a folosi literatura străină în regim neclasificat, Stalin a comentat că ziarul Armatei Roşii, *Krasnaia Zvezda* (Steaua Roşie), nu făcea nici două parale, ceea ce a condus la o discuţie a lui Mehlis cu reprezentantul publicaţiei. Proskurov a încercat să readucă discuţia la serviciul de informaţii, descriind modul în care sunt utilizate rapoartele de informaţii de către comandanţii de la diferite niveluri. S-a plâns că unii comandanţi le ţin în seifurile lor, necitite nici după trei luni sau mai mult. În replică, Stalin a remarcat că „trebuie să ştii cum să prezinţi o mâncare, dacă vrei să fie mâncată". Proskurov a răspuns: „Dacă materialul ajunge la tine, trebuie

[1] *Ibidem*, p. 202-204.

citit. Este tipărit foarte frumos, cu ilustrații, cu fotografii". Cei doi au continuat o discuție amănunțită despre cum ar trebui publicate informațiile și cum ar trebui primite de cei cărora le sunt distribuite.[1]

Stalin a ridicat o carte de pe masă. „Apare aici dispunerea trupelor germane?" Proskurov i-a răspuns: „Da, exact." Stalin a continuat: „Nu ar fi trebuit tipărită deloc." „Nici măcar ca material secretizat?", a întrebat Proskurov. „Nu trebuie să descriem asemenea lucruri; nu trebuie să le tipărim deloc. Ar trebui să tipărim știință militară, tehnică, tactică, strategie, compunerea diviziilor și batalioanelor, pentru ca oamenii să aibă idee despre ce înseamnă o divizie, o unitate, artilerie, tehnică, ce unități noi există." Din acest ultim dialog, pare evident că Stalin nu a înțeles natura și scopul serviciului de informații militare și că nu știa mare lucru nici despre armată. Pe de o parte, îl mustra pe Proskurov pentru informații inadecvate în timpul războiului cu finlandezii și, pe de altă parte, susținea că era greșit să faci rapoarte tipărite despre desfășurarea trupelor străine. Sau aceste afirmații reflectau teama adânc înrădăcinată a lui Stalin de a nu-l ofensa pe Hitler, prin rapoarte asupra amplasării trupelor sale? Nu știm. Dar este evident că Proskurov fusese luat în colimator, în timp ce Stalin se absolvea pe sine de orice vină.[2]

Merețkov a adăugat și el că, întrucât rapoartele erau secrete, nu putea să le ia acasă, iar la birou era prea ocupat să le citească. Stalin a întrebat: „Cine a avut ideea asta?" Proskurov i-a răspuns: „Este vorba despre Ordinul nr. 015 al comisarului pentru apărare." Când cineva din audiență a strigat că „dosarele ar trebui să stea la comandamente", Proskurov a replicat: „Cum puteți explica, tovarășe Voronov [Nikolai N. Voronov, comandant al artileriei], că din 50 de rapoarte trimise Direcției Artilerie, numai șapte au fost citite de două persoane? Erau neclasificate." Proskurov a încheiat discuția întrebându-se de ce comandamentul Armatei 1 ține rapoarte timp de trei luni fără să le distribuie unităților din subordine, așteaptând ca Direcția Informații să facă acest lucru direct. „Asta înseamnă – a continuat Proskurov – că Direcția ar trebui să știe unde se află fiecare unitate? Asta e absurd!" Toți cei prezenți la conferință trebuie că s-au înfiorat cunoscând prea bine secretomania care acaparase conducerea militară și civilă.[3]

Proskurov a trecut la problema ridicată anterior de Merețkov, legată de cine avea responsabilitatea pentru gestionarea misiunilor de cercetare pe front, afirmând că primise sute de scrisori pe această temă. În primele zile de lupte, personalul unităților de cercetare era slab instruit, în ciuda întâlnirii din iunie 1939 între Stalin și Consiliul Militar Superior. Consiliul a decis atunci să plaseze responsabilitatea cercetărilor de pe front Direcției Operații din cadrul Statului Major General și statelor-majore ale districtelor, armatelor, grupurilor de armată, aceasta urmând a se rezolva până la 1 august 1939. „Evident, a continuat Proskurov, acest lucru nu s-a făcut și încă nu se implică nimeni în cercetarea pe front." A

[1] *Ibidem*, p. 198.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*.

adăugat că ORB nu erau instruite ca unități de informații. „Ce înseamnă ORB?", a întrebat Stalin. Proskurov i-a răspuns: „batalioane independente de cercetare [*Otdelnîi Razvedîvatelnîi Batalion*]. Fiecare divizie are câte unul." „ORB nu sunt utilizate corespunzător – a continuat Proskurov – şi nici companiile de cercetare de la nivelul fiecărui regiment." În timpul campaniei finlandeze, „Armata 7 a preluat departamentul de informații al Districtului Militar Leningrad, celelalte armate nu au avut niciunul." Stalin l-a întrebat ce ar propune el. Proskurov a sugerat să se urmeze aceeaşi direcție ca în armatele străine, să se plaseze toate structurile de informații militare în subordinea unui element de stat-major: „Ar trebui să înființăm o unitate în cadrul direcției noastre care să gestioneze cercetările pe front sau să rămânem numai cu informațiile colectate de agenți."[1]

Apoi Proskurov a trecut la problema legată de diseminare. Comandanții Armatelor 8 şi 9, Ştern şi Ciuikov, se plânseseră că nu primeau rapoarte. S-a descoperit că oamenii din statul-major al tovarăşului Smorodinov considerau că ce se petrecea în sectorul Armatei 8 nu interesa Armata 7 şi, prin urmare, nu transmiteau mai departe rapoartele. „Asta este o tâmpenie – a tunat Proskurov. Un comandant de armată trebuie să ştie ce se întâmplă în sectoarele vecine. Comandanții superiori şi inferiori trebuie să cunoască rapoartele de informații. ...Nu putem spune câte mii de vieți am pierdut din cauza lipsei informațiilor."

Stalin nu a răspuns. Probabil nu dorea să fie atras într-o discuție despre cine era vinovat pentru pierderile uriaşe din Războiul de Iarnă. Aşa că a schimbat subiectul, întrebând despre un agent din Londra care trimisese rapoarte despre un raid planificat de aviația britanică asupra oraşului Baku, dar nu a primit şi alte detalii. Aceeaşi sursă raportase şi că 12 000 de soldați de culoare erau aduşi în România. Proskurov a spus că sursa nu era un agent, ci ataşatul aerului, generalmaiorul Ivan I. Cernîi. Stalin i-a răspuns: „Spui că este un om onest. Eu spun că este un om onest, dar şi un prost! Mă tem că, dacă agenții dumneavoastră continuă să lucreze aşa, nu va ieşi nimic din munca lor."[2]

Merețkov l-a întrerupt, remarcând că ofițerii se tem să intre în serviciul de informații pentru că mai târziu se va spune despre ei că au lucrat peste hotare. Proskurov a fost de acord, observând că „dacă în memoriul personal se trece că ai lucrat peste hotare, această notă rămâne acolo toată viața". Stalin l-a contrazis, argumentând că „avem mii de oameni care lucrează peste hotare. Acesta este serviciul." Ne putem imagina gândurile celor prezenți, toți fiind conştienți că Merețkov şi Proskurov aveau dreptate în legătură cu suspiciunile care îi însoțeau pe toți cei care lucrau în străinătate.

Proskurov a adus în discuție dificultățile întâlnite de agenții paraşutați la 70 de kilometri în spatele liniilor, inclusiv faptul că mulți agenți, la fel ca şi mulți comandanți, erau „infectați cu ideea că vor fi întâmpinați cu flori, dar lucrurile nu stăteau chiar aşa." Aceasta era o aluzie voalată la Republica Democratică

[1] *Ibidem*, p. 200.
[2] *Ibidem*, p. 201.

Finlandeză, care se presupunea că ar trebui să obțină susținerea clasei muncitoare din Finlanda, ideea lui Stalin. Acest comentariu la adresa eșecului planului său, făcut în prezența altora, trebuie că l-a înfuriat pe Stalin, care l-a acuzat pe Proskurov că trimite în Finlanda ruși care nu cunosc limba finlandeză. „Să dați Consiliul Militar Superior o listă cu cei pe care i-ați trimis și unde i-ați trimis." Proskurov i-a răspuns: „Mă bucur că sunteți interesat de aceste probleme, pentru că după această discuție, lucrurile vor merge mai bine." A mai adăugat că „una este să te uiți la un buncăr ca turist, și este cu totul altceva să descrii cum este construit și unde este amplasat exact. Recent am avut parte de un incident amuzant. Skorniakov [Nikolai D. Skorniakov, atașat adjunct al aerului la Berlin] a trimis o telegramă. Dar Kulik i-a ordonat lui Skorniakov să trimită schițe și detalii ale construcției. Nu a putut să ofere aceste detalii, pentru că nu era calificat. Această problemă nu poate fi rezolvată trimițând un turist." Stalin nu a înțeles esențialul și a argumentat că cel mai bine ar fi ca Skorniakov să fie rechemat să prezinte un raport detaliat. Kulik a cerut o pauză.[1]

Astfel, rolul lui Proskurov în conferință se încheiase. Acesta nu-i făcuse nicio concesie lui Stalin, care dovedea o slabă capacitate de a înțelege sensul colectării informațiilor, precum și modul în care acestea erau strânse, analizate și diseminate. Evident, Stalin nu a apreciat felul în care s-a comportat Proskurov vizavi de el, încercând în repetate rânduri să devieze discuția de la aspecte importante către unele mai frivole. Din modul în care Stalin și ceilalți au reacționat la Proskurov și la problemele legate de serviciul de informații, era clar că Proskurov și Direcția Informații condusă de el aveau să fie scoși țapi ispășitori pentru eșecurile din războiul cu finlandezii. În ceea ce-l privește pe Proskurov, prin referirile negative la mai mulți ofițeri superiori, a părut gata să se confrunte cu oricine ar fi calominat serviciul de informații. Desigur, una era ca Stalin și ceilalți să se servească de această conferință din aprilie pentru a da vina pe serviciul de informații pentru erorile din războiul finlandez și cu totul altceva, să existe o recunoaștere oficială a acuzației că serviciul de informații nu era corespunzător. Modul prin care avea să se realizeze acest lucru avea să fie actul de transfer al Comisariatului pentru Apărare de la Voroșilov la Timoșenko, în mai 1940; în acest act erau incluse rapoartele șefilor direcțiilor centrale, formulate în prezența lui Jdanov, Gheorghi M. Malenkov, secretarul Comitetului Central, VKP(b), și Nikolai A. Voznesenski, președinte al Comitetului de Planificare al Statului. Paragraful din „Starea serviciului de informații" menționa următoarele:

„Organizația de informații este unul dintre cele mai slabe sectoare ale Comisariatului pentru Apărare. Nu avem un serviciu de informații organizat și o colectare sistematizată a informațiilor despre armatele străine. Acțiunile Direcției Informații nu sunt corelate cu cele ale Statului Major General. În cadrul Direcției Informații, Comisariatul pentru Apărare nu are un organ care să asigure Armatei Roșii informații despre organizarea, starea, dotarea cu armament și pregătiri-

[1] *Ibidem*, p. 201–04.

le pentru desfăşurarea forţelor ale armatelor străine. La momentul preluării, Comisariatul pentru Apărare nu dispune de astfel de informaţii. Teatrele de operaţii militare şi pregătirea lor nu au fost studiate."[1]

Zilele lui Proskurov ca şef al informaţiilor Armatei Roşii erau numărate. Chiar în toiul acestor atacuri la adresa serviciului de informaţii militare al Armatei Roşii, în Vest a început războiul. La începutul lunii aprilie 1940, germanii au ocupat Danemarca şi Norvegia, iar la 10 mai au invadat Olanda, Belgia, Luxemburgul şi Franţa. La 15 mai, olandezii aveau să capituleze, iar belgienii îi vor urma repede, la 27 mai. Până la 4 iunie, forţele britanice aveau să fie evacuate din Franţa; Parisul a căzut la 14 iunie, şi la 17 iunie, mareşalul Pétain a ordonat forţelor franceze să depună armele[2]. Speranţele lui Stalin într-un război de lungă durată între Germania şi Aliaţi aveau să fie sfărâmate – acum trebuia să afle ce va face Hitler în continuare. Părea improbabil, în aceste condiţii, ca Stalin să întreprindă vreo acţiune împotriva şefului direcţiei sale de informaţii, Proskurov.[3]

[1] Din arhivele partidului, *Izvestia TsK KPSS*, no. 1, 1990, p. 203.

[2] Pentru o analiză detaliată a operaţiilor desfăşurate de Wehrmacht în Vest şi a motivelor care au condus la căderea Franţei într-un timp atât de scurt, vezi Karl-Heinz Frieser, *Mitul Blitzkrieg-ului. Campania din Vest a Wehrmacht-ului. 1940*, Editura Militară, 2010 (n.r.).

[3] Deşi Franţa şi Marea Britanie au declarat război Germaniei la 3 septembrie 1939, după ce Hitler le-a ignorat ultimatumurile, trecuseră deja opt luni şi luptele nu începuseră pe uscat, cu excepţia unei scurte înaintări franceze în zona de graniţă cu Germania, pe care germanii au respins-o în două zile. În urma eşecului Aliaţilor de a-i sprijini pe polonezi, a rezultat „războiul ciudat", ceea ce englezii au numit *phoney war*, iar francezii, *la drôle de guerre*.

CAPITOLUL 6

Rezidențele din Europa de Vest ale Direcției Informații Militare sovietice

În luna iunie 1940, Direcția Informații Militare sovietică, condusă încă de Proskurov, a produs două rapoarte de informații legate de evenimentele care aveau loc în Europa. Unul reflecta viziunea germană asupra succeselor Wehrmachtului în Franța. Celălalt oferea primele indicii despre ce ar putea face Hitler după înfrângerea Franței.

La 4 iunie 1940, Proskurov i-a trimis lui Stalin primul raport. Acesta se baza pe o vizită la ambasada germană a colonelului Gerhard Matske, ataşatul militar german în Tokio. Făcuse o escală la Moscova în drumul de întoarcere la Tokio, după o şedere de două săptămâni, în luna mai, cu o unitate germană, în timpul campaniei acesteia în Belgia şi nordul Franței. Aici a povestit despre campanie locotenent-colonelului Hegendorf, adjunctul ataşatului militar din Moscova, precum şi altor ataşați. Sursa a fost probabil Gerhard Kegel (nume de cod KhVS), un agent RU experimentat, care fusese în Varşovia şi acum era membru al Secției Schimburi Comerciale la ambasada Germaniei. Kegel a auzit discuția lui Matske cu Hegendorf. Raportul i-a fost trimis lui Stalin, dar nu se ştie care au fost reacțiile consilierilor săi militari sau ale lui însuşi.

Matske spunea că a fost covârşit de viteza şi de forța cu care au înaintat unitățile germane în Țările de Jos şi în Franța, destabilizând complet defensiva inamicului. A menționat utilizarea trupelor aeropurtate şi de paraşutişti în capturarea aeroportului din Rotterdam, precum şi traversarea rapidă a Canalului Albert, ceea ce a împiedicat distrugerea podurilor de către apărători.

Matske şi Hegendorf au comentat că ocuparea rapidă a fortăreței Liège a fost posibilă datorită faptului că unitățile germane au avut posibilitatea să exerseze aceste tehnici şi să testeze armamentul din timp. Spre exemplu, tancurile aruncătoare de flăcări fuseseră utilizate asupra unor fortărețe de acelaşi gen din Regiunea sudetă, în Cehoslovacia, care fusese cedată de cehi după acordul de la München din septembrie 1938. Printre noile dotări se numărau bombardierele în picaj care puteau transporta 1 700 de kilograme de bombe, fiecare aparat fiind dotat cu

o sirenă care demoraliza apărătorii. Matske atribuia succesul german instrucției intensive pe care o primiseră unitățile în perioada de pregătire a Campaniei din Vest; pe de altă parte, francezii păreau că toată iarna au dormit.[1]

La două zile după ce Proskurov a trimis primul raport, a primit un al doilea, o telegramă de la ataşatul militar sovietic în Sofia, colonelul Ivan F. Dergacev. Acesta trimitea mai departe un raport de la o sursă de încredere despre planurile ulterioare ale germanilor (la acest moment, era evident că Wehrmachtul nu putea scăpa victoria în Franța). Conform acestui raport, „germanii speră să ajungă la un armistițiu cu Franța. Italia va amenința militar Franța şi va urma pacea. După încheierea păcii, în decurs de o lună, Germania îşi va reorganiza armata şi, alături de Italia şi Japonia, va ataca URSS. Scopul va fi să distrugă comunismul din Uniunea Sovietică pentru a crea acolo un regim fascist. „Sursa garanta pentru corectitudinea acestor informații şi cerea să fie trimise la guvernul sovietic; raportul a fost înaintat lui Stalin, lui Molotov şi lui Timoşenko.[2] La patru zile de la primirea lui de către Proskurov, Italia i-a atacat pe francezi; la 22 iunie, francezii au ajuns la un armistițiu cu Germania şi la 24 iunie, cu Italia. Acum se ştie, din arhivele germane, că în mai puțin de o lună, Hitler a dat ordine statului său major să pregătească invazia URSS.

Nu există niciun document de arhivă care să consemneze reacția lui Stalin la acest al doilea raport, dar acesta şi cel primit anterior sunt doar două exemple care să dovedească acuratețea informațiilor pe care le primea. Cum au funcționat rezidențele serviciului militar de informații sovietic, pe parcursul anului următor, pentru obținerea de informații despre planurile şi acțiunile germanilor? La fel de important, cum a gestionat RU rapoartele care ajungeau la Moscova, cum au fost diseminate şi care au fost reacțiile celor cărora le erau adresate? Deşi, în mod normal, rapoartele erau distribuite către Stalin şi către alți membri ai conducerii militare şi civile, unele erau oprite sau modificate, se pare, pentru a se conforma concepțiilor lui Stalin. Au fost şi cazuri când reacția lui Stalin la primirea anumitor rapoarte a fost să le numească „dezinformări", ba chiar amenințând sursele. În acest capitol şi în cele două care îl vor urma, vom examina care dintre rezidențele legale şi ilegale RU de peste graniță au reuşit să aducă cele mai corecte informații, care ar fi putut să-i pună în gardă pe Stalin şi conducerea URSS în legătură cu amenințarea germană.

Mai întâi, câteva cuvinte despre sursa RU Gerhard Kegel, sau KhVS, specialistul german pe probleme comerciale de la ambasada Germaniei la Moscova. Pe lângă faptul că, probabil, a produs primul dintre rapoartele lui Proskurov, a adus şi alte rapoarte foarte importante despre negocierile pe tema schimburilor comerciale între Germania şi URSS, care erau întotdeauna înaintate de către RU, cât mai repede, lui Stalin, Molotov şi Mikoian. La 21 iunie 1941, Kegel a rapor-

[1] Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 1, 20–26.

[2] *Izvestia TsK KPSS*, no. 3, 1990, p. 220.

tat că Germania va ataca URSS la 22 iunie, între ora 3,00 şi 4,00 dimineaţa. Nu există niciun indiciu că acest raport a produs vreun efect asupra lui Stalin, deşi trebuie să fi ştiut că sursa era acelaşi agent care adusese informaţiile atât de detaliate privind poziţia germană în timpul negocierilor de schimb între Germania şi URSS.

Totuşi, în primăvara lui 1941, când temerile privind o iminentă invazie erau în creştere, nu s-a mai auzit nimic de KhVS. De-abia la 11 iunie a raportat că personalul ambasadei germane va fi gata să fie evacuat din Moscova în şapte zile şi că deja se începuse arderea documentelor. Având în vedere poziţia sa şi accesul la informaţii, pare ciudat că, între octombrie 1940 (ultimul său raport legat de negocierile de schimb) şi 11 iunie 1941, el nu a mai produs nimic despre pregătirile de război ale Germaniei.[1]

Berlin

Dintre toate rezidenţele RU ale căror rapoarte sunt disponibile astăzi pentru studiere, cea din Berlin a avut cele mai multe, fiind una dintre cele mai eficiente. Rezidenţa era condusă de ataşatul militar, generalul-maior Vasili I. Tupikov (nume de cod Arnold), asistat de ataşatul aerului, colonelul Nikolai D. Skorniakov (nume de cod Meteor); asistenţii lor erau Vasili I. Hlopov, Ivan G. Bajanov şi Nikolai M. Zaiţev. Zaiţev era responsabil cu menţinerea contactului cu Alta (Ilse Stöbe), rezidentul ilegal în ţară, care, la rândul ei, controla sursa Arieţ.[2]

La fel ca la Varşovia, unde produsese rapoarte foarte bune, Arieţ şi-a continuat misiunea la Berlin, unde a fost distribuit la Secţia de Informaţii a Ministerului german de Externe. La 29 septembrie 1940, a raportat că relaţiile dintre URSS şi Germania se înrăutăţeau şi că Hitler intenţiona să „rezolve problemele din est în primăvara anului viitor [1941]". Sursa lui era Karl Schnurre, şeful sectorului rus din cadrul Departamentului Economic al Ministerului de Externe.[3]

Arieţ a fost cel care, la 29 decembrie 1940, a raportat că aflase „din cercuri foarte înalte" că Hitler dăduse ordin să se înceapă pregătirile pentru un război cu URSS. Mai exact, menţiona raportul, „se va declara război în martie 1941". Pe marginea acestui raport, noul şef al RU, Filipp I. Golikov, a scris: „Trimiteţi o copie narkomului (comisarul pentru apărare Timoşenko) şi şefului Statului Major General." A adăugat şi o notă pentru staful său: „Cine sunt aceste cercuri militare foarte înalte? Trebuie mai multe detalii. Concret, cui i s-a dat ordinul?". Apoi a

[1] Petr I. Ivashutin, „Razvedka Bila Trevogu", *Krasnaia Zvezda,* February 2, 1991. Vezi şi Yakovlev, *1941 god,* tom 2, p. 202-203.

[2] A. Kolpakidi and D. Prokhorov, *Imperia GRU* (Moscow, 1999), tom 1, p. 249. În total, au fost douăzeci şi trei de rapoarte de la Berlin, dintre care opt sunt cuprinse în *1941 god,* împreună cu trimiterile la arhive. Restul sunt pomenite în articole scrise de foşti ofiţeri GRU sau de jurnalişti specializaţi în informaţiile militare.

[3] Yakovlev, *1941 god,* tom 1, p. 274.

adăugat: „Cereți mai multă lumină asupra subiectului, apoi ordonați-le să verifice încă o dată. Obțineți de la Meteor un răspuns prin telegraf în cinci zile." Raportul a fost diseminat către Stalin în două exemplare, către Molotov, Timoşenko şi Kirill A. Merețkov, şeful Statului Major General. Părea evident că Golikov nu cunoştea experiența lui Arieț sau nivelul lui de acces[1].

La 4 ianuarie 1941, Arieț a confirmat că „avea această informație de la un prieten din armată; mai mult, nu se baza pe zvonuri, ci pe un ordin special al lui Hitler care era strict secret şi cunoscut de doar câțiva oameni." La 28 februarie 1941, Arieț a trimis un nou raport, mai detaliat, pe tema pregătirilor de război împotriva URSS: „Persoanele implicate în proiect confirmă cu certitudine luarea deciziei ca războiul cu Rusia să înceapă anul acesta [1941]". S-au format trei grupuri de armate, sub comanda mareşalilor von Bock, von Rundstedt şi von Leeb, pregătite să înainteze spre Leningrad, Moscova şi Kiev. „Începerea atacului a fost stabilită, provizoriu, pentru 20 mai. Pare probabil că se planifică un atac prin învăluire în zona Pinsk, cu o forță de 120 de divizii germane. Printre măsurile premergătoare se numără şi detaşarea de ofițeri şi subofițeri vorbitori de limba rusă la diferite comandamente. În plus, se construiesc trenuri blindate cu ecartament mai mare, ca în Rusia." De la o sursă apropiată de Göring, Arieț a auzit că „Hitler vrea să aducă din Rusia în jur de trei milioane de sclavi pentru a-şi îmbunătăți capacitatea industrială".[2]

Informațiile primite de la Arieț erau destul de exacte. Având în vedere experiența sa, aceste informații ar fi trebuit să constituie un punct de plecare solid, pe baza căruia Departamentul Informații al RU să evalueze rapoartele de la alte surse privind pregătirile Germaniei pentru invazie. Din păcate pentru sovietici, la acel moment, Golikov era nou în funcție, iar departamentul schimbase mai mulți şefi. Se pare că rezultatul a fost că acest raport nu a primit atenția cuvenită.

Vasili I. Tupikov a sosit la Berlin în luna decembrie 1940, pentru a ocupa funcția de ataşat militar şi rezident legal. La sfârşitul anului 1941, după ce a analizat situația din Berlin şi a revizuit rapoarte de la sursele rezidenței, inclusiv Arieț, a înaintat lui Golikov o scrisoare destul de ciudată: „Dacă se dovedeşte că, în această prezentare a concluziilor mele, bat la o uşă deja deschisă, acest lucru nu mă va descuraja. Dacă greşesc şi mă veți corecta, vă voi fi recunoscător." Concluziile sale inițiale erau următoarele:

„1. În planurile de război actuale ale germanilor, URSS figurează ca următorul inamic. 2. Cu siguranță, conflictul va avea loc anul acesta." Golikov a transmis scrisoarea mai departe tuturor celor cărora le era adresată, inclusiv şefului Statului Major General, Gheorghi K. Jukov, dar a omis concluziile lui Tupikov.

Într-o anexă care descria desfăşurarea trupelor germane începând cu 25 aprilie 1941, Tupikov susținea că numărul forțelor germane în vest a fost redus,

[1] *Ibidem*, p. 466. Generalul Filipp I. Golikov l-a înlocuit pe Proskurov la comanda RU în iulie 1940.

[2] *Ibidem*, p. 508, 683.

în timp ce în est, pe granița cu URSS, acesta creştea. Aceste concluzii, venite din partea responsabilului RU din Berlin, au întărit afirmațiile din raportul lui Arieț. Golikov nu a răspuns personal la scrisoare, ci i-a spus colonelului A.M. Kuznețov, şeful Departamentului 1 (Vest), că „în următoarea corespondență cu Tupikov, va trebui să se răspundă acestei scrisori".[1]

Tupikov nu s-a oprit aici. La 9 mai, a trimis lui Jukov şi comisarului pentru apărare Timoşenko un raport în care era descris planul posibil de operații al armatei germane împotriva URSS. „Înfrângerea Armatei Roşii – spunea el – va fi finalizată în decurs de o lună sau o lună şi jumătate, cu Germania ajungând pe meridianul Moscovei."[2]

Întrucât GRU nu permite accesul la arhivele proprii, nu putem şti ce alte rapoarte au mai fost întocmite de RU Berlin şi nici conținutul corespondenței între RU Moscova şi grupul din Berlin. Chiar şi aşa, luând în considerare rapoartele lui Arieț şi poziția pe care a adoptat-o Tupikov în aprilie 1941, pare evident faptul că rezidența avea destul de puține neclarități privind intențiile germanilor. Cât despre Tupikov, la întoarcerea de la Berlin, a devenit şef de stat-major al Frontului de Sud-Vest şi a murit în vara lui 1941, în apărarea Kievului.

Helsinki

Rezidentul legal al RU în Helsinki era colonelul Ivan V. Smirnov (nume de cod Ostvald); adjunctul său era maiorul M.D. Ermolov. De la această rezidență nu avem decât două rapoarte, din datele de 15 iunie şi 17 iunie 1941. Amândouă se bazează pe observații personale şi afirmă foarte clar că trupele germane soseau în Finlanda în număr mare. Unul dintre rapoarte, de la sursa RU Brand, afirma că Finlanda începuse mobilizarea şi evacua femeile şi copiii din oraşele mari.[3] Rapoartele au fost confirmate de o telegramă din 18 iunie, descoperită în arhivele Serviciului Federal de Securitate (*Federalnaia Slujba Bezopasnosti* – FSB), de la ambasadorul japonez la Helsinki către ambasadorul japonez la Moscova, în care acesta din urmă era informat despre mobilizarea generală, care includea chemarea femeilor să lucreze în unitățile medicale şi pentru pregătirea hranei. Telegrama adăuga că, la granița de est, se ridicau instalații defensive şi că în Helsinki erau amplasate baterii de artilerie antiaeriană.[4]

---

[1] *Ibidem*, tom 2, p. 113-118. Departamentul Vest reprezintă elementul din cadrul RU responsabil cu susținerea administrativă a rezidenței RU din Berlin. În *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia* (New Haven, 1999), Gabriel Gorodețki susține că Golikov a fost cel care a cerut „de la ataşatul militar... o evaluare generală a intențiilor germanilor". Nu există niciun indiciu care să susțină faptul că scrisoarea lui Tupikov venea ca răspuns la o solicitare a lui Golikov. Mai degrabă, reprezenta apelul disperat al unui om care vedea că informațiile înaintate de rezidența sa erau ignorate la Moscova.

[2] „Sovietskaia Voennaia Razvedka Nakanune Velikoi Otechestvennoy Voiny", *Novaia i Noveishaia Istoria*, no. 1, 1995, p. 55.

[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 366, 383.

[4] *Ibidem*, p. 383.

Londra

Dintr-un motiv necunoscut, în materialul RU care i s-a pus la dispoziție academicianului Aleksandr N. Iakovlev pentru a fi inclus în *1941 god*, nu există niciun raport de informații de la rezidența RU din Londra. Mai mult, nu există nicio referire la Londra nici în cele două volume ale lucrării despre GRU a lui A. Kolpakidi şi D. Prohorov, *Imperia GRU*. Aceasta, în ciuda faptului că rezidența RU din Londra era una dintre cele mai mari şi mai productive stații RU de peste hotare, atât înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, cât şi în timpul acestuia.[1]

Rezident şi ataşat militar până în august 1940 era generalul-maior Ivan I. Cernîi, care a fost înlocuit de colonelul Ivan A. Skliarov (nume de cod Brion).[2] Un moment important pentru rezidență l-a reprezentat luna martie 1939, când germanii au ocupat Praga, iar guvernul cehoslovac a încetat să mai existe. Serviciul de informații britanic, MI-6, a organizat scoaterea din Praga a colonelului František Moravec, şeful informațiilor militare cehe, împreună cu unii dintre cei mai buni oameni ai săi şi dosarele lui. La scurtă vreme după sosirea în Londra, aceştia s-au întâlnit cu ataşatul militar sovietic, generalul-maior Cernîi, pentru a aranja o legătură oficială. Aceasta a fost preluată mai târziu de succesorul lui Cernîi, Skliarov. La un moment dat, se pare că Moravec ar fi fost recrutat de Semen D. Kremer, primind numele de cod Baron. Acest contact clandestin a fost menținut de maiorul Şevțov, separat de legătura oficială. Conform lui Vladimir Lota, recrutarea lui Moravec însemna că RU nu reuşise doar recrutarea unui singur agent, ci a întregii rețele de informații a serviciului ceh.[3]

Cel mai bine păstrat secret al rezidenței era infiltrarea reuşită în una sau mai multe organizații britanice care aveau acces la ULTRA, criptonim pentru informațiile obținute ca urmare a spargerii codului maşinii ENIGMA germane. În afară de informații legate de ordinea de bătaie germană şi de desfăşurarea trupelor, aceste surse ar fi putut oferi informații ULTRA excelente asupra acțiunilor întreprinse de Luftwaffe în toamna anului 1940, pentru scoaterea din uz a stațiilor de comuni-

[1] Detalii interesante despre rezidența RU din Londra au apărut în V. M. Lure şi V. Ya. Kochik, *GRU. Dela i Liudi* (Moscow, 2002), şi în Vladimir Lota, „Sekretnîi Front Generalnogo Ştaba", *Krasnaia Zvezda*, 2 noiembrie 2002.

[2] Printre membrii rezidenței (adesea servind şi ca membri ai misiunii militare sovietice în Marea Britanie) se numărau Semen D. Kremer (nume de cod Aleksandr, Serghei); ataşatul adjunct al aerului, maiorul Boris F. Şevțov; ataşatul adjunct al armatei de uscat, maiorul Anatoli Lebedev; Ivan M. Kozlov (nume de cod Bilton); generalul-maior Aleksandr F. Sizov, ataşatul militar pe lângă guvernele polonez, ceh şi iugoslav din exil; şi mulți alții – decriptori, şoferi şi secretari.

[3] Lure and Kochik, *GRU. Dela i Liudi*, p. 83. Este greu de făcut diferența între rolul lui Moravec ca aliat angajat într-o relație oficială şi afirmația că fusese recrutat în secret şi utilizat ca agent. În *Special Tasks* (New York, 1994), p. 223, Pavel Sudoplatov susține că Moravec (pe care Sudoplatov îl numeşte Muravitz) a fost recrutat de rezidentul NKVD în Londra, Ivan A. Ciceaev, care avea în sarcină şi reprezentanții serviciilor de informații ale guvernelor aliate în exil. Lăsând deoparte problema relațiilor lui Moravec cu serviciile sovietice, acesta a menținut, fără îndoială, o legătură apropiată şi neîntreruptă cu MI-6 şi cu Direcția de Operații Speciale britanică (*Special Operations Executive* – SOE). Vezi David Stafford, *Churchill and Secret Service* (New York, 1997), p. 240-241, şi John H. Waller, *The Unseen War in Europe* (New York, 1996), p. 232-235.

cații şi a altor instalații create inițial în sprijininul unei invazii germane a Insulelor Britanice. Acestea nu aveau să mai fie ocupate cu personal după 10 ianuarie 1941, ceea ce reprezenta un indiciu că germanii renunțaseră la planurile de invadare a Angliei, indiferent de ce se spunea în operațiile lor propagandistice. Oare Stalin – care credea orbeşte că Hitler nu avea de gând să atace URSS înainte de a cuceri Anglia – a văzut aceste rapoarte? Le-a crezut? Nu avem de unde să ştim.[1]

Cea mai bună imagine a activităților rezidenței RU din Londra în 1940-1941 provine din interceptările VENONA ale mesajelor între Londra şi Moscova.[2] Ofițerii rezidenței acopereau efectele raidurilor aeriene germane asupra producției britanice de armament, asupra transportului feroviar, asupra porturilor şi asupra moralului populației. Aceştia trimiteau rapoarte despre măsurile luate de britanici pentru apărarea antiaeriană, despre tehnicile germane de bombardament, despre ordinea de bătaie a britanicilor şi organizarea defensivă împotriva unei posibile invazii germane. O atenție sporită se acorda colectării de informații despre tacticile germane în timpul bătăliei pentru Franța, de la militarii britanici care fuseseră implicați. Pentru toate acestea, rezidența nu se baza doar pe agenți recrutați, ci şi pe ajutorul primit din partea membrilor Partidului Comunist Britanic, numiți şi „prietenii". [3]

Paris şi Vichy

Rezidentul RU din Paris (mai târziu, în Vichy, după înfrângerea Franței şi instaurarea guvernului Pétain) era ataşatul militar, generalul Ivan A. Susloparov; adjunctul său era Makar M. Volosiuk, ataşatul adjunct al aerului (nume de cod Rato). Lor le raportau doi rezidenți ilegali, Henri Robinson (nume de cod Harry) şi Leopold Trepper (nume de cod Otto). Se crede că Robinson, care era agent sovietic în Franța încă din anii 1930, a fost sursa pentru un raport de la Rato, din 3 aprilie 1941, în care erau descrise regimul german de ocupație, cele trei zone existente – interzisă, ocupată şi neocupată – scopul lor şi tipul de activități care se desfăşurau în fiecare dintre acestea. Raportul este asemănător celui înaintat de Robinson la 30 ianuarie. În 1940-1941, Robinson a trimis foarte multe informații despre deplasarea trupelor germane spre est şi despre construcțiile defensive pe coasta Atlanticului. De asemenea, a trimis informații despre fabricile franceze care lucrau pentru armata germană, precum şi despre controalele poliției şi documentele de identificare necesare în Franța ocupată şi neocupată.

Într-un raport din 20 septembrie 1940, Harry se îndoia că germanii doreau cu adevărat să invadeze Anglia, întrucât pregătirile lor erau mult prea evidente.

[1] Stafford, *Churchill,* cap. 11.

[2] Mesajele GRU între Londra şi Moscova reprezintă doar o mică parte din cele 2 900 de mesaje ale serviciilor de informații sovietice descifrate de criptologii americani şi britanici şi declasificate începând cu iulie 1995. De-a lungul vremii, proiectul a avut mai multe criptonime, dar versiunea sa declasificată este cunoscută ca VENONA.

[3] VENONA, "GRU Messages between London and Moscow", Historical Monograph 5, p. 4-5.

La 4 aprilie 1941, Harry afirma că germanii nu mai luau în considerare o invazie a Angliei, deşi vor continua bombardamentele.[1]

Cât despre Trepper, alias Jean Gilbert, acesta a ajuns în Franța în vara lui 1940 şi a început să dezvolte o nouă acoperire şi să obțină surse. La 21 iunie, l-a informat pe rezidentul Susloparov că „comanda Wehrmachtului a încheiat transferul trupelor la granița sovietică şi mâine, 22 iunie, va ataca pe neaşteptate Uniunea Sovietică". Când Stalin i-a citit raportul, a scris pe margine: „Această informație este o provocare a englezilor. Aflați cine este autorul acestei provocări şi pedepsiți-l!".[2]

Elveția

Singurele informații suplimentare pe care le mai avem pentru sursele agenți RU în Europa de Vest provin din Elveția, unde activa rețeaua ilegală condusă de Alexander Rado (nume de cod Dora). Deşi cele mai bune informații de la această rețea aveau să vină după invazia germană din 1941, unele rapoarte au fost întocmite în iarna şi primăvara lui 1941. La 21 februarie 1941, de exemplu, Dora a trimis un raport la RU Moscova bazat pe informații provenind de la şeful informațiilor din Statul Major General elvețian. Conform sursei, „Germania are 150 de divizii în est. ...Ofensiva germană va începe la sfârşitul lunii mai". Pe marginea raportului, Golikov a scris: „Aceasta este probabil... dezinformare. Trebuie să-i atragem atenția lui Dora". Golikov scria acest lucru când şi alte surse raportau despre intențiile germanilor şi despre ritmul accelerat al acumulării de trupe la granița vestică a Uniunii Sovietice. Nu putem decât să tragem concluzia că Golikov ştia că Stalin este convins că Germania nu va ataca Uniunea Sovietică în 1941 şi nu a îndrăznit să înainteze un raport care îl contrazicea.[3]

La 6 aprilie 1941, Dora nota că toate diviziile motorizate germane erau în est. Raportul din 2 iunie este interesant: „Toate diviziile motorizate germane de la granița cu Uniunea Sovietică sunt în permanentă stare de alertă. ...În comparație cu perioada aprilie-mai, pregătirile de-a lungul frontierei cu URSS se desfăşoară mai puțin evident, dar cu o intensitate sporită." La 22 aprilie, subsursa Poisson (neidentificată) îi raporta lui Dora că, conform editorului-şef al ziarului *Basler Nachrichten*, mai mulți înalți oficiali din Berlin anticipau începerea campaniei din Ucraina la 15 iunie. Se aşteptau să întâmpine o rezistență slabă.[4]

Un alt raport al lui Dora, din data de 19 mai, de această dată provenit de la Diane (neidentificată), este atribuit ataşatului militar elvețian la Berlin. Acesta pare să conțină genul de bârfe care pot fi vehiculate pe circuitele diplomatice,

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 17. Vezi şi Thierry Wolton, *Le Grand Recrutement* (Paris, 1993), p. 319-371.

[2] A. G. Pavlov, „Sovietskaia Voennaia Razvedka Nakanune Velikoy Otechesvennoy Voiny", *Novaia I Noveishaia Istoria*, no. 1, 1995, p. 59.

[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 676.

[4] Alexander Rado, *Pod psevdonimom Dora* (Moscow, 1976), p. 90.

aparent încărcate cu temele standard de dezinformare utilizate de germani. După ce comentează că „informațiile despre propusa campanie germană în Ucraina provin din cele mai de încredere surse germane şi sunt valide", Diane afirmă că „aceste surse adaugă că ofensiva va începe numai atunci când flota engleză nu va mai putea intra în Marea Neagră şi când armata de uscat germană se va stabili în Asia Mică. Următorul obiectiv al germanilor va fi capturarea Gibraltarului şi a Canalului Suez, pentru a putea alunga flota engleză din Marea Mediterană." Dacă nu erau dezinformări, capturarea Gibraltarului şi alungarea flotei britanice din Mediterana nu puteau fi decât simple închipuiri. Franco le refuzase germanilor accesul la Gibraltar prin Spania, iar flota britanică administrase o înfrângere severă marinei italiene la Taranto.[1]

Ultimul raport de la Dora anterior invaziei este datat 22 iunie şi conține detalii despre ordinea de bătaie a armatei de uscat germane, însă nimic despre invazie.[2] Această enumerare a contribuțiilor rețelei Dora confirmă faptul că cele mai bune rapoarte de aici au venit de-abia mai târziu.

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 224.
[2] Rado, *Pod psevdonimom Dora*, p. 90.

CAPITOLUL 7

Rezidențele din Europa de Est ale Direcției Informații Militare sovietice

În Europa de Est se poate descoperi același amestec de surse-agenți ca și în Europa de Vest. Existau surse care aveau acces la informații de nivel înalt, care trimiteau rapoarte de primă mână, și existau și surse care nu aveau la dispoziție decât contacte sociale, care repetau bârfe și informații fără substanță, pe bază de zvonuri. Informațiile obținute de la această a doua categorie de surse conțineau, cel mai brobabil, dezinformări ale germanilor. Totuși, Stalin desconsidera informațiile valide, catalogându-le drept dezinformare. Din această cauză, poporul său avea să plătească un preț exorbitant.

București

Cea mai bună sursă de informații din Europa de Est era rezidența RU din București, condusă de colonelul Grigori M. Eremin (nume de cod Eșcenko), a cărui acoperire era aceea de secretar 3 la ambasada sovietică. Eremin condusese anterior Secția România/Balcani din cadrul Departamentului 1 la centrul RU Moscova. Adjunctul său era Mihail S. Șarov (nume de cod Korf). Sursele excelente ale acestei rezidențe erau ofițerul de presă de la ambasada germană, Kurt Völkisch, și soția sa, Margarita (nume de cod AVS și LTsL); celelalte surse în general confirmau și completau informațiile transmise de AVS. Dacă Stalin și ceilalți din conducerea politică și militară a Uniunii Sovietice au luat aceste rapoarte în serios, este greu de înțeles cum de nu au avut cunoștință despre pregătirile germane pentru invadarea URSS.

Iată cum descria RU Moscova importanța lui AVS: „AVS are posibilitatea să intre în contact direct cu activitățile desfășurate la ambasada germană la București. El cunoaște toate activitățile desfășurate de germani în România. A fost instruit de serviciul german de informații să mențină legătura cu organizațiile ucrainene antisovietice din România și știe despre planurile și măsurile lor îndreptate împotriva URSS. Are multe cunoștințe printre înalții oficiali ai Ministerului de Externe ger-

man şi se bucură de încrederea lor. AVS este în relaţii apropiate cu Gerstenberg, ataşatul aerului în România, care îndeplineşte sarcini speciale pentru guvernul său." Ca o recunoaştere a importanţei lui AVS, Centrul RU din Moscova l-a trimis pe Mihail Şarov la reziденţă în primul rând pentru a menţine contactul cu el. Legendarea lui Şarov drept corespondent TASS îi oferea o libertate de mişcare mai mare în cadrul comunităţii şi un motiv să aibă întâlniri ocazionale cu AVS sau cu soţia acestuia, LTsL.[1]

Având în vedere informaţiile la care avea acces, Centrul din Moscova i-a încredinţat lui AVS aceste sarcini: „Raportaţi despre activităţile Germaniei în România şi, de asemenea, despre blocul anglo-francez în Italia. Urmăriţi activităţile naţionaliştilor ucraineni în România şi raportaţi despre eforturile Germaniei de a-i folosi... împotriva URSS." Rapoartele sale erau trimise lui Stalin, Molotov, Timoşenko, Jukov şi altora din conducerea superioară. La 1 martie 1941, AVS descria o vizită la Berlin, unde „multă lume vorbea despre un iminent atac al Germaniei asupra URSS. Departamentul Rus al Înaltului Comandament german lucrează intens la asta." Raportul din Arhiva Centrală a Ministerului Apărării (vezi nota 2) redă textul integral şi repetă cuvânt cu cuvânt fragmentul privind „iminentul atac al Germaniei", dar, înainte de asta, afirmă că „o operaţie la scară mare împotriva Insulelor Britanice ...este considerată improbabilă, deoarece această operaţie este prea riscantă şi va fi însoţită de pierderi grele." Secţiunea finală a raportului se încheie, totuşi, cu afirmaţia că zvonurile despre planurile germane pentru un război împotriva URSS sunt implantate deliberat, pentru a crea nesiguranţă la Moscova şi pentru a servi scopurilor militare ale Germaniei pe viitor. Ultima frază spune: „Posibilitatea executării unui atac asupra URSS de către trupele germane concentrate în România este exclusă la Berlin." Acest raport le-a fost trimis lui Stalin, lui Molotov, Timoşenko, Voroşilov, Dimitrov, Beria şi Jukov. Fiecare destinatar l-a putut interpreta cum a dorit. Probabil Stalin a respins ideea că Germania abandonase planurile de invazie a Angliei, o idee care contravenea convingerii sale – dorite de dezinformarea germană – că Hitler nu va ataca URSS decât după ce Anglia va capitula. Probabil nu a crezut fragmentul care descria pregătirile germane pentru un atac asupra URSS şi a preferat ultima frază.[2]

La 13 martie, Kopeţ, o altă sursă a rezidenţei RU din Bucureşti, raporta că întrebase un ofiţer SS: „Când vom porni împotriva Angliei?". Ofiţerul i-a răspuns că nu mai existau planuri pentru invazia Angliei. „Führerul nici măcar nu se mai gândeşte la acest lucru. Vom continua să luptăm împotriva Angliei cu aviaţia şi cu submarinele." O a doua sursă, Korf, raporta că un maior german care locuia în casa unei subsurse, afirma că „ne-am schimbat planul complet. Ne vom îndrepta spre est, împotriva URSS. Vom obţine cereale, cărbune şi petrol din URSS,

[1] Vladimir Lota, *Krasnaia Zvezda,* March 27, 2004, p. 5.

[2] *Ibidem.* În urma comparării textului, acest raport din articolul lui Lota este probabil acelaşi ca şi cel datat 1-2 martie 1941, din Arhiva Centrală a Ministerului Apărării Federaţiei Ruse, op. 24119, d. 1, p. 296–303, citat în Aleksandr N. Yakovlev, *1941 god* (Moscow, 1998), tom 1, p. 706, 708.

iar acestea ne vor permite să continuăm războiul împotriva Angliei şi Americii." Aceste rapoarte îl confirmă pe AVS, în legătură cu decizia germanilor de a abandona planurile de invadare a Angliei.[1]

La 24 martie 1941, RU Bucureşti înainta un raport primit de la AVS, în care se menționa că ambasadorul german, baronul Manfred von Killinger, care se întorsese de la Berlin la 23 martie, câştigase bătălia birocratică cu şeful SS Heinrich Himmler în legătură cu cine avea să aibă susținerea Germaniei – dictatorul Ion Antonescu sau gruparea ultranațională antisemită Garda de Fier[2]. Himmler şi alții probabil susțineau Garda de Fier datorită ideologiei ei, dar Killinger, oficial de rang înalt al Partidului Nazist, care se bucura de o mare influență şi care fusese numit ambasador în 1940, a reuşit să-l convingă pe Hitler că Germania ar trebui să-l susțină pe Antonescu. AVS raporta că, în timpul întâlnirilor de la Viena, Göring şi Antonescu discutaseră rolul României în viitorul război cu URSS, pe fundalul înmulțirii vocilor care cereau războiul împotriva Uniunii Sovietice. „Conducerea militară germană s-a îmbătat cu succesele de până acum şi susține că războiul cu URSS va începe în mai", susținea AVS. La 26 martie, acesta, revenit de curând la Bucureşti de la Berlin, l-a întrebat pe consilierul ambasadei, Hamilcar Hoffmann, ce părere are despre zvonurile despre un război iminent cu URSS. Hoffmann i-a răspuns povestindu-i discuțiile avute cu Mihai Antonescu, nepotul dictatorului şi ministru[3] de justiție în guvernul său. Conform lui Mihai Antonescu, Ion Antonescu fusese informat neoficial de către Hitler, în ianuarie 1941, despre planurile Germaniei de a ataca URSS. Au urmat, la Viena, discuțiile detaliate cu Hermann Göring pe tema mobilizarii României şi a pregătirilor de război. În opinia lui Mihai Antonescu, „Antonescu a promis Germaniei că România va participa activ la campania împotriva URSS. Luna critică va fi luna mai."[4]

Tot la 26 martie, colonelul Eremin a trimis un raport de la o altă sursă, Nemeş, un ofițer român de stat-major în rezervă. Acest raport sporeşte importanța informațiilor primite de la AVS despre planurile germane de război împotriva URSS. Nemeş susținea că „Statul Major General român deține informații sigure că în două-trei luni, Germania va ataca Ucraina. În acelaşi timp, germanii vor ataca Statele Baltice, sperând în declanşarea unei revolte împotriva URSS. ...Românii vor participa la acest război alături de germani şi vor primi Basarabia." De asemenea, Nemeş descria pregătirile de război care se aflau în desfăşurare în Moldova româ-

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 768-769, 775-776.

[2] Confruntarea dintre legionari şi Ion Antonescu fusese tranşată în favoarea celui din urmă încă de la sfârşitul lunii ianuarie 1941 (n.r.)

[3] În timpul procesului „marii trădări naționale", din mai 1946, Mihai Antonescu a declarat că între el şi Ion Antonescu existau „legături de rudenie", afirmând că „mama Mareşalului Antonescu este vagă rudă cu tatăl meu". Cu acelaşi prilej, Ion Antonescu susținea că Mihai Antonescu „este rudă după tată cu mine, tatăl lui era văr de-al doilea cu mama mea". În martie 1941, Mihai Antonescu nu mai era ministru (n.r.)

[4] *Ibidem*, p. 788-789, 797.

nească. După ce a citit raportul, Golikov a ordonat ca informațiile să fie verificate cu cele deținute de colonelul Pavel V. Gaev, şeful Departamentului de Informații al Districtului Militar Odessa, care acoperea şi el activitățile româneşti.[1]

La 30 martie, AVS aducea adăugiri la raportul anterior privind întâlnirea de la Viena între Antonescu şi Göring. Se presupunea că s-a ajuns la un acord în care se stipula că Germania va asigura armament pentru douăzeci de divizii româneşti şi atât. Antonescu dorea să mobilizeze mai multe trupe, dar, în viziunea germanilor, o mobilizare mai extinsă ar fi afectat însămânțările de primăvară. AVS continua: „În fiecare sector, inclusiv în cel al prezenței germane în România, amenințarea crescândă a frontului german împotriva URSS devine mai evidentă."[2]

La 14 aprilie, AVS raporta despre mai multe discuții avute de ambasadorul Killinger cu Antonescu, după întoarcerea de la Berlin. Pe de o parte, îi dădea lui Antonescu asigurări că Hitler „îl considera ca fiind singura persoană din conducerea României capabilă să asigure dezvoltarea stabilă a României". Pe de altă parte, îi amintea că România nu are de ce să se teamă de un atac sovietic şi că URSS nu trebuie provocată. Cât priveşte Basarabia, Antonescu o va primi înapoi, dar Berlinul va fi cel care va stabili momentul când se va întâmpla aceasta. La 20 aprilie, AVS adăuga că pregătirile de război împotriva URSS erau în plină desfăşurare. Remarca faptul că Berlinul nu dorise ca România să participe în războiul împotriva Iugoslaviei, deoarece dorea ca Statul Major General român să se concentreze asupra „pregătirilor de război în Moldova şi a desfăşurării trupelor aici cu ajutor german". Aceste operații avansau acum „în coordonare cu misiunea militară germană". De asemenea, „trupele germane din Iugoslavia vor fi readuse în România şi vor fi concentrate pe frontul rus. ...Data începerii atacului asupra URSS va fi de la 15 mai la începutul lunii iunie." Acest raport al lui AVS se încheia cu informații despre întărirea dispozitivului de apărare antiaeriană din jurul Ploieştiului şi despre sosirea din Germania a „emisarilor" ucraineni care vor fi trimişi în zonele de graniță cu Bucovina şi Basarabia, „pentru a organiza grupuri de spionaj şi sabotaj". Vor fi trimişi în zone din Uniunea Sovietică „pentru a iniția revolte țărăneşti şi a executa acte de sabotaj".

Aceste rapoarte de la AVS au fost confirmate, la 23 aprilie, de Vraci, o altă sursă a rezidenței RU Bucureşti. Un colonel din misiunea aerului germană îi spusese că „unul sau două raiduri aeriene vor dovedi impotența Rusiei..., la începutul războiului, în mai; până în iulie, totul se va sfârşi." Un alt ofițer superior explica victoria Germaniei în următorii termeni: „Principalul nostru avantaj este că păstrăm mereu inițiativa. La fel vom face şi în confruntarea cu URSS. Vom demoraliza armata rusă din prima lovitură. Cel mai important lucru – să păstrezi mereu inițiativa." Raportul se încheie cu detalii despre dislocarea trupelor germane în România.[3]

[1] *Ibidem*, p. 798.
[2] *Ibidem*, p. 805-806.
[3] *Ibidem*, tom 2, p. 77-78, 98-99, 107-108.

La 5 mai, rezidența RU Bucureşti a transmis un nou raport al lui AVS, în care era citat un ofițer dintr-o unitate a Luftwaffe dislocată în România, care tocmai se întorsese de la Berlin: „Deşi, inițial, data începerii operațiilor militare împotriva URSS urma să fie 15 mai, în legătură directă cu evenimentele din Iugoslavia, aceasta a fost mutată acum la mijlocul lunii iunie." AVS afirma că ofițerul respectiv era convins că acest conflict era iminent. Gerstenberg, una dintre cele mai bune surse ale lui AVS (conform Centrului RU Moscova), vorbea despre războiul germano-sovietic ca despre ceva „de la sine înțeles" şi susținea că „toate eforturile sale în serviciu sunt dedicate acestui eveniment". Tot el remarca faptul că „luna iunie va marca începutul războiului. ...Armata Roşie va fi înfrântă în patru săptămâni. Aviația germană va distruge nodurile de cale ferată, drumurile, aerodromurile din vestul URSS, în cel mai scurt timp posibil; armata rusă astfel imobilizată va fi încercuită şi divizată de unitățile blindate germane şi va avea soarta armatei poloneze." Mai mult, Gerstenberg se îndoia de posibilitatea unor atacuri ale aviației ruse pe teritoriul României, pentru că „amplasarea unităților aeriene ruse era cunoscută de germani şi acestea vor fi scoase din luptă încă din prima zi de război".[1]

În urma discuției avute cu un cetățean german proaspăt sosit de la Berlin, AVS raporta, la 28 mai, că „pregătirile pentru acțiunea militară a Germaniei împotriva URSS avansează sistematic. ...Pregătirile de luptă înaintează ca după ceas, ceea ce face ca începutul lunii iunie să fie un termen realist." Un aspect esențial în raport era menționarea faptului că Hitler nu-şi dezvăluia complet planurile cu privire la URSS în discuțiile cu aliații. Cu toate acestea, „măsurile luate de germani pentru o campanie împotriva URSS se iau cu maximă precizie. ...[Alfred] Rosenberg, care a fost desemnat să preia în locul lui Ribbentrop aspectele de ordin politic legate de «complexul rusesc», lucrează acum direct cu generalul [Alfred] Jodl [şeful Secției Operații din cadrul Înaltului Comandament german]. Se implică activ în pregătirea campaniei împotriva URSS. ...Toate pregătirile urmează să fie încheiate la mijlocul lunii iunie. ...Războiul împotriva URSS nu prezintă nicio problemă din punct de vedere militar. ...În două-trei luni, trupele germane vor fi în Urali." În concluzie, AVS repeta punctul său de vedere, conform căruia „germanii continuă să se pregătească de un război împotriva noastră."[2]

Informațiile de la rezidența RU din Bucureşti şi de la AVS au stat la baza raportului special din 7 iunie 1941, despre „Pregătirile României pentru război", care se încheia cu aceste cuvinte: „Ofițerii din Statul Major General român susțin cu insistență că, în conformitate cu declarațiile neoficiale ale lui Antonescu, între România şi URSS va începe în curând războiul." Raportul a fost diseminat către Stalin, Molotov, Voroşilov, Timoşenko, Beria, Kuznețov, Jdanov, Jukov şi Malenkov. Întrucât niciodată România nu ar ataca de una singură Uniunea Sovietică, raportul ar fi trebui să aibă ceva impact. Desigur, nu a avut.[3]

[1] *Ibidem*, p. 170-171. Vezi şi Lota, *Krasnaia Zvezda,* March 27, 2004, p. 5.

[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 271-272.

[3] *Ibidem*. Vezi şi Lota, *Krasnaia Zvezda,* March 27, 2004, p. 5.

Evident, AVS a avut o contribuție extrem de valoroasă la informațiile RU despre planurile şi intențiile germanilor. Ce s-a întâmplat cu el? Când a început războiul, membrii ambasadei sovietice au fost internați şi apoi trimişi înapoi în URSS. AVS a rămas cu ambasada germană, dar a pierdut legătura cu Şarov. RU a încercat să infiltreze agenți în România, pentru a încerca reluarea contactului, dar această operație nu a reuşit. AVS şi soția sa efectuau deplasări la Berlin, unde au contactat-o pe Alta, în speranța că ea ar putea găsi o modalitate de a transmite informațiile lui AVS la RU. Nu s-a reuşit nimic, iar Alta însăşi a fost arestată de către Gestapo şi ulterior executată. După cum avea să se dovedească, nu i-a trădat pe AVS şi pe soția acestuia. Aceştia au rămas mai departe în cadrul ambasadei germane la Bucureşti până la intrarea Armatei Roşii în România, după care s-au întors în URSS.

AVS a fost de acord să continue să lucreze pentru RU până la sfârşitul războiului. Când a fost anunțată împărțirea Germaniei în patru zone de ocupație, AVS a contestat decizia, susținând că a fost luată ca răspuns la o solicitare sovietică. Din acest motiv, a refuzat să mai lucreze cu RU, iar el şi familia sa au fost trimişi în GULAG, după cum confirmă un decret al Ministerului pentru Securitatea Statului al URSS din data de 16 ianuarie 1952. Au fost eliberați numai după moartea lui Stalin, dar nu au fost repuşi în drepturi. În octombrie 2003, când primul dintre articolele lui Vladimir Lota despre AVS intra în atenția oficialilor din Biroul Procuraturii bieloruse, cazul lor a fost redeschis. Sentința din 1952 a fost revocată şi au fost reabilitați post-mortem. Unul dintre fii a murit în GULAG; al doilea fiu a supraviețuit şi trăieşte astăzi în Germania.[1]

Belgrad

Până când Belgradul avea să fie distrus de Luftwaffe, iar Iugoslavia avea să fie ocupată de Wehrmacht, în aprilie 1941, rezidența RU din Belgrad dispunea de legături excelente cu Statul Major General iugoslav. Din informațiile de aici şi din alte surse, RU Belgrad a putut produce rapoarte valoroase, atât despre situația din Balcani, cât şi despre intențiile Germaniei de a invada URSS.

Rezidentul legal RU în Belgrad era ataşatul militar, generalul-maior Aleksandr G. Samohin (nume de cod Sofokl). Ataşatul militar adjunct era colonelul Mihail S. Maslov; secretarul ataşatului militar era căpitanul Andrei A. Vasilev. Viktor Z. Lebedev (nume de cod Blok), a cărui legendare era cea de consilier în cadrul reprezentanței politice, aşa cum erau denumite ambasadele sovietice la acea vreme, era foarte activ în cadrul comunității diplomatice din Belgrad. La începutul anului 1941, rezidența răspundea solicitărilor RU din Moscova legate de deplasarea trupelor germane în România şi în Balcani. Un raport din 21 ianuarie 1941

[1] Lota, *Krasnaia Zvezda*, March 27, 2004, p. 5. Nu este clar motivul pentru care autoritățile bieloruse s-au interesat de cazul lui AVS şi al familiei sale.

concluziona că, la momentul respectiv, în România se aflau 14 divizii germane, confirmând astfel interesul Germaniei pentru protejarea petrolului românesc şi pentru extinderea poziţiei sale în Balcani. La aceeaşi dată, declaraţiile ambasadorului german la Belgrad, făcute în cadrul unei şedinţe închise în ambasadă, dezvăluiau legătura – din punctul de vedere al germanilor – între evenimentele din Balcani şi relaţiile viitoare între Germania şi URSS. Conform ambasadorului, Balcanii „trebuie incluşi în Noua Ordine a Europei, dar URSS nu va fi niciodată de acord cu aceasta; prin urmare, războiul între cele două părţi este inevitabil".[1]

La 14 februarie, rezidenţa RU a obţinut informaţiile deţinute de Statul Major General iugoslav despre amplasarea şi forţa diviziilor germane. Raportul menţiona 127 de divizii în Europa de Est, cinci în Scandinavia şi 50 de-a lungul Canalului Mânecii. Restul se aflau în rezervă, în Germania, în Franţa ocupată (11) şi în Italia (cinci). Forţele germane aflate în România constau în trei divizii de tancuri, patru divizii motorizate şi 13 divizii de infanterie. Într-o notă marginală, Golikov ordona Departamentului Informaţii să „disemineze acest raport însoţit de o hartă".[2]

La 9 martie 1941, agentul Rybnikar a primit de la ministrul curţii regale informaţia că Statul Major General german refuzase un plan de atac asupra Insulelor Britanice; următoarea sarcină avea să fie cucerirea Ucrainei şi a Baku-ului, care vor avea loc în aprilie sau mai, acelaşi an.[3]

La 4 aprilie, generalul Samohin scria către RU Moscova: „Concentrarea trupelor germane de-a lungul graniţei cu URSS, de la Marea Neagră la Marea Baltică, declaraţiile revanşarde prost deghizate ale României cu privire la nordul Bucovinei, trimiterea de «instructori» [germani] în Finlanda, reacţia binevoitoare la adresa mobilizării suedezilor, noua deplasare a trupelor germane în Guvernământul General [Polonia ocupată] şi, în sfârşit, transformarea ţărilor balcanice în aliaţi ai Germaniei nu ne permit să excludem ideea că Germania are intenţii militare în legătură cu ţara noastră, cu atât mai evidente în cazul în care Germania reuşeşte să se stabilească pe ţărmul Mării Adriatice şi Mării Egee." Diplomaţia germană pare că le spunea ţărilor balcanice: „Reţineţi... urmează să începem un război cu URSS, în şapte zile vom fi la Moscova, alăturaţi-vă nouă până nu va fi prea târziu".[4]

În aceeaşi zi, Samohin a trimis un mesaj de avertizare obţinut de ofiţerul rezidenţei RU Lebedev, în care se afirma că „germanii trimit trupe în Finlanda; trimit o forţă considerabilă, care constă în zece divizii de infanterie şi trei de tancuri în Ungaria, prin Austria şi plănuiesc să atace URSS în luna mai. Punctul de pornire în acest sens va fi cererea ca URSS să se alăture Axei şi să-i asigure asistenţă economică... Germanii au trei grupări îndreptate împotriva URSS: *Königsberg*, sub

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 572.

[2] *Ibidem*, p. 650.

[3] *Ibidem*, p. 736. Vladislav Rybnikar (nume real) era redactorul-şef al influentului ziar belgrădean *Politika* (V. M. Lure and V. Ya. Kochik, *GRU Dela i Liudi* [Moscow, 2002], p. 97).

[4] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 24.

comanda lui Rundstedt, *Cracovia,* sub comanda lui Blaskowitz sau List, şi a treia, *Varşovia*, sub comanda lui Bock."[1]

Lucru de înţeles, rezidenţa din Belgrad estima începerea atacului german asupra URSS la începutul lunii aprilie. Având în vedere prăbuşirea rapidă a rezistenţei iugoslave (până la 17 aprilie, Wehrmachtul distrusese orice opoziţie), rezidenţa nu avea de unde să ştie despre decizia lui Hitler din 30 aprilie de a amâna invadarea URSS cu patru săptămâni. Cu toate acestea, informaţiile obţinute de Samohin de la sursele iugoslave, atât timp cât s-a mai putut, au confirmat liniile directoare ale intenţiilor germane cu privire la Uniunea Sovietică.

Budapesta

Rezidenţa RU din Budapesta ilustrează cel mai elocvent problemele cu care se confruntă o rezidenţă lipsită de resurse, în afară de câteva surse-agenţi şi câteva contacte în comunitatea diplomatică şi în guvernul gazdă. Rezidentul legal în Budapesta era ataşatul militar, Nikolai G. Liahterov (nume de cod Marte), care a ajuns acolo în iunie 1940. Avea un asistent, un secretar şi un şofer. Rezidenţa dispunea de doar două surse-agenţi, cu numele de cod Vagner şi Slovak, dar nu se cunoaşte nimic despre experienţa lor sau la ce surse aveau acces. Primul raport disponibil al acestei rezidenţe este din data de 21 martie 1941, afirmând răspicat: „Toată lumea consideră, la momentul de faţă, că o ofensivă a Germaniei împotriva URSS este de neimaginat înainte de înfrângerea Angliei." Aceste informaţii proveneau din rândul ataşaţilor militari. Ataşatul militar italian afirma că „germanii pregătesc patru divizii de paraşutişti şi până la treizeci de divizii de infanterie pentru a se deplasa pe nave rapide, ca avangardă a invaziei Angliei". Având în vedere că Germania nu avea decât o singură divizie de paraşutişti, Divizia 7, aceste informaţii par a nu fi altceva decât pură dezinformare germană. Un element esenţial în aceasta era ideea că Germania nu va putea şi nici nu va dori să lupte pe două fronturi – prin urmare, războiul cu URSS nu va începe până când Anglia nu va capitula.[2]

La 13 martie 1941, rezidentul a raportat următoarea „găluşcă", obţinută de la serviciile maghiare de informaţii militare, unde fusese invitat: „Printre membrii corpului diplomatic circulă zvonuri false despre pregătirile Germaniei, Ungariei şi României de a porni o ofensivă împotriva URSS, despre mobilizare în Ungaria şi despre trimiterea de trupe numeroase la graniţa maghiaro-sovietică. Aceasta nu este altceva decât propagandă britanică." Lui Liahterov i s-a spus să viziteze

[1] *Ibidem*, p. 24-25. Numele comandanţilor „grupărilor" germane erau evident amestecate. „Konigsberg" avea să fie Grupul de Armate Nord, sub comanda lui von Leeb. „Varşovia" avea să fie Grupul de Armate Centru, al cărui comandant era, într-adevăr, von Bock. „Cracovia" era probabil Grupul de Armate Sud, al cărui comandant era von Rundstedt, nu Blaskowitz sau List. Totuşi, raportul confirma alte informaţii, cum ar fi faptul că erau trei direcţii principale de atac, aşa cum susţinuse prima dată Arieţ de la Berlin.

[2] Yakovlev, *1941 god,* tom 1, p. 704.

Ucraina Carpatică şi să vadă cu ochii lui dacă zvonurile sunt false. Când acest raport a ajuns la Moscova, Golikov a ordonat Direcției Informații să informeze rezidența că raportul a fost diseminat conducerii. Informarea rezidenței că un raport produs de aceasta a fost înaintat conducerii era ceva neobişnuit. Majoritatea diseminărilor se făceau conform unei liste standard de distribuție, către anumite adrese. Se poate specula că Golikov a acționat în acest fel pentru că ştia că descrierea pregătirilor germane pentru ofensiva împotriva URSS drept „propagandă britanică" rezona cu viziunea lui Stalin despre acestea.[1]

Un alt raport, din 15 martie, era dedicat în principal deplasărilor de trupe germane în Balcani. La 24 aprilie, Liahterov a transmis o împărțire a armatei germane pe divizii; informația fusese obținută de la „colegi" din comunitatea ataşaților militari. Existau mai multe erori, aşa cum se întâmpla adesea cu rapoartele bazate pe zvonurile care circulau pe aceste canale. De exemplu, raportul se referea la „cinci divizii de paraşutişti... dintre care patru sunt dislocate în Norvegia", în timp ce Germania nu dispunea decât de una singură.[2]

La 30 aprilie, rezidența raporta despre întoarcerea în Ungaria a diviziilor germane care luptaseră în Iugoslavia. Soldații susțineau că, după o scurtă permisie, urmau să fie trimişi în Polonia. La Budapesta şi la Bucureşti, continuau zvonurile despre un război iminent între Germania şi URSS. Raportul oferea informații şi despre unitățile ungare desfăşurate acum în estul Ungariei. Deşi nu era menționată sursa pentru aceste informații, Golikov a ordonat să fie incluse în raportul special din 5 mai, observând că este important să se cunoască destinația trupelor germane care părăseau Iugoslavia. Un raport din 1 mai remarca deplasarea trupelor germane de la Belgrad în Polonia, în timp ce cele din România înaintau spre granița sovietică. O a doua secțiune a acestui raport conținea următoarea frază: „În rândul trupelor germane umblă zvonul că, în douăzeci de zile, Anglia nu va mai fi considerată un factor de importanță militară şi războiul cu URSS va deveni inevitabil în viitorul apropiat." O notă a Direcției Informații menționa că prima parte a raportului, cea despre deplasarea trupelor către granița sovietică, va fi utilizată în rezumatele speciale, dar nu şi a doua parte, despre inevitabilitatea războiului cu Uniunea Sovietică. Acest lucru demonstrează că Golikov şi subordonații săi nu doar că prezentau tendențios informațiile din rapoarte pentru a-l mulțumi pe Stalin, dar şi eliminau din acestea orice idei care contraveneau convingerilor acestuia.[3]

Ultimul raport disponibil de la rezidența din Budapesta era din data de 15 iunie 1941; cita ca sursă un agent slovac. În primul paragraf se afirma că trupele germane părăseau Belgradul cu destinația Polonia, în timp ce trupele din centrul României se deplasau la granița sovietică. În al doilea paragraf, sursa enunța di-

[1] *Ibidem*, p. 710.

[2] *Ibidem*, tom 2, p. 112. Într-o notă pe margine, Golikov remarca că raportul conținea mai multe erori, fără să menționeze numărul diviziilor de paraşutişti.

[3] *Ibidem*, p. 128-129, 150.

rect: „Germanii vor încheia desfăşurarea strategică a trupelor până la 15 iunie. Este posibil să nu atace URSS imediat, dar se pregătesc să o facă. Ofiţerii discută deschis despre asta." Reacţia în scris a lui Golikov: „Hai să discutăm." Din comentariile de pe margine ale Direcţiei Informaţii, se pare că numai primul paragraf a fost diseminat către Stalin, Molotov, Voroşilov, Timoşenko şi Jukov.[1]

Praga

După ce germanii au ocupat Praga în martie 1939 şi au transformat teritoriile cehe în protectorat german (Slovacia a primit „independenţa" ca satelit al Germaniei), ambasada sovietică din Praga a devenit consulat general. Rezidentul legal RU în Praga, din 1939 până în 1941, era Leonid A. Mihailov (nume de cod Rudolf), care lucra la consulat sub pseudonuimul Leonid E. Mohov. Rezidenţa era foarte activă în coordonarea mai multor reţele de agenţi RU şi în menţinerea contactelor cu rezistenţa cehă.[2] Totuşi, două rapoarte au avut ca temă iminenta invazie germană. La 15 aprilie 1941, rezidenţa din Praga raporta că, „conform cuiva din cercul de persoane apropiate ministrului de externe german Ribbentrop, se ştie că, sub conducerea Germaniei, s-au purtat discuţii despre o invazie a URSS. Data a fost stabilită provizoriu pentru 15 mai. Pregătirile pentru agresiune vor fi camuflate sub forma unor pregătiri la scară extinsă în vederea unei lovituri decisive împotriva Angliei."[3]

La 17 aprilie 1941, rezidentul legal RU în Praga a transmis mai departe un raport, de la o sursă din cadrul firmei Škoda, despre care afirma că lucrează cu RU din patriotism, în urma ocupării ţării sale: „Înalta conducere germană a ordonat să se oprească imediat producerea de armament greu sovietic la uzinele Škoda. Ofiţeri superiori germani dislocaţi în Cehoslovacia au spus prietenilor că diviziile germane se concentrează la graniţa vestică a URSS. Se crede că Hitler va ataca URSS în a doua jumătate a lunii iunie." Sursa acestui raport era probabil agentul rezidenţei RU Vladimir Vrana, care a fost angajat la divizia de export a Škoda la scurtă vreme după ocuparea ţării de către germani. La trei zile după ce acest raport i-a fost trimis lui Stalin, Golikov l-a primit înapoi cu comentariile lui Stalin scrise cu roşu: „Provocare a englezilor! Cercetaţi!"[4]

---

[1] *Ibidem*, p. 365. Pare probabil ca reacţia în scris a lui Golikov pe acest raport, despre care ştia că contravine dorinţelor şi viziunii lui Stalin, să fi fost înregistrată numai pentru uz intern. În orice caz, şeful Departamentului de Informaţii, Dronov, a ordonat ca în raportul special să fie inclus numai primul paragraph.

[2] Lure and Kochik, *GRU Dela i Liudi*, p. 91-92.

[3] A. G. Pavlov, „Sovietskaia Voennaia Razvedka Nakanune Velikoy Otechestvennoy Voiny", *Novaia I Noveishaia Istoria*, nr. 1, 1995. Din nefericire, nu există menţiuni în arhive despre cum a reacţionat Golikov la comentariile raportului legate de dezinformare. Totuşi, dintre toate rapoartele ale tuturor rezidenţelor, aici găsim cea mai exactă şi mai directă descriere a fazei „invazia Angliei" din planul de dezinformare german.

[4] Ismail Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU* (Frederick, 1984). Vezi şi Lure and Kochik, *GRU Dela i Liudi*, p. 92.

Sofia

În ceea ce priveşte extinderea şi nivelul reţelelor de agenţi, rezidenţa RU din Bulgaria datora mult legăturilor tradiţionale de limbă şi de religie între Rusia şi Bulgaria. Descrierea acestor reţele în lucrările recent publicate despre RU dezvăluie un număr impresionant de agenţi şi de surse ale acestora în rândul oficialităţilor bulgare şi în forţele militare bulgare. La un moment dat, Sofia a reprezentat principalul centru RU în Balcani. Una dintre cele mai bune surse era Vladimir Zaimov (nume de cod Azorski), care trecuse în rezervă ca general-maior şi inspector al artileriei, în 1936. Zaimov avea contacte extinse în rândul ofiţerilor din forţele armate bulgare, care cooperau cu el datorită vederilor lor proruse şi antigermane. La începutul lunii aprilie 1941, Zaimov înainta către Iakov S. Savcenko, ofiţerul legal al rezidenţei cu care menţinea legătura, un raport în care menţiona că Germania plănuia să atace URSS în luna iunie. Având în vedere această sursă şi altele (unele vor fi descrise mai jos), pare surprinzător că numai un număr mic de rapoarte de la rezidenţa din Sofia apar în lucrarea lui Aleksandr N. Iakovlev, *1941 god.*[1]

Din octombrie 1939 până în martie 1941, rezidentul şi ataşatul militar din Sofia a fost colonelul Ivan F. Dergacev. Adjunctul său era Leonid A. Sereda (nume de cod Zevs), care a ajuns în Sofia în decembrie 1940 şi a fost rezident legal din martie până în iunie 1941.[2] Primul raport, din data de 27 aprilie 1941, cuprinde următoarea afirmaţie a unui general german, într-o discuţie cu un prelat bulgar: „Germanii pregătesc un atac asupra URSS. ...Toţi ofiţerii care au cunoştinţe de limba rusă sunt trimişi la Berlin pentru o instrucţie specială, după care vor fi dislocaţi în zona frontierei sovietice. Vor fi asistaţi de emigranţi „albi", care cunosc limba ucraineană."[3]

Unul dintre cele mai neaşteptate aspecte, care va fi reluat în informările ulterioare ale rezidenţei, îl reprezintă insistenţa asupra unei prezenţe militare germane în Turcia. La 9 mai, agentul Margarit raporta că „trupele germane din vestul Macedoniei se deplasează prin Turcia spre Irak, în coloane aprobate oficial!" Raportul revenea apoi la informaţii despre relaţiile sovieto-germane: „Germania se pregăteşte să deschidă ostilităţile împotriva URSS în vara lui 1941, înainte de recoltă. În două luni, vor începe incidentele pe graniţa sovieto-germană. Lovitura va veni din teritoriul polonez, pe mare, împotriva Odessei, şi din Turcia, împotriva Baku-ului." Rezidentul adăuga că informaţiile despre prezenţa trupelor germane în Turcia provin de la agentul Boevoi, printre sursele căruia se număra Jurin, şeful Direcţiei Justiţie Militară din cadrul Ministerului bulgar al Apărării şi membru al Consiliului Militar Superior. Golikov a adăugat pe margine următorul comentariu: „Sofia a raportat de două ori că trupele germane se deplasează prin Turcia spre Irak, cu aprobare oficială. Este adevărat?"[4]

---

[1] Lure and Kochik, *GRU Dela i Liudi,* p. 75-82.

[2] *Ibidem*, p. 75-76.

[3] Yakovlev, *1941 god,* tom 2, p. 121.

[4] *Ibidem*, p. 179-180.

La 14 martie 1941, sursa Belvedere a oferit informații foarte bune despre o întâlnire între Țarul Boris şi feldmareşalul Walther von Brauchitsch şi despre utilizarea de către germani a tancurilor aruncătoare de flăcări în campania din Iugoslavia. „În Turcia există cel puțin trei sau patru divizii, în drum spre Siria", adăuga el. Rezidentul, ca răspuns la un mesaj de la Moscova, susținea că nu „insista asupra veridicității acestor rapoarte", dar considera că „este necesar să relateze că primise rapoarte despre deplasarea trupelor germane pe teritoriul Turciei dintr-o a treia sursă. Vecinii [aici, rezidentul vorbeşte despre rezidența NKGB] care lucrează la aceeaşi problemă au aceleaşi informații." Chestiunea trebuie că a fost cumva rezolvată, deoarece aceasta este ultima dată când este menționată în informările disponibile. Cum s-a ajuns aici este greu de spus. Turcia nu făcea parte din programul de dezinformare german de la 15 februare 1941, dar Moscova era foarte îngrijorată în legătură cu influența germană în Turcia. Astfel, cererile de informații ale Moscovei despre activități ale Germaniei în care să fie implicată Turcia, odată transmise spre agenții rezidenței Sofia, ar fi putut să-i stimuleze să livreze răspunsurile solicitate, fie că erau adevărate, fie că nu. În orice caz, atât Boevoi cât şi Jurin raportau ulterior că „conducerea militară superioară germană nu are nicio intenție de a ataca Turcia."[1]

Raportul din 15 mai, provenit de la o altă rețea a rezidenței, Kosta, se referă la revenirea unităților germane din Grecia. „Infanteria, unități motorizate din Armata 12, revin din Grecia, prin Sofia, cu destinația România. ...Din 20 mai, unitățile bulgare vor fi trimise în Grecia ca trupe de ocupație."[2] La 27 mai 1941, Boevoi raporta că „trupe germane, artilerie şi muniții sunt trimise încontinuu din Bulgaria în România... pe drum spre granița germano-sovietică." În comentariul său asupra raportului, Golikov a ordonat rezidentului RU să „plaseze oameni pe ruta pe care se deplasează coloanele germane, pentru a face observații şi a raporta în consecință. Eşcenko [rezidentul RU din Bucureşti] este în urmă cu evenimentele." Şi aici, Golikov a dat dovadă de lipsă de cunoştințe privind sursele rezidenței. Cea mai bună sursă a lui Boevoi era generalul-maior Jurin, şeful Direcției Justiție Militară. S-ar părea că Golikov şi Departamentul Informații ar fi putut găsi nişte misiuni mai bune pentru Boevoi şi ofițerii din rezidența sa decât să stea pe marginea drumului şi să urmărească trecând trupele germane.[3]

La 13 iunie, Boevoi raporta că, „conform informațiilor de la Jurin, Führerul a decis să atace URSS înainte de sfârşitul acestei luni. Germanii au desfăşurat mai mult de 170 de divizii la granița sovietică." RU Moscova a răspuns întrebând: „Care este sursa acestor informații?" Răspunsul: „Acest lucru a fost spus de către ministrul apărării bulgar Teodosi Daskalov la o întâlnire a Consiliului Militar Superior bulgar." Mai mult ca sigur, sursa acestui important raport era Jurin. Nu se ştie cum a reacționat conducerea militară sovietică la aceste informații.[4]

[1] *Ibidem*, p. 198-199.
[2] *Ibidem*, p. 211.
[3] *Ibidem*, p. 266.
[4] Lure and Kochik, *GRU Dela i Liudi*, p. 76.

Ultimul raport disponibil de la rezidența din Sofia, anterior invaziei din 22 iunie, aparține rețelei Kosta. La 20 iunie 1941, un emisar german spunea că „în 21 sau 22 iunie se așteaptă o ciocnire militară. În Polonia se află 100 de divizii germane, 40 în România, 6 în Finlanda, 10 în Ungaria și 7 în Slovacia. În total sunt 60 de divizii mecanizate." Un curier de la București raporta că „în România s-a încheiat mobilizarea și se așteaptă ca operațiile militare să înceapă în orice moment."[1]

Puțin câte puțin, din informările rezidențelor RU din Europa de Est se putea crea tabloul pregătirilor germane pentru invadarea URSS. Evenimentele din Grecia și din Iugoslavia decalaseră orarul inițial, dar rapoartele afirmau clar că pregătirile pentru ziua X nu fuseseră abandonate, ci doar amânate.

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 398.

CAPITOLUL 8

CINE SUNTEȚI DVS., DR. SORGE? STALIN NU A AUZIT DE DVS.

Tabloul creat de rezidențele RU din Europa de Est şi de Vest avea să fie întărit de rapoarte din Japonia, care a devenit principalul câmp de operații pentru RU în Extremul Orient, în perioada imediat anterioară invaziei germane din 22 iunie 1941. La Tokio exista o rezidență legală, condusă de Ivan V. Guşcenko, care a fost ataşat militar din februarie 1940 până în iunie 1942. Doi dintre subordonații săi – Serghei L. Budkevici (care a fost în Tokio din 1936 până în 1941) şi Viktor S. Zaițev (care a lucrat acolo din iulie 1940 până în februarie 1942) – serveau ca legături cu „bijuteriile coroanei" rezidenței RU, rețeaua creată şi condusă de rezidentul ilegal Richard Sorge (nume de cod Ramsay). Sorge era o adevărată pacoste pentru Stalin, trimițând mereu predicții sumbre despre o invazie a URSS de către Germania, chiar avertizându-l pe Stalin în legătură cu data exactă. Ca o ironie, la sfârşitul războiului, se presupune că Stalin ar fi afirmat că Moscova a avut un agent la Tokio care valora cât „un corp de armată sau chiar o armată întreagă". Nu acelaşi lucru spusese mai devreme despre Sorge.[1]

Sorge a fost subiectul atâtor cărți, articole, pagini web şi conferințe pe teme de istorie, încât ar fi imposibil să acoperim aici toate detaliile legate de viața sa. Totuşi, câteva aspecte generale din biografia sa sunt importante. Sorge s-a născut la Baku, Rusia, dintr-un tată german şi o mamă rusoaică, la 4 octombrie 1895. Familia s-a mutat în Germania în 1897. Sorge a servit în armata imperială germană în Primul Război Mondial, a terminat universitatea şi s-a înscris în Partidul Comunist German în 1919. În 1924, a plecat să lucreze pentru Comintern, la Moscova. A fost recrutat pentru informațiile militare sovietice de Ian Karlovici Berzin şi, în 1930, a fost trimis la Shanghai, China, şi apoi, în 1933, în Japonia. În 1935, a făcut o vizită în Uniunea Sovietică, a revenit la Tokio şi a rămas acolo până când, fiind arestat în octombrie 1941, a fost executat în noiembrie 1944. Cât lucra la Tokio ca jurnalist pentru *Frankfurter Zeitung*, a devenit membru al partidului

[1] V. M. Lure and V. Ya. Kochik, *GRU. Dela i Liudi* (Moscow, 2002), p. 234, 355, 389, 395.

nazist, bucurându-se de totală încredere din partea ataşatului militar german (mai târziu, ambasador), Eugen Ott, şi a altor oficiali ai ambasadei germane. Adesea, îl va ajuta pe Ott să-şi redacteze corespondenţa diplomatică şi va avea astfel acces la informaţii sensibile, secrete, trimise de Berlin.

Sorge a repurtat o mare victorie în 1938, când s-a împrietenit cu ofiţerul de contrainformaţii trimis de la Berlin de amiralul Wilhelm Canaris pentru a participa la interogarea de către japonezi a generalului NKVD G. S. Liuşkov, care dezertase în Manciuria. Într-o telegramă primită pe tema Liuşkov, RU îl îndemna pe Sorge să „facă orice şi să se folosească de orice mijloace disponibile pentru a obţine copii după documentele care urmau să fie primite de la armata japoneză de către reprezentantul lui Canaris. Să obţină copii după documentele primite de acesta de la Liuşkov."[1] Sorge a copiat imediat mare parte din raport şi a trimis copiile la Moscova.[2] Interogatoriul lui Liuşkov a adus informaţii despre modul în care NKVD evalua sistemul de apărare în zona de graniţă între Manciuria şi Mongolia, despre starea echipamentului şi moralul scăzut al forţelor sovietice. Totuşi, amenajările executate în timpul verii şi sosirea generalului Jukov au permis Armatei Roşii să-i învingă decisiv pe japonezi în septembrie 1939 în bătălia de la Halhin Gol, la graniţa dintre Republica Populară Mongolă şi Manciuria ocupată de japonezi.

La 18 noiembrie 1940, Sorge a fost unul dintre primii care au adus informaţii despre pregătirile de război ale Germaniei împotriva URSS; la 28 decembrie, acesta raporta că în zona Leipzig fusese creată o nouă armată de rezervă, care avea în compunere patruzeci de divizii.[3] În aceeaşi zi, în mesajele 138 şi 139, comenta că fiecare nou sosit de la Berlin la ambasada Germaniei vorbea despre cele optzeci de divizii desfăşurate la graniţa sovietică cu România. Sorge afirma că scopul era ca, prin aceasta, să se influenţeze politica sovietică. Dacă URSS „începe să aibă activităţi împotriva intereselor germane, aşa cum s-a întâmplat în Ţările Baltice, germanii ar putea ocupa teritoriu pe linia Harkov–Moscova–Leningrad. ...Germanii ştiu că URSS nu va risca aşa ceva, întrucât conducerea sovietică este conştientă, mai ales după campania finlandeză, că va dura douăzeci de ani ca Armata Roşie să devină o armată modernă precum cea a Germaniei".[4] La 1 martie 1941, Sorge raporta că douăzeci de divizii germane fuseseră aduse din Franţa la graniţa sovietică – acestea se adăugau celor optzeci de divizii deja aflate acolo.[5] O altă serie de telegrame descria complicaţiile apărute în urma intereselor divergente de până

[1] Materiale şi interceptări pentru cazul Sorge ale Ministerului Comunicaţiilor şi guvernului Coreei sub ocupaţie japoneză (predate forţelor americane de ocupaţie în 1945), p. 4.

[2] Robert Whymant, *Stalin's Spy: Richard Sorge and the Tokyo Espionage Ring* (New York, 1998), p. 104-105.

[3] Viktor Anfilov, *Doroga k Tragedii Sorok Pervogo Goda* (Moscow, 1997), p. 195; Ovidy Gorchakov, „Nakanune ili Tragedia Kassandry", *Gorizont*, no. 6, 1988, p. 31.

[4] A. G. Fesiun, *Delo Rikharda Zorge: Neisvestnye Dokumenty* (Moscow, 2000). Dacă nu se indică altfel, documentele din această publicaţie sunt porţiuni declasificate din Dosarul Sorge (Delo Zorge) din arhivele GRU.

[5] Gorchakov, „Nakanune", p. 31.

atunci ale germanilor şi japonezilor în ceea ce priveşte relaţiile cu URSS. Un mesaj din 10 martie 1941 dezvăluia că „japonezii sunt interesaţi de un atac-surpriză împotriva Singapore-ului, ca o modalitate de a conferi Japoniei un rol mai activ în Pactul Anti-Comintern. Pe de altă parte, germanii nu ar fi interesaţi de un atac japonez în Singapore decât dacă America rămâne neimplicată în război şi dacă Japonia n-ar mai putea fi de folos ca un factor de presiune asupra URSS". La 15 martie, Sorge a raportat despre conţinutul unui mesaj de la Ribbentrop către ambasadorul Ott: „Vă cer să faceţi orice vă stă în putere pentru a-i convinge pe japonezi să înceapă o ofensivă imediată împotriva Singapore-ului." Ott adăuga că „statul major general german consideră declanşarea operaţiilor militare împotriva Singapore-ului drept singura garanţie împotriva unui atac al Armatei Roşii în Manciuria".[1] Un memorandum RU care rezuma mai multe mesaje ale lui Sorge prezenta discuţiile între ambasadorul Ott şi prim-ministrul japonez Fumimaro Konoye. Cum Konoye nu pomenea nimic despre un atac asupra Singapore-ului, ambasadorul a ridicat el însuşi problema. Prim-ministrul remarca faptul că chestiunea Singapore-ului părea să-i intereseze pe toţi. Mai târziu, într-o discuţie cu Sorge, ambasadorul întreba dacă Sorge ar putea să-i influenţeze cumva pe japonezi să atace în Singapore. La rândul lui, Sorge a transmis întrebarea la RU din Moscova. În două telegrame, datate 10 mai, una bazată pe un raport de la ataşatul naval german şi cealaltă de la ambasadorul Ott, Sorge arăta foarte clar că „atât timp cât Japonia continuă să primească materii prime din Statele Unite, nu va ataca Singapore". În ciuda presiunilor germane în favoarea unei acţiuni împotriva Singapore-ului, japonezii continuau să tragă de timp.[2]

Problema principală, cea a relaţiilor germano-ruse, nu va rămâne multă vreme în fundal. La 2 mai 1941, Sorge discuta pe această temă cu ambasadorul Ott şi cu ataşatul naval. Au căzut de acord că, după încheierea operaţiilor împotriva Iugoslaviei, vor urma două date esenţiale în relaţiile germano-ruse: „Prima dată – momentul încheierii recoltei. După strângerea recoltei, războiul împotriva URSS poate începe oricând, întrucât tot ce-i mai rămâne Germaniei de făcut este să adune recolta. Al doilea moment critic va fi marcat de negocierile între Germania şi Turcia. Dacă URSS creează vreo greutate în ceea ce priveşte acceptarea din partea Turciei a solicitărilor germane, războiul va deveni inevitabil." Cei doi germani adăugau: „Posibilitatea ca războiul să pornească în orice moment este foarte mare, deoarece Hitler şi generalii săi sunt convinşi că războiul cu URSS nu va interfera în niciun fel cu războiul împotriva Angliei. Generalii germani estimează capacitatea de luptă a Armatei Roşii ca fiind atât de scăzută încât sunt convinşi că aceasta va fi înfrântă în câteva săptămâni."[3]

---

[1] Fesiun, *Delo Rikharda Zorge,* documentele 136, p. 111; 140, p. 113; 143, p. 114-115.

[2] *Ibidem,* documentele 144, p. 115-116; 146; 147, p. 117.

[3] *Ibidem,* documentul 145, p. 116. Acest document este reprodus în Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 2, p. 175, împreună cu un ordin al lui Golikov de a fi trimis spre destinatarii obişnuiţi, dar omiţându-se partea legată de slăbiciunile Armatei Roşii.

La 5 mai 1941, Sorge a transmis microfilmul unei telegrame de la Ribbentrop către ambasadorul Ott în care se spunea că „Germania va începe războiul cu URSS la mijlocul lunii iunie 1941". La 15 mai, a transmis informația că războiul va începe la 20-22 iunie![1]

La 19-20 mai, Sorge raporta că şi alți reprezentanți ai Germaniei care soseau din Berlin declarau că „războiul va începe la sfârşitul lunii mai, pentru că atunci au primit ordine să revină la Berlin". De asemenea, ei afirmau că „pentru anul acesta, pericolul ar putea trece", dar adăugau că „Germania are nouă «corpuri de armată» îndreptate înspre URSS, care au în compunere 150 de divizii. Un corp de armată este sub comanda bine-cunoscutului [Walther von] Reichenau." Golikov l-a întrebat pe Sorge dacă se referea la corpuri de armată sau la armate. „Dacă a vrut să spună «corp de armată», atunci nu se potriveşte cu ce înțelegem noi prin corp de armată."[2] Acest ordin spune multe despre competența lui Golikov în ceea ce priveşte ordinea de bătaie. Reichenau comanda Armata 6, care făcea parte din Grupul de Armate Sud al lui von Rundstedt. Ar fi trebuit să fie clar că Sorge voia să spună armate, şi nu corpuri de armată. Poate că Golikov nu voia decât să-l sâcâie.[3] Probabil ca răspuns la întrebarea lui Golikov, Sorge a raportat la 13 iunie: „Repet: nouă armate cu forța a 150 de divizii vor începe ofensiva în zorii zilei de 22 iunie 1941."[4]

La 11 iunie, un curier german i-a spus ataşatului militar că este „convins că războiul împotriva URSS va fi probabil amânat până la sfârşitul lunii iunie". Sorge a avut acces la o comunicare spre Berlin, din care reieşeau următoarele informații: „Dacă izbucneşte un război germano-sovietic, japonezilor le va lua aproximativ şase săptămâni pentru a începe operațiile ofensive împotriva Extremului Orient sovietic... dar germanii consideră că va dura mai mult, deoarece acest conflict se va desfăşura atât pe uscat cât şi pe mare".[5] La 20 iunie, ambasadorul Ott i-a spus lui Sorge că „războiul între Germania şi URSS este inevitabil..." Invest [Ozaki Hotsumi, cel mai important membru japonez al rețelei Sorge] raporta că Statul Major General japonez lua deja în calcul poziția pe care o va adopta în caz de război.[6]

Stalin nu putea accepta aceste informații prevestitoare de rău, venite din partea lui Sorge. Când a primit raportul din 19 mai în care era descris un atac al 150

[1] Gorchakov, „Nakanune", p. 31, 43. În cartea sa, *Stalin i Razvedka* (Moscow, 2004), Igor A. Damaskin, colonel SVR în rezervă, susține că raportul lui Sorge legat de data atacului german a fost falsificat în perioada Hruşciov (p. 263). Totuşi, un raport despre „Cercul de spioni Sorge" al statului-major al Comandamentului pentru Extremul Orient al US Army, dat publicității la 10 februarie 1949, susține că „Sorge a prezis că atacul va începe la 20 iunie". Conform lui Vladimir Malevanny, „Nezakrytoe Delo Ramzaia", *Nezavisimoe Obozrenie*, no. 40, 2000, mesajul arăta astfel: „În jurul datei de 20 iunie, Germania va începe atacul asupra URSS. Cel mai târziu în data de 23."

[2] În terminologia militară sovietică, o „armată" constă în mai multe corpuri de armată.

[3] Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, documentul 148, p. 117-118; Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 252.

[4] Gorchakov, „Nakanune", p. 57.

[5] Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, documentul 153, p. 120-121; Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 380.

[6] Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, documentul 154, p. 121; Yakovlev, *1941 god*, tom 2, 398-399.

de divizii, împărțite în nouă armate, atac care urma să înceapă până la sfârșitul lunii, Stalin l-a acuzat pe Sorge că este „un rahat mic, care s-a aranjat în Japonia cu câteva făbricuțe și bordeluri".[1] Remarca răutăcioasă a lui Stalin dovedește destul de clar că știa cine este Sorge. Un raport de la RU pe baza informațiilor de la Sorge, primit de Stalin la sfârșitul anului 1936, s-a întors la sursă cu următoarele instrucțiuni: „Vă cer să nu-mi mai trimiteți astfel de dezinformări germane."[2] La 11 august 1941, când războiul prorocit de Sorge copleșea Armata Roșie, iar rețeaua lui Sorge făcea eforturi să răspundă ordinelor Moscovei de a afla dacă Japonia va ataca Extremul Orient sovietic, la sediul RU se pregătea un memoriu care avea să arunce îndoiala asupra loialității lui Sorge. Acesta folosea declarații incriminatoare pentru Sorge făcute de ofițeri care, în timpul epurărilor, recunoscuseră că erau spioni japonezi sau germani; se pare că, în cadrul interogatoriilor luate de germani și de japonezi, aceștia îl deconspiraseră pe Sorge ca fiind ofițer de informații sovietic. Memorandumul susținea că Sorge trebuie că se află sub controlul inamicului, deoarece acesta cunoștea deja adevărul despre el. Fiecare dintre cei trei ofițeri numiți a fost reabilitat mai târziu.[3] Această atitudine negativă la adresa lui Sorge a avut și alte consecințe. În luna februarie 1941, când serviciul militar de informații sovietic din Moscova ar fi trebuit să fie preocupat cu ce putea produce Sorge, Golikov l-a informat că „consideră necesar să se reducă cheltuielile biroului dvs. la 2 000 de yeni pe lună." La 26 martie 1941, Sorge răspundea: „Când am primit ordinele dvs. de a reduce cheltuielile la jumătate, le-am înțeles ca pe un fel de pedeapsă. Probabil ați primit telegrama noastră detaliată, în care am încercat să vă arătăm că reducerea la jumătate [a cheltuielilor]... este echivalentă cu distrugerea rețelei noastre."[4] Acest tip de comportament al lui Golikov este complet diferit față de cel al predecesorului său, Proskurov, care a refuzat cererea lui Sorge de a reveni la Moscova, în iunie 1939. Proskurov a trimis către secția japoneză a RU, care analiza cazul lui Sorge, următoarea notă: „Gândiți-vă cu atenție cum putem compensa retragerea lui Ramsay [Sorge]. Pregătiți o telegramă și o scrisoare către Ramsay cu scuze pentru amânarea înlocuirii lui, enumerând motivele pentru care este nevoie să rămână la Tokio. Oferiți-i lui Ramsay și celorlalți membri ai organizației sale o primă în bani."[5]

În ceea ce-l privește pe Golikov, chiar și la sfârșitul anilor 1960, acesta părea convins încă de faptul că Sorge fusese sub control ostil. În timpul vizionării de

[1] Whymant, *Stalin's Spy*, p. 184.

[2] Serghei Kondrashev, „Trudny Put Pravdy o Podvige Rikharda Zorge i ego Soratnikov" (discurs prezentat la al doilea Simpozion Internațional despre Richard Sorge și Camarazii Săi de Arme, sponsorizat de Institutul de Istorie Militară al Ministerului Apărării din Rusia și de Centrul Ruso-Japonez de Cercetare Isorică, Moscova, 25 septembrie 2000).

[3] Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, documentul 38, p. 55-56.

[4] *Ibidem*, p. 54.

[5] *Ibidem*, p. 48-49. Refuzul lui Proskurov de a-i permite lui Sorge să revină la Moscova avea o dublă motivație. Pe de o parte, îi era teamă că, la sosire, va fi arestat și închis și, pe de altă parte, știa cât de prețios era Sorge ca agent și ce pierdere importantă ar fi fost pentru serviciul sovietic de informații dacă ar reveni în țară.

către ofițerii superiori a producției cinematografice franco-germane *Wer Sind Sie, Dr. Sorge?*[1], mareşalul Jukov s-a ridicat în picioare, în cinematograf, şi i-a strigat lui Golikov: „Filipp Ivanovici, de ce ați ascuns de mine aceste rapoarte? Să nu raportați aceste informații şefului Statului Major General?". Golikov i-a răspuns: „Şi ce ar fi trebuit să vă raportez dacă Sorge era agent dublu, lucrând şi pentru noi, şi pentru ei?"[2]

La 23 iunie, la o zi după începerea invaziei, RU Moscova i-a trimis lui Sorge acest mesaj categoric: „Raportați informațiile legate de poziția guvernului japonez cu privire la războiul german împotriva Uniunii Sovietice." Răspunsul său la această întrebare avea să fie ultimul cadou către țara în care s-a născut, înainte de arestarea sa, survenită la 18 octombrie 1941. Sorge a trimis un raport detaliat despre frustrarea ambasadorului Ott în legătură cu încercările repetate ale Germaniei din lunile iulie şi august de a obține de la japonezi un răspuns ferm la întrebarea: „Va ataca Japonia Extremul Orient sovietic sau nu?". La 10 iulie, Sorge raporta că „treizeci şi şapte de transporturi de trupe erau în drum spre Formosa". De asemenea, spunea că „japonezii vor continua cu planurile lor legate de Indochina Franceză, dar că, în acelaşi timp, vor rămâne gata de acțiune împotriva URSS, dacă Armata Roşie avea să fie înfrântă". Totuşi, Ott i-a spus lui Sorge că „japonezii vor începe să lupte numai când germanii aveau să atingă Sverdlovskul!". Într-o întâlnire cu Ott, ministrul de externe Yosuke Matsuoka şi-a exprimat temerea că „poporul japonez va suferi de pe urma raidurilor aeriene asupra centrelor populate ale Japoniei". Ott i-a răspuns că „acest lucru nu va fi posibil, deoarece Armata Roşie nu dispune decât de două tipuri de avioane de bombardament care ar putea efectua raiduri asupra Japoniei şi să se reîntoarcă, şi niciunul dintre acestea nu se afla încă în Extremul Orient". Comentariile adăugate acestui raport de către şeful în funcție al RU, generalul-maior de trupe de tancuri Aleksei P. Panfilov, sugerau o schimbare de atitudine în ceea ce-l priveşte pe Sorge. Panfilov scria: „Având în vedere imensele posibilități ca sursă şi acuratețea majorității informațiilor aduse anterior, acest raport ispiră încredere."[3]

Ezitările japonezilor cu privire la atacarea pozițiilor sovietice din Extremul Orient era rezultatul direct al deciziei guvernului de a întârzia intrarea în războiul sovieto-german până când va fi evident că Armata Roşie a fost înfrântă decisiv. În timpul verii anului 1941, s-au luat măsuri de întărire a Armatei Kwantung, în cazul în care germanii ar fi reuşit. O prioritate mult mai ridicată o reprezenta achiziționarea de surse de materii prime-cheie din Indiile Orientale Olandeze şi din alte zone din Pacificul de Sud.

Până la jumătatea lunii septembrie, pentru ambasadorul Ott şi pentru ataşații săi militar şi naval, devenise clar că nu exista nicio şansă ca Japonia să intre în război împotriva URSS. Aşa cum se exprima un oficial din Ministerul japonez de

[1] *Cine sunteți dvs., dr. Sorge?* (în lb. germ., în original) (n.r.).
[2] S. S. Smirnov, *Marshal Zhukov: Kakim My Ego Pomnin* (Moscow, 1988), p. 165-166.
[3] Fesiun, *Delo Rikharda Zorge,* documentul 163, p. 125-126.

Externe, „dacă Japonia porneşte la război, nu o va face decât spre sud, de unde poate obține materii prime – petrol şi minereuri metalifere".[1] Până la începutul toamnei 1941, Japonia considera America drept un inamic major. Când aceste veşti au ajuns la Stavka (Marele Cartier General sovietic), în Moscova, au început pregătirile pentru deplasarea trupelor sovietice din Extremul Orient sovietic în regiunea Moscova. În lunile octombrie şi noiembrie, Stalin a transferat între opt şi zece divizii de infanterie, alături de 1 000 de tancuri şi 1 000 de avioane. În primele ore ale dimineții de 5 decembrie, a început contraofensiva sovietică. Mulțumită lui Richard Sorge, Moscova nu va mai fi niciodată amenințată serios de armata germană.[2] Şi cum a fost răsplătit Sorge pentru serviciile sale extraordinare? Profesorul Hasaya Shirai, preşedintele Centrului Ruso-Japonez de Cercetare Istorică, afirmă următoarele: „Când Sorge a fost condamnat la moarte şi se afla în închisoare, aşteptând execuția, Tokio i-a propus lui Stalin să îl schimbe pe Sorge cu un ofițer japonez prizonier. Stalin a răspuns: «Richard Sorge? Nu cunosc pe nimeni cu numele acesta.»"[3]

[1] *Ibidem*, documentele 176, 177, p. 132.

[2] John Erickson, *The Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany* (New Haven, 1999), p. 239.

[3] Interviu cu profesorul Shirai, *Moscow News*, 11 octombrie 2000. Extras din "Richard Sorge: Hero of the Soviet Union", studiu neclasificat din cadrul Programului de Securitate şi Contrainformații al CIA.

CAPITOLUL 9

INFORMAȚIILE EXTERNE ALE NKVD

În afară de RU, principala organizație implicată în obținerea de informații de la surse-agenți era Departamentul 5 (Informații Externe) din Direcția Generală a Siguranței Statului a NKVD (*Glavnoe Upravlenie Gosudarstvennoi Bezopasnosti*, sau GUGB). A început ca Departamentul Externe al Ceka, la 20 decembrie 1920. În anii 1920, s-a concentrat asupra amenințărilor externe la adresa tânărului stat socialist, de la emigrația rusă până la adepții lui Lev Trotki. Treptat, şi-a extins acoperirea, înglobând şi obținerea de informații secrete străine în domeniul tehnic. Odată cu ajungerea lui Hitler la putere în Germania, a început să-şi extindă rezidențele legale şi ilegale peste graniță, pentru a combate noul pericol.[1]

Motivul pentru care Departamentul 5 al NKVD/GUGB nu a contribuit mai mult la ce a ştiut Stalin este că fusese decimat de epurările comandate chiar de acesta. Publicațiile de după era sovietică ale Serviciului de Informații Externe rus (SVR) pun accent pe pierderile suferite de acesta mai înainte, din cauza „represiunii". Această expresie inofensivă este preferată unor caracterizări mai precise ale modului în care erau operate de fapt epurările. Sute de membri ai Serviciului de Informații Externe al NKVD au fost arestați şi torturați în timpul interogatoriilor, pentru a li se smulge mărturisiri, pe baza unor acuzații inventate, pentru ca apoi să fie împuşcați sau trimişi în GULAG. De exemplu, în anul 1938, aproape toate rezidențele ilegale au fost lichidate. S-a pierdut contactul cu toate sursele-agenți valoroase şi, pentru perioade lungi de timp, la Moscova nu s-au primit niciun fel de informații. Multe rezidențe legale au fost reduse la doar un ofițer sau doi, în principal tineri şi neexperimentați. Nici măcar direcția centrală a informațiilor externe nu a scăpat fără pierderea unor oficiali înalți, inclusiv şefi ai serviciului. Pentru a ajuta la recuperarea serviciului de informații, organizațiile de partid au selecționat persoane din viața civilă şi din armată, pe care le-au trimis la şcoli

[1] Data de 20 decembrie este comemorată încă de Serviciul de Informații rus, prin recepții şi discursuri, pentru a demonstra continuitatea între serviciul de astăzi şi predecesoarele sale.

speciale de pregătire şi le-au încadrat în serviciu. Cel mai cunoscut dintre aceştia a fost Pavel M. Fitin.[1]

Fitin s-a născut la 28 decembrie 1907, din părinţi ţărani ruşi, în satul Ojoghino, acum în districtul Tiumenskaia, Federaţia Rusă. După terminarea şcolii gimnaziale, a început să lucreze la cooperativa sătească din Ojoghino. În luna mai 1927, Fitin a ajuns preşedinte al Biroului pentru Tineri Pionieri şi secretar-adjunct al Comitetului Districtual al Comsomolului. În acelaşi an, a devenit membru de partid.

În luna iunie 1928, după terminarea liceului, Fitin a început un curs pregătitor pentru educaţie superioară, organizat de Departamentul Regional pentru Educaţie Tiumen. În luna august, a fost admis la Institutul pentru Mecanizarea şi Electrificarea Agriculturii. După încheierea cursurilor la Institut, în luna iulie 1932, a rămas acolo ca inginer în Laboratorul de Maşini Agricole. În luna octombrie 1932, a devenit şeful redacţiei de literatură industrială la Editura de Stat pentru Agricultură (*Selhozghiz*). A fost recrutat în Armata Roşie în luna octombrie 1934, servind ca soldat în Districtul Militar Moscova. A fost demobilizat în octombrie 1935 şi s-a reîntors la Selhozghiz, unde a crescut în funcţie, ajungând redactor-şef adjunct.

În luna martie 1938, partidul l-a trimis la Şcoala Centrală NKVD. Peste cinci luni, a terminat şcoala şi a fost trimis la Departamentul 5, NKVD/GUGB, ca stagiar. Lipsa de cadre experimentate a făcut ca Fitin să urce repede în ierarhie, devenind ofiţer de caz, apoi şef al Secţiei 9 (desfăşura operaţii împotriva adepţilor de peste hotare ai lui Troţki şi ai aripii de dreapta). La 1 noiembrie 1938, a fost numit adjunct al şefului Departamentului 5, funcţie în care fusese numit Vladimir G. Dekanozov. La 13 mai 1939, Stalin l-a transferat pe Dekanozov la Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe (NKID), pentru a supraveghea epurarea diplomaţilor pro-Litvinov. Cel care i-a urmat la conducerea Departamentului 5, NKVD/GUGB, a fost Fitin. Pavel A. Sudoplatov, care fusese şef interimar al Departamentului înainte de numirea lui Dekanozov, a rămas adjunct. Când NKVD/GUGB a devenit Comisariatul Poporului pentru Siguranţa Statului, la 3 februarie 1941, Fitin a devenit şeful Direcţiei I (Informaţii Externe), NKGB, care, la 31 iulie 1941, a fost din nou subordonat NKVD/GUGB.[2]

Relaţia Sudoplatov–Fitin este una interesantă. Cei doi erau destul de diferiţi. Sudoplatov era un individ greu de mulţumit, care îşi construise cariera în structura de operaţii speciale din siguranţa statului, responsabil cu sabotaje, răpiri şi asasinate ale căror ţinte erau adversarii lui Stalin. Îşi făcuse un nume în mai 1938, odată cu uciderea lui Evghen Konovaleţ, naţionalist ucrainean, care trăia la Rotterdam. Mai târziu, a organizat asasinarea lui Lev Troţki în Mexic. Desigur, lui

[1] E. M. Primakov and V. A. Kirpichenko, *Ocherki Istorii Rossyskoy Vneshnei Razvedki* (Moscow, 1997), vol. 3, p. 16-17.

[2] A. Kolpakidi and D. Prokhorov, *Vneshnaia Razvedka Rossii* (Moscow, 2001), p. 112-113. Vezi şi T. V. Samoilis, ed., *Veterani Vneshnei Razvedki Rossii: Kratky Biografichesky Spravochnik* (Moscow, 1995), p. 154-155.

Sudoplatov îi displăcea profund faptul că Fitin, un nou-venit în lumea informațiilor, a ajuns șef al serviciului, în timp ce el rămânea doar adjunct. De asemenea, Sudoplatov avea legături strânse cu Beria și îi urma exemplul de a condamna rapoartele de informații care nu corespundeau ideii lui Stalin, conform căreia Hitler nu va invada Uniunea Sovietică. La 19 iunie 1941, de exemplu, când rezidența NKGB din Roma raporta că ambasadorul italian la Berlin fusese informat de către ofițeri sus-puși că Germania va începe operațiile militare împotriva URSS între 20 și 25 iunie, Sudoplatov a făcut pe marginea telegramei următorul comentariu: „Pare că aceasta este strict o dezinformare".[1]

Fitin, dimpotrivă, era foarte plăcut de subordonații săi și era considerat drept un șef atent și bun, care avea propria abordare în legătură cu orice problemă, dar care era mereu gata să asculte opiniile altora. Deși este adevărat că era nou în Serviciul de Informații Externe, părea să aibă un instinct înnăscut pentru asta. În felul lui de a conduce, îngrijit și meticulos, a devenit un manager extraordinar.[2]

În 1939, Departamentul 5 condus de Fitin nu era nici pe departe de dimensiunile Direcției Generale I Informații și Contrainformații Externe a KGB, care s-a format în timpul Războiului Rece. Într-adevăr, chiar și la momentul respectiv era depășită de majoritatea celorlalte departamente, toate având ca obiect de activitate securitatea internă. Printre acestea se număra Departamentul 1, care era responsabil cu protecția conducerii. Departamentul 2, sau Politic Secret, menținea o rețea de agenți secreți la toate nivelurile societății sovietice. Departamentul 3, sau Contrainformații, gestiona rețele de agenți care raportau despre străini, instituții ale străinilor și cetățeni sovietici suspectați de activități de spionaj în favoarea unui serviciu de informații străin. Departamentul 4 gestiona sistemul departamentelor speciale (*osobîie otdelî*), responsabile de contrainformații și încrederea politică în armată. Din totalul de 1 484 de angajați ai GUGB, numai 225 făceau parte din Departamentul 5, toți fiind strânși în clădirea nr. 2, cunoscută mai bine sub numele de Lubianka. Locul mirosea a „represiune".[3]

Până în luna februarie 1941, GUGB a fost extrasă din NKVD și a fost transformată într-un Comisariat al Poporului independent, NKGB. Departamentul 5 (Informații Externe) a devenit Direcția I, mărturie a importanței crescânde a informațiilor externe. Celelalte departamente ale GUGB au fost combinate într-o Direcție a II-a, pentru Contrainformații, și o Direcție a III-a, Politică Secretă.

Sub conducerea lui Fitin, personalul de la Moscova al noii Direcții Informații Externe a continuat să crească. În rezidențele străine, erau 242 de angajați. La momentul respectiv, structura departamentelor operaționale a fost optimizată pe direcții geografice, cu Germania rămânând Secția 1. În 1939, Departamentului 5 îi erau subordonate paisprezece secții geografice (*otdeleniia*). Prima acoperea

[1] Aleksandr N. Yakovlev, ed. *1941 god* (Moscow, 1998), tom 2, p. 391.

[2] Interviu cu Serghei Kondrașev, Moscova, 8 octombrie 2002.

[3] A. I. Kokurina, N. V. Petrova, and R. G. Pikoia, eds., *Lubianka: VchK-OGPUNKVD-NKGB-MGB-MVB-KGB, 1917–1960. Spravochnik* (Moscow, 1997), p. 24-26. Vezi și Kolpakidi and Prokhorov, *Vneshniaia*, p. 34.

Germania, Ungaria şi Danemarca; a doua – Polonia; a treia – Franța, Belgia, Olanda şi Elveția; a patra – Marea Britanie etc. Secția 15 se ocupa cu informațiile de natură tehnică; Secția 16 se ocupa de probleme tehnice legate de operații, cum ar fi documentarea sau dispozitivele de mascare.[1]

Spre deosebire de Proskurov, şeful informațiilor militare, Fitin nu a avut niciodată acces direct la Stalin. Întrucât departamentul său se subordona Direcției Generale a Siguranței Statului (GUGB), rapoartele sale urmau să fie semnate fie de însuşi Lavrenti P. Beria, fie de Vsevolod N. Merkulov, şeful GUGB.

Merkulov lucrase în securitatea internă din 1921 până în 1931. În luna decembrie 1938, a ajuns la Moscova de la munca de partid din RSS Gruzină, alături de alți apropiați ai lui Beria; în luna noiembrie, Beria a devenit Comisar al Poporului pentru Afaceri Interne. Apoi, în luna februarie 1941, când din NKVD/GUGB a fost creat Comisariatul Poporului pentru Siguranța Statului, Merkulov a devenit comisar, avându-l ca adjunct pe Bogdan Z. Kobulov. Atunci când lipsea Merkulov – cum s-a întâmplat, spre exemplu, între 9 şi 13 iunie 1941 – rapoartele pentru Stalin şi ceilalți destinatari de pe listă erau semnate de Kobulov. În puținele ocazii când Fitin l-a întâlnit personal pe Stalin, Merkulov a fost de fiecare dată prezent; ne îndoim că Beria sau Merkulov i-ar fi permis lui Fitin să se vadă singur cu Stalin. Chiar dacă i s-ar fi permis, pare improbabil ca Fitin să fi reuşit să-l convingă pe Stalin să accepte validitatea rapoartelor cu care nu era de acord.[2]

Cum temerile legate de activitățile militare ale Germaniei la granița vestică sporeau în intensitate, Fitin trebuia să colaboreze din ce în ce mai mult cu Pavel M. Juravliev, şeful structurii care se ocupa de Germania în cadrul centrului. Fitin era responsabil personal pentru relațiile cu serviciul de informații militare. Începând cu vara anului 1940 şi continuând până în iunie 1941, între cele două organizații a existat o comunicare constantă. Frecvent, RU transmitea solicitări speciale NKGB, pe care oamenii lui Juravliev le adaptau la capacitățile rezidenților şi surselor de care dispuneau acestea, trimițându-le mai departe la rezidența corespunzătoare. Toate schimburile între RU şi Direcția I trebuiau să fie aprobate de Fitin. Există un moment, în iulie 1940, când Fitin a înaintat RU un raport de la sursele din Bratislava, Slovacia, în legătură cu germanizarea armatei slovace. De fapt, Fitin a copiat de mână acest raport.[3]

O altă sarcină a Departamentului German era să adune rapoarte de la trupele NKVD de graniță şi de la agenții acestora şi să le disemnineze către RU şi conducerea superioară. În mai 1941, evaluând rapoartele NKGB, RU ajungea la concluzia că numărul trupelor germane la graniță creştea, fără îndoială. Totuşi, remarca faptul că aceste deplasări de trupe dintr-o zonă într-alta ar putea să fie o încercare de a încurca estimările RU. Prin urmare, RU a cerut mai multă precizie

[1] Kolpakidi and Prokhorov, *Vneshnaia*, p. 34-35.

[2] Datele despre rapoartele semnate de Bogdan Z. Kobulov în locul lui Merkulov în iunie 1941 provin din Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 335-337, 349.

[3] *Ibidem*, tom 1, p. 134-135. Vezi şi *Novaia I Noveishaia Istoria*, no. 4, 1997, p. 95-96.

în identificarea unităților şi în legătură cu natura deplasărilor lor.[1] Faptul că aceste indicații au avut efect se poate deduce dintr-un raport detaliat trimis NKGB central de către NKGB al RSS Bieloruse, care comunica identificarea exactă a unităților şi a structurii lor organizatorice. Merkulov a lăsat pentru Fitin o notă de margine: „Pregătiți un raport pentru Comitetul Central VKP(b) care să conțină aceste informații şi cele pe care le mai avem."[2]

Spre deosebire de Direcția Informații Militare, Informațiile Externe NKVD/NKGB nu creaseră şi o componentă de analiză, sau o unitate de „informații". Se bazaseră mereu pe diseminarea rapoartelor direct către anumiți clienți, lăsându-i pe aceştia să interpreteze informațiile aşa cum doreau. Stalin a insistat asupra acestui mod de a proceda, fiecare urmând să judece pentru sine rapoartele şi implicațiile acestora. Problema era capacitatea lui limitată de a înțelege cum mergeau lucrurile în străinătate. În afară de câteva scurte călătorii peste graniță înainte de Primul Război Mondial, pentru a participa la conferințe ale partidului, prima sa vizită mai substanțială în străinătate a fost în Iran, pentru Conferința de la Teheran, în 1943. Ultima avea să fie la Potsdam, în zona sovietică a Germaniei, în 1945.[3] Deja orbit de ideologia marxist-leninistă şi de modul său conspirationist de a vedea lucrurile, Stalin nu reuşea să interpreteze corect informațiile primite. Cea mai grăitoare dovadă era fixația lui pe ideea că Hitler nu va putea şi nici nu va vrea să atace URSS până când nu avea să cucerească Anglia.[4] Până în primăvara anului 1941, Fitin a primit din ce în ce mai multe rapoarte de la propriile surse şi de la alte elemente ale NKGB şi NKVD. Recunoscându-se nevoia creării unei oarecare capabilități pentru analiza informațiilor, a fost creată Secția Informații din cadrul Departamentului German, prima componentă analitică a NKGB. Era organizată de Mihail A. Allahverdov, un cekist vechi şi specialist în Asia Centrală, care tocmai se întorsese de la Belgrad, se spune după ce încercase o lovitură de stat împotriva guvernului progerman. Unii susțin că, de fapt, fusese trimis acolo pentru a-i urmări pe britanici punând în operă propria lor lovitură de stat. Operația a fost un succes, pacientul mort – Hitler a ocupat imediat Iugoslavia.[5]

Adjunctul lui Allahverdov era Zoia Ivanovna Rîbkina, care intrase în cadrele securității interne în 1928 şi care, în 1935, ocupa deja un post de rezident adjunct la Helsinki, unde a activat până în 1939. În 1940, a fost alocată Secției Germane, unde s-a specializat în analiza intențiilor Germaniei cu privire la URSS, procesând

[1] Yakovlev, *1941 god,* tom 2, p. 250-251.

[2] *Ibidem*, p. 327-333.

[3] Adam Ulam, *Stalin* (New York, 1973). Aparent, Stalin a fost atât de puțin impresionat de vizita sa la la Londra, în luna aprilie 1907, încât nu a menționat nimic despre ea în niciuna din întrevederile avute cu Churchill în timpul războiului.

[4] David Stafford, *Churchill and Secret Service* (New York, 1997), p. 222. Descriind sincopele din abordarea lui Stalin vizavi de analiza informațiilor, David Stafford comentează: „Paranoic în legătură cu intențiile Occidentului, amenințat de demonii pe care el însuşi îi crease, cu mâinile încă murdare de sânge în urma epurărilor massive, Stalin a mers ca un somnambul pe drumul funest către cel mai mare dezastru al *intelligence*-ului din Al Doilea Război Mondial."

[5] Kolpakidi and Prokhorov, *Vneshniaia,* p. 150-151.

informații de la sursele rezidenței din Berlin. Prin urmare, era calificată să ocupe postul de adjunct în această primă Secție Informații a NKGB.[1]

Una dintre activitățile desfăşurate de secție era pregătirea unui „calendar" al informărilor venite de la două dintre cele mai prolifice surse de la Berlin, Korsikaneț şi Starşina, în legătură cu planurile şi pregătirile germanilor de a ataca URSS. Acesta avea să fie ultimul efort al noii secții înainte de începerea războiului.[2]

[1] *Ibidem*, p. 342-344.
[2] Primakov and Kirpichenko, *Ocherki*, p. 452.

CAPITOLUL 10

Spionii recrutați de Fitin

Direcția Informații Externe a lui Fitin făcea parte din aparatul securității statului pe care Stalin se bazase întotdeauna. Întrucât acest aparat era condus de oameni ca Beria şi Merkulov, pe care Stalin credea că se poate baza, este posibil să fi acordat o atenție mai mare rapoartelor venite de la Fitin. Care dintre spionii lui Fitin a produs cele mai bune rapoarte de informații pentru Stalin şi oare aceste rapoarte i-au fost pe plac conducătorului? Iată răspunsurile la această întrebare, pentru fiecare oraş în parte.

Berlin

Rezidența din Berlin a început să fie reclădită după ascensiunea lui Hitler la putere. Noul rezident, Boris M. Gordon, a ajuns în 1934 şi a început recrutarea surselor. Cel mai bun recrut era Arvid Harnack, un oficial din cadrul Ministerului german al Economiei. Harnack avea un cerc larg de cunoscuți, toți opozanți ai lui Hitler, capabili să obțină accesul la o multitudine de informații. Dezvoltarea relației cu Harnack (nume de cod Korsikaneț) a fost întreruptă în luna mai 1937, când Gordon a fost rechemat la Moscova, unde a fost arestat şi executat în urma obişnuitelor acuzații fabricate. Înlocuitorul său, Aleksandr I. Agaianț, a ajuns imediat după plecarea sa şi a început să restabilească legăturile cu diverse surse, inclusiv cu Wilhelm (Willy) Lehmann (nume de cod Breitenbach), un oficial din poliție care se oferise voluntar să obțină informații în perioada de dinainte de Hitler. Ulterior, a ajuns la operațiile de contrainformații ale Gestapo împotriva misiunii sovietice.

Din păcate pentru rezidență, Agaianț a murit în timpul unei operații de ulcer gastric perforat, în luna decembrie 1937. Moartea lui a lăsat rezidența fără cineva la comandă şi pe multe dintre cele mai bune surse, fără contactul cu centrul. În luna august 1939, noul rezident a sosit legendat ca secretar 1 şi apoi consilier în cadrul misiunii sovietice. Acesta era Amaiak Z. Kobulov, al cărui frate mai mare,

Bogdan Kobulov, era unul dintre favoriții lui Beria şi, mai târziu, şef de departament în cadrul Direcției Generale a Securității Statului a NKVD (GUGB). Numirea cuiva care nu avea niciun fel de experiență în domeniul externelor, care nu fusese niciodată peste graniță şi care nu vorbea deloc limba germană era un exemplu tipic pentru nepotismul care domnea în NKVD-ul lui Beria, fenomen care displăcea profund ofițerilor profesionişti din cadrul componentei pentru Germania. Deşi Fitin însuşi se silea să îşi țină în frâu nemulțumirea vizavi de această numire, avea să devină evident că, dacă se doreau reinstaurarea disciplinei operaționale şi restabilirea contactelor cu sursele-cheie, la Berlin trebuia numit cineva cu experiență. Acesta s-a dovedit a fi Aleksandr M. Korotkov, un ofițer cu experiență, care era activ din 1933 ca rezident ilegal în Europa de Vest. Korotkov a fost cel care a reluat legătura cu Korsikaneț, la 17 septembrie 1940, utilizând pseudonimul Alexander Erdberg. Avea să continue acest caz şi apoi să lucreze direct cu prietenul lui Korsikaneț, Harro Schulze-Boysen (nume de cod Starşina), care ocupa un post esențial în departamentul de informații al Ministerului german al Aerului. Printre cele câteva subsurse exploatate de aceşti agenți se numărau un membru al Departamentului Tehnic al Wehrmachtului (nume de cod Grek), contabilul-şef al gigantului industriei chimice I.G. Farben (nume de cod Turok), un industriaş rus emigrant şi fost ofițer în armata țarului, care deținea câteva contacte folositoare în armata germană (nume de cod Albaneț), un ofițer de informații în cadrul marinei germane (nume de cod Italianeț), un angajat al firmei constructoare de maşini grele AEG (nume de cod Lucistîi) şi un maior în cadrul forțelor aeriene, ofițer de legătură între Ministerul Aerului şi Ministerul Afacerilor Externe (nume de cod Şved).

O a treia persoană cu care Korotkov se afla în legătură directă era Starik, un vechi prieten al lui Korsikaneț, care putea produce informări în legătură cu opoziția împotriva lui Hitler şi putea sprijini comunicațiile în cadrul grupului. Rapoartele declasificate disponibile de la Berlin, pentru perioada 1940-1941, demonstrează că această formidabilă echipă de informatori a livrat cea mai mare parte a informațiilor din perioada în cauză.[1]

Rezidența NKGB din Berlin a făcut o treabă excelentă în exploatarea surselor. În luna octombrie 1940, Korsikaneț raporta că „Germania va porni războiul împotriva URSS la începutul anului 1941". Faza inițială a operațiilor va fi ocuparea României. O altă sursă din Înaltul Comandament german i-a spus lui Korsikaneț că „războiul va începe în şase luni". La începutul lunii ianuarie 1941, Starşina, ofițerul Luftwaffe din departamentul de informații al Ministerului Aerului, raporta că „s-au dat ordine să se înceapă recunoaşteri fotografice detaliate la granița sovietică. În acelaşi timp, Hermann Göring a ordonat înființarea «Secției Ruse» în cadrul Ministerului Aerului, subordonată statului-major al aeru-

[1] E. M. Primakov and V. A. Kirpichenko, *Ocherki Istory Rossyskoy Vneshnei Razvedki* (Moscow, 1997), vol. 3, p. 414-443. Vezi şi Teodor Gladkov, *Korol Nelegalov* (Moscow, 2000), p. 178, 191, 199-202, 229, 327-328.

lui responsabil cu planificarea operațiilor." La 9 ianuarie, Korsikaneț raporta că „Departamentul Militar-Economic al Administrației Statistice a Reichului a primit ordine de la Înaltul Comandament german să pregătească o hartă cu zonele industriale ale Rusiei." Starşina informa, în martie 1941, că „recunoaşterile aeriene sunt în curs de desfăşurare la viteză maximă. Avioanele germane operează de pe aeroporturi din Bucureşti, Königsberg şi Kirkenes, nordul Norvegiei. Fotografiile sunt realizate de la altitudini de 6 000 m. Göring este «motorul» în planificarea războiului împotriva URSS."[1]

La 20 martie, Korsikaneț a aflat că, „pe lângă forțele de ocupație, mai era o singură divizie activă, în Belgia, confirmând astfel amânarea acțiunilor militare împotriva Insulelor Britanice. Pregătirile pentru o invazie a URSS au devenit evidente. Acest lucru se poate deduce din dispunerea forțelor germane concentrate la granița sovietică. Linia de cale ferată de la Lvov la Odessa prezintă un interes special, întrucât ecartamentul şinelor acesteia este occidental. La 2 aprilie, Starşina descria planul de operații pregătit de statul-major al aerului pentru atacul asupra Uniunii Sovietice. „Forțele aeriene îşi vor concentra atacurile asupra nodurilor de cale ferată din zonele centrale şi de vest ale URSS, asupra centralelor electrice din bazinul Donețkului şi asupra fabricilor din industria aeronautică din zona Moscovei. Bazele aeriene din apropiere de Cracovia, în Polonia, urmează să fie principalele puncte de plecare pentru aparatele de zbor care vor ataca URSS. Germanii consideră că punctul slab al apărării aeriene sovietice îl reprezintă susținerea de la sol şi speră ca, prin câteva bombardamente puternice asupra aerodromurilor, operațiile inamicului să fie rapid dezorganizate."[2]

La 14 aprilie, Starşina a aflat de la ofițerul de legătură din statul-major al lui Göring că „pregătirile militare ale Germaniei se desfăşoară voit pe față, pentru a demonstra forța militară a Germaniei... Startul operațiilor militare trebuie precedat de un ultimatum dat URSS, prin care i se solicită să accepte propunerea de a se alătura Pactului Tripartit. Data implementării acestui plan este legată de sfârşitul războiului în Iugoslavia şi Grecia." Ideea că Germania va propune mai întâi un ultimatum URSS reprezenta deja o axiomă pentru Stalin şi generalii săi (nu aşa începuseră toate războaiele de până acum?), dar făcea parte, evident, din planul de dezinformare german. Faptul că Starşina a transmis această picanterie nu ar fi trebuit să scadă cu nimic valoarea informărilor sale pe teme strict militare. De exemplu, la 17 aprilie, transmitea că victoriile germane din Africa de Nord i-au determinat pe unii să creadă că Anglia ar putea fi încă înfrântă; „totuşi", continua el, „Înaltul Comandament îşi continuă pregătirile pentru operații împotriva URSS cu aceeaşi intensitate, aşa cum se poate observa din desemnarea foarte detaliată a țintelor bombardamentelor." La 30 aprilie, Starşina declara că „problema campaniei Germaniei împotriva URSS a fost clar decisă, şi ne putem aştepta la aceasta în orice moment. Ribbentrop, care până acum nu fusese un susținător

[1] Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 2, p. 400-401.
[2] *Ibidem*, p. 402.

al ideii unui război cu URSS, s-a alăturat acelora care sunt pentru o invazie a URSS, deoarece este conştient de hotărârea fermă a lui Hitler în această chestiune." NKGB a transmis acest raport la Comitetul Central, la Sovietul Comisarilor Poporului şi la NKVD.[1]

Starşina şi-a început raportul din 9 mai cu această afirmaţie, evident adresată lui Aleksandr M. Korotkov, ofiţerul lui de caz: „Este necesar ca Moscova să fie avertizată serios în legătură cu toate informaţiile care susţin faptul că problema unui atac asupra Uniunii Sovietice a fost decisă, ofensiva este planificată pentru viitorul apropiat şi, odată cu ea, germanii speră să rezolve problema legată de «fascism sau socialism». Evident, germanii pregătesc maximul de forţe şi de resurse pe care le au la dispoziţie" După ce remarca faptul că anumite persoane din Statul Major al Aerului considerau că 20 mai va fi data începerii războiului, în timp ce altele apreciau că aceasta va fi în luna iunie, Starşina revenea la afirmaţia făcută anterior despre „ultimatum", explicând că acesta „va include cererea de creştere a exporturilor spre Germania şi stoparea propagandei comuniste. Ca o garanţie că aceste solicitări vor fi acceptate, în centrele industriale şi economice şi în fabricile din Ucraina vor fi trimişi reprezentanţi ai Germaniei, iar anumite districte ucrainene vor fi ocupate de trupe germane. Emiterea acestui ultimatum va fi precedată de un «război al nervilor», cu intenţia de a demoraliza Uniunea Sovietică." Raportul se încheia cu o referinţă la protestul diplomatic trimis de URSS la Berlin privind survolarea teritoriului URSS de către aparate germane: „În ciuda notei guvernului sovietic, avioanele germane continuă să survoleze teritoriul sovietic cu scopul de a face fotografii. Acum, fotografiile sunt realizate de la o altitudine de 11 000 de metri, iar zborurile se desfăşoară cu foarte mare grijă."[2]

Un alt indiciu al seriozităţii cu care Germania se pregătea pentru invazie este că, la 11 mai, Starşina raporta că „Flota 1 Aeriană va fi componenta principală pentru operaţiile împotriva URSS. Deocamdată, este organizată doar pe hârtie, în afară de unităţile de vânătoare de noapte, artilerie antiaeriană şi instrucţia componentelor specializate în «depăşirea obstacolelor». Totuşi, faptul că [marea unitate] este organizată doar pe hârtie nu înseamnă că nu este pregătită să treacă la atac, din moment ce, conform planului, totul este pregătit – organizarea este gata, iar aparatele de zbor pot fi deplasate în cel mai scurt timp posibil. Până la acest moment, comandamentul Flotei 1 Aeriene se afla la Berlin, dar a fost mutat în zona Königsberg. Totuşi, amplasamentul exact a fost tăinuit cu grijă." Toate aerodromurile din Guvernământul General (Polonia ocupată) şi Prusia Orientală au primit ordine să fie gata să primească aparate de zbor.

La 11 iunie, Starşina raporta că, „la 18 iunie, Göring se va deplasa la noul său cartier general, în România. Conform oficialilor superiori din Ministerul Aviaţiei şi din Statul Major al Aerului, problema unui atac asupra URSS a fost clar decisă. Trebuie să se ia în considerare şi posibilitatea unui atac-surpriză." În raportul său

[1] *Ibidem*, p. 403, 89, 130.
[2] *Ibidem*, p. 130-131, 405-406.

din 17 iunie, Starşina afirma că „toate pregătirile Germaniei pentru un atac armat asupra Uniunii Sovietice au fost încheiate, iar lovitura poate veni în orice moment." Acesta a fost raportul care, în momentul în care i-a fost prezentat lui Stalin de către şeful NKGB Merkulov şi de către şeful Direcţiei 1 a NKGB Fitin, l-a făcut pe acesta să le răspundă furios că Starşina ar trebui „să se ducă în mă-sa".[1]

În cadrul aceluiaşi raport, Korsikaneţ descria planurile pentru administrarea civilă a zonelor ocupate din URSS, care avea să fie condusă de Alfred Rosenberg. Enumerarea celorlalţi administratori principali se încheia cu relatarea unui discurs al lui Rosenberg adresat subordonaţilor săi. Cu această ocazie, Rosenberg promitea că „însuşi conceptul de Uniune Sovietică va fi şters din hărţile geografice."[2]

Ultima contribuţie a rezidenţei de la Berlin la această litanie nefastă avea să fie ultimul raport al lui Willy Lehmann. Acesta, care fusese o sursă a rezidenţei încă din 1929, raporta, la 19 iunie, că „unitatea sa Gestapo a primit ordin conform căruia Germania va invada URSS la ora 3,00 a.m., în data de 22 iunie 1941."[3]

Datele referitoare la invazie variau, iar rapoartele individuale conţineau ceea ce ulterior avea să se dovedească a fi elemente ale dezinformării germane. Totuşi, adunate, informaţiile de la aceste surse ar fi trebuit să nu lase nicio urmă de îndoială în mintea lui Stalin în legătură cu faptul că Al Treilea Reich şi formidabila sa maşină de război se pregăteau pentru invadarea URSS.

Aleksandr M. Korotkov, ofiţerul care restabilise contactul cu Korsikaneţ în 1940, a ocolit căile de comunicare obişnuite şi i-a trimis o scrisoare destul de lungă lui Beria, la 20 martie 1941. Korotkov a analizat informaţiile trimise de Korsikaneţ şi de alţii, inclusiv de rezidenţa informaţiilor militare, şi a concluzionat că Germania se pregătea într-adevăr să atace URSS. Înţelegând că încrederea în Korsikaneţ era un element-cheie în evaluarea acestor informaţii, el sugera ca rezidentul Amaiak Kobulov să aibă o întrevedere cu Korsikaneţ. Korotkov spera ca, recomandând acest pas, materialul de la Korsikaneţ să aibă un impact mai mare. Korotkov ştia că Kobulov era „un supus al lui Beria".[4] Dar, în timp ce scria respectuos despre Kobulov, ştia că Beria nu l-ar angaja pe acesta niciodată într-o discuţie serioasă pe probleme de spionaj. Pe de altă parte, Korotkov pare să nu fi înţeles că nici Beria, nici Kobulov nu ar fi riscat niciodată să îl contrazică pe Stalin în chestiunea intenţiilor germane vizavi de URSS. Kobulov s-a întâlnit, într-adevăr, cu Korsikaneţ, dar nu există niciun indiciu că această întrevedere ar fi avut vreun efect asupra modului în care Stalin privea informaţiile care proveneau de la sursele din Berlin. La sfârşitul lunii octombrie 1940, când Korsikaneţ raporta că Germania va porni un război împotriva URSS la începutul anului 1941, iar prima

[1] *Ibidem*, p. 382-383.

[2] *Ibidem*.

[3] A. Kolpakidi and D. Prokhorov, *Vneshniaia Razvedka Rossii* (Moscow, 2001), p. 454. Pentru mai multe informaţii despre Lehmann şi despre circumstanţele din jurul raportului din 19 iunie 1941, vezi Capitolul 20, mai jos.

[4] În limba engleză, în original, autorul utilizează sintagma *a creature of Beria* (o creatură a lui Beria) (n.tr.).

fază va fi ocuparea României de către Germania, Stalin l-a chemat la el pe Beria. Cunoscând opinia negativă a lui Stalin pe acestă chestiune, Beria l-a anunțat că „îl va aduce pe acest Korsikaneț la Moscova şi-l va arunca în închisoare pentru dezinformare."[1]

Rezidența din Berlin mai avea o sursă, nume de cod Iun, care acoperea ambasada americană de acolo. Despre această sursă se cunosc destul de puține lucruri, în afară de faptul că se afla în contact cu Donald R. Hiss, secretar 1 al ambasadei, L.M. Harrison, secretar 2, J. Patterson, secretar 1, şi colonelul B. P. Payton, ataşat al aerului. La 9 şi 10 aprilie, Iun raporta că aceşti ofițeri erau convinşi că, la scurtă vreme după încheierea războiului în Iugoslavia, Germania va invada URSS.[2]

Londra

În perioada imediat premergătoare războiului, rezidența din Londra era pregătită să culeagă roadele în urma activității *Cambridge Five*, ale cărei recrutări şi dezvoltare a rețelei din timpul anilor 1930 reprezentau o adevărată operă de artă a operațiilor de spionaj. Informațiile şi potențialul operațional care decurgeau din pozițiile ocupate de aceste susrse erau excepționale. John Cairncross (nume de cod List) reuşise să ajungă secretarul personal al lui Sir Maurice Hankey, prin al cărui birou curgea un adevărat torent de documente de politică guvernamentală şi provenite de la serviciile de informații. În speța care ne interesează, încă din luna septembrie 1940, List aducea un document intitulat „Estimarea posibilităților de război", în care se indica faptul că Hitler nu va reuşi să invadeze Insulele Britanice. Întrucât Stalin era convins că germanii nu vor invada URSS decât după ce îi vor fi înfrânt pe englezi, probabil că acest raport a fost respins din start de către Şef. Alte elemente aduse de List reflectau probabil lipsa de consens în cadrul Comitetului Reunit pentru Serviciile Secrete britanice (*Joint Intelligence Committee* – JIC). Exista un dezacord în legătură cu desfăşurările mult prea evidente de trupe germane la granița sovietică, anume dacă acestea erau premergătotoare unei invazii sau erau executate numai pentru a pune presiune pe Stalin, în vederea unor noi concesii. Aparenta concluzie la care ajunsese JIC, anume că germanii căutau să îi forțeze pe sovietici să negocieze, se potrivea preconcepției lui Stalin că războiul va începe numai după un ultimatum. Doar cu zece zile înaintea atacului, JIC a ajuns la concluzia că Hitler va trece, totuşi, la invazie. Chiar dacă NKGB ar fi avut capacități de analiză, ne îndoim că ar fi reuşit să înțeleagă forțele politice care lucrau în interiorul guvernului britanic la acel moment.[3] În rapoartele lui List erau incluse copii ale telegramelor trimise de ambasadorul Stafford Cripps şi răspunsuri de la ministrul de externe Anthony Eden, precum şi fragmente din

[1] Yakovlev, *1941 god*, p. 403, 89, 130.

[2] Donald Hiss, fratele lui Alger Hiss, a fost deconspirat de Whittaker Chambers ca fiind membru al CPUSA [Partidul Comunist USA, n.tr.]. Vezi Allen Weinstein, *Perjury: The Hiss-Chambers Case*, rev. ed. (New York, 1997).

[3] Kolpakidi and Prokhorov, *Vneshniaia*, p. 130-131, 405-406.

mai multe rapoarte ale serviciilor de informații britanice. Deoarece, pe de o parte, rapoartele lui List conțineau informații foarte exacte deținute de britanici despre pregătirile de război germane, dar, pe de altă parte, acestea reflectau temerile continue ale britanicilor legate de noile negocieri germano-sovietice, probabil că aceste rapoarte nu au făcut decât să-i întărească convingerea lui Stalin că un război era puțin probabil. Rapoartele lui Anthony Blunt (nume de cod Tony), care reuşise să penetreze organizația de contrainformații britanică, MI-5, unde lucra ca ofițer de legătură cu mai multe birouri, cum ar fi SIS (MI-6), Ministerul de Externe şi Ministerul de Război, prezentau probabil un interes operațional extraordinar pentru rezidența NKGB.[1] Totuşi, sunt disponibile puține dintre informațiile provenite din această sursă pe tema crizei care se apropia. Ceea ce este disponibil suferă de aceleaşi probleme legate de interpretarea analitică ca şi cele de la alte surse ale Cambridge-ului. Acestea pot fi observate într-un raport bazat pe secțiunea „Rusia sovietică" din raportul de informații al Ministerului de Război, pentru perioada 16-23 aprilie 1941, în care se spunea că „pregătirile germanilor pentru un război cu URSS continuă, dar deocamdată nu există nicio dovadă că germanii intenționează să atace URSS în vara anului 1941." Un alt raport al lui Tony, care avea la bază interceptarea unei telegrame către ministrul de externe al Japoniei, ar fi fost de interes pentru spărgătorii de coduri ai NKGB, care deja începuseră să decodeze o parte din corespondența diplomatică japoneză.[2] Două rapoarte ale lui Tony aveau legătură cu Finlanda şi preconizau viitoarea implicare a finlandezilor într-un război împotriva URSS de partea Germaniei. Dacă se compară aceste rapoarte cu cele de la rezidența NKGB din Helsinki (vezi mai jos), ar fi trebuit să fie evident că germanii îi convinseseră pe finlandezi să se alăture invaziei.

Guy Burgess (nume de cod Mädchen) era angajat în primul rând ca „recrutor şi descoperitor de talente", producând puține rapoarte de valoare în lunile critice de dinainte de 22 iunie 1941. Valoarea sa va deveni cu adevărat extraordinară în anii de după război, când avea să devină secretar al lui Hector McNeil, la Ministerul de Externe.[3] Kim Philby (nume de cod Söhnchen), cu toată notorietatea căpătată în urma infiltrării reuşite în Serviciul Secret de Informații britanic, a contribuit puțin la informațiile sovieticilor despre pregătirile germane pentru invadarea URSS. De fapt, Söhnchen a ajuns în SIS de-abia în luna septembrie 1941. Înainte de acest moment, făcea parte din Direcția de Operații Speciale, serviciul britanic care era însărcinat cu susținerea mişcărilor de rezistență în Europa ocupată de germani. Dorind cu disperare să afle dacă Rudolf Hess adusese nişte propuneri speciale guvernului britanic pentru un acord anglo-german, centrul a apelat la Söhnchen. În primul său răspuns, din 14 mai, Söhnchen nu a putut să raporteze decât informații la mâna a doua, care încercau să explice motivele pen-

[1] *Ibidem*, p. 406-407.

[2] *Ibidem*, p. 382-383.

[3] Nigel West and Oleg Tsarev, *The Crown Jewels: The British Secrets at the Heart of the KGB Archives* (New Haven, 1999), p. 174-177.

tru care Hess a încercat să ia legătura cu ducele Hamilton, precum şi un comentariu al lui Sir Ivone Kirkpatrick, conform căruia, deşi Hess adusese o propunere de pace, detaliile despre aceasta nu erau cunoscute. Următoarea contribuţie a lui Söhnchen, din data de 18 mai 1941, a fost obţinută de la Tom Dupree, adjunctul Departamentului de Presă din cadrul Ministerului de Externe. În paragraful de deschidere al acestui mesaj, rezidentul din Londra, Anatoli Gorski (nume de cod Vadim), recunoştea că încă nu deţinea informaţii exacte în legătură cu scopul călătoriei lui Hess în Anglia. După ce prezenta informaţiile culese de la Dupree, Söhnchen adăuga propria opinie, anume că „acesta nu era momentul pentru negocieri de pace", dar că mai târziu, Hess ar putea „deveni centrul de interes pentru ajungerea la o pace de compromis şi va fi util factiunii propacifiste din Anglia şi lui Hitler". Această afirmaţie, împreună cu eforturile oarecum stângace ale guvernului britanic, prin intermediul SIS, de a-l convinge pe Stalin că Hess chiar a adus o propunere de pace, au avut efectul de a-l convinge pe paranoicul dictator că atât britanicii cât şi germanii erau gata să se întoarcă împotriva lui.[1]

Helsinki

Cu mult timp înainte de invazia germană, rezidenţa din Helsinki a jucat un rol-cheie în relaţiile fino-sovietice. În luna aprilie 1938, Stalin l-a însărcinat pe Boris A. Rîbkin, fostul rezident NKVD acolo, să poarte negocieri secrete cu înalţi oficiali din cadrul guvernului finlandez pe probleme legate de frontiera fino-sovietică. Rîbkin se întorsese în Finlanda ca însărcinat cu afaceri sovietic, utilizând încă pseudonimul Boris N. Iarţev. Negocierile nu au dus la niciun rezultat, iar Rîbkin a părăsit Finlanda când a izbucnit Războiul de Iarnă, în luna noiembrie 1939.

După război, ca rezident a ajuns la Helsinki Elisei T. Siniţîn. La fel ca predecesorul său, a fost însărcinatul cu afaceri sovietic. Sub această acoperire, rezidenţa sa a putut să dezvolte surse impresionante şi să producă unele dintre cel mai bune rapoarte de informaţii primite la centru pe tema războiului iminent şi a rolului pe care îl avea de jucat Finlanda. La 26 aprilie 1941, rezidenţa raporta că ofiţeri germani sus-puşi erau convinşi că un atac german asupra URSS era inevitabil, după încheierea operaţiilor în Balcani. De asemenea, raporta că finlandezii consideră că Finlanda trebuia să susţină Germania. Până la începutul lunii mai, temerile legate de implicarea Finlandei s-au adâncit. Un raport din 7 mai cita nişte ofiţeri din Statul Major General finlandez, care susţineau că Germania va face tot ce îi va sta în putinţă pentru a atrage Finlanda în război de partea sa. Va începe un atac asu-

[1] Yakovlev, *1941 god,* tom 2, 200, p. 248-249. Şocul resimţit de direcţia condusă de Fitin poate fi dedus şi din următoarea notă, pe care şeful Departamentului pentru Germania Pavel M. Juravliev a transmis-o asistentei sale, Zoia Rîbkina: „Telegrafiaţi la Berlin, Londra, Stockholm, America, Roma. Încercaţi să clarificaţi detaliile acestei propuneri." Poate cea mai exactă descriere a aspectelor diverse legate de afacerea Hess poate fi regăsită la David Stafford, ed., *Flight from Reality: Rudolf Hess and His Mission to Scotland, 1941* (London, 2002).

pra Murmanskului, utilizând trupe germane dislocate, la momentul respectiv, în nordul Norvegiei, în timp ce forțele navale și aeriene germane vor susține atacurile finlandeze din sud. În preajma Paștelui 1941, ofițeri de stat-major germani și finlandezi au luat parte la discuții pe tema manevrelor armatei finlandeze. Un alt raport, din data de 10 mai, informa centrul că germanii solicitau activ susținerea refugiaților finlandezi din Karelia[1] (ocupată de URSS după Războiul de Iarnă), promițând că Finlanda nu doar va recupera pământul pierdut, dar va dobândi noi teritorii în Karelia răsăriteană și peninsula Kola. Un raport din 5 iunie de la sursa Poeta confirma că numărul de trupe germane care tranzitau Finlanda va crește și că presiunea germanilor asupra finlandezilor pentru participarea la război era din ce în ce mai mare. O altă sursă, Advokat, raporta că, drept răspuns la solicitările germane, s-a ordonat mobilizarea parțială, că un număr mare de trupe germane se deplasau spre Finlanda și că germanii ceruseră expulzarea tuturor cetățenilor britanici din anumite regiuni ale Finlandei.[2]

Cireașa pe tort a fost momentul când sursa Monah l-a informat pe Sinițîn că, între Germania și Finlanda, fusese semnat un acord legat de participarea Finlandei la războiul împotriva URSS și că invazia va începe la 22 iunie 1941. Nu a existat niciun răspuns din partea Moscovei, iar Sinițîn nu a aflat decât după plecarea sa din Finlanda ce se întâmplase, de la Fitin. Acesta îl însoțise pe Merkulov la o întâlnire cu Stalin, în legătură cu un raport de la Berlin (raportul de la Starșina). Fitin a prezentat și raportul de la Monah, remarcând că acesta era o sursă de încredere, care obținuse informația de la cineva care participase la ceremonia de semnare a acordului. Stalin nu a avut de spus decât: „Verificați și raportați." Merkulov nu a făcut niciun efort să-l susțină pe Fitin.[3]

Varșovia

Chiar dacă nicio altă rezidență nu a putut rivaliza cu avertismentele venite de la Berlin în legătură cu o iminentă invazie, și alte câteva dispuneau de posibilități de accedere la informații care confirmau materialele trimise din Berlin. Rezidența legală de la Varșovia este una dintre acestea. În luna noiembrie 1940, Serviciul de Informații Externe al NKGB înființase rezidența sub conducerea lui Petr I. Gudimovici (nume de cod Ivan); acoperirea lui era de șef al biroului care se ocupa cu proprietățile sovieticilor. Era asistat de soția sa, Elena D. Modrjinskaia

[1] Pentru mai multe detalii despre Finlanda între Războiul de Iarnă și Războiul de Continuare, despre modul în care karelienii au resimțit efectele strămutării de pe pământurile lor și despre felul în care mulți dintre ei au decis să continue lupta împotriva invadatorilor sovietici, răspunzând apelului germanilor, puteți consulta J. Michael Cleverley, *Născut pentru a fi soldat. Timpurile și viața lui Larry A. Thorne*, Editura Militară, Bucureşti, 2011 (n.r.).

[2] Yakovlev, 1941 god, tom 2, 120-121, 177, 186; A. P. Belozerov, ed., *Sekrety Gitlera Na Stole U Stalina Razvedka I Kontrrazvedka O Podgotovke Germanskoy Agressii Protiv SSSR. Mart-liun 1941* (Moscow, 1995), p. 140, 151-153, 156-157. Vezi și Ye. Sinitsyn, *Rezident Svidetelstvuet* (Moscow, 1996).

[3] Kolpakidi and Prokhorov, *Vneshniaia*, p. 216, 296-297.

(nume de cod Maria), ea însăşi un ofiţer de informaţii cu experienţă, care a ajuns în Varşovia la 15 decembrie.[1] Sarcinile pe care le presupunea legendarea lui Ivan nu cereau un efort important. Pentru comunicaţiile prin fir şi cu mesageri, Ivan era nevoit să se bazeze pe rezidenţa NKGB din Berlin. Chiar şi aşa, Moscova avea un motiv foarte bun de a stabili o rezidenţă la Varşovia. Până la sfârşitul verii 1940, era evident că Varşovia devenea centrul Poloniei ocupate de germani pentru partea logistică a pregătirilor Wehrmachtului pentru invadarea Uniunii Sovietice. Plasându-i acolo pe Ivan şi Maria, Moscova putea spera să reuşească recrutarea de subsurse. În cel mai rău caz, centrul ar fi avut în Varşovia doi observatori experimentaţi, care s-ar fi putut deplasa în voie prin zonă. Treptat, cei doi au reuşit să obţină surse de informaţii din rândul polonezilor care îi urau pe invadatorii germani mai mult decât pe ruşi, cu care, în mod tradiţional, aveau o relaţie tensionată. Până în primăvara anului 1941, Ivan şi Maria ajunseseră la concluzia că Germania se pregătea pentru un război împotriva URSS. Ivan a cerut permisiunea să detalieze informaţiile sale personal Comisarului Poporului pentru Siguranţa Statului, Vsevolod N. Merkulov. După ce l-a ascultat, Merkulov a replicat: „Exageraţi mult. Toate aceste informaţii trebuie verificate din nou. De-abia după aceea, poate, acestea vor putea fi înaintate către conducerea URSS."[2]

La 20 aprilie 1941, Ivan a plecat la Berlin unde şi-a pregătit raportul obişnuit. La 5 mai, Stalin, Molotov, Voroşilov şi Beria primeau rezultatele:

„Pregătirile militare în Varşovia şi peste tot în Guvernământul General se desfăşoară în văzul tuturor, iar ofiţerii şi soldaţii germani vorbesc absolut deschis despre un război iminent între Germania şi Uniunea Sovietică, ca şi cum ar fi vorba despre o chestiune asupra căreia s-a decis deja. Războiul pare că va începe după încheierea sezonului de însămânţări de primăvară. Soldaţii germani, repetând ce au aflat de la ofiţerii lor, susţin că ocuparea Ucrainei de către armata germană va fi garantată din interior, prin intermediul unei Coloane a 5-a funcţionale pe teritoriul URSS.

De la 10 aprilie la 20 aprilie, trupele germane au afluit spre est, prin Varşovia, fără oprire, şi ziua şi noaptea. Din cauza fluxului neîntrerupt de trupe, orice mişcare pe străzile Varşoviei a fost oprită. Pe calea ferată, trenurile se deplasau spre est încărcate în principal cu artilerie grea, camioane şi piese de avion. De la mijlocul lunii aprilie, au început să apară pe străzile Varşoviei camioane militare şi vehicule ale Crucii Roşii. Autorităţile germane din Varşovia primiseră ordine să pregătească adăposturile antiaeriene, să acopere ferestrele, să înfiinţeze echipe de prim-ajutor în fiecare clădire şi să mobilizeze detaşamente ale Crucii Roşii care fuseseră desfiinţate anterior. Toate vehiculele motorizate care aparţineau civililor şi societăţilor comerciale, inclusiv cele germane, au fost mobilizate pentru a fi

[1] Este ironic că, după activitatea în Varşovia, Modrjinskaia a revenit la centru şi, până în octombrie 1942, a devenit şef al Secţiei Britanice din cadrul Direcţiei a III-a. Din această funcţie, a pornit să dovedească faptul că „întregul cerc de la Cambridge nu a fost nimic altceva decât un exerciţiu de dezinformare". Vezi West and Tsarev, *Crown Jewels*, p. 159.

[2] Primakov and Kirpichenko, *Ocherki*, vol. 3, p. 293-294.

utilizate de armată. Şcolile au fost închise începând cu 1 aprilie, întrucât clădirile acestora urmau să fie utilizate ca spitale militare. ...Trupele germane de aici sunt ocupate cu îmbunătățirea şi construcția de noi şosele înspre est. Toate podurile de lemn de pe toate drumurile spre est au fost întărite cu bârne de fier. Materialele necesare traversării râurilor au fost pregătite de-a lungul Bugului."

Atât timp cât rezidența din Varşovia s-a rezumat la fapte din zona pe care o acoperea, informațiile sale au fost excelente. Singura notă falsă în acest lung raport era afirmația că „aparent, germanii contează pe luarea Ucrainei printr-o lovitură directă dinspre vest şi, la sfârşitul lunii mai, vor începe o ofensivă în Caucaz, prin Turcia." Această frază ar fi fost suficientă pentru ca Stalin să respingă întregul mesaj.[1]

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 154-155.

CAPITOLUL 11

ASCULTÂND INAMICUL

Serviciul secret NKVD/NKGB nu a fost singura componentă în subordinea comisarului pentru siguranța statului Merkulov care a produs informații de valoare pentru Stalin în legătură cu intențiile germane. Ştim din istoria oficială secretă a organelor sovietice pentru siguranța statului, apărută în 1977, că, în perioada de dinainte de invazia germană, componentele de contrainformații au dus operații de anvergură împotriva misiunilor străine din Moscova. Aceste operații au constat în infiltrarea de agenți, ascultarea telefoanelor, instalarea de dispozitive ambientale de ascultare, precum şi eforturi de a corupe şi a recruta membri ai acestor misiuni. Deşi scopul lor principal era să identifice ofițerii de informații străini, să le monitorizeze activitățile şi să investigheze contactele acestora cu cetățenii sovietici, aceste operații au produs şi alte suficiente informații importante, ca efect secundar. Deşi „prada" de la ambasada germană şi de la cele ale aliaților săi a fost una dintre cele mai însemnate, operațiile împotriva ambasadelor americană, britanică şi altele, precum şi împotriva ofițerilor şi rezidenților corespondenților străini, au produs date suplimentare pentru confirmarea celor dintâi.[1]

În februarie 1941, Direcția Generală pentru Siguranța Statului (NKVD/GUGB) a devenit NKGB, tot în subordinea lui Vsevolod N. Merkulov. Departamentul 3 a devenit Direcția a II-a Contrainformații, întrucât operațiile de contrainformații au continuat şi s-au extins. Şeful contrainformațiilor a rămas Petr V. Fedotov[2], un cekist cu state vechi, care participase la operații împotriva triburilor cecene din 1923 până în 1937. În 1939, după ce Beria a ajuns şef al NKVD, Fedotov a deve-

[1] Aleksandr N. Yakovlev, ed., 1941 god (Moscow, 1998), book 1, 598. See also Viktor M. Chebrikov, ed., *Istoria Sovietskikh Organov Gosudarstvennoy Bezopastnosti* (Moscow, 1977), p. 313.

[2] Oleg Matveyev and Vladimir Merzliakov, „Akademik Kontrrazvedki", *Nezavisimoe Voennoe Obozrenie*, no. 15, 2002, 7. Deşi aparent era doar un academician cu ochelari, Fedotov era un cekist de prim rang. A rămas la contrainformații până la sosirea lui Aleksandr N. Şelepin ca şef al KGB, în 1958. Fedotov a fost eliminat din funcție şi din partid, în cadrul epurării generalilor din siguranța statului din era stalinistă.

nit şef al Departamentului Politic Secret. În septembrie 1940, a fost transferat la Departamentul Contrainformaţii.[1]

Sub conducerea lui Merkulov, Direcţia a III-a, sau Politică-Secretă, utiliza informatori pentru a descoperi şi a acţiona împotriva elementelor antisovietice din rândul populaţiei. Aceste operaţii politice secrete, de cel mai mare interes pentru noi în stabilirea dimensiunilor raportărilor privind intenţiile germane, au fost descrise în Capitolul 4. Aceste operaţii s-au desfăşurat în regiunile nou-dobândite ale Republicilor Moldovenească, Ucraineană şi Bielorusă, precum şi în republicile baltice Lituania, Letonia şi Estonia, recent integrate în URSS.

Operaţiile de la Moscova ale Direcţiei a II-a produceau cele mai bune informaţii leagate de intenţiile Germaniei şi ale aliaţilor săi. La sfârşitul lunii aprilie 1941, Departamentul 1 (German) al Direcţiei i-a înaintat lui Stalin transcrierea unei conversaţii din 25 aprilie între colonelul Hans Krebs, adjunctul ataşatului militar german şi secundul său, Schubut. „Ei, bine, i-am terminat pe greci. Curând începem o nouă viaţă – URSS. Adunăm întreaga armată?", întreabă una dintre voci. „Da." „Dar nici nu au observat că ne pregătim de război." Aceste aprecieri, precum şi altele apărute anterior în conversaţie, legate de punctele slabe ale sistemelor de căi ferate şi de drumuri sovietice, ar fi trebuit să nu lase nicio îndoială în mintea lui Stalin în legătură cu intenţiile germanilor. Totuşi, aceasta era o discuţie mai degrabă deschisă între doi ofiţeri care trebuie că erau conştienţi de posibilitatea ca în birourile şi locuinţele lor să fie montate microfoane. Anterior, avuseseră mai multă grijă în conversaţii. De unde această schimbare?

Vorbitorii purtau această discuţie în casa ataşatului militar german, generalul Ernst Köstring. Era o casă separată, ocupată în întregime de ataşaţii germani, aşadar nu la fel de susceptibilă a fi ţinta operaţiilor de ascultare obişnuite, ca în cazul unui apartament. Ofiţerii sovietici de contrainformaţii recunoscuseră de multă vreme importanţa rezidenţei Köstring şi, la sfârşitul lunii aprilie 1941, au decis să încerce penetrarea ei. Planul era să folosească o casă din apropiere ca bază, explicându-le rezidenţilor din zonă că muncitorii lucrau la conductele sparte, care necesitau reparaţii majore. De la această bază, au săpat neobservaţi un tunel până în subsolul casei lui Köstring, au intrat în biroul lui, i-au deschis seiful, i-au fotografiat documentele, au plantat microfoane peste tot în casă şi au şters toate urmele vizitei lor. Însuşi Fedotov concepuse operaţia. Rezultatul a fost că, din acel moment şi până la 22 iunie 1941, contrainformaţiile sovietice au avut la dispoziţie rapoarte despre discuţiile particulare între germani. De asemenea, primeau rapoarte despre discuţiile între germani şi aliaţii lor italieni, maghiari şi finlandezi.[2]

Aceste conversaţii, toate indicând probabilitatea ca Germania să atace Uniunea Sovietică, erau înaintate conducerii. La 26 aprilie, de exemplu, există un raport despre o întâlnire între un ofiţer german şi o persoană care, din modul în care

[1] *Ibidem.*

[2] Aleksandr Pronin, „Nevolnye Informatory Stalina", *Novoe Voennoe Obozrenie*, no. 45, 2001, p. 1-2.

vorbea şi se comporta, părea a fi un agent de informaţii care dădea raportul germanului. Acesta din urmă observa: „Trebuie să avem informaţii despre divizii. Avem câteva, dar sunt departe de a fi suficiente... În ceea ce priveşte Rusia, nu vom întâmpina prea mari dificultăţi." Agentul susţinea că, cu o seară în urmă, când se întreţinuse cu câţiva ofiţeri sovietici de marină la el acasă, aceştia i-ar fi spus că „germanii vor declara război". Ofiţerul german încheia prin a-i spune următoarele: „O să-ţi dau o mică sarcină de îndeplinit – să te infiltrezi direct în unităţi ruseşti şi să aduni informaţii."[1] Mai târziu, la 31 mai 1941, a avut loc o conversaţie între Köstring şi ministrul slovac. Köstring: „Aici este nevoie de un fel de provocare. Trebuie făcută în aşa fel încât să moară câţiva germani, şi astfel să se ajungă la război." Acest comentariu este posibil să fi contribuit la frica lui Stalin de provocări din parte germanilor. Totuşi, este mai probabil ca Köstring să facă presupuneri pornind de la modul în care Hitler a orchestrat începutul războiului împotriva Poloniei. Atunci, trupe SS au îmbrăcat uniforme poloneze şi au atacat o staţie radio de pe teritoriul Germaniei.[2]

Totuşi, la 18 mai, Departamentul German a publicat extrase din conversaţii interceptate în zilele de 13 şi 15 mai, în care ofiţeri germani afirmă răspicat că se aşteaptă ca un război împotriva Uniunii Sovietice să izbucnească în curând. Unul spune: „În opinia ruşilor, moralul trupelor noastre a fost afectat... dar ei [ruşii] nu se gândesc la ce ştim noi, la ce facem noi. [...] Domnule general, noi trebuie să începem acest război." Un altul comentează: „Este adevărat, mulţi spun că planurile de ofensivă ale ruşilor sunt foarte prost întocmite. Acesta este punctul lor slab. Prin urmare, trupele noastre trebuie aruncate într-un atac fulgerător. Apoi, trupele ruse vor fi zdrobite. [...] Eu cred că ruşii îşi vor roade unghiile de frică când vom apărea pe neaşteptate." Extrasele se încheie cu aceste remarce: „Chestiunea de care discutăm trebuie să rămână complet secretă. [...] Desigur, ruşii vor fi luaţi pe nepregătite. [...] Vizita mea la Statul Major General al Armatei Roşii mi-a demonstrat că nu suspectează nimic."[3]

La 7 iunie, Departamentul German a produs transcrieri ale unor conversaţii din 5 şi 6 iunie. Ambele conţineau comentarii despre planurile Germaniei de a invada URSS. Ultimul rând din transcrierea conversaţiei din 5 iunie a fost: „Trebuie să tăiem complet Moscova de Leningrad." La 6 iunie, au fost interceptate aceste cuvinte: „Dacă vom folosi aici un număr mare de avioane de vânătoare, nu ne va lua decât opt săptămâni." Răspunsul: „Ruşii au avut un respiro de aproape doi ani".[4]

---

[1] A. P. Belozerov, ed., *Sekrety Gitlera Na Stole U Stalina. Razvedka i Kontrrazvedka O Podgotovke Germanskoy Agressy Protiv SSSR. Mart-Iiun 1941* (Moscow, 1995), p. 52-55. În momentul în care agentul neidentificat pretinde că s-a întreţinut cu ofiţeri sovietici de marină, este inserată o notă, se pare de către ofiţerii Departamentului German care pregăteau transcriere: „Informaţiile de la echipele de supraveghere continuă [a agentului] arată că [acesta] minte când vorbeşte despre întâlnirea cu «ofiţeri sovietici»; în realitate, nu a avut loc nicio astfel de întâlnire". Chiar şi ofiţerii de contrainformaţii trebuiau să se protejeze.

[2] Matveyev and Merzliakov, „Akademik Kontrrazvedki", p. 7.

[3] Belozerov, *Sekrety Gitlera*, p. 109-112.

[4] *Ibidem*, p. 144-147.

Desigur, existau microfoane instalate şi în clădirile altor ţări. Transcrierea din 12 mai obţinută de la finlandezi, dacă este analizată împreună cu rapoartele de informaţii de la rezidenţa Direcţiei I de la Helsinki (vezi Capitolul 9, mai sus), ar fi trebuit să nu lase nicio urmă de îndoială în mintea conducerii sovietice că finlandezii vor colabora cu germanii în războiul acestora împotriva URSS. Un oficial finlandez afirma, la 12 mai: „Trebuie să fim de partea Germaniei, pentru că este singura mare putere care este apropiată de noi."[1]

Microfoanele au continuat să aducă informaţii utile şi la timp, completate de rapoarte de la agenţi despre evacuarea personalului ambasadelor, cu cât războiul se apropia. La 11 iunie, un agent al Departamentului 3 (Englez) din cadrul Direcţiei a II-a raporta că ambasada britanică primise o telegramă de la Ministerul de Externe de la Londra, în care i se ordona să pregătească evacuarea în şapte zile. În seara zile de 11 iunie, se spune că în subsolul ambasadei deja se ardeau documente. La 18 iunie, s-au primit informaţii suplimentare privind evacuarea membrilor ambasadei britanice şi a familiilor lor, precum şi privind evacuarea a 34 de membri ai ambasadei germane. Rapoartele despre un nou val de plecări de la ambasadele germană, italiană, română şi ungară remarcau că diplomaţii încălcaseră regulile, mergând direct la Inturist, ocolind aşadar canalele aprobate. Cererile stipulau ca toate plecările să se facă nu mai târziu de 19 iunie.[2]

La 19 iunie, Departamentul 4 (Italian) aducea informaţii despre situaţia din ambasada italiană. Ambasadorul Augusto Rosso l-a vizitat pe ambasadorul Germaniei Friedrich Werner von der Schulenburg, care a spus că, deşi nu avea informaţii precise, considera că războiul este inevitabil. După revenirea la ambasada sa, Rosso a trimis mai întâi o telegramă soţiei sale la Tokio, spunându-i să-şi amâne venirea la Moscova. Apoi, a dictat o telegramă la Roma în care întreba care ar fi poziţia Italiei în cazul unui conflict între Germania şi URSS. De asemenea, cerea instrucţiuni despre ce să facă cu bunurile şi documentele italiene. În timp ce oficialii americani nu erau siguri că va fi război, aceştia au confirmat diplomaţilor italieni planurile pentru evacuarea ambasadei americane. O jurnalistă şi corespondentă a *Collier's*, Alice Leone-Moats, raporta că soţia ambasadorului american, Laurence Steinhardt, pregătea o *dacea* care, conform spuselor ei, va servi ca adăpost pentru diplomaţii străini care vor rămâne în Moscova în timpul războiului cu URSS.[3] Trei transcrieri ale Departamentului German aveau ca subiect discuţii care au avut loc la 20 iunie, care reflectau intenţiile Germaniei de a ataca Uniunea Sovietică. În prima era remarcată lipsa enigmatică de pregătiri, evidentă în Moscova: „Nu fac nimic, deşi au auzit zvonuri şi ştiu despre evacuarea corpului diplomatic." O alta conţinea remarce precum: „Ar fi foarte bine să începem luptele acum. [...] Ruşii se tem de noi." Discuţia continua cu detalii despre starea reţelei de drumuri în mai multe zone din partea europeană a URSS. Ultima transcriere

[1] *Ibidem*, p. 83-86.
[2] *Ibidem*, p. 150-151, 163-166, 168-169.
[3] *Ibidem*, p. 171-172.

avea legătură cu un telefon pe care un general-locotenent [german] aflat în vizită la Moscova l-a dat comisarului pentru apărare Timoşenko şi şefului Statului Major General Jukov. A fost întâmpinat cu foarte mare amabilitate, dar nu s-au discutat subiecte de ordin militar. În aceeaşi discuţie, cineva spunea: „Ruşii nici nu vor să lupte şi nici nu sunt capabili să lupte." „Da", i se răspundea.[1]

Una dintre ultimele şi, poate, cea mai incisivă dintre discuţiile surprinse de microfoane în casa generalului Köstring a fost cea din 20 iunie 1941, între ambasadorul von der Schulenburg şi Köstring. Von der Schulenburg începea conversaţia spunând: „Sunt foarte pesimist şi, deşi nu ştiu nimic sigur, cred că Hitler va începe un război cu Rusia. L-am văzut între patru ochi, în aprilie, şi i-am spus foarte deschis că planurile lui pentru un război cu URSS sunt curată nebunie, că acum nu este momentul să ne gândim la un război cu URSS. Crede-mă, din cauza acestei sinceităţi ale mele, am căzut în dizgraţie. Îmi risc cariera şi, probabil voi ajunge curând într-un lagăr de concentrare." Köstring nu împărtăşea pesimismul ambasadorului în legătură cu victoria asupra URSS. Bogdan Kobulov, care-i ţinea locul lui Merkulov, a trimis acest raport lui Stalin, Molotov şi Beria.[2] Nu se ştie dacă raportul a avut vreun răspuns.

Direcţia a II-a continua să primească rapoarte de la agenţii săi de la diferite ambasade. Printre cele mai interesante rapoarte sunt cele ale scriitorului rus Ovidii Gorceakov. Acesta descria un agent (nume de cod Iastreb) care cultiva un ofiţer superior din ambasada germană, identificat doar ca „Von B.", tratându-l cu cele mai fine mese la restaurant şi făcându-i rost de însoţitoare, prin bunăvoinţa Direcţiei a II-a. Scopul acestei relaţii era eventuala sa recrutare. Dar, până atunci, scopul era să obţină cât mai multe informaţii legate de activitatea şi personalul ambasadei Germaniei. Von B. susţinea că fusese implicat în negocierile pentru pactul de neagresiune din 1939. Descria scena de la aeroportul de la Moscova, la 23 august, când ambasadorul von der Schulenburg şi membrii de frunte ai ambasadei Germaniei l-au întâmpinat pe ministrul de externe Ribbentrop şi delegaţia germană. Printre celelalte fragmente de informaţie oferite de Von B., se număra şi afirmaţia că serviciul de informaţii german ştia că, după 14 iunie 1941 – data la care a fost emis comunicatul TASS că nu va fi niciun război –, Beria i-a ordonat lui Lev Z. Mehlis, şeful Direcţiei Politice a Armatei Roşii, să răspândească vestea.[3]

---

[1] *Ibidem*, p. 178-179.

[2] *Ibidem*, p. 169-170.

[3] Ovidy Gorchakov, „Nakanune, ili Tragedia Kassandry: Povest v dokumentakh", *Gorizont*, no. 6, 1988, p. 33-37. Contribuţia lui Gorceakov este destul de confuză. Când generalul-locotenent (r) Aleksandr Aleksandrovici Zdanovici de la Serviciul Federal de Securitate (FSB) a revizuit recent articolele lui Gorceakov, i-a spus autorului acestei lucrări că Gorceakov nu a servit niciodată în serviciul de contrainformaţii sovietic şi nici nu i s-a acordat vreodată acces la arhivele FSB. Zdanovici nu ştie de unde i-au venit lui Gorceakov ideile pentru articolele sale sau cine îl ajuta să le scrie. Numele de cod nu apar în arhivele FSB şi Zdanovici crede că ar fi fost dificil pentru contrainformaţii să fi gestionat atâtea surse, având în vedere pierderile suferite în timpul epurărilor. În luna octombrie 2002, când autorul a discutat cu Zdanovici, acesta nu putuse să afle informaţii colaterale despre operaţiile desfăşurate de Direcţia a II-a înainte de război. Totuşi, istoria ultrasecretă a KGB din 1977 arăta

Este posibil ca un alt informator din ambasada Germaniei (nume de cod Ernst) să fi fost un membru de rang mai mic al administrației ambasadei sau un angajat sovietic. Informațiile aduse de Ernst, chiar dacă erau de-a dreptul prozaice, dovedeau clar că ambasada se pregătea pentru o eventualitate extremă. La 19 mai, a raportat despre o întâlnire între ambasadorul sovietic la Berlin, Vladimir G. Dekanozov (însoțit de interpretul său, V.P. Pavlov) şi ambasadorul von der Schulenburg, care era însoțit de apropiatul său, Gustav Hilger; Gebhardt von Walther, secretarul ambasadei, participa şi el. Von der Schulenburg a încercat să-l avertizeze pe Dekanozov despre intențiile lui Hitler de a începe un război cu URSS, dar Dekanozov a spus că nu este autorizat să asculte asemenea afirmații şi că în astfel de chestiuni poate fi implicat numai Molotov. Conform informațiilor de la Ernst, Dekanozov a raportat ulterior această conversație lui Beria, care a spus că Germania încerca să şantajeze URSS. La 2 şi 3 iunie, Ernst a transmis conversații avute cu ataşatul militar Hans Krebs, în care acesta lăuda respectarea de către partea rusă a pactului de neagresiune şi decizia Consiliului Militar sovietic de a nu ridica nivelul de alarmă al armatei. Desigur, aceasta pare o manevră a dezinformării germane. La 11 iunie, Ernst raporta că ambasada germană primise ordine de la Berlin ca personalul să fie gata de evacuare în şapte zile. Arderea documentelor începuse deja în subsol. Cât priveşte anunțul TASS din 14 iunie, Ernst susținea că Molotov îi dăduse lui von der Schulenburg o copie, înainte de a fi publicat. Acesta şi-a exprimat în fața mai multor persoane părerea că acest comunicat era un pas înțelept.[1]

Un alt agent (nume de cod Gladiator) se ocupa de ambasada Italiei. La 12 iunie, acesta raporta că toată lumea de acolo vorbea deschis despre o viitoare invazie germană. Ambasadorul Rosso era îngrijorat în legătură cu soția sa, care urma să revină la Moscova după călătoria ei în Extremul Orient (mai târziu, avea să decidă că nu are niciun rost să se mai întoarcă). La 20 iunie, Gladiator raporta că ambasadorul intenționa să plece în aceeaşi zi şi că ținuse deja un discurs de despărțire în fața angajaților sovietici.[2]

Ambasada americană pare să fi avut un număr mare de angajați sovietici care raportau serviciului de contrainformații. Unul dintre aceştia (nume de cod Karmen) vorbea limba engleză şi se pare că era interpreta personală şi asistenta soției ambasadorului. La 4 mai, Karmen raporta despre decizia ambasadorului de a „închiria o *dacea* spațioasă în apropiere de Moscova". A făcut acest lucru

că, în anii 1940-1941, direcția a fost într-adevăr foarte activă lucrând cu surse persoane. Pe de altă parte, există erori bizare în raportul lui Gorceakov, legate de unele din mesajele lui Vladimir Dekanozov. De exemplu, într-o radiogramă din 21 iunie către NKVD Moscova, Dekanozov se referă la Ismail Ahmedov ca „NKVD", când el îl ştia ca „GRU". Gorceakov însuşi îl numeşte pe şeful lui Ahmedov „B. Kobulov", dar Dekanozov ştia că rezidentul NKVD era Amaiak Kobulov. Totuşi, datele reflectând rapoarte de la diverşi agenți care lucrau în ambasadele din Moscova sunt tipice pentru genul acesta de informații, unele fiind susținute chiar de date de arhivă.

[1] Gorchakov, „Nakanune", p. 53-55, 56, 67.

[2] *Ibidem*, p. 57-58.

„deoarece este convins că germanii vor ataca Rusia în curând, în vara aceasta". Închirierea acestei *dacea* apărea şi într-un raport al Departamentului 4 (Italian) din 19 iunie. La 5 mai, soţia ambasadorului i-a spus lui Karmen să supravegheze ambalarea argintăriei, a feţelor de masă şi lenjeriei de pat scumpe, pentru a fi trimise spre America.[1]

La 6 iunie, Karmen raporta că toată lumea din ambasadă ştia că secretarul de stat Cordell Hull trimisese ambasadorului Steinhardt copii ale telegramelor de la miniştrii americani din Bucureşti şi Stockholm. La 8 iunie, Karmen a auzit-o pe jurnalista americană Alice Leone-Moats povestind despre o călătorie pe care o făcuse la *dacea* ambasadei Germaniei, când Gebhardt von Walther, secretarul ambasadei, i-a spus că germanii vor ataca Rusia la 17 iunie. Conform informaţiilor de la Karmen, la 19 iunie, Alice Leone-Moats a spus tuturor celor de la ambasada americană că von Walther şi-a corectat afirmaţia anterioară; acum susţinea că atacul va începe la 21 iunie, iar Leone-Moats era de părere că el s-ar fi aşteptat ca ea să îi avertieze pe americani. Uitându-se direct la Karmen, Leone-Moats a spus: „Ne-am săturat să îi tot avertizăm pe ruşi".[2]

La 20 iunie, într-o vineri, soţiile şi angajaţii de la ambasada americană îşi făceau de zor bagajele. Doamna Steinhardt a luat-o cu ea pe Karmen, într-o ultimă rundă la cumpărături. I-a spus acesteia că toate femeile vor părăsi Moscova a doua zi cu avionul, ea la Stockholm, restul, la Teheran. Bărbaţii din ambasadă vor merge la noua *dacea* de la Tarasovka, în timp ce jurnaliştii se vor muta de la hotelurile din oraş la locuinţe din împrejurimi. Toţi străinii cu care a venit în contact Karmen erau de părere că Germania va înfrânge URSS într-un răstimp de la şase săptămâni la trei luni. Karmen întreba de ce rapoartele anterioare nu au produs niciun răspuns şi solicita trimiterea lor la un nivel mai înalt.[3]

Printre ceilalţi agenţi care raportau despre ambasada amaericană se număra şi Vernîi, un şofer care se descurca destul de bine în limba engleză, care şi el a raportat despre planurile de închiriere a unei *dacea*. La 20 iunie, Vernîi l-a plimbat pe ambasador prin împrejurimile Moscovei, pentru recunoaşterea drumurilor care ar putea fi folosite în cazul în care oraşul ar fi evacuat. Jack, valetul ambasadorului, raporta că la 1 iunie îl ajutase pe ambasador să împacheteze trei valize. Obiectele importante au fost puse în prima valiză, în apropierea uşii; în cea de-a doua valiză s-au pus obiectele de o mai mică importanţă. Prima avea să fie luată dacă nu ar fi avut decât 15 minute pentru a pleca; a doua, dacă ar fi avut o jumătate de oră, şi aşa mai departe.[4]

O asemenea minuţiozitate era probabil tipică pentru rapoartele agenţilor Direcţiei a II-a care lucrau în diverse reprezentanţe diplomatice din Moscova, dar, analizate împreună, detaliile reprezintă gândurile şi acţiunile străinilor care

[1] *Ibidem*, p. 57.
[2] *Ibidem*, p. 58.
[3] *Ibidem*, p. 60.
[4] *Ibidem*, p. 58.

păreau a fi convinşi că războiul cu Germania va începe în curând. Dacă luăm în considerare şi înregistrările ambientale şi cele ale telefoanelor, informaţiile ar fi trebuit să-i convingă pe cei cărora le erau destinate – Stalin, Molotov şi Beria – că se punea la cale ceva cumplit de ameninţător.

Au existat şi alte indicii. La 14 iunie, autorităţile germane au emis un ordin către toate navele comerciale germane să nu intre în porturi sovietice. Acelea care se aflau deja în porturi sovietice trebuia să plece imediat. La 20 iunie, Direcţia Leningrad a Flotei Comerciale la Marea Baltică a raportat primirea unei radiograme, trimise fără utilizarea vreunui cod, de la cargobotul *Magnitogorsk*, în care acesta informa că este reţinut în portul Danzig [Gdańsk] pentru motive necunoscute. În mesajul de la Flota Comercială la Marea Baltică se spunea că „*Magnitogorsk* nu răspunde la apelurile noastre. Deşi nu am primit instrucţiuni de la Moscova, mâine, 22 iunie, vom transmite ordine către *Lunacearski*, să revină la Leningrad, şi către *Vtoraia Piatiletka*, să se îndrepte spre Riga." Ultima navă germană care avea să părăsească Leningradul, la 15 iunie, ducea la bord specialiştii germani care ajutau la finalizarea lucrărilor la crucişătorul *Luetzow*, achiziţionat anterior de către sovietici. Pare incredibil că nimeni din Flota sovietică de la Marea Baltică nu a interpretat corect aceste mesaje, care, întotdeauna de-a lungul istoriei, reprezentau un indiciu clar că se apropia începerea ostilităţilor.[1]

În afară de controlul activităţilor departamentelor operaţionale de la Moscova, Direcţia a II-a supraveghea şi, în anumite cazuri, conducea operaţii de contraspionaj în republicile uniunii. Din acest motiv, era ţinut la curent cu operaţiile serviciului de informaţii militare german (*Abwehr*) în zonele-cheie de frontieră. Ne putem întreba cum au interpretat oamenii lui Merkulov următorul raport şi ce au făcut cu el. La sfârşitul unei descrieri ale activităţilor armatei germane la frontieră, veneau aceste fraze de rău augur: „Serviciile de informaţii germane îşi trimit agenţii în URSS pentru şederi scurte – trei sau patru zile. Agenţii trimişi pentru perioade mai lungi de timp, de la zece la cincisprezece zile, au primit indicaţii ca, în cazul în care trupele germane trec frontiera înainte de revenirea lor în Germania, să se prezinte la orice unitate germană aflată pe teritoriul sovietic."[2] Acest tip de informaţii demonstrează necesitatea de a se extrage concluzii strategice din simple rapoarte de contrainformaţii. Dacă interogatoriile agenţilor *Abwehr* capturaţi ar fi urmat această direcţie, ar fi trebuit să fie evident că Wehrmachtul este pe punctul de a invada Uniunea Sovietică.

Luate ca întreg, informaţiile obţinute de la contrainformaţiile NKGB le confirmau pe cele ale serviciului de informaţii externe, şi totuşi nu există nimic care să sugereze că acestea au influenţat în vreun fel convingerea lui Stalin că Hitler nu va ataca URSS din cauză că încă pregăteşte invazia Marii Britanii. Dar ce se poate spune despre impactul acestor informaţii asupra ofiţerilor profesionişti care

[1] *Ibidem*, p. 61. Vezi şi V. A. Zolotarev and G. N. Sevostianov, eds., *Velikaia Otechestennaia Voina, 1941–1945* (Moscow, 1998), tom 1, p. 115.

[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 398.

le-au obținut şi care înțelegeau semnificația lor? Tăcerea lor se datora faptului că trăiau şi îşi desfăşurau activitatea într-o lume guvernată de frică unde nu puteai avea încredere nici măcar în colegii de breaslă. Cu cât materialul obținut din operațiile desfăşurate devenea mai amenințător, unii dintre ei – cei foarte apropiați de centru – au început să-şi exprime temerile deschis, dar niciodată, desigur, în fața Marelui Conducător.

CAPITOLUL 12

LUCRĂTORI LA CĂILE FERATE

Înaintea şi în timpul războiului, economia sovietică funcţiona, în mare parte, la fel cum o făcuse de la crearea ei de către Stalin în primul Plan Cincinal. Problemele legate de accelerarea transformării Uniunii Sovietice într-un stat industrial modern erau rezolvate prin măsuri punitive puse în practică de componentele economice ale Direcţiei Generale pentru Siguranţa Statului a NKVD. Accidentele industriale, de exemplu, erau clasificate de către informatori drept sabotaje şi erau pedepsite cu moartea sau încarcerarea. Astfel, nu este surprinzător că Departamentul 1 (Căi ferate) al Direcţiei Generale de Transporturi (GTU) a NKVD a fost însărcinat cu îmbunătăţirea performanţelor sistemului naţional de căi ferate. Mai puţin cunoscută este contribuţia pe care aceasta a avut-o în colectarea de informaţii despre acumularea de forţe germane în Polonia ocupată.

Încă din luna iulie 1939, GTU a început să se plângă de acte de sabotaj la liniile de cale ferată de pe teritoriul URSS. Făptaşii nu au fost descoperiţi niciodată. GTU a solicitat o îmbunătăţire a operaţiilor cu agenţi în punctele-cheie, cum ar fi atelierele de reparaţii pentru locomotive, podurile de cale ferată, depourile, turnurile de apă şi aşa mai departe.[1] Informatorii agenţi operau într-o manieră clasică NKVD, înaintând rapoarte pentru persoanele din echipajele de pe tren sau din gări pe care îi suspectau de atitudini antisovietice sau chiar de sabotaj. Când URSS a ocupat districtele vestice ale Ucrainei şi Bielorusiei în toamna anului 1939, liniile de cale ferată din zonă au fost organizate regional, în maniera sovietică. Informatorii agenţi erau importaţi din alte părţi ale URSS sau erau recrutaţi dintre membrii grupurilor locale de angajaţi la căile ferate. La fel ca şi în alte situaţii din zona contrainformaţiilor şi siguranţei, acţiunile lor conduceau şi la obţinerea de informaţii de primă mână despre zonele în care operau aceste grupuri – cu alte cuvinte, direct de la gura locomotivei. Într-un raport special din data de 12

[1] S. V. Stepashin, ed., *Organy Gosudarstvennoy Bezopasnosti SSSR v Velikoy Otechestvennoy Voine* (Moscow, 1995), tom 1, p. 55-56.

iulie 1940, GTU oferea o primă demonstrație a ceea ce ar putea descoperi agenții săi. Raportul conținea informații de la agenți din Hamburg, Lübeck, Stettin [Szczecin, Polonia], Memel [Klaipeda, Lituania], Tilsit [Sovetsk, Federația Rusă], Königsberg [Kaliningrad, Federația Rusă] şi Danzig, care estimau că numărul de locomotive destinate să transporte materiale de construcții, ciment şi fier pentru construcția de fortificații în zonele de la frontiera cu Uniunea Sovietică fuseseră crescute de curând. Raportul pomenea despre noi baze pentru hidroavioane la Swinemünde [Świnoujście, Polonia], precum şi de o activitate crescută în porturile din Stettin, oferind detalii despre clase noi de vase torpiloare. Acesta era semnat de Solomon R. Milştein, şeful GTU, şi înaintat lui Beria, comisarul poporului pentru afaceri interne, şi lui Bogdan Z. Kobulov, care, în calitate de şef al Direcției Generale Economice, era răspunzător de siguranța în industrie. În mod evident, raportul ar fi trebuit să fie trimis şi informațiilor militare (RU).[1]

Un raport al GTU din 28 iulie 1940 reflectă modul de a opera al rețelelor de agenți GTU. Unul dintre aceştia (nume de cod Zagorski), de la căile ferate Belostokaia, a mers cu trenul până la o gară germană de la frontieră. Aici, s-a conversat cu angajații căilor ferate germane care susțineau că, la cincisprezece kilometri de gară, se aflau concentrați în jur de 30 000 de soldați germani. Această informație a fost confirmată de un alt agent (nume de cod Şibanov). Conform unui raport de la începutul lunii august, agenții de la căile ferate Belostokaia au călătorit cu trenul chiar şi până la gările germane de la Malkino şi Sedlets, unde trupe germane erau deplasate rapid spre zona de frontieră sovietică. La 20 iulie, de exemplu, două trenuri au descărcat trupe germane motorizate. Fiecare tren avea ataşate vagoane-platformă care transportau echipamentul din dotarea acestora. Pentru a grăbi descărcarea trenurilor, gara Malkino dispunea de o placă turnantă pentru a putea întoarce mai rapid locomotivele. Trenurile de pe căile ferate sovietice nu aveau voie să folosească acest dispozitiv, ci trebuiau să întoarcă locomotivele manual. „În ultimele câteva zile, în gara Sedlets sunt descărcate unități germane de tancuri, după care sunt deplasate în direcția frontierei sovietice." Rapoartele erau semnate de căpitanul de siguranța statului M.L. Benenson, subşef al Departamentului 1 (Căi ferate), GTU, şi marcate cu sigiliul lui Milştein. Destinatarii erau aceiaşi, Beria şi Bogdan Kobulov. Din nou, nu există nicio dovadă că aceste informații au fost transmise şi Direcției Informații Militare.[2]

Rețelele de agenți GTU au adus şi alte detalii importante, la 16 august 1940. O comisie germană compusă din ofițeri şi condusă de un general a sosit cu un tren blindat în Terespol, Polonia, şi a inspectat zona. Un agent (nume de cod Bîkov) care opera acolo a văzut că ofițerii germani din gară aveau numărul 58 pe umăr. Soldații (infanterie, artilerie, unități de tancuri, cavalerie) au sosit în

[1] Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 1, p. 93-94. S. R. Milştein a sosit la Moscova de la organizația de partid din Tbilisi, împreună cu Beria. A fost împuşcat în 1953.

[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 135-136, 157. Calea ferată Belostokaia se afla în districtul Bialistok din Polonia, care se afla în partea sovietică a liniei de demarcație germano-sovietice. După 1945, districtul a revenit Poloniei.

număr mare şi au fost campaţi în corturi în apropiere de oraşul Ostrolenka. S-au primit informaţii că urmează să ajungă 18 divizii germane, care vor fi concentrate în zona din jurul Terespolului. Unităţi de artilerie antiaeriană au fost localizate în zonele Lublin şi Demblin, iar despre unităţile de tancuri s-a spus că au ocupat oraşele Lukov şi Sedlets. Pentru a economisi carburanţii – raportau agenţii –, un tanc tracta alte două, pornind de la capetele de cale ferată. Conform soldaţilor germani care au discutat cu un agent GTU, de pe Frontul de Vest au sosit multe trupe germane care sunt campate în cazarme poloneze renovate. De asemenea, agenţii au raportat că, la 2 august, echipe germane de genişti au aruncat în aer fortificaţiile austriece şi poloneze vechi, iar echipele de construcţii ridicau altele noi. Raportul se încheia cu detalii numeroase despre acţiunile germane de recrutare a naţionaliştilor ucraineni din zona Peremîşl şi despre propaganda germană pentru o Ucrainã independentă.

Un al doilea raport, tot din 16 august, de la agenţii de pe calea ferată Belostokaia evidenţia faptul că deplasarea trupelor germane spre est continuă. La 29 şi 30 iunie, două trenuri care transportau unităţi de artilerie au fost descărcate în gara Malkino. Trenurile aveau în compunere 74 de vagoane-platformă. La 31 iulie, au sosit alte 12 vagoane-platformă, cu tunuri de trei şi de şase inci şi cu lăzi de muniţie. Aproximativ 40 de trenuri fuseseră descărcate în gara Sedlets, iar trupele au ocupat poziţii pe frontiera sovietică, de-a lungul râului Bug. Un inginer de locomotivă german i-a spus unui agent GTU că mişcările locomotivelor şi vagoanelor germane erau legate de deplasarea trupelor spre graniţă. Soldaţii erau aduşi de pe frontul francez, sub pretextul permisiilor, dar acestea nu li se acordau. Ambele rapoarte erau semnate de căpitanul Benenson şi contrasemnate de Milştein.[1]

Începând cu acest moment, putem observa primele indicii că informaţiile militare primeau copii după aceste rapoarte de la agenţi din reţelele GTU. LA 17 septembrie 1940, căpitanul Benenson a trimis un memoriu colonelului Grigori P. Pugacev, care îi ţinea locul şefului Departamentului Informaţii, statul-major al RU. Memoriul transmitea un raport al GTU de la 16 august şi cerea evaluarea informaţiilor conţinute. Este adevărat că trecuse o lună întreagă, dar cel puţin se poate observa un prim indiciu de coordonare interagenţii.[2]

De la 23 august, agenţii de la calea ferată Lvov au început să raporteze că trupele germane din vecinătatea Peremîşl lucrau intens la construirea de fortificaţii de-a lungul întregii frontiere sovietice. Printre acestea se numărau tranşee şi şanţuri adânci în care se turna beton pentru a întări pereţii. Pe fund erau montate plăci de oţel pentru amplasarea de tunuri de câmp de calibru mare. De asemenea, agenţii raportau despre eforturile neîntrerupte ale germanilor de a înrola ucrai-

[1] *Ibidem*, p. 174-176. Deşi se spune că aceste rapoarte conţineau comentarii marginale şi o enumerare a destinatarilor, acestea nu au fost incluse în comentariul editorial despre rapoarte.

[2] „Novye Dokumenty iz Arkhivov SVR I FSB Rossy o Podgotvke Germanei Voiny SSSR, 1940–1941", *Novaia i Noveishaia Istoria*, no. 4, 1997, p. 94-104.

neni sub stindardul unei Ucraine independente. Raportul, semnat de căpitanul Benenson, a fost trimis lui Beria şi Kobulov, dar, în acest caz, în lista destinatarilor a fost inclus şi Vsevolod N. Merkulov, şeful GUGB/NKVD.

La sfârşitul lunii septembrie 1940, agenţii de la calea ferată Lvov raportau că, la 15 kilometri vest de gara Juravița [Żurawica], germanii construiau o serie de puncte de rezistență de-a lungul frontierei sovietice, constând în tranşee şi cuiburi de mitralieră. Această linie era camuflată. Lucrul se desfăşura numai noaptea, iar locuitorii din zonă puteau intra în zonă numai dacă aveau permise speciale. În acelaşi timp, germanii lucrau intens la amplasamente de beton în apropiere de Iaroslava [Jarosław] şi Rzhesheva [Rzeszów]. La staţia de cale ferată Iaroslava erau descărcate ciment, pietre şi fier pentru aceste structuri, alături de trupe, tancuri, mortiere şi muniţie. Pentru lucrul efectiv, erau mobilizaţi locuitorii bărbaţi din regiune trecuţi de 14 ani. Raportul, la fel ca multe altele, se încheia cu informaţii despre activitatea naţionaliştilor ucraineni sprijinită de germani. Nu există informaţii despre lista destinatarilor pentru acest raport.[1]

Indicii despre anvergura deplasărilor forţelor germane spre est soseau de la agenţii de la calea ferată Lvov, care raportau despre ajungerea în zonă a numeroase trupe, între 14 şi 22 august. În fiecare zi treceau prin Varşovia cu direcţia Est cel puţin 30 de trenuri cu soldaţi. Traficul de pasageri a fost suspendat în această perioadă, iar locuitorii aveau interdicţia de a ieşi din casă între orele 11 seara şi 6 dimineaţa. Restul raportului analiza amplasarea trupelor în diferite puncte de-a lungul graniţei şi eforturile germanilor de a incorpora ucraineni în unităţile germane.[2] Nu avem informaţii despre cui i-a fost diseminat acest raport.

Rapoartele reţelelor de agenţi de la calea ferată Lvov au dezvăluit o creştere a mişcărilor de trupe germane spre frontiera sovietică şi în luna septembrie. La sfârşitul lunii, la Peremîşl au început să sosească echipamente pentru poduri de pontoane. Printre soldaţii germani şi aliaţii lor, naţionalişti ucraineni, se vorbea mult despre un război cu URSS „care va începe curând". Apariţia echipamentului pentru poduri ar fi trebuit cu siguranţă să alerteze serviciile de informaţii sovietice, devenind din ce în ce mai clar că această acumulare de forţe nu era numai un exerciţiu pentru îmbunătăţirea sistemului defensiv al Germaniei la graniţa sovietică. Un indiciu pentru importanţa din ce în ce mai mare a capacităţilor de informare a reţelelor de agenţi GTU poate fi şi înlocuirea căpitanului Benenson ca şef al Departamentului 1 (Căi ferate) din GTU cu maiorul de siguranţa statului N.I. Sinegubov. În luna noiembrie, aceleaşi reţele de agenţi de la calea ferată Lvov raportau plecarea trupelor de infanterie şi sosirea unităţilor de artilerie şi mecanizate. Diseminarea se făcea în continuare către Beria, Merkulov şi Kobulov, dar fusese acum extinsă, incluzându-l şi pe Pavel Sudoplatov, adjunctul lui Fitin la Departamentul de Informaţii Externe din cadrul GUGB/NKVD.[3]

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, 268-269.

[2] „Novye Dokumenty", p. 97-98.

[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 324-326, 426-427.

Într-un raport special din data de 2 decembrie, GTU aducea detalii despre situația din Polonia ocupată de germani de la agenți de pe căile ferate Lvov, Belostokaia şi Litovsk. Cinci aerodromuri fuseseră construite în zone împădurite, în apropiere de Varşovia, conform unui model standard. Hangare nu existau. O pistă centrală, cu drumuri de acces betonate, pentru mutarea combustibilului şi pentru accesul la zonele de staționare a avioanelor ascunse sub coronament. Rezervoare de combustibil cu o capacitate de 50 000 de litri erau îngropate în pământ, la 30 de centimetri. Cât priveşte deplasările de trupe, raportul arăta că acumularea continuă. Numai în Varşovia, aproximativ 410 000 de evrei fuseseră închişi într-un ghetou, unde se înregistra o rată a mortalității foarte ridicată, datorată rației de numai 125 g de pâine pentru fiecare persoană, pe zi. Polonezii care trăiau în zona noii granițe sovietice erau strămutați în centrul Poloniei, iar în locul lor erau aduşi *Volksdeutsche*, care, la acel moment, deja primiseră cetățenie germană. Rechiziționarea recoltelor de către germani provocase foamete în rândul populației poloneze. Ucrainenii, bieloruşii şi ruşii ocupau poziții privilegiate şi se amestecau liber cu germanii. Raportul, semnat de Sinegubov şi transmis mai departe de Milştein, avea o notă marginală de la Beria pentru Fitin şi una de la Fitin pentru Juravliev, seful Secției Germane: „Utilizați într-un raport la Comitetul Central". Diseminarea rămăsese să se facă la Beria, Merkulov şi Kobulov, dar ordinul pentru Fitin de a utiliza informațiile pentru a pregăti un raport pentru Comitetul Central sugerează că şi informațiile militare vor vedea o copie. La acest moment, grupul lui Fitin era însărcinat cu revizuirea rapoartelor GTU şi cu diseminarea lor standard, inclusiv serviciului de informații militare.[1]

În luna ianuarie 1941, GTU/NKVD raporta conducerii despre nivelul de pregătire a sistemului de căi ferate sovietic pentru mobilizare. Numeroasele detalii din raport se bazează, fără îndoială, pe informațiile primite de la numeroşii informatori agenți care fuseseră păstrați pe căile ferate regionale. Începea cu afirmația că sistemul avea un număr de „anomalii grave". Continua susținând că Comisariatul Poporului pentru Rute de Transport (NKPS) nu avea niciun plan de mobilizare. Încă nu exista un acord între Comisariatul pentru Apărare (NKO) şi NKPS în legătură cu planurile de transport militar pe timp de război. NKPS cerea NKO informații despre anvergura nevoilor de transport militar, în timp ce NKO dorea să ştie capacitatea sistemelor de căi ferate în diferitele teatre de operații. În 1940, NKO a transmis NKPS o descriere în linii mari a nevoilor de transport pentru sectoarele fiecărei căi ferate, pe baza căreia NKPS a pregătit un plan de mobilizare aproximativ, care s-a dovedit complet nerealist. Încă nu exista un plan centralizat pentru nevoile de transport ale economiei pentru prima lună de război. Comisariatele nu transmiseseră încă NKPS nevoile lor de transport, iar Direcțial Mobilizare Militară din NKPS nu insistase mai mult. Urma o enumerare detaliată a problemelor de pe fiecare rută de cale ferată din districtele vestice, precum şi problemele de ordin special. De exemplu, tancurile grele necesitau va-

[1] *Ibidem*, p. 462-465.

goane-platformă cu o capacitate de 60 de tone, dar până în 1940 nu se construise niciunul. Numărul de locomotive din districtele vestice era sub 75% din numărul cerut de plan, iar multe alte elemente necesare reabilitării serviciului şi reconstruirii de depozite şi alte instalaţii în timp de război erau, de asemenea, insuficiente. În sfârşit, pregătirile de mobilizare nici măcar nu fuseseră începute în regiunea baltică. Raportul cuprindea numele mai multor oficiali din cadrul NKPS ale căror performanţe în mobilizare erau considerate insuficiente. Era semnat de Beria şi de şeful GTU, Milştein.[1]

Un raport special al GTU din 10 februarie 1941 remarca faptul că regruparea trupelor germane de-a lungul graniţei sovietice continua. Se spunea că trenurile cu trupe care părăseau Polonia ocupată pe ruta Boemia-Moravia şi Austria sunt pe drum spre Bulgaria, unde vor fi folosite în operaţii împotriva Greciei. Despre alte trupe, care părăseau graniţa lituaniană, se zvonea că pleacă pe „frontul anglo-german". Este dificil să ştim dacă zvonurile despre aceste destinaţii erau corecte sau doar făceau parte din strategia menită să ameţească şi să înşele informaţiile sovieticilor. În acelaşi timp, raportul continua descriind deplasarea trupelor germane în zone din apropierea graniţei sovietice.

Poate mai semnificativă a fost identificarea unui corp de voluntari ucraineni în apropiere de Lublin, din care două regimente deja efectuaseră manevre. Un alt corp de voluntari ucraineni era în curs de formare la Varşovia. Cât priveşte construirea de instalaţii militare, raportul remarca efectuarea de expertize continue pentru triangularea terenului înainte de a stabili poziţiile de tragere ale artileriei. Munca la noile aerodromuri descrise în rapoartele anterioare continua, la fel ca şi activitatea la fortificaţiile din beton, care, în anumite zone, se desfăşura noaptea, la lumina proiectoarelor. Această activitate era susţinută de trenuri speciale de construcţii, care constau în 27 de vagoane-platformă, 18 vagoane de marfă şi 10 vagoane de pasageri. Vagoanele-platformă transportau material de construcţii, iar vagoanele de pasageri, trupe de genişti. În anumite sectoare, căile ferate au fost complet militarizate. Raportul se încheia cu menţiunea că toţi angajaţii civili au fost înlocuiţi cu personal militar german.

Capacitatea anumitor linii era extinsă, fiind construite altele noi. Rapoartele din 14 şi 27 februarie par a fi ultimele emise de GTU. În acestea se susţinea că germanii încă îşi sporeau efectivele de-a lungul graniţei şi enumerau aceste creşteri pe zone. Mai multe trenuri sosiseră trăgând vagoane-cisternă franceze şi belgiene conţinând motorină, care era apoi transferată în rezervoare ascunse în pădurile din apropiere. Punctele de tragere a artileriei de-a lungul graniţei cu RSS Lituaniană erau camuflate şi înconjurate cu sârmă ghimpată. De asemenea, se raporta utilizarea şinelor de cale ferată întărite cu beton pentru a proteja adăposturile împotriva bombardamentului. Mai multe sectoare de cale ferată din Polonia ocupată şi în apropiere de graniţa sovietică erau militarizate, civilii fiind înlocuiţi cu trupe germane. Se instalau perdele de camuflaj şi se desfăşurau exerciţii de

[1] *Ibidem*, p. 545-558.

mascare. Cât despre condițiile din Guvernământul General al Poloniei, anumite alimente începeau să lipsească. Zahărul, ceaiul şi cafeaua nu se mai găseau. Ca şi în rapoartele anterioare, o atenție deosebită era acordată activităților naționaliştilor ucraineni. În toate şcolile ucrainene se preda geografia noii „Ucraine independente" şi circulau zvonuri că şase sute de naționalişti ucraineni de vârf fuseseră trimişi la Berlin pentru a fi instruiți ca viitori lideri.[1]

Întrucât ştim că, la un moment dat, Fitin a primit ordin să pregătească un raport pentru Comitetul Central VKP(b) utilizând materialul de la sursele GTU, este posibil ca informatorii agenți ai GTU să fi continuat să adune informații sub controlul NKGB local, rapoartele lor fiind publicate de Direcția 1 a lui Fitin. Un raport nesemnat, din data de 31 martie 1941, de la NKGB la Comisariatul pentru Apărare, legat de mişcările trupelor germane spre granița sovietică, este asemănător rapoartelor anterioare ale GTU. În raport se afirmă doar că informațiile provin de la „agenții pe care îi avem la dispoziție". Sunt mai mult de 21 de paragrafe numerotate, dintre care unele menționează şi marcajele numerice pentru unitățile germane, iar majoritatea conțin referiri la deplasarea trenurilor cu trupe la diferite gări.[2]

O dovadă că agenții GTU au fost preluați de componentele NKGB locale se găseşte într-un raport din 12 iunie 1941 al Direcției Districtului Lvov a NKGB; toate elementele acestui raport au fost aduse de agenți angajați la căile ferate sau implicați într-un fel sau altul în activitățile pe calea ferată. Ca o prevestire amenințătoare, ultima frază spunea: „Începând cu 10 iunie 1941, în Peremîşl şi Juravița [Żurawica], toți angajații de la căile ferate locale vor fi dați afară; transportul va fi operat în întregime de unități militare [germane]."[3]

[1] *Ibidem*, p. 656-658, 681-683. Se pare că, în momentul în care NKVD a fost spart în două comisariate, în februarie 1941 – noul NKGB şi rămăşițele NKVD – Direcția Generală de Transporturi a fost desființată. Şeful structurii, Milştein, a devenit şef al Departamentului 3 (Politic Secret) al NKGB. Deşi ambele rapoarte conțin comentariul *„imeiutsia pometî"* (include note), nu s-a păstrat niciuna. Dacă ar fi fost incluse, am fi putut afla mai multe despre ce s-a întâmplat cu aceste surse de informații când au avut loc schimbările de organizare.

[2] *Ibidem*, p. 809-810, din arhivele centrale ale SVR RF, d. 21616, t. 2, 36-41.

[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 352-255.

CAPITOLUL 13

TRUPELE DE GRĂNICERI ŞTIAU

În sistemul de securitate sovietic, exista un element ideal amplasat pentru a putea observa şi raporta despre acumularea de forţe germane peste graniţă. Acesta era Direcţia Generală a Trupelor de Grăniceri (GUPV), ale cărei forţe acopereau fiecare kilometru al graniţei vestice a URSS, de la Marea Barents la Marea Neagră. Deşi trupele de grăniceri consideră 28 mai 1918 ca momentul oficial al apariţiei lor, de-abia în 1939 a fost înfiinţată o direcţie separată. În anii 1920 şi 1930, trupele de grăniceri au fost incluse administrativ alături de trupele responsabile exclusiv cu securitatea internă. Istoria lor oficială reţine că, în aceşti ani, principala lor preocupare a fost să protejeze regimul sovietic împotriva „spionilor, sabotorilor şi teroriştilor", fie că erau trimişi de organizaţiile de emigranţi antisovietice sau de serviciile de informaţii externe. Această responsabilitate s-a extins la interceptarea traficanţilor sau a oricăror altor persoane care încercau să intre în URSS ilegal. Aceasta este versiunea livrată în prezentările de la Muzeul Trupelor de Grăniceri din Moscova, dar cu greu se poate considera că reflectă corect activităţile trupelor de grăniceri. Şi nici nu explică reţeaua extinsă de zone de frontieră presărate cu obstacole fizice, în interiorul frontierei de stat sovietice, patrulată de trupele de grăniceri. Realitatea este că GUPV era la fel de preocupată să împiedice cetăţenii sovietici să plece din ţară pe cât încerca să oprească agenţii inamici să se infiltreze în URSS.[1]

Trupele de grăniceri nu au scăpat de epurările din anii 1937-1938. Odată cu deplasarea spre vest a graniţei sovietice în 1939, acestea au fost reorganizate şi extinse. Forţa lor a crescut cu 50% în anii 1939-1940; armamentul s-a îmbunătăţit şi a sporit numeric. Totuşi, trecerea la această nouă graniţă de vest a avut ca efect întreruperea misiunilor d ezi cu zi. Printre altele, era nevoie de crearea de noi

[1] Amy W. Knight, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union* (Boston, 1990), p. 227-232. Vezi şi Peter Deryabin and T. H. Bagley, *The KGB: Masters of the Soviet Union* (New York, 1990), p. 303-312. Poate fi o reflectare a trendului de azi din Rusia faptul că trupele de grăniceri au trecut din nou în subordinea Serviciului de Securitate (FSB).

rețele de agenți pentru acoperirea zonelor corespunzătoare fiecăruia dintre nou-înființatele districte ale trupelor de grăniceri, la granița cu finlandezii, pe coastă, la nou-achiziționatele Țări Baltice, în noile districte din vestul Bielorusiei și din RSS Ucraineană, precum și de-a lungul fruntierei cu România a RSS Moldovene. Numărul de arestări ale agenților *Abwehr*-ului a crescut, de la 28, în primul trimestru al anului 1940, la 153, în aceeași perioadă a anului 1941. Creșteri asemănătoare s-au înregistrat pentru mișcările transfrontaliere ale unor grupuri ca Organizația Naționaliștilor Ucraineni. În perioada de dinainte de iunie 1941, pe măsură ce unități noi ale Armatei Roșii erau dislocate în zonele de graniță din vest, trebuiau înființate noi instalații de comunicații și de legătură între unitățile militare și trupele de grăniceri. Aceste chestiuni erau descrise în directiva Politburo din 22 iunie 1939.[1]

Până la sfârșitul anului 1940, în zona dintre Marea Barents și Marea Neagră existau opt districte pentru trupe de grăniceri (*okruga*). Aceste districte erau localizate în districtele militare din vest: Leningrad, Special Baltic, Special Vestic, Special Kiev și Odessa. Forța totală a trupelor de grăniceri din aceste districte era de aproximativ 100 000 de soldați. Aproape jumătate din aceste trupe erau dislocate în districtele ucrainean și bielorus. În cadrul celor opt districte pentru trupele de grăniceri, existau 49 de detașamente. Fiecare detașament (*otriad*) dispunea de 1 400-2 000 de soldați. Organizarea și armamentul acestora urmăreau un model standard: un comandant adjunct pentru informații, un departament de informații și de la patru la cinci comandamente de graniță (*komendaturî*), fiecare cu câte patru sau cinci avanposturi (*zastavi*). Districtul dispunea, de asemenea, și de un grup de rezervă sau de manevră, compus din 250 de oameni care puteau fi trimiși la nevoie să intervină în zonele critice. În legătură cu acest aspect, cele mai mari dificultăți și cel mai mare impact asupra siguranței infrastructurii Armatei Roșii l-au avut infiltrările de masă ale echipelor de informații și de sabotaj din perioada 1940-1941. În districtele trupelor de grăniceri bielorus și ucrainean, distanța între avanposturi era de la opt la zece kilometri și chiar mai mult, în alte zone. Trupele de grăniceri nu dispuneau de tancuri sau artilerie. În 1941, armamentul ușor avea să fie împrospătat, incluzându-se mai multe mitraliere grele, mortiere și arme antitanc.[2]

În martie 1939, unitățile de grăniceri au primit ordine să înființeze posturi suplimentare de informații, pentru a spori calitatea informațiilor despre activitatea transfrontalieră. La 25 octombrie 1940, s-a emis ordinul de înființare a altor noi posturi de informații în cei zece kilometri liberi, la granița dintre URSS și Polonia ocupată de germani. Urmau să constea din trei ofițeri și urmau să fie amplasate în centre cu populație numeroasă; activitatea de bază urma să fie munca de ope-

[1] S.V. Stepashin, ed., *Organy Gosudarstvennoy Bezopastnosti SSSR v Velikoy Otechestvennoy Voine* (Moscow, 1995), tom 1, p. 52-54.

[2] Georgy Sechkin, *Granitsa i Voina: Pogranichnye Voiska v Velikoy Otechestvennoy Voine Sovietskogo Naroda, 1941–1945* (Moscow, 1993), p. 75, 79.

rații zilnică, având ca scop identificarea celor care traversau ilegal frontiera şi a complicilor lor.[1]

Între vara anului 1940 şi luna iunie 1941, informațiile despre forțele armate ale Germaniei şi ale aliaților săi concentrate la granița cu URSS reprezentau un motiv important de îngrijorare pentru trupele de grăniceri. Era esențial să se colecteze informații despre „structura forțelor" germane şi despre pregătirile pentru operații ofensive. De asemenea, era imperativ să se culeagă informații despre planurile *Abwehr*-ului de a infiltra zonele de graniță sovietice cu agenți sau echipe de agenți, pentru ca apoi să fie interceptați şi reținuți.

Trupele de grăniceri se bazau pe observațiile efectuate de patrule mobile şi de posturi de observare fixe sau posturi de ascultare şi observare camuflate (posturile de ascultare erau eficiente în special pe timpul nopții). Prin intermediul operațiilor obişnuite de patrulare, trupele din avanposturi s-au familiarizat cu terenul şi cu activitățile factorului uman din zonele de peste graniță. Informații suplimentare proveneau din interogarea dezertorilor şi a refugiaților din zonele de ocupație germană şi ale spionilor sau sabotorilor, dintre care mulți erau recrutați de *Abwehr* din rândul populației locale. Trupele de grăniceri au obținut date exacte despre misiunile acestora, care, adesea, reflectau planurile de operații ale germanilor; interogatoriile furnizau date suplimentare despre situația din Polonia ocupată şi Prusia Orientală, precum şi despre activitățile de ordin militar ale germanilor. Deşi se ştie că de-abia la 31 iulie 1940 Hitler şi-a informat generalii despre decizia de a ataca Rusia, la 15 iulie, acelaşi an, Stalin, Molotov, Voroşilov şi Timoşenko au primit un raport senzațional semnat de Beria.[2] Acesta avea la bază un raport special de la Ivan I. Maslennikov, adjunctul pentru trupe al comisarului poporului pentru afaceri interne. Conform districtului trupelor de grăniceri bielorus, între 1 iulie şi 7 iulie, în Varşovia şi în zonele învecinate, pe o rază de 60 de kilometri de oraş, sosiseră şapte divizii germane. În cele mai multe cazuri, raportul prezenta şi indicativul regimentelor. Aceste deplasări de trupe au întrerupt serviciul pentru pasageri între Varşovia şi Lublin. Infanteria, artileria şi tancurile se deplasau în formație de marş, de la Lublin spre granița sovietică. Răspunderea pentru apărarea părții germane a frontierei fusese preluată, de la poliția de frontieră germană, de unități de câmp din armata germană. În plus, trupele de grăniceri din RSS Ucrainenă înregistraseră sosirea de unități germane de infanterie şi tancuri în zonele de graniță din direcția Peremîşl. Detaşamente ale trupelor de grăniceri raportau că, vizavi de ele, „trupele germane construiesc poziții defensive, amplasând mine şi lucrând la şosele".[3]

Nu a existat nicio reacție la acest raport din partea conducerii de vârf, probabil din cauză că, la 9 iulie, acționând la ordinele comisarului pentru apărare Timoşenko, adjunctul şefului Statului Major General, I.V. Smorodinov, avusese

[1] TsA FSB RF, f. 540, op. 3, d. 3, p. 25-28.

[2] Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 1, p. 137-138.

[3] *Ibidem*, p. 119-129.

o întrevedere cu Ernst Köstring, ataşatul militar german. Köstring a explicat că acele trupe germane erau doar aduse pentru a le înlocui pe cele existente, acum că în vest nu mai era nevoie de trupe atât de numeroase.[1] O explicaţie neadevărată, desigur, dar care a fost acceptată de Stalin şi de locotenenţii săi. Un alt factor care este posibil să fi avut un efect anestezic a fost semnarea, la 10 iunie 1940, a convenţiei sovieto-germane prin care se crea „Insituţia Reprezentanţilor pentru Probleme de Graniţă", care urma să rezolve conflictele. Reprezentanţii sovietici erau, de obicei, ofiţeri din trupele de frontieră, din detaşamentul cel mai apropiat de locul unde se produsese incidentul în cauză. Între 1 ianuarie 1940 şi 10 iunie 1940, au existat 22 de incidente; între 10 iunie 1940 şi 1 ianuarie 1941, numărul acestora a crescut la 187, dintre care majoritatea au fost rezolvate în favoarea sovieticilor. Părea că, în timp ce îşi comasează forţele de-a lungul frontierei, germanii sunt gata să răspundă dorinţelor celeilalte părţi. La 13 februarie 1941, adjunctul şefului trupelor de grăniceri din NKVD ucrainean, Ivan A. Petrov, raporta că „germanii au dat un adevărat spectacol de politeţe ostentativă, dar, în realitate, au rămas mai degrabă încăpăţânaţi, pe o linie bine gândită, în rezolvarea acestor incidente. Au preferat să le ridice importanţa la nivel diplomatic decât să reacţioneze negativ".[2]

Un punct de cotitură pare să fi fost atins la sfârşitul lunii iulie 1940, când ofiţerul comandant al Detaşamentului 19 Trupe de Grăniceri din Vladimir-Volînski [Volodimir-Volinski, Ucraina] a primit o scrisoare de la partea germană în care era anunţată sosirea guvernatorului Poloniei ocupate, Hans Frank, pentru a inspecta graniţa în apropierea oraşului Grubeşev [Hrubieszów, Polonia]. „Frank şi suita sa de aproximativ 30 de indivizi au sosit într-un convoi de 14 automobile, s-au plimbat încolo şi încoace de-al lungul frontierei şi au observat cu binoclul partea sovietică a graniţei", raporta şeful de stat-major al Detaşamentului 19, care era, de altfel, şi „reprezentant de graniţă". După vizita lui Frank, acumularea de forţe germane şi de proiecte de construcţii militare în Polonia estică a părut să sporească. Autorităţile germane au explicat că trupele „de pe frontul francez au fost mutate în această «zonă liniştită» pentru refacere şi reorganizare". În timpul lunilor iulie şi august, „la Varşovia a fost înfiinţat un comandament de armată, în suburbii, unul de corp de armată, precum şi opt comandamente de divizie".[3] Fără îndoială ca rezultat al acestei activităţi, la 21 decembrie 1940, Beria a cerut păstrarea în serviciu a 7 000 de militari din trupele de grăniceri, al căror stagiu ar fi expirat la 1 ianuarie 1941.[4]

Un raport al trupelor de grăniceri ucrainene, din data de 16 ianuarie 1941, descria vizita din 9 decembrie 1940 a „comandantului armatei germane, feldmareşalul Walther von Brauchitsch, la trupele staţionate în zona Sanok. Sanok

[1] A.I. Chugunov, *Granitsa Nakanune Voiny, 1941–45* (Moscow, 1985), p. 115.

[2] Sechkin, *Granitsa I Voina, p.* 54-55.

[3] Chugunov, *Granitsa Nakanune Voiny*, 130-131. Vezi şi P. I. Zyrianov, ed., *Pogranichnye Voiska SSSR, 1939–1941: Sbornik Dokymentov i Materialov* (Moscow, 1970), p. 321.

[4] Stepashin, *Organy*, tom 1, p. 299.

este un oraş în sud-estul Poloniei, pe râul San, la aproximativ 25 de kilometri de graniţă. Trupele au fost aliniate în formaţie să-l întâmpine." Restul raportului descria sosirile altor trenuri cu trupe şi construirea de instalaţii antiaeriene, şine de căi ferate cu ecartament îngust şi clădiri care vor fi utilizate ca gări, dotate cu platforme.[1]

Un raport din 24 ianuarie 1941 de la generalul-locotenent Ivan A. Bogdanov, comandantul trupelor de grăniceri ale NKVD ucrainean, însuma trupele germane din zona Varşovia după cum urmează: „Un comandament de armată în districtele de-a lungul graniţei, comandamente pentru opt divizii de infanterie, o divizie de cavalerie (în zona Ternopol [Ternopil, Ucraina]), 28 de regimente de infanterie, şapte regimente de artilerie, trei regimente de cavalerie, un regiment de tancuri şi două şcoli de pilotaj." Bogdanov acorda o atenţie sporită creării noului acord pentru rezolvarea problemelor de graniţă.[2]

În timp ce culegeau tot mai multe informaţii despre forţele germane din faţa lor, trupele de grăniceri continuau să captureze agenţi trimişi de bazele de operaţii ale *Abwehr*-ului de la Königsberg, Varşovia şi Cracovia. În urma interogatoriilor la care erau supuşi, era relativ simplu să se afle care erau misiunile lor. Mai important, se puteau identifica misiunile de rutină, de colectare a informaţiilor pe timp de pace despre apărarea sovietică, şi cele care erau evident menite să deschidă drumul unor operaţii ofensive pe teritoriul Uniunii Sovietice. Un exemplu grăitor pentru aceastea din urmă îl reprezintă memoriul din 18 ianuarie 1941 al generalului-locotenent Maslennikov către comisarul pentru siguranţa statului Merkulov. Memoriul începea cu fraza: „Recent, s-au identificat mai multe incidente în care organele de informaţii germane din Guvernământul General au dat ordin agenţilor trimişi în URSS să aducă în Germania mostre de petrol, de combustibil pentru vehicule şi avioane şi de uleiuri de motor, continuând cu descrierea a patru evenimente din decembrie 1940 şi ianuarie 1941. Două dintre acestea avuseseră loc în zona Detaşamentului 91 Trupe de Grăniceri, în Rava-Ruska, RSS Ucraineană, şi două, în zona Detaşamentului 17, în Brest-Litovsk, RSS Bielorusă. Agenţii capturaţi de Detaşamentul 91 declaraseră că li se ceruse „să obţină mostre de carburanţi şi uleiuri de motor care se folosesc în industria sovietică şi în infrastructura de transport". Agenţilor care fuseseră arestaţi la 22 decembrie li se spusese că „mostrele pe care le obţin trebuie să fie suficient de consistente pentru a putea fi analizate". Maslennikov comenta că „trei dintre aceşti agenţi erau deja în Moscova, unde fuseseră transferaţi din ordinul lui Bogdan Z. Kobulov, comisar adjunct pentru siguranţa statului, din cauza sumelor mari de bani, în monedă sovietică, pe care le aveau asupra lor". Memoriul se încheia astfel: „Motivând că nu cunosc informaţia, persoanele arestate nu au putut explica motivul pentru care serviciile de informaţii germane sunt interesate de produsele noastre petroliere şi de ce aveau nevoie de ele." Merkulov a răspuns cu următoarele instrucţiuni pe

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 541-542.

[2] Stepashin, *Organy*, tom 1, p. 19-21.

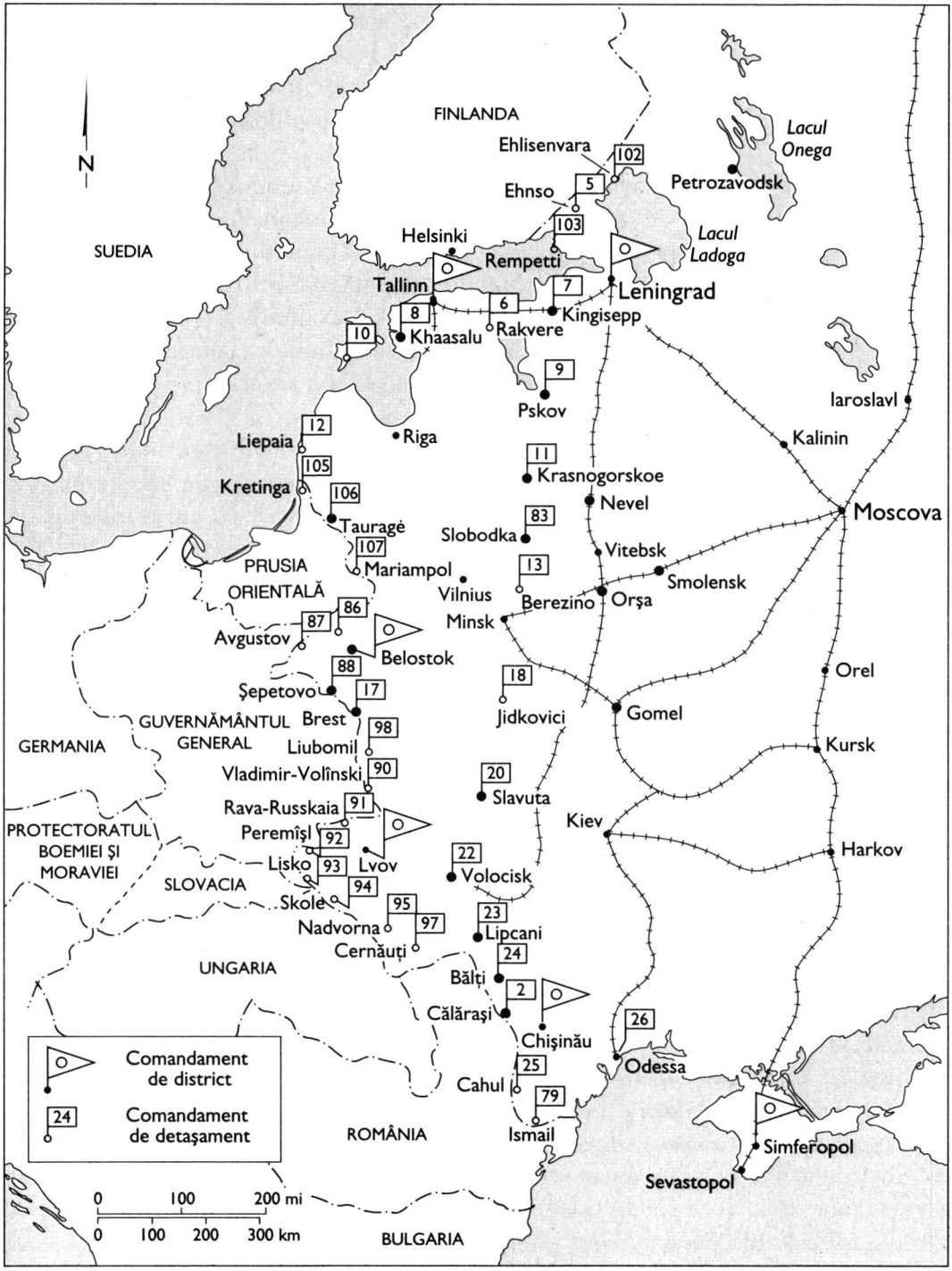

Localizarea trupelor de grăniceri. Oraşele în care se aflau cartierele generale ale Districtelor trupelor de grăniceri Leningrad, Baltic, Bielorus, Ucrainean, Moldovean şi Marea Neagră. Detaşamentele subordonate sunt prezentate cu numere de-a lungul frontierei.

margine: „Trebuie să clarificăm motivul acestor sarcini".[1] Să clarificăm? Trebuie să fi fost evident, atât pentru Maslennikov cât şi pentru Merkulov, că aceste mostre le permiteau germanilor să stabilească dacă combustibilii disponibili în Rusia pot fi utilizaţi pentru vehiculele lor şi, dacă nu, ce modificări şi ce aditivi ar fi fost necesare. Utilizarea agenţilor pentru a obţine aceste informaţii sugera destul de evident faptul că germanii aveau de gând să acţioneze în teritoriul sovietic în viitorul apropiat. Totuşi, în atmosfera de la Moscova, nimeni nu dorea să afirme aşa ceva în scris, nici măcar ca o posibilitate. Toţi erau suficient de conştienţi că Stalin era convins că germanii nu vor ataca Uniunea Sovietică în 1941. Cu toate acestea, ştim din relatările germane despre operaţiile desfăşurate în primele câteva zile ale invaziei că unităţile motorizate germane apreciau depozitele de combustibili pe care le capturau. Divizia 1 *Panzer*, având combustibilul pe terminate în urma înaintării rapide în teritoriul Ţărilor Baltice, a fost de-a dreptul încântată când a descoperit intact un depozit uriaş de benzină.[2] Maslennikov a continuat să trimită mai departe rapoartele trupelor de grăniceri despre mişcările trupelor germane. Poate pentru a evidenţia subtil ameninţarea, acum adăuga în paranteze distanţa de la graniţă a fiecărei localităţi care apărea în rapoarte. La 23 februarie 1941, raporta despre „plecarea a două divizii motorizate de la Cracovia (145 de kilometri de la graniţă) spre Carpaţi. La 4 februarie, 60 de tunuri grele tractate de tractoare şi şase staţii radio de câmp au ajuns la Chełm (28 de kilometri de la graniţă). În Lublin (45 de kilometri de la graniţă), au ajuns trei trenuri, fiecare având 30 de vagoane-platformă încărcate cu vehicule blindate şi camioane grele. În zona din faţa Detaşamentului 17 Trupe de Grăniceri de la Brest-Litovsk, autorităţile germane au preluat clădirile şcolilor pentru a caza trupe." Raportul a fost diseminat lui Beria, Merkulov şi Golikov, noul şef al informaţiilor militare.[3] Până în luna martie, rapoartele venite atât de la unităţile de frontieră cât şi de la sursele-agenţi ale NKGB au început să fie transmise de către NKGB-urile respectivelor republici ale uniunii. Un raport din 27 martie 1941 de la NKGB al RSS Bielorusă informa despre deplasarea trupelor, utilizarea şcolilor pentru cazarea militarilor, mobilizarea rezerviştilor din Prusia Orientală, alocarea de recruţi la anumite regimente de infanterie, detalii despre zonele de concentrare ale unităţilor germane (multe având şi denumirea unităţilor şi numerele străzilor) şi despre construcţiile militare, inclusiv refacerea infrastructurii de transport – drumuri, aerodromuri – şiconstruirea de noi depozite pentru combustibili. Ultima secţiune a raportului aducea în discuţie zvonurile care circulau în zonele de graniţă ale RSS Bielorusă, dintre care majoritatea prevedeau un atac al germanilor asupra URSS. Raportul era semnat de comisarul poporului pentru siguranţa statului, L.F. Ţanava. Merkulov, destinatarul, a scris pe margine aceste instrucţiuni:

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 548-549.

[2] David M. Glantz, ed., *The Initial Period of War on the Eastern Front, 22 June–August 1941* (London, 1993), p. 149.

[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 677-678.

„Către tovarăşul Fitin: 1. Pregătiţi un raport în rezumat al informaţiilor militare pentru Comisariatul pentru Apărare; 2. Informaţi Comitetul Central şi Sovietul Comisarilor Poporului că numărul trupelor de la graniţă a crescut şi că Apărarea a fost informată. Data: 28.03." Sudoplatov nota: „Trimis la Timoşenko, cu nr. 809/m din 31.03.41." Întârzierea în transmiterea raportului demonstrează că, la nivel de vârf al organizaţiilor implicate, problema nu era considerată ca fiind presantă.[1]

În luna aprilie s-a înregistrat o creştere a volumului de informaţii. Şeful trupelor de grăniceri din RSS Ucraineană a semnat şase rapoarte individuale. Generalul-locotenent Maslennikov i-a trimis lui Beria cinci. De asemenea, ca o dovadă a temerilor şi tensiunilor în creştere, în rapoartele speciale ale comisariatelor NKGB naţionale şi ale republicilor unionale erau incluse şi rapoartele de la trupele de grăniceri şi de la ofiţerii NKGB aflaţi în subordine. La 9 aprilie, Pavel I. Meşik, şeful NKGB al RSS Ucraineană, a semnat un raport special despre mişcările trupelor germane la frontieră, care începea astfel: „Conform informaţiilor noastre din diferite surse, de la începutul anului 1941 şi, în mod special, de curând, conducerea germană desfăşoară deplasări de trupe la scară mare din Germania în teritoriul Guvernământului General şi apoi la graniţa URSS."[2] La 10 aprilie, Direcţia Informaţii Externe a NKGB URSS a trimis un raport rezumat la RU „pe tema concentrării de trupe germane". Conform direcţiei, „informaţiile de la surse-agent şi declaraţiile celor care au trecut frontiera au stabilit că armata germană continuă concentrarea la graniţa cu Uniunea Sovietică. În acelaşi timp, se poate observa o intensificare a ritmului de construcţie a poziţiilor defensive, a aerodromurilor, a derivaţiilor strategice de cale ferată, a autostrăzilor şi drumurilor de pământ". Această afirmaţie, într-o cheie joasă, poate fi interpretată în multe moduri.[3]

Un raport cumva mai spectaculos şi mai revelator a ajuns la Fitin la 12 aprilie, de la NKGB al RSS Ucraineană. În cea mai mare parte, avea la bază informaţiile obţinute de la un fost ofiţer inferior din armata poloneză, care servise şi peste hotare, ca viceconsul. Conform declaraţiilor acestuia, „transferul de numeroase unităţi germane, deplasarea muniţiilor şi finalizarea construcţiilor la aerodromurile de la graniţa sovietică au început în ianuarie 1941 şi s-au intensificat în luna aprilie. La începutul lunii februarie 1941, aşa-numita „Armată de Sud" din Franţa, care fusese dislocată în partea de sud a Poloniei, era mutată cu trenul spre râul San, în direcţia Peremîşl, unde avea să ocupe poziţii la cam 40 de kilometri de graniţa cu URSS. Tancurile şi podurile mobile de pontoane pentru trecerea râurilor ale acestei armate sunt deplasate independent. În prima jumătate a lunii martie, aşa-numita Armata 9 de Nord-Est, care fusese adusă din Franţa în zona Cracovia, a rămas acolo doar două zile, după care a fost trimisă pe calea ferată la Lublin.

[1] *Ibidem*, p. 800-803.
[2] Stepashin, *Organy*, tom 2, p. 82-85.
[3] *Ibidem*, p. 56-60.

În a doua jumătate a lunii martie, trupe noi aduse din Germania, în majoritate bavarezi, au ajuns la Sanok şi Krosno." Această imagine mai generală a mişcărilor de trupe germane la graniță era urmată de detalii, care confirmau mare parte din informațiile primite în luna aprilie.[4]

Tonul s-a accentuat ulterior, în aceeaşi lună. Meşik a înaintat un raport confidențial lui Nikita S. Hruşciov, prim-secretar al Partidului Comunist Ucrainean, în care spunea: „Informațiile de la agenți şi cele obținute în urma interogatoriilor celor care au trecut frontiera conduc la concluzia că germanii se pregătesc intens pentru un război cu URSS, scop pentru care concentrează trupe la frontiera noastră, construiesc drumuri şi fortificații şi aduc muniții." Mare parte din restul raportului reprezenta solicitarea sa către Hruşciov de a-i permite să ia măsuri împotriva naționaliştilor ucraineni pentru a-i opri să devină „o Coloană a V-a" în timpul războiului. Utilizând VCh, un sistemul criptat de comunicare, Meşik a trimis, în esență, acelaşi mesaj lui Merkulov, la 20 aprilie.[5]

În ciuda îngrijorării tot mai evidente care reieşa din rapoartele din primele luni ale anului 1941, încă nu se putea observa o urgentare a transmiterii lor către forurile înalte ale regimului. Pe un raport special trimis de NKGB al RSS Ucraineană către Merkulov, la NKGB al URSS, din data de 16 aprilie, se poate vedea următoarea notă de margine: „Trimis la Golikov... la 20 aprilie 1941." Această distribuire înceată a rapoartelor poate fi pusă pe seama birocrației, dar poate să reflecte şi temerile celor implicați de a nu fi acuzați că vor să provoace un război.[6] Chiar şi aşa, Lavrenti P. Beria nu putea să continue să ignore rapoartele care ajungeau la biroul său. La 23 aprilie, a semnat şi a trimis un raport Comitetului Central VKP(b), Sovietului Comisarilor Poporului (SNK) şi Comisariatului pentru Apărare (NKO), în care rezuma mişcările de trupe ale germanilor între 1 aprilie şi 19 aprilie, în Prusia Orientală şi Guvernământul General. „În aceste zone", se menționa în raport, „trupele sosite constau într-un comandament mare, trei divizii motorizate, şase divizii de infanterie, până la 21 de regimente de infanterie, două regimente motorizate, nouă sau zece regimete de artilerie, şapte batalioane de tancuri şi patru batalioane de pionieri, un batalion de motociclete, două companii de biciclişti şi mai mult de 500 de vehicule motorizate."[7]

Rapoartele venite de la unitățile de frontieră şi rezumatele redactate de eşalonul superior în timpul lunii mai reflectau aceleaşi modele observate în luna aprilie, deşi se putea remarca creşteri ca extindere şi în intensitate. Din cele 20 de rapoarte examinate pentru această perioadă, majoritatea proveneau de la NKVD al RSS Ucraineană. Cele mai multe transmiteau informații despre activitățile din fața detaşamentelor de trupe de grăniceri dispuse în zonele cuprinse între Brest-Litovsk, în RSS Bielorusă, şi Cernăuți, în RSS Ucraineană. Raport după raport descria

[4] *Ibidem*, p. 62-64.
[5] *Ibidem*, p. 79-80, 96-97.
[6] *Ibidem*, p. 85-87.
[7] Stepashin, *Organy*, tom 2, p. 108-110.

sosirea neîntreruptă de noi trupe germane, muniții şi alte rezerve. Majoritatea acestor mişcări se desfăşurau pe timpul nopții. De asemenea, germanii deveniseră şi mai îndrăzneți. Ofițerii lor observau deschis concentrările sovietice cu binoclul şi le fotografiau din poziții aflate la doar câteva sute de metri distanță. Autoritățile germane impuseseră civililor mai multe restricții, spre exemplu, împiedicându-i să circule pe calea ferată. Toate şcolile fuseseră închise şi ocupate de trupe germane. În câteva zone, se spunea că trupele confiscau vite, grâne şi alte produse agricole şi le trimiteau spre Germania. Maslennikov raporta că, pentru prima dată, autoritățile germane opreau sau întârziau trenurile sovietice trimise în Germania. Ba chiar opriseră câteva încărcate cu produse pentru export, care funcționau în baza acordurilor de schimb sovieto-germane. Majoritatea acestor incidente erau motivate prin faptul că se desfăşurau activități de natură militară, iar germanii nu doreau ca acestea să fie văzute de angajații sovietici de pe trenuri.[1]

La 15 mai, generalul-maior Vasili A. Homenko, şeful trupelor de grăniceri din districtul RSS Ucraineană, raporta o creştere a numărului de agenți trimişi de serviciile ostile.[2] Maslennikov raporta că, în perioada 10-16 mai, detaşamentele de trupe de grăniceri au capturat şapte agenți instruiți şi implantați de un organ de informații al Înaltului Comandament german de la Berlin. La 16 mai, germanii au trimis un grup de patru agenți înarmați, care aveau misiunea să obțină informații despre țintele din districtul Drogobici. Conform lui Homenko, „unul dintre agenții arestați avea misiunea de a livra serviciului de informații german mostre de motorină şi kerosen produse în districtele vestice ale RSS Ucraineană". S-ar părea că germanii continuau să colecteze mostre de carburanți.

La 30 mai, Maslennikov i-a trimis lui Merkulov rezultatele obținute în urma interogatoriilor a patru dezertori din Wehrmacht. Astfel, declarațiile lor au contribuit la cunoaşterea dispunerii şi structurii forțelor Wehrmachtului. În timp ce raportul remarca anumite slăbiciuni la nivelul moralului germanilor, se încheia cu acest comentariu: „În cazul unui război între URSS şi Germania, majoritatea soldaților sunt convinşi că Germania va ieşi învingătoare." Un exemplar a ajuns direct la mareşalul Jukov.[3]

Trupele sovietice de frontieră lucraseră cu sârg pentru a obține informații despre amenințarea germană crescândă încă din vara anului 1940. Unii analişti din Federația Rusă, critici ai performanțelor serviciilor de informații sovietice în această perioadă, anterioară lunii iunie 1941, au evidențiat faptul că de-abia la 24 mai 1941, Direcția Generală al Trupelor de Grăniceri a NKVD făcea următoarea declarație: „Concentrarea de trupe şi lucrările de construcție la infrastructura militară din zonele de graniță ale statelor vecine solicită din partea noastră o cunoaştere a acestora în cele mai mici detalii. La momentul actual, informațiile trebuie

[1] Zyrianov, *Pogranichnye Voiska SSSR*, *p.* 383.
[2] *Ibidem*, p. 381-382.
[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 279-282.

organizate de către noi în aşa fel, încât fiecare incident, oricât de nesemnificativ ar părea, să fie notat şi ţinut sub observaţie continuă." Având în vedere afluxul de informaţii obţinute în urma operaţiilor trupelor de grăniceri cu mult înainte şi imediat după apariţia acestei directive, este posibil ca întârzierea să se fi datorat, în egală măsură, birocraţiei sovietice şi reticenţei din NKVD-ul lui Beria de a emite un ordin care să ia în serios atât de evidenta ameninţare germană.[1]

În prima săptămână din luna iunie 1941, părea că Beria începea să accepte avertismentele despre un atac german ca ceva cert. La 2 iunie, Serghei A. Goglidze, un coleg vechi al lui Beria şi reprezentantul special al Comitetului Central şi al guvernului sovietic în RSS Moldovenească, raporta cele mai noi informaţii din zona de graniţă româno-sovietică: comandantul unei unităţi române de grăniceri „primise ordine de la generalul Antonescu să îndepărteze minele de pe toate drumurile, podurile şi sectoarele din apropierea frontierei. Acestea erau mine care fuseseră amplasate în 1940-1941. La momentul de faţă, toate podurile au fost curăţate de mine şi acum încep [românii] să le cureţe şi în sectorul de pe malul râului Prut". Goglidze adăuga că „în rândul ofiţerilor români, se vorbeşte despre operaţii militare duse de forţele române şi germane începând cu 8 iunie. În acest scop, la graniţă au fost aduse numeroase unităţi. Această mişcare a fost confirmată de două surse." Mai mult, „ministrul de interne român a dat ordine autorităţilor locale să se pregătească pentru evacuarea spre interior". Mesajul transmis prin îndepărtarea minelor de pe drumurile şi podurile care asigurau comunicarea cu Uniunea Sovietică pare clar. Germanii intenţionau să folosească această infrastructură pentru invadarea URSS.

În aceeaşi zi, Beria raporta Comitetului Central şi Sovietului Comisarilor Poporului (cu alte cuvinte, lui Stalin) despre ordinea de bătaie identificată de detaşamente ale trupelor de grăniceri. Demn de remarcat a fost identificarea a două grupuri de armate şi două armate, dintre care una, Armata 16, şi cealaltă, comandată de generalul Reichenau, în estul Poloniei. De asemenea, existau informaţii referitoare la deplasarea Diviziei 35 Infanterie din Bulgaria spre Prusia Orientală, la prezenţa lui Hitler – însoţit de Göring şi de amiralul Erich Raeder – la manevrele executate de forţele navale germane în Marea Baltică, precum şi la inspectarea frontierei sovietice de către generali germani, în zilele de 11 şi 18 mai. Cea mai alarmantă parte a raportului o constituia existenţa, „în multe puncte din apropierea graniţei, a multor pontoane, prelate de cort şi bărci pneumatice. Cele mai multe se aflau de-a lungul axelor de deplasare spre Brest şi Lvov". Nimeni nu putea susţine convingător că tot acest echipament era lăsat de izbelişte, expus intemperiilor, până cândva în cursul anului 1942, când Stalin credea că Hitler ar putea ataca, în cele din urmă, Uniunea Sovietică.

La 5 iunie, Beria a prezentat un nou raport: „La 20 mai, au fost identificate comandamentele a două divizii de infanterie – Diviziile 313 şi 314 –, regimen-

[1] Sechkin, *Granitsa i Voina*, p. 59.

tul personal al lui Göring[1] şi comandamentul unei unităţi de tancuri în Bialo-Podliaska, la 40 de kilometri vest de Brest". Într-o zonă aflată la „33 de kilometri nord-vest de Brest, sunt depozitate pontoane şi materiale pentru 20 de poduri de lemn." Acest fragment despre graniţa sovieto-germană aducea informaţii suplimentare despre ordinea de bătaie germană şi ştirea că, începând din 20 mai, pe unele din aerodromurile construite în apropierea frontierei, deveniseră active unităţi ale Luftwaffe. Secţia răspunzătoare cu supravegherea graniţei româno-sovietice raporta că „părţi din două divizii germane care veneau din Grecia şi din Germania au fost dispuse de-a lungul graniţei. ...Pe aerodromul de la Buzău, la 100 de kilometri nord-est de Bucureşti, au fost observate 250 de avioane." De asemenea, „începând cu 1-5 iunie, Statul Major General român a dat dispoziţii ca tot personalul militar aflat în permisie şi toţi rezerviştii cu vârsta sub 40 de ani să se prezinte la unităţi." Raportul a fost trimis lui Stalin cu o notă în care scria că Statul Major General fusese informat.

Deşi încă raporta despre mişcările de trupe şi activităţile Wehrmachtului (inclusiv primele incidente în care infanteria germană a deschis focul asupra patrulelor de frontieră), generalul-maior Homenko şi districtul de graniţă ucrainean au fost implicaţi într-o controversă cu Statul Major General sovietic, care reflectă atmosfera prudentă existentă la nivelurile înalte ale ierarhiei militare de la Moscova. La 9 iunie, Homenko raporta despre comandanţii districtelor întărite ale Armatei Roşii, care primiseră ordine să ocupe poziţii defensive înaintate. Maslennikov a transmis această informaţie Statului Major General. La 10 iunie, Jukov a trimis Consiliului Militar al Districtului Militar Special Kiev (KOVO) următorul mesaj: „Comandantul trupelor de grăniceri ale NKVD, RSS Ucraineană, a raportat că şefii districtelor întărite au primit ordine să ocupe poziţii înaintate. Pentru un raport către comisarul apărării, solicităm o informare în legătură cu baza în care a fost formulat ordinul transmis districtelor întărite din Districtul Militar Special Kiev de a ocupa poziţii înaintate. O asemenea acţiune ar putea provoca germanii la o confruntare armată care ar putea avea tot felul de consecinţe. Revocaţi imediat acest ordin şi raportaţi cine anume a dat un asemenea ordin." Acest mesaj a fost urmat, în data de 11 iunie, de o telegramă de la Jukov către generalul comandant al KOVO: „Comisarul apărării [Timoşenko] a ordonat: 1. Zona de apărare înaintată nu va fi ocupată de forţele districtuale fără un ordin special. Paza clădirilor va fi îndeplinită de un sistem de santinele şi patrule; 2. Ordinele date de dvs. în legătură cu ocuparea de poziţii înaintate trebuie să fie imediat revocate. Verificaţi executarea acestui ordin şi raportaţi până în data de 16 iunie 1941." S-ar părea că ordinul fusese emis de generalul-colonel Mihail Kirponos, comandantul KOVO. Având în vedere multitudinea de informaţii pe care le avea la dispoziţie de la trupele de grăniceri despre forţele germane din zona KOVO, ordinul era justificat.

[1] Înfiinţat în 1933 ca batalion special de poliţie, a devenit Regimentul „General Göring" în 1935, iar în 1941, Regimentul motorizat „Hermann Göring". În 1942, va fi organizat, cu acelaşi nume, ca brigadă şi apoi divizie (n.r.).

Acțiunile lui Timoşenko şi Jukov trebuie că au fost demarate la cererea lui Stalin, a cărui strategie era să evite orice acțiune care ar putea „provoca" pe germani. Kirponos avea să moară în luptă în fruntea trupelor sale, în încercarea de a străpunge încercuirea germană, în septembrie 1941.

La 12 iunie, un post înaintat al Detaşamentului 92 Trupe de Grăniceri de la Peremîşl raporta identificarea unui „cablu telefonic de campanie, pe malul sovietic al râului San, care părea să iasă din râu. Trupele au descoperit un cablu cu patru ramificații, care intra în apă pe malul german al râului." În partea sovietică a râului, cele patru fire porneau în patru direcții: „Unul înainta 400 de metri şi se conecta la o linie telefonică; al doilea înainta 200 de metri şi era fixat pe o linie de cale ferată; al treilea se desfăşura paralel cu al doilea şi era şi el fixat la linia de cale ferată; al patrulea, cu o lungime de 80 de metri, mergea spre gardul nostru de sârmă ghimpată. De asemenea, au fost descoperite urme de paşi care mergeau spre apă."[1] Incidentul a fost raportat de către generalul-locotenent Maslennikov şi, conform acestuia, a fost rezolvat de instituția de graniță, partea sovietică fiind reprezentată de colonelul Iakov O. Ageicik, şeful de stat-major al Detaşamentului 92. Reprezentanții au căzut de acord că firul ajungea în partea sovietică din partea germană. Nu există informații despre vreo acțiune ulterioară în această speță. Acest caz, la fel ca şi cele legate de mostrele de benzină, instalațiile pentru adaptarea vagoanelor occidentale la ecartamentul de cale ferată sovietic, precum şi echipamentul camuflat pentru traversarea râurilor ar fi trebuit să reprezinte dovezi incontestabile că germanii intenționau să pornească invazia într-un viitor foarte apropiat.

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 306-307.

CAPITOLUL 14

PROSKUROV ESTE DEMIS

În luna iulie 1940, cu mai puțin de un an înainte de invazia germană, Stalin l-a înlocuit pe Ivan I. Proskurov din funcția de șef al informațiilor militare cu un om care nu avea niciun fel de experiență în acest domeniu. Motivele lui Stalin nu au fost niciodată dezvăluite în mod oficial și, probabil, nu au fost niciodată încredințate hârtiei. Cu toate acestea, câteva motive par plauzibile.

Unul ar fi nemulțumirea și ranchiuna pe care i le purta lui Proskurov pentru comportamentul acestuia la conferința din aprilie 1940, în urma războiului cu finlandezii. Nu a durat mult până când povestea contrelor dintre Stalin și Proskurov a ajuns la sediul central RU. Un ofițer relata următoarele:

„La una din ședințele Politburoului și Consiliului Militar, au fost discutate problemele legate de războiul sovieto-finlandez. Lipsa de pregătire a armatei noastre, pierderile enorme, bâjbâiala timp de două luni în fața Liniei Mannerheim și multe altele au devenit subiecte cunoscute de toți. În afara țării, se vorbea deschis [despre aceste probleme]. Stalin și gașca lui trebuiau să iasă basma curată. Ședința Politburoului și a Consiliului Militar a avut loc tocmai pentru a găsi o soluție în acest sens. În urma unei dezbateri furtunoase, au decis că motivul pentru toate ghinioanele din războiul sovieto-finlandez a fost munca prost făcută a serviciilor de informații. ...Să pui în cârca acestora întreaga vină nu era o strategie originală. Nicio conducere, niciun ministru al apărării sau comandant-șef nu și-ar recunoaște vina în caz de înfrângere.

Nici aici Stalin nu era original. A luat decizia să folosească Direcția Informații Militare și pe generalul-locotenent Proskurov drept țapi ispășitori pentru a ieși el basma curată. Totuși, Proskurov nu va accepta acuzațiile care i s-au adus. Știa că trupele au avut toate informațiile necesare despre Linia Mannerheim și că motivele pentru eșec se găseau în altă parte; l-a contrazis cu îndrăzneală pe Stalin, enumerând adevăratele motive pentru nereușită."[1]

---

[1] Vasily A. Novobranets, „Nakanune Voiny", *Znamia*, no. 6, 1990, p. 170.

Prestația lui Proskurov la conferința din aprilie se încadra în modelul de comportament pe care îl avusese în întreaga sa carieră militară. Unul din subordonații săi, locotenent-colonelul Maria I. Poliakova, care era în RU din 1932, își amintea că, după semnarea Pactului de neagresiune germano-sovietic, Stalin și Comisariatul pentru Apărare au devenit încă și mai critici decât de obicei la adresa activității RU. Odată, Proskurov s-a întors dintr-o vizită la Statul Major General foarte indispus, exclamând „Ne cred proști? Cum să fie asta dezinformare?". Și a continuat să-și exprime deschis opiniile de fiecare dată când situația o impunea.[1] Cu altă ocazie, în luna mai 1940, la o întâlnire cu adjunctul comisarului pentru apărare, Proskurov declara că „indiferent cât de dureros ar fi, trebuie să spun că nu există o armată mai dezordonată și cu un nivel mai scăzut al disciplinei decât armata noastră".[2]

În aceeași lună, s-a prezentat în fața unei comisii a Comisariatului pentru Apărare și Comitetului Central pe tema efectelor represiunii. Argumentele lui au fost la fel de directe ca de obicei: „Ultimii doi ani au reprezentat o perioadă de represiune a elementelor alogene și ostile în direcțiile și organismele de informații. În acești doi ani, organele NKVD au arestat mai mult de două sute de persoane, înlocuind întreaga conducere, inclusiv șefi de departamente. Numai în perioada cât am fost la comandă, din aparatul central și unitățile subordonate au fost date afară 365 de persoane din motive politice sau din alte motive. Au fost angajate 326 de persoane, majoritatea neavând pregătire în informații."[3]

Oricum, lui Stalin i s-ar fi părut greu de lucrat cu un subordonat ca Proskurov, care spune lucrurilor pe nume, dar a fost cu adevărat înfuriat de modul în care acesta s-a comportat în public față de el. Este posibil ca un alt motiv să fi fost tensiunea dintre Proskurov și noul comisar pentru apărare numit de Stalin, Semen Timoșenko, care, încă din timpul războiului cu finlandezii, avea adânci resentimente pentru acesta. Timoșenko nu uitase inspecțiile lui Proskurov pe frontul comandat de el, în fața Liniei Mannerheim, și nici nu putuse ierta raportul înaintat de Proskurov lui Stalin despre pierderile uriașe pe care le înregistraseră trupele de sub comanda sa. Așa cum Proskurov sarcastic descria abordarea lui Timoșenko, „în loc de pregătire de artilerie pentru atacuri, se făceau «șarje de cavalerie». În loc de bombardamente ale aviației, «Fixați baionetele!»." Proskurov avea grijă în formularea concluziilor și a recomandărilor. Pentru fortificațiile Liniei Mannerheim, se consultase cu Dmitri M. Karbîșev, un inginer militar bine cunoscut. De asemenea, propunea stabilirea de aerodromuri pe gheață, mai apropae de front.[4]

În memoriile ofițerilor RU în rezervă care îl cunoscuseră pe Proskurov, umbra lui Timoșenko se răsfrânge în moduri diferite. Unul dintre aceștia își amintește de Proskurov ca „un tânăr impetuos, căruia poziția de comisar adjunct pentru apă-

[1] A. Ostrovsky, „Sov. Sekretno. Osobo Interesno", *Sovietsky Voin*, September 1990, p. 70.

[2] Boris Shaptalov, *Ispytanie Voiny* (Moscow, 2002), p. 54.

[3] A. G. Pavlov, „Sovietskaia Voennaia Razvedka Nakanune Velikoy Otechestvennoy Voiny", *Novaia I Noveishaia Istoria*, no. 1, 1995, p. 51-52.

[4] Ostrovsky, „Sovershenno Sekretno", p. 70.

rare i se urcase la cap". Remarca „criticile lui Proskurov la adresa lui Timoşenko pentru pregătirea nesatisfăcătoare a unităților şi grupurilor care trebuiau să culeagă informații" şi observa că „Proskurov nu ştia cum să îşi facă loc în sistem şi, când Timoşenko a devenit comisar pentru apărare, l-a luat în colimator pe Proskurov şi l-a înlăturat din RU".[1] Un alt fost ofițer de informații îşi amintea că „Proskurov a fost adus la RU pentru a creşte moralul şi disciplina după epurări, şi, în această direcție, chiar a avut succes". Conform acestui ofițer, „resentimentele dintre Proskurov şi Timoşenko au început atunci când Proskurov a ajuns la Leningrad, în timpul Războiului de Iarnă, şi nu a fost întâmpinat nici de comandantul Frontului, Timoşenko, nici de adjunctul său. Ulterior, când Proskurov s-a întâlnit cu Timoşenko, se pare că ar fi făcut un comentariu negativ în legătură cu această lipsă de politețe. Timoşenko nu a fost mulțumit şi a depus o plângere împotriva lui Proskurov. Unul din lucrurile pe care le-a făcut Timoşenko după ce a ajuns comisar pentru apărare a fost să-l îndepărteze pe Proskurov din funcția de şef al RU."[2]

Un alt motiv pentru acțiunile lui Stalin poate fi raportul din 6 iunie 1940 trimis de Proskurov lui Stalin şi provenit de la rezidența RU din Sofia. Acesta sugera că Germania va încheia pace separată cu Franța şi apoi, împreună cu Italia şi Japonia, va ataca URSS. Ne putem imagina efectul pe care acest raport l-a avut asupra lui Stalin. Găsindu-se deodată în imposibilitatea de a se putea baza pe un război prelungit în Europa, Stalin plănuia noi intervenții în Țările Baltice, pentru a securiza zona. Chiar va arunca la gunoi Hitler pactul de neagresiune şi se va întoarce împotriva Uniunii Sovietice? Din nou, Proskurov aducea în fața lui Stalin veşti nu foarte uşor de digerat.[3]

Să fie acesta motivul pentru care Proskurov a fost chemat de Stalin la Kremlin în data de 7 iunie? În acea zi, Proskurov a avut o întrevedere între patru ochi cu Stalin care a durat între 17,15 şi 18,10. După plecarea lui, Stalin i-a convocat în biroul lui, printre alții, pe Timoşenko, Şapoşnikov, Merețkov, Smorodinov şi Voroşilov, niciunul dintre aceştia neavându-l la inimă pe Proskurov, după neplăcerile de la conferința care avusese loc în aprilie.[4]

Proskurov a fost înlăturat oficial de la şefia Direcției Informații Militare deabia în data de 27 iulie 1940, fiind pus la dispoziția comisarului pentru apărare.[5] Ultimele rapoarte de informații semnate de el sunt din 19 şi 20 iunie, în care era descrisă o creştere a numărului trupelor germane la granița lituaniană. Până la 15 iulie, rapoartele speciale ale RU au fost semnate de Filipp I. Golikov, succesorul lui Proskurov. Aparent, această schimbare nu a fost făcută publică, deoarece, la 22 iulie, Fitin, şeful informațiilor externe din NKVD, trimitea un memorandum

[1] Vitaly Nikolsky, *Akvarium-2* (Moscow, 1997), p. 37.

[2] Mikhail Milshtein, *Skvoz Gody Voin i Nishchety* (Moscow, 2002), p. 57-58.

[3] „Telegramma I. F. Dergacheva I. I. Proskurovu", *Izvestia TsK KPSS*, no. 3, 1990, p. 220. Rezidența RU din Sofia avea surse excelente şi la cel mai înalt nivel al conducerii militare bulgare.

[4] Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 1, p. 13.

[5] RGVA, Ordinul NKVD al URSS din 27 iulie 1940, f. 37837, op. 4, d. 381, p. 51.

adresat lui Proskurov, în care aducea informații despre deplasarea trupelor germane în Guvernământul General. Fitin încă nu aflase vestea.[1]

Având în vedere momentul la care s-a petrecut, concedierea lui Proskurov poate fi legată de „Directiva nr. 16 a Führerului" din 16 iulie, în care acesta hotăra atacarea Angliei, nume de cod *Leul de Mare*. Când Stalin a aflat despre această directivă, se spune că l-ar fi întrebat pe Proskurov dacă germanii ar putea să invadeze Insulele Britanice. Proskurov dădea următorul răspuns: „O invazie de acest gen depinde de patru condiții importante: aviația germană trebuie mai întâi să dobândească superioritate aeriană; să se asigure controlul pe mare, măcar în zona de debarcare, şi să se blocheze flota britanică în Oceanul Atlantic şi Marea Nordului; Germania trebuie să aibă la dispoziție suficiente vase pentru debarcare; să aibă capacitățile necesare pentru a depăşi apărarea de coastă şi opoziția trupelor engleze din interior." Proskurov continua, susținând că „numai dacă sunt îndeplinite toate cele patru condiții, germanii pot avea şanse de reuşită. Chiar dacă numai unul dintre aceste obiective nu se reuşeşte, nu au nicio şansă." Apoi a trecut la analiza fiecărui punct, evidențiind problemele cu care se confruntau germanii şi concluzionând că va dura cel puțin trei luni până la finalizarea pregătirilor, moment în care condițiile meteorologice vor face ca operația să devină imposibilă. Această evaluare negativă l-a înfuriat cumplit pe Stalin, şi Proskurov a fost îndepărtat din funcție în aceeaşi zi.[2]

Presupusele răspunsuri ale lui Proskurov reflectau realitatea. Amiralul Erich Raeder, comandantul Marinei germane, spunea că planurile nu sunt realiste, că „operația presupunea pericole foarte mari, că exista o probabilitate foarte mare ca trupele angajate în operație să fie pierdute." La 19 iulie 1940, într-un memoriu adresat Înaltului Comandament al Wehrmachtului, Statul Major al Forțelor Navale prezenta următoarele aspecte:

„a. Porturile franceze... sunt grav afectate de luptele purtate recent sau sunt nepotrivite din alte motive.

b. Zona din Canalul Mânecii aleasă pentru traversarea propriu-zisă ridică probleme mari din cauza condițiilor meteorologice, a fluxului şi refluxului şi a apelor dificile pentru navigat.

c. Primul val al invaziei ar trebui să debarce pe coasta engleză, în câmp deschis, fără să existe ambarcațiuni potrivite pentru o astfel de debarcare.

d. Apele prin care s-ar efectua traversarea nu puteau fi curățate complet de minele inamice.

e. Ambarcațiunile în care ar urma să fie îmbarcate trupele şi echipamentele nici măcar nu pot fi asamblate la punctul de îmbarcare până nu se reuşeşte supremația aeriană completă.

---

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 125.

[2] Acest episod este preluat din romanul istoric al lui Igor Bunich, *Groza: Piatisotletniaia Voina v Rossy* (Moscow, 1997), p. 123-124. Mare parte din această lucrare are la bază evenimente şi documente verificabile. Alte elemente sunt parte din imaginația vie a autorului.

f. ...Până la momentul actual, britanicii nu şi-au aruncat în luptă întreagă forţă combativă a flotei. Dar o invazie germană a Angliei ar reprezenta o problemă de viaţă şi de moarte, şi, prin urmare, britanicii nu vor ezita să folosească întreaga lor flotă într-o luptă pentru supravieţuire, de totul sau nimic."[1]

În luna septembrie 1940, Luftwaffe îşi executa raidurile asupra Londrei. Atacurile bombardierelor germane erau precedate de valuri de avioane de vânătoare. La 15 septembrie, raidurile au fost întoarse înapoi, cu pierderi grele, fapt ce demonstra că RAF avea încă resursele pentru a dobândi supremaţia aeriană. La 17 septembrie, Hitler anunţa „amânarea Operaţiei *Leul de Mare* până la noi ordine".

La o analiză finală, putem să ne întrebăm de ce Proskurov a fost, totuşi, îndepărtat. Singurul motiv plauzibil pare a fi fost conştientizarea de către Stalin a faptului că nu îl putea ţine sub control. Proskurov avea să-şi urmeze propriile idei în legătură cu o problemă, chiar dacă acestea contraveneau poziţiei lui Stalin. Acest lucru devenise evident în confruntarea dintre Stalin şi Proskurov de la sfârşitul războiului cu finlandezii şi în urma insistenţei acestuia de a-i trimite lui Stalin rapoarte de informaţii care nu erau conforme cu propriile idei.

În opinia altor colaboratori din perioada RU, Proskurov avea calităţi care, cu siguranţă, nu ar fi atras aprecierea lui Stalin. Conform unuia dintre aceştia, „era modest, sociabil, cinstit, principial, curajos şi foarte direct în judecăţile sale. A deprins rapid secretele meseriei şi era un lider înnăscut. Multe dintre operaţiile pe care le-a început aveau să dureze până la sfârşitul războiului". Un altul spunea că „Proskurov avea o minte ascuţită şi o memorie infailibilă". Acelaşi colaborator îşi amintea despre o călătorie pe care o făcuse în Europa Occidentală, la cererea lui Proskurov, în martie-septembrie 1939: „Am raportat despre rezidenţii cu care m-am întâlnit, adică despre cei care încă mai erau acolo [nu fuseseră epuraţi]. Am remarcat că, pe măsură ce vorbeam, Ivan Iosifovici începea să se crispeze, iar muşchii de pe faţă începeau să-i zvâcnească." Sub conducerea lui Proskurov, agenţii erau menţinuţi în activitate, pe când, în timpul lui Golikov, a început un al doilea val de represiuni; acesta este motivul pentru care Proskurov nu i-a permis lui Richard Sorge să revină în URSS. Şi nu numai lui Sorge. Atunci când ofiţerilor de informaţii, care erau rechemaţi în ciuda eforturilor sale, li se prelungea şederea în Moscova, Proskurov însuşi mergea să-i vadă, fără să facă caz de asta, să-i liniştească şi să le aducă ultimele veşti.[2]

Dar cine era cel care îl înlocuise? Filipp Ivanovici Golikov s-a născut la 16 iulie 1900, în satul Borisovo, în apropiere de Şadrinsk, în districtul Kurganskaia. Tatăl său era medic în sat şi i-a transmis fiului său vederile socialiste. Tânărul Golikov a obţinut o bursă la liceul din Kurgan şi, după Revoluţia din Octombrie, s-a înrolat în Regimentul 1 Puşcaşi Voluntari Ţărănesc Comunist, cunoscut ca

[1] Kenneth Campbell, „Admiral Erich Raeder: Reflections of His Strategic Thinking", *Intelligencer: Journal of U.S. Intelligence Studies*, vol. 14, no. 1, Winter–Spring 2004.

[2] Ostrovsky, „Sov. Sekretno", p. 70.

„Vulturii Roşii". A urmat cursuri de agitator militar la Petrograd, apoi a fost alocat la Regimentul 10 Puşcaşi Moscova, în cadrul unei brigăzi speciale din Armata 3 pe Frontul de Est. În luna august 1919, a devenit instructor-organizator în cadrul Departamentului Politic al Diviziei 51. În biografia sa oficială din *Enciclopedia Militară Sovietică*, de unde sunt preluate aceste date, se spune că „după războiul civil, până în 1931, a fost angajat în activităţi politice de partid". Din moment ce războiul civil din partea europeană a ţării se cam încheiase după campania poloneză şi înfrângerea suferită de Piotr Vranghel, în noiembrie 1920, zece ani din viaţa lui Golikov au fost dedicaţi în întregime sarcinilor de natură politică, fără ca detaliile despre acestea să iasă la iveală, cel puţin deocamdată.[1] În 1931, a urmat o şcoală militară neidentificată, devenind comandant al Regimentului 95 Puşcaşi din Divizia 32 Puşcaşi. Din 1933 până în 1936, a comandat Divizia 61 Puşcaşi din Districtul Militar Volga. În această perioadă, a urmat cursuri prin corespondenţă la Academia Militară Frunze. Apoi a primit comanda Brigăzii 8 Motorizate Autonome, până în 1937, când a fost adus la comanda Corpului 45 Motorizat, în Districtul Militar Kiev.[2]

Apoi, dintr-o dată, a devenit membru al Consiliului Militar al Districtului Militar Bielorus. Această numire pare destul de bizară. În mod obişnuit, consiliile militare constau în ofiţerul comandant, adjunctul său şi un „membru" politic. În funcţie de circumstanţe, acest membru putea fi un comisar politic de nivel înalt sau chiar secretarul de partid din districtul respectiv. De ce, după şapte ani de funcţii de comandă la un regiment de puşcaşi, la o divizie de puşcaşi, la o brigadă motorizată şi, în sfârşit, la un corp motorizat, Golikov a fost trimis în acest district militar-cheie ca membru al consiliului militar? În orice caz, în această calitate l-a cunoscut pe Gheorghi K. Jukov, la acea vreme comandant al Corpului 3 Cavalerie. Sub îndrumarea lui Lev Z. Mehlis, şef al Direcţiei Politice a Armatei Roşii şi principalul responsabil cu epurările în Armata Roşie, Golikov pregătea terenul pentru o epurare a elementelor de comandă din Districtul Militar Bielorus. Bazându-se pe acuzaţiile făcute, în urma unor interogatorii ostile, de ofiţerii victime ale represiunii, Golikov l-a acuzat pe Jukov că ar fi prieten cu foşti duşmani ai poporului şi că ar demonstra ostilitate împotriva lucrătorilor politici. Jukov a găsit susţinere la alţi generali din structura de comandă a Districtului Militar Bielorus, iar comanda sa la Corpul 3 Cavalerie a fost confirmată. Totuşi, nu-l va uita niciodată pe Golikov şi modul în care acesta a încercat să-l trimită în „beciurile lui Beria".[3] În luna noiembrie 1938, Golikov a primit comanda Grupării de Armată Vinniţa, în Districtul Militar Special Kiev, iar în 1939, comanda Armatei 6. Această numire nu a fost întâmplătoare. Misiunea Armatei 6 era să ocupe oraşul Lvov şi zona

[1] Harold Shukman, ed., *Stalin's Generals* (New York, 1993), p. 77-78.

[2] A. A. Grechko et al., eds., *Sovietskaia Voennaia Entsiklopedia* (Moscow, 1976), vol. 3, p. 585-586.

[3] William J. Spahr, *Zhukov: The Rise and Fall of a Great Captain* (Novato, 1993), p. 22-23. Vezi şi O. F. Suvenirov, *Tragedia RKKA, 1937–1938* (Moscow, 1998), p. 109.

limitrofă. Aşa cum s-a arătat mai devreme (Capitolul 4), zona Lvov era cunoscută ca fiind de însemnătate pentru germani, chiar dacă linia de demarcaţie asupra căreia s-a convenit prin Pactul de neagresiune o stabilise ca teritoriu sovietic. Stalin era hotărât să ajungă acolo primul. Mai important, Lvovul era centrul mişcării ucrainene pentru independenţă, cu mii de simpatizanţi în zonă, dintre care mulţi fuseseră instruiţi de *Abwehr*. Pentru a asigura o trecere liniştită în stăpânire sovietică, în cadrul RSS Ucraineană, Armata 6 şi Direcţia sa Politică urmau să coopereze îndeaproape cu NKVD. Astfel, această misiune nu necesita o experienţă de luptă ridicată. Solicita o oarecare sensibilitate la aspectele politice şi cunoştinţe despre modul în care funcţiona sistemul sovietic. Golikov era alegerea perfectă. Probabil, el îl considera pe Stalin drept un înger păzitor; cu siguranţă, Stalin îl considera un individ pe care se putea baza în totalitate.

Când Golikov a devenit noul şef al informaţiilor militare, subordonarea şi denumirea serviciului au fost schimbate. Sub conducerea lui Proskurov, fusese Direcţia a V-a, sau Informaţii, a Comisariatului pentru Apărare, iar Proskurov avea titlul de comisar adjunct pentru apărare. La 26 iulie 1940, conform unui ordin al Comisariatului pentru Apărare cu privire la structura Statului Major General, Direcţia Informaţii era trecută în compunerea Statului Major General, având denumirea de RU GS KA, adică Direcţia Informaţii, Statul Major General, Armata Roşie. Golikov era desemnat adjunct al şefului Statului Major General, subordonat şefului Statului Major General, la acea vreme Meretkov (Jukov avea să-l înlocuiască în funcţia de şef al Statului Major General în ianuarie 1941).[1]

Cel mai important departament din RU era Departamentul Informaţii, care era responsabil cu alcătuirea de rapoarte speciale de informaţii şi scurte expuneri. Şeful acestui departament era şi adjunctul şefului direcţiei. Atunci când a ajuns aici Golikov, în luna iulie 1940, şeful Departamentului Informaţii era Grigori P. Pugacev. Acesta a fost înlocuit de Nikolai I. Dubinin, care a plecat şi el din motive medicale, în luna februarie 1941, fiind înlocuit de Vasili A. Novobraneţ, care ajunsese în RU în aprilie 1940, pe vremea lui Proskurov şi, începând din acel moment, fusese adjunct al şefului Departamentului Informaţii pentru Ţările Estice. Golikov nu se înţelegea prea bine cu Novobraneţ, mai ales în legătură cu opinia acestuia că dislocările de trupe germane la graniţa vestică pregăteau o ofensivă a acestora împotriva URSS. În luna aprilie 1941, a sosit un nou şef, generalul-maior N.S. Dronov. Până atunci îndeplinise funcţia de şef de stat-major al unui grup de armate în Districtul Militar Odessa, iar ca experienţă anterioară, nu fusese decât comandant sau ofiţer de stat-major la trupe. Aşadar, adjunctul lui Golikov, şeful celui mai important departament din cadrul direcţiei, avea să fie, la fel ca şi Golikov, un ofiţer fără experienţă în domeniul informaţiilor. (În luna octombrie 1941, Dronov avea să plece din RU, pentru a ocupa funcţia de şef de stat-major

[1] Grechko et al., *Entsiklopedia*, vol. 3, p. 585. Termenul *GRU*, rezultatul unei alte reorganizări, a apărut de-abia în februarie 1943.

al Armatei 10, unde, aceeaşi toamnă, avea să fie transferat şi Golikov. Probabil că aceşti doi rătăciţi prin pădurile informaţiilor se înţelegeau bine).[1]

Biroul lui Golikov se afla la etajul al treilea al clădirii din Strada Znameţki nr. 19, din cadrul complexului care adăpostea NKO, Statul Major General, şi Direcţia Politică a Armatei Roşii. Subordonaţii săi îl descriau ca un om nu foarte înalt, cu o faţă rotundă, cu părul blond, tuns foarte scurt, şi nişte ochi albaştri pătrunzători. Conform uneia dintre aceste surse, arbora mereu un zâmbet ciudat, fie că aproba sau dezaproba modul în care îşi făcea treaba vreun subordonat. „Nu dădea niciodată ordine directe sau îndrumări, ci lăsa rezolvarea în sarcina subordonatului. Dacă nu era mulţumit, spunea «Eu nu ţi-am dat un astfel de ordin» sau «Nu m-ai înţeles»." Golikov nu a făcut un secret în faţa ofiţerilor săi din faptul că îi raporta direct lui Stalin. Mai presus de orice, era preocupat ca informaţiile de la RU să fie în concordanţă cu opiniile lui acestuia.[2]

[1] Interviu telefonic cu Vyacheslav M. Lure, coautor al *GRU Dela i Liudi,* May 29, 2003.

[2] Novobranets, „Nakanune Voiny", p. 172. Vezi şi Ismail Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU* (Frederick, 1984), p. 127-128. Ideea că Golikov îi raporta numai lui Stalin pare să fi fost general acceptată, dar sunt câteva aspecte de discutat în această chestiune. O cercetare a listelor cu vizitatorii la Kremlin în perioada iulie 1940-iunie 1941 arată că Golikov a fost primit de Stalin în datele de 22 şi 25 noiembrie 1940. La 22 noiembrie, a sosit la ora 19,45 şi a plecat la ora 20,45, în timp ce alţi vizitatori din acea seară, precum Molotov, Voroşilov, Timoşenko, Mikoian, Beria, Rîceagov şi Mereţkov au rămas până mai târziu. S-ar părea că Golikov fusese chemat să dea raportul şi doar atât. La 25 noiembrie, şederea lui (de la 19,30 la 20,35) a fost la fel de lungă ca cea a lui Timoşenko şi Mereţkov. Alţi ofiţeri din armată nu au mai fost în acea seară. Golikov nu mai apare pe lista vizitatorilor decât la 11 aprilie 1941. A ajuns la 23,15 şi a plecat la 23,45. Această vizită pare să fi avut ca scop o întrevedere între patru ochi, în care Golikov să-i facă lui Stalin un rezumat cu ultimele evenimente. Dar numai o dată în întreaga perioadă de dinainte de izbucnirea războiului? Probabil că nu, presupunând că lista de nume nu oferă decât o imagine incompletă a vizitatorilor şi activităţilor lui Stalin. Pe de altă parte, „a raporta" direct lui Stalin nu însemna neapărat o întrevedere faţă în faţă cu Şeful (deşi este posibil ca Golikov să fi lăsat să se înţeleagă altceva în faţa subordonaţilor). Ar fi fost mai simplu şi mai probabil ca Golikov să înainteze raportul alături de comentariile sale cuiva precum A.N. Poskrebîşev, secretarul personal al lui Stalin. Un al doilea motiv să ne îndoim că anumite rapoarte le vedea numai Stalin şi că Statul Major General nu le primea este că revizuirea rapoartelor de informaţii declasificate arată, fără putinţă de tăgadă, că lista de distribuire include şi alţi destinatari, cum ar fi comisarul pentru apărare şi Statul Major General. Listele de distribuire erau standardizate în ceea ce priveşte destinatarii şi numărul de copii trimise fiecăruia.

CAPITOLUL 15

GOLIKOV ŞI OPERAŢIA *LEUL DE MARE*

În calitate de şef al serviciului militar de informaţii din iulie 1940 până în iunie 1941, Golikov era responsabil cu diseminarea rapoartelor provenite de la rezidenţele RU din teren; de asemenea, supraveghea pregătirea unor rezumate periodice sau a unor analize care se bazau nu numai pe rapoartele agenţilor RU, ci pe toate informaţiile disponibile de la toate elementele disponibile, inclusiv Comisariatul pentru Afaceri Străine. În acest sens, semnificativă pare importanţa pe care Golikov a dat-o operaţiilor germane împotriva Angliei. Conştient de faptul că Stalin era convins că Hitler nu va ataca Uniunea Sovietică până când Anglia nu va fi fost înfrântă, Golikov a folosit orice ocazie pentru a întări această opinie şi a eticheta orice avertisment în legătură cu iminenţa unui atac al Germaniei asupra URSS drept dezinformare provenind din Anglia, America sau Germania.

În 1965, istoricul Aleksandr M. Nekrici l-a întrebat pe Golikov despre rapoartele de analiză pregătite sub supravegherea sa: „În străinătate, se scrie mult despre avertismentele pe care le-a primit Uniunea Sovietică, pe diferite canale, în legătură cu iminentul atac. S-a creat impresia că primul avertisment a venit în martie 1941 [un raport dat de subsecretarul de stat Sumner Welles lui Konstantin A. Umanski, ambasadorul sovietic în Statele Unite]. Este adevărat?"

Golikov a răspuns: „Nu a fost aşa. Primele avertismente au venit de la serviciul militar de informaţii cu mult timp înainte de martie 1941. Direcţia Informaţii a desfăşurat o muncă extraordinară colectând şi analizând informaţiile de pe diferite canale legate de intenţiile Germaniei hitleriste, mai cu seamă de intenţiile acesteia în legătură cu Uniunea Sovietică. Alături de colectarea şi analiza foarte numeroaselor informaţii provenite de la agenţi, RU studia cu grijă informaţiile din mediul internaţional, presa străină, opinia publică, literatura politico-militară şi tehnico-militară din Germania şi din alte ţări, şi aşa mai departe. Serviciul de informaţii militare sovietic dispunea de surse dovedite de încredere, care culegeau informaţii dintr-un număr mare de ţări, inclusiv din Germania. Prin urma-

re, raportul american nu era şi nici nu putea fi vreo noutate pentru conducerea politică şi militară din ţara noastră, începând cu I.V. Stalin."[1]

Descriind activitatea RU şi reacţia lui Stalin, Golikov nu era tocmai onest. Totuşi, avertismentul din luna martie 1941 existase. Informaţia fusese obţinută de Sam E. Woods, un sociabil ataşat comercial la ambasada americană din Berlin, care reuşise să îşi facă mai multe contacte importante în rezistenţa germană şi putuse urmări pregătirile germane pentru invadarea URSS, de la sfârşitul lunii iulie 1940 până la semnarea planului Barbarossa. Deşi informaţiile lui Woods au fost întâmpinate cu aceleaşi critici de birocraţii de la Washington, până la începutul anului 1941, acestea fuseseră confirmate de spărgătorii de coduri americani, care reuşiseră să descifreze mesajele dintre Tokio şi ambasadorul japonez la Berlin. Preşedintele Roosevelt a ordonat ca sovieticii să fie informaţi. Sumner Welles l-a anunţat pe ambasadorul Umanski la 20 martie. Într-o telegramă către ambasadorul Laurence Steinhardt, se menţiona că „guvernul Statelor Unite, în încercarea de a estima evoluţia situaţiei la nivel mondial, a ajuns în posesia unor informaţii pe care le consideră autentice, care arată clar că Germania are intenţia de a ataca Uniunea Sovietică". Când Stalin a citit traducerea acestui mesaj, a scris pe marginea ei „Provocare!".[2]

Mai târziu, la 15 aprilie 1941, Steinhardt s-a întâlnit cu legătura sa obişnuită, Solomon A. Lozovski, un adjunct din Comisariatul pentru Afaceri Străine, şi i-a spus: „Consider că este de datoria mea să vă informez şi să vă cer să-l informaţi pe Molotov: «Aveţi grijă cu Germania... Este mai mult decât un simplu zvon; ar fi o nebunie ca Germania să facă acest pas, dar îl poate face»." Lozovski a replicat: „Nu cred că Germania va ataca Uniunea Sovietică. ...În orice caz, URSS este mereu pregătită şi nu va fi luată prin surprindere."[3]

La 5 iunie, Steinhardt şi Lozovski au avut o lungă întrevedere în care au discutat mai multe aspecte legate de relaţiile sovieto-americane, în mod special cele implicând Ţările Baltice. Pentru sovietici, o problemă importantă a fost arestarea, în luna aprilie 1941, şi trimiterea în închisoare a lui Gaik B. Ovakimian, legendat ca angajat al companiei comerciale sovietice AMTORG, dar care, în realitate, era şeful rezidenţei NKGB din New-York. La finalul întâlnirii, Steinhardt a adus din nou în discuţie pericolul unui atac german asupra URSS. Lozovski i-a replicat că „Uniunea Sovietică rămâne liniştită în faţa oricăror zvonuri legate de un atac la graniţele sale. Uniunea Sovietică îl va întâmpina înarmată complet. Dacă există ocineva care ar dori să încerce aşa ceva, atunci ziua invaziei va fi cea mai nefericită

[1] Aleksandr M. Nekrich, *1941 22 Iiunia* (Moscow, 1965). Vezi şi „Kanun Voiny: Preduprezhdenia Diplomatov [Despre preziua războiului: avertismentele diplomaţilor]", *Vestnik MID*, no. 8, 1990, p. 76.

[2] John H. Waller, *The Unseen War in Europe: Espionage and Conspiracy in the Second World War* (New York, 1996), p. 197-198; John Keegan, *The Second World War* (New York, 1989), p. 180; Anthony Read and David Fisher, *Deadly Embrace: Hitler, Stalin, and the Nazi-Soviet Pact* (New York, 1988), p. 606.

[3] Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 2, p. 80-81.

din istoria țării care ar ataca URSS."[1] Se pare că aceasta a fost ultima lor întâlnire. Ca o ironie a sorții, Lozovski, un patriot sovietic de neclintit, a fost executat în luna august 1952 pentru crime împotriva statului, în urma anchetării Comitetului Evreiesc Antifascist. Laurence Steinhardt, diplomatul de origine evreiască cu cel mai înalt grad din Departamentul de Stat american, a murit într-un accident de avion în martie 1950, când ocupa funcția de ambasador în Canada.[2]

Din partea Marii Britanii, pe parcursul anului 1940, avertismentele au fost mai timide, devenind mai explicite de-abia la începutul anului 1941. La 24 iunie 1940, Churchill își exprimase în fața lui Stalin speranța pentru o relație de prietenie între Marea Britanie și Uniunea Sovietică, evidențiind faptul că guvernul condus de el nu va renunța la lupta împotriva Germaniei naziste și că obiectivul său pe termen lung va fi eliberarea tuturor țărilor europene aflate sub dominație germană.[3]

La 3 iulie, ambasadorul sovietic Ivan M. Maiski a avut o întrevedere cu Churchill, care și-a exprimat din nou hotărârea de a rezista în fața lui Hitler, recunoscând și că nu avea nicio idee legată de momentul când va începe atacul Germaniei asupra Marii Britanii. Anterior, într-o telegramă din 22 iunie către Molotov, Maiski declarase că decizia guvernului Churchill de a continua lupta, în ciuda căderii Franței, era susținută de poporul britanic. Deși grupul din jurul lui Chamberlain încă mai exista, acesta nu va risca să se opună deschis guvernului Churchill. Judecând după informațiile VENONA, în anul 1940, rezidența RU va aloca mare parte din timp și din resurse informând despre efectele bombardamentelor germane și impactul pe care îl aveau asupra moralului cetățenilor.[4]

Ca o concluzie și, poate, ca un avertisment, Churchill i-a repetat lui Maiski, la întâlnirea din 3 iulie, o afirmație făcută de politicianul francez Pierre Laval unui jurnalist american: „Hitler nu are nimic împotriva Franței. Hitler îi urăște pe bolșevici și așteaptă doar niște circumstanțe adecvate pentru a da lovitura fatală." Maiski i-a răspuns: „Puteți fi sigur că URSS poate să-și poarte singură de grijă, în orice moment și oricare ar fi circumstanțele."[5]

Ne îndoim totuși că Churchill ar fi rostit cuvintele lui Laval ca un avertisment serios. În orice caz, acesta s-ar fi pierdut printre schimburile obositoare desfășurate în continuare în anul 1940 pe diverse probleme determinate de incorporarea Țărilor Baltice în Uniunea Sovietică. Chiar și o lungă discuție din 27 decembrie între Maiski și Anthony Eden, de curând instalat la *Foreign Office*, pe care Eden o gândise drept o dovadă de prietenie, a degenerat într-o controversă legată de aurul și cargourile baltice. Desigur, la acest moment, Operația Barbarossa era pusă deja în mișcare.[6]

---

[1] *Ibidem*, p. 314-321.

[2] Joshua Rubenstein and Vladimir P. Naumov, *Stalin's Secret Pogrom: The Postwar Inquisition of the Jewish Anti-Fascist Committee* (New Haven, 2001), p. 495.

[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 76-81.

[4] *Ibidem*, p. 45-47.

[5] *Ibidem*, p. 82-83.

[6] *Ibidem*, tom 1, p. 459-461.

În noul an, lucrurile s-au schimbat. La 12 februarie 1941, Eden i-a spus lui Maiski că, în ultimele două săptămâni, numărul de trupe germane în România a crescut rapid şi că toate aerodromurile din Bulgaria se aflau în mâinile germanilor. În luna martie, guvernul britanic a încercat să-i convingă pe sovietici că înaintarea germanilor în Balcani şi în Orientul Apropiat reprezenta o ameninţare la adresa ambelor ţări. Era momentul să se creeze o atmosferă de încredere, în care să se privească mai puţin spre trecut şi mai mult spre viitor. La 6 martie 1941, ambasadorul britanic, Sir Stafford Cripps, i-a spus lui Andrei Vîşinski, comisar adjunct pentru afaceri străine, că există zvonuri că Germania se pregătea să atace URSS şi că acţiunile din Balcani erau menite să îi protejeze acest flanc. Cripps credea că zvonurile aveau la bază contramandarea de către Hitler a planului de invazie a Insulelor Britanice şi propunea organizarea unei opoziţii puternice în faţa Germaniei.[1] La 10 aprilie, Cripps i-a înmânat lui Vîşinski o copie după scrisoarea din 3 aprilie trimisă de Churchill lui Stalin, în care se spunea: „Am la dispoziţie suficiente informaţii de la un agent de încredere care spun că, atunci când germanii au considerat că Iugoslavia a fost prinsă în plasa lor, adică după 20 martie, au început să transfere trei din cele cinci divizii de tancuri din România în sudul Poloniei. Cum au aflat despre revoluţia sârbilor, acest transfer a fost revocat. Exelenţa Voastră va înţelege cu uşurinţă însemnătatea acestor fapte." Acum ştim că aceste informaţii proveneau de la ULTRA, programul britanic pentru spargerea codului ENIGMA utilizat de germani.[2]

La 3 iunie 1941, Maiski raporta la Moscova, într-o telegramă, despre o conversaţie în care Eden îi spusese că guvernul britanic deţinea informaţii precise despre o recentă concentrare de forţe germane la graniţele sovietice, mai ales în regiunea ucraineană. Churchill considera această acumulare drept un preludiu la un atac împotriva URSS. Eden adăuga, conform instrucţiunilor primite de la guvernul britanic, că, dacă forţele aeriene germane din Orientul Apropiat se îndreaptă împotriva URSS, forţele aeriene britanice ar putea trece la ofensivă şi ar putea oferi ajutor. La 13 iunie, Eden, acţionând tot la ordinul lui Churchill, i-a reiterat lui Maiski avertismentul legat de concentrarea de trupe germane la graniţele sovietice, reafirmând poziţia guvernului britanic în cazul unei invazii germane a URSS. Guvernul britanic era gata, spunea Maiski în telegrama trimisă Comisariatului pentru Afaceri Străine, „să ne ofere întregul ajutor al forţelor sale din Orientul Apropiat, care pot fi întărite din Marea Britanie, să trimită în URSS o misiune militară compusă din oameni cu experienţă în războiul cu Germania, cu scopul de a ne împărtăşi din această experienţă, şi să ne dezvoltăm la maximum cooperarea economică, utilizând în acest scop o rută prin Golful Persic sau prin Vladivostok, în cazul în care poziţia Japoniei va permite o rută prin acest oraş." Maiski mai raporta şi că Eden ceruse ca declaraţia lui să fie transmisă imediat la Moscova.

[1] „Kanun Voiny", p. 71-72.
[2] *Ibidem*, p. 72.

La 21 iunie, Maiski a trimis Comisariatului pentru Afaceri Străine o declarație a ambasadorului Cripps, aflat acum la Londra, conform căruia „un conflict armat între Germania şi URSS este inevitabil în viitorul apropiat" şi că „el consideră a fi de datoria lui să facă toate demersurile necesare ca, într-un astfel de caz, să se stabilească contacte apropiate între Anglia şi URSS încă din primul moment, ceea ce ar permite guvernului britanic să asigure fără întârziere ajutorul de care Eden vorbise la 13 iunie". La 16 iunie, Sir Alexander Cadogan, acționând la ordinele lu Eden, i-a înaintat lui Maiski o informare detaliată despre trupele germane concentrate la granița sovietică. Totalul se ridica la 115 divizii, fără a le lua în seamă pe cele ale armatei române. De asemenea, în raport era inclusă şi o descriere detaliată a sosirilor de noi trupe, în lunile aprilie şi mai, în Polonia, Moldova şi nordul Bucovinei, precum şi în Norvegia şi Finlanda.[1]

Detaliile despre amplasarea trupelor germane conținute în rapoartele Eden-Cadogan se bazau, fără îndoială, pe versiuni „deghizate" ale materialelor ULTRA. Totuşi, rezidența RU avea propriile surse în serviciile de informații britanice, şi obținea materiale ULTRA în forma lor originală. Teoretic, ar fi fost posibil ca oamenii lui Golikov să compare rapoartele originale cu versiunile prelucrate primite de la Eden. Dacă RU Moscova ar fi avut posibilitatea să le compare, cu siguranță că ar fi încercat, dar în niciun caz avertismentele lui Eden nu ar fi fost respinse ca „dezinformări ale britanicilor".

În categoria avertismentelor diplomatice se numără şi mesajele ambasadorului Dekanozov trimise la Moscova de la Berlin. Acestea ar explica nota pe care Beria i-a trimis-o lui Stalin la 21 iunie 1941, în care cerea „rechemarea şi pedepsirea ambasadorului de la Berlin, Dekanozov, care continuă să mă bombardeze cu «dezinformări» despre o aşa-zisă pregătire [a germanilor] pentru a ataca URSS. A raportat că «atacul» va începe mâine."[2]

La 5 decembrie 1940, chiar înainte de a se prezenta lui Hitler, Dekanozov primise o scrisoare anonimă, care începea cu următoarele fraze: „Primăvara viitoare, Hitler intenționează să atace URSS. Armata Roşie va fi distrusă în numeroase încercuiri foarte puternice." Urmau şi detalii extinse, dintre care multe au fost considerate de adjunctul ataşatului aerului, Nikolai D. Skorniakov, ca fiind credibile. Lui Molotov i-a fost trimis un raport având ca subiect această scrisoare, care l-a înaintat mai departe, lui Stalin, la 24 decembrie, cu următorul comentariu: „Tovarăşe Stalin – pentru informarea dumneavostră."[3]

La 16 martie 1941, Dekanozov i-a scris lui Molotov pentru a-l informa despre sporirea numărului de trupe şi fortificații germane la granița sovietică: „La mijlocul lunii ianuarie, unități ale Armatei 4 au sosit din Finlanda şi au fost amplasate în împrejurimile Varşoviei, mai aproape de granița noastră. ...În fiecare zi, spre

[1] *Ibidem*, p. 74.

[2] Petr I. Ivashutin, „Razvedka Bila Trevogu", *Krasnaia Zvezda*, February 2, 1991, p. 5. Ivashutin a lucrat în KGB din 1956 până în 1993 şi a fost şeful GRU din 1963 până în 1987.

[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 440-441.

est trec trenuri cu armament (arme, cartuşe, vehicule motorizate şi materiale de construcţii)." Într-o anexă la scrisoare, Dekanozov trimitea un „Dicţionar frazeologic germano-rus destinat soldaţilor germani", explicând că „există informaţii că aceste dicţionare frazeologice au fost distribuite tuturor soldaţilor germani de la graniţa germano-rusă".[1] La 28 martie, secretarul lui Dekanozov a primit un telefon pe linia de oraş. Apelantul a spus, în limba germană, următoarele: „În jurul lunii mai, va începe un război împotriva Rusiei". Apoi a închis.[2]

La 4 aprilie, la Moscova era transmis, printr-o telegramă cifrată, conţinutul unei scrisori pregătite de Dekanozov cu o zi înainte: „În urma informaţiilor primite recent de la Korsikaneţ şi Starşina, Dekanozov doreşte să-i prezinte lui Molotov cele mai recente date legate de activităţile antisovietice ale germanilor." Descria întărirea supravegherii diplomaţilor sovietici din Berlin şi se plângea că germanii se angajaseră într-un „război al nervilor", diseminând, în rândul populaţiei de toate nivelurile, zvonuri despre un război inevitabil cu URSS. Erau listate şi câteva exemple, dintre care, în cinci cazuri era evidenţiată Ucraina ca principala ţintă şi, într-un alt caz, erau reproduse cuvintele unui ofiţer german, care spusese: „Să batem Anglia şi apoi să pornim împotriva Rusiei." Toate acestea reprezentau teme ale dezinformării germane. Celelalte exemple refelectau realitatea. Într-unul era citat un ofiţer german care spunea că „prietenia" dintre Germania şi URSS va dura mai puţin de trei luni. Dekanozov raporta şi despre o intensificare a activităţii militare a germanilor, aşa cum reieşea în urma unei călătorii la Königsberg efectuate de un ataşat adjunct. Referindu-se la dicţionarul frazeologic germano-rus trimis anterior la Moscova, remarca existenţa unor fraze ca „Mâinile sus!", care sugerau că materialul nu era menit să fie un ghid pentru turişti prietenoşi. De asemenea, toţi vizitatorii la Secţia Consulară vorbeau despre pericolul din ce în ce mai mare pe care îl reprezenta Germania pentru URSS şi despre deplasările de trupe în est. În plus faţă de aceste zvonuri, Dekanozov raporta despre dificultăţile din ce în ce mai numeroase pe care le întâmpina delegaţia sovietică de schimburi comerciale de la Berlin în raporturile cu firmele germane, care nu respectau comenzile; unele chiar refuzaseră să mai accepte comenzi sub acordurile de schimb. Dekanozov îşi reitera opinia anterioară că zvonurile reflectau eforturile germane de a pune presiune pe guvernul sovietic, dar întreba „Oare asta este tot ce urmăresc germanii? Judecând în funcţie de mai mulţi factori, ei iau serios în considerare o confruntare iminentă cu noi, o invazie a URSS, chiar în timpul războiului cu Anglia." Pe baza acestui comentariu, Dekanozov pare să se fi delimitat de opinia proprie lui Stalin conform căreia Germania nu va ataca URSS decât după ce Anglia va fi înfrântă.

Dekanozov demonstra apoi că urmărea îndeaproape chestiunile legate de spionaj, discutând cazurile lui „K" şi „S" (Korsikaneţ şi Starşina). Raporta o conversaţie avută cu ofiţerul lor de caz (acesta ar fi trebuit să fie Aleksandr M. Korotkov),

[1] „Kanun Voiny", p. 71.
[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 804.

care îl convinsese că cei doi sunt dedicați cauzei sovietice. Dacă rapoartele lor legate de iminența unui conflict militar erau credibile, comenta Dekanozov, „nu ar trebui, având acest punct de plecare, să imaginăm sarcini speciale pentru ei în cazul în care s-ar pierde contactul cu ei?" Sugera ca rezidența NKGB să ofere Moscovei o imagine mai corectă asupra importanței sau valorii rapoartelor individuale. Este greu să ne imaginăm cum a primit Molotov aceste comentarii, ştiind că Stalin disprețuia aceste surse tocmai pentru că anunțau o invazie a germanilor.[1]

La 4 iunie 1941, Dekanozov i-a spus lui Molotov că, începând cu primele zile ale lunii mai, au putut fi observate, în presa şi opinia publică germane, câteva noi elemente. În paralel cu zvonurile legate de iminența unui război între Germania şi URSS, apăruseră alte zvonuri, legate de o apropiere între cele două părți, pe baza fie a concesiilor făcute de URSS Germaniei, fie a unei împărțiri a „sferei de influență". Dekanozov cita mai multe ziare din Germania şi din țări aflate sub controlul acesteia. Semnalând zvonurile despre „închirierea Ucrainei" către Germania, întreba: „Ce este asta? De ce răspândesc germanii astfel de zvonuri despre poziția Uniunii Sovietice?". Răspunsul lui Dekanozov era că germanii doreau să descrie politica sovietică într-o formă distorsionată. Astfel, susținea Dekanozov, germanii „continuă să desăvârşească pregătirea ideologică (şi efectivă) pentru războiul împotriva URSS".[2]

La 13 iunie, Dekanozov i-a trimis lui Molotov o telegramă în care erau prezentate cele mai recente puncte de vedere ale ofițerilor din cadrul misiunii sovietice de la Berlin legate de sporirea forțelor germane la granița cu Uniunea Sovietică. Începea prin a sugera că responsabilitatea purtării războiului Germaniei împotriva Angliei în Africa va trece la „vasalii" săi, Franța şi Italia, aceasta păstrându-şi astfel forțele în Europa. Descria eforturile misiunii de a observa deplasările trupelor germane spre est, pe calea ferată, începând cu sfârşitul lunii aprilie. Estima că, la frontiera vestică a Uniunii Sovietice, se aflau cel puțin 140-150 de divizii, alte 30-40 de divizii fiind între granița Guvernământului General şi Berlin. Încheia prezentând observațiile efectuate între ora 19,00, în data de 12 iunie, şi ora 7,00, în dimineața zilei următoare, pe rutele majore de cale ferată. Trenurile care se îndreptau spre est erau încărcate cu trupe şi echipament, în timp ce cele care se întorceau spre vest nu transportau soldați. Telegrama lui Dekanozov reprezenta eforturile combinate ale misiunii, RU, NKGB, ambasadei şi ofițerilor din delegația de schimburi comerciale, dar nu există niciun indiciu că Molotov ar fi transmis-o mai departe.[3]

La 15 iunie, Dekanozov a transmis un nou mesaj pe tema „concentrării de trupe germane la frontiera sovietică", citând declarații ale ataşaților militari străini, care confirmau informațiile. Ataşații militari danez şi suedez afirmau că, la

[1] V. V. Sokolov, „Novye Dannye o Podgotovke Germanskogo Vtorzheniia v SSSR v 1941", *Novaia I Noveishaia Istoria*, January-February 2000, p. 86-89.

[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 309-313.

[3] „Kanun Voiny", p. 76.

granița sovietică, sunt mai mult de 100 de divizii şi că deplasarea trupelor continua fără întrerupere. Unii încă mai credeau că aceste dislocări de trupe erau făcute pentru a pune presiune pe Uniunea Sovietică, dar ataşatul militar suedez nu avea nicio îndoială că reprezentau pregătiri serioase pentru un război cu URSS. Observatorii străini evidențiau şi deplasarea de trupe germane şi echipamente în Finlanda.[1] Cu siguranță, acest raport şi altele trimise de Dekanozov, care indicau iminența războiului cu Germania, au fost suficiente pentru a-l determina pe Beria să-i scrie lui Stalin scrisoarea amintită, în care îi cerea rechemarea şi pedepsirea lui Dekanozov.

Ultimul mesaj de la Dekanozov a sosit la 21 iunie, cu o zi înaintea invaziei. Iată un fragment: „Înainte de cină, i-am spus tovarăşului I.F. Filippov, corespondentul TASS care lucrează la ambasadă, că nu avem motive să ne alarmăm sau să ne panicăm; nu trebuie să le dăm duşmanilor motive pentru a acționa şi trebuie să facem deosebirea între adevăr şi propagandă. Nici Ribbentrop şi nici colaboratorii săi apropiați nu sunt în Berlin, unde este o vreme minunată. Reprezentantul NKVD, Ahmedov, a primit un raport de la o sursă care afirmă că, se pare, mâine, duminică, 22 iunie, Germania va invada URSS. I-am spus atât lui cât şi şefului lui, B. Kobulov, să nu mai plece urechea la acest gen de informații false şi i-am sfătuit să iasă mâine la un picnic."

Dacă mesajul este autentic, sunt mai multe lucruri greşite în el. Mai întâi, tonul este complet diferit de cel din mesajele trimise de Dekanozov lui Molotov în ultimele două luni. Apoi, Dekanozov ar fi ştiut că Filippov era ofițer NKGB şi contact al sursei Lițeist, un agent dublu sub controlul Gestapo. Nu ar fi spus că lucrează pentru TASS. De asemenea, ar fi ştiut că Ahmedov era membru al rezidenței RU şi nu din NKVD sau NKGB. În fine, Dekanozov ar fi ştiut foarte bine că şeful lui Ahmedov (dacă Ahmedov ar fi fost, într-adevăr din NKGB şi nu din RU) nu ar fi fost B. Kobulov, ci A. Kobulov. Aşadar, aceste erori par a fi intenționate. Poate că Dekanozov nu a putut să codeze mesajul şi a fost nevoit să-l trimită pe canale neprotejate, ştiind că destinatarii de la Moscova îşi vor concentra atenția asupra datei de 22 iunie şi nu-şi vor face griji în legătură cu erorile care, probabil, erau inserate pentru a-i deruta pe germani.[2]

Pe lângă mesajele lui Dekanozov de la Berlin, în perioada iulie 1940-iunie 1941, Departamentul Informații al RU emitea lunar informări. Acestea erau alcătuite şi semnate de şeful departamentului, fiind apoi aprobate de şeful RU, Filipp I. Golikov. Aceste informări erau diseminate tuturor membrilor Politburo, comisarului pentru apărare, Statului Major General, structurii centrale de comandă, statelor-majore ale districtelor militare şi trupelor, până la nivel de stat-major de corp. De asemenea, departamentul mai scotea diferite cărți, manuale şi rapoarte pe tema potențialului militar-economic al fiecărei țări de interes şi analiza posibila

[1] *Ibidem*, p. 76.

[2] Ovidy Gorchakov, „Nakanune, ili Tragedia Kassandry: Povest v Dokumentakh", *Gorizont*, no. 7, 1988, p. 61.

desfăşurare a trupelor pe care le-ar avea la dispoziţie în caz de mobilizare. În fine, existau rapoarte speciale cu nivel de clasificare strict secret (*soverşenno sekretno*), semnate de şeful RU şi diseminate conform unei liste de destinatari stabilite de Stalin, care se pare că îi includea, în afară de Stalin însuşi, pe Molotov, Malenkov, Beria, Voroşilov, Timoşenko şi pe şeful Statului Major General (Meretkov până la 1 februarie 1941, apoi Jukov).

În afară de aceste informări, Departamentul Informaţii menţinea o legătură permanentă cu Statul Major General. De exemplu, un ofiţer din Direcţia Operaţii a Statului Major General, locotenent-colonelul S.I. Guneev, era însărcinat să menţină legătura cu RU, efectuând vizite de informare cel puţin o dată pe săptămână, pentru a primi cele mai recente informaţii şi a le introduce în hărţile proprii. Apoi, îi raporta şefului Statului Major General şi, ulterior, disemina noile informaţii celorlalţi ofiţeri din Direcţia Operaţii. Ofiţerii din alte direcţii din cadrul Statului Major General puteau şi ei să se adreseze RU pentru o actualizare a informaţiilor.[1]

Începând cu 15 iunie 1940, RU a identificat şapte divizii de infanterie şi două regimente de cavalerie în Prusia Orientală şi alte 20 de divizii de infanterie şi patru regimente de cavalerie în fosta Polonie. La 4 iulie, agenţii RU şi cei din Departamentele Informaţii ale Districtelor Militare Speciale Kiev şi de Vest, au identificat 860 de trenuri cu trupe deplasându-se dinspre vest în Prusia Orientală, în fosta Polonie şi în Austria. Ţinând cont de aceste mişcări, se credea că forţa combativă din aceste zone se ridica la 13 divizii de infanterie (două motorizate), două brigăzi de tancuri şi până la 3 000 de soldaţi din infanteria marină, în Prusia Orientală; 28 de divizii de infanterie, un regiment de tancuri, o unitate neidentificată de tancuri şi cinci divizii de cavalerie, în fosta Polonie; 12 sau 13 divizii de infanterie, în Austria.

Începând cu data de 16 iulie, un raport de informare enumera 53 până la 54 de divizii. Serviciul de Informaţii Externe al NKVD raporta „şapte divizii de infanterie în zona Varşovia; deplasările de trupe dinspre vest spre est continuă". Raportul cita informaţii din presa străină şi pe ataşatul militar german la Moscova care susţinea că aceste deplasări de trupe se datorau reîntoarcerii în garnizoanele de reşedinţă a unităţilor germane.[2]

La 20 iulie 1940, RU i-a trimis comisarului pentru apărare Timoşenko o informare despre „evenimente în vest", semnată de Golikov. Scopul acesteia era să remarce creşterea forţei combative a germanilor în Prusia Orientală şi în fosta Polonie după aducerea de trupe din vest. În ciuda estimărilor variate ale numărului de soldaţi, creşterile erau impresionante, reprezentând un avertisment clar că acumularea de forţe germane constituie o ameninţare la adresa Uniunii Sovietice.

---

[1] Vasily A. Novobranets, „Nakanune Voiny", *Znamia*, no. 6, 1990, p. 175.

[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 121-123; David Glantz, *The Initial Period of War on the Eastern Front: 22 June–August 1941* (London, 1993), p. 84. Diviziile sovietice şi cele germane diferă ca număr de soldaţi. Diviziile de puşcaşi sovietice nu aveau efective complete, dispunând, în medie de 8 000 până la 12 000 de militari.

La 10 decembrie, RU a emis un raport special despre apariția în România a unui grup de 16-17 divizii aflate sub comanda generalului Johannes Blaskowitz și despre intențiile germanilor de a crea un nou grup de forțe în Protectorat (fosta Cehoslovacie). Raportul estima că germanii vor rezolva problema în Balcani la începutul primăverii. Un alt raport special, din data de 14 decembrie, descria planurile germane de a mobiliza rezerviștii cu vârste cuprinse între 20 și 40 de ani, care fuseseră demobilizați din diferite motive, cum ar fi pentru munca în industria de apărare, boală sau răni nerecuperate. Astfel, diviziile mobilizate s-ar ridica la 300 000 de soldați. În a doua jumătate a lunii noiembrie, se mai menționa în raport, germanii au început formarea a trei până la cinci divizii de tancuri, a trei până la cinci divizii aeriene și a unui număr important de unități antiaeriene. Aceste noi unități erau echipate cu armament de captură.[1]

În secțiunea dedicată Germaniei dintr-un alt raport, tot din data de 14 decembrie, cu tema „Măsuri de mobilizare ale țărilor capitaliste vecine", se menționa că Înaltul Comandament german făcea toate eforturile pentru a spori forța armatei germane, care se ridica la opt milioane de soldați. Începând cu luna octombrie 1940, o mobilizare suplimentară adunase încă 1,5 milioane de oameni, dintre care 750 000 au fost alocați armatei, iar restul, industriilor de apărare. În luna ianuarie 1941, urmau să fie mobilizați bărbații cu vârste între 40 și 45 de ani, alături de cei care se aflau în recuperare în urma rănilor. De asemenea, existau informații despre crearea a 25 de divizii de infanterie, cinci divizii de tancuri și cinci divizii mecanizate, care urmau a fi completate până la 1 martie 1941.[2]

La 11 martie 1941, Golikov semna un raport special detaliat, cu tema „Direcția dezvoltării forțelor armate germane și schimbări în starea lor", care trebuie să fi fost alcătuit de Departamentul Tehnico-Militar și Economic al RU. La capitolul dedicat sporirii efectivelor armatei germane, numărul diviziilor era evaluat la aproximativ 228, începând cu luna septembrie 1940, dintre care 15-17 erau divizii de tancuri, și opt-zece erau divizii motorizate. În iarna 1940-1941, au fost create 25 de noi divizii de infanterie, cinci noi divizii de tancuri și cinci noi divizii motorizate. În plus, cinci divizii de infanterie existente au fost reorganizate ca divizii motorizate. Astfel, la 1 martie, numărul total al diviziilor din armata germană ajunsese la 263, dintre care 221 erau divizii de infanterie, 22 de tancuri și 20 motorizate.

Un grafic inclus în raport indica faptul că, începând cu 1 septembrie 1940, în „Vest" (fără alte detalii) fuseseră dislocate 102 divizii; 72 de divizii, în „Est"; 22 în „Sud-Est"; și 30 în rezervă. Începând cu 1 martie 1941, numărul diviziilor din „Vest" a fost redus la 92, cel al diviziilor din „Est", la 61, în timp ce numărul diviziilor din „Sud-Est" a crescut la 62. Numărul diviziilor din rezervă scăzuse la 13. În secțiunea a doua a graficului, erau menționate 35 de divizii nou-create, dar nu se știa unde sunt localizate. Aceste cifre și localizarea diviziilor au întărit con-

[1] *Ibidem*, p. 443-444, 450.
[2] *Ibidem*, p. 450.

vingerea lui Stalin că Anglia rămânea principala preocupare a lui Hitler; acesta ar fi fost motivul pentru care, în anul 1940, 45% din totalul diviziilor germane erau dispuse în „Vest", iar în 1941, 40% erau tot acolo. Cât priveşte „Sud-Estul", numărul diviziilor dispuse aici crescuse cu 42. Probabil, această sporire a numărului i-a confirmat lui Stalin ideea că principala direcţie de atac a germanilor ar fi la sud de Mlaştinile Pripet şi prin Ucraina. Desigur, se înşela. Principala lovitură germană avea să fie la nord de Pripet.[1]

Raportul din 11 martie anunţa o dublare a numărului de avioane militare germane, faţă de cifrele de la 1 octombrie 1940. Acesta ajunsese la 10 980 de aparate. Şi aici, se poate observa fixaţia lui Stalin legată de Anglia. Dacă în octombrie 1940, Luftwaffe avea 4 000 de avioane în „Vest", la 1 martie 1941, numărul acestora ajunsese la 8 030. Conform raportului din 11 martie, la 1 martie 1941, la graniţa sovietică nu erau decât 700 de avioane germane, acelaşi număr ca în septembrie 1940. În continuare, documentul discuta performanţele şi modernizarea aparatelor de zbor, a tancurilor şi artileriei antitanc şi cu bătaie lungă. De asemenea, se menţiona faptul că germanii puteau utiliza arme chimice, după ce obţinuseră noi obuze chimice din depozitele cehe capturate, dispunând şi de suficient echipament de protecţie pentru propriile trupe. Poate cel mai interesant aspect discutat în acest raport tehnic sunt comentariile pe marginea programului german de construire de fortificaţii de-a lungul frontierei sovietice cu Guvernământul General. Acesta debutase la scurtă vreme după înfrângerea polonezilor şi fixarea noii graniţe, în 1939. Raportul concluziona că „în ciuda caracterului intensiv al lucrărilor de fortificaţii..., toate sunt încă în faza de construcţie şi va mai dura cel puţin un an pentru a fi finalizate".[2]

la 20 martie 1941, Golikov semna un document intitulat „Opinii despre măsurile de organizare şi variantele acţiunilor de luptă ale armatei germane împotriva URSS", pe care l-a distribuit la comisarul pentru apărare, la Sovietul Comisarilor Poporului (SNK) şi la Comitetul Central al VKP(b). Spre deosebire de rapoartele speciale de la RU pe care le semnase, acest studiu era un *doklad*, un raport formal despre care se presupune că aduna toate informaţiile disponibile pe un anumit subiect. Din păcate, documentul este vădit tendenţios. Începea cu următoarea frază: *„Majoritatea rapoartelor de la agenţi legate de posibilitatea unui război cu URSS în primăvara anului 1941 provin din surse anglo-americane, scopul acestora fiind, la momentul de faţă, fără nicio îndoială, acela de a înrăutăţi relaţiile dintre URSS şi Germania."* Golikov sublinia această frază şi altele (prezentate cu italice), aparent pentru a face apel la felul de a fi bănuitor şi conspirativ al lui Stalin şi la convingerea acestuia că anglo-americanii doreau fie să provoace un conflict între Germania şi URSS, fie să se alăture lui Hitler la cauza comună de a distruge „primul stat socialist". Raportul continua astfel: *„De curând, sursele engleze, americane şi altele vorbesc despre pregătirile pentru o aşa-zisă invazie germană a Uniunii Sovietice. Dintre toate aceste informaţii ajunse*

[1] *Ibidem*, p. 746-747. Vezi şi p. 7, 288-290.
[2] *Ibidem*, p. 758-759.

la noi, următoarea merită atenție." Apoi urmau 16 paragrafe numerotate, care conțineau o multitudine de afirmații din auzite sau zvonuri colportate de la ataşați militari străini, jurnalişti şi din presa străină. Există una sau două care se aseamănă vag cu declarații ale surselor NKGB Korsikaneț şi Starşina, cum ar fi „se pare că Göring a fost de acord să facă pace cu Anglia şi să atace URSS". De unsprezece ori, tema este „Germania va ataca URSS după o victorie rapidă în Anglia". Numai două elemente provin dintr-o sursă americană, şi anume ministrul american la Bucureşti, care este citat spunând că „dacă germanii nu au succes în Anglia, vor fi nevoiți să aplice vechiul lor plan pentru capturarea Ucrainei şi a Caucazului." De asemenea, ministrul american îl citează pe ministrul român de externe, care ar fi încercat să-l convingă „să-l facă pe preşedintele Roosevelt să introducă un plan de pace între URSS şi Germania". Nu se poate şti de unde proveneau aceste afirmații sau altele din raport.[1]

Raportul prezenta trei posibile variante ale unei invazii germane a URSS. Prima era cea cuprinsă într-o scrisoare anonimă primită de Dekanozov, aşa cum se susținea în raport, la 15 decembrie 1940 (Dekanozov a primit acea scrisoare la 5 decembrie 1940). O lovitură avea să vină dinspre Lublin, de-a lungul Pripetului, spre Kiev; a doua, din România, din zona Iaşi–Bucovina, de-a lungul râului Teterev; iar ce-a de-a treia lovitură avea să vină din Prusia Orientală, spre Memel, Villing, râul Berezina, şi apoi de-a lungul Niprului spre Kiev. Versiunea expeditorului scrisorii nu avea nicio legătură cu adevăratul plan Barbarossa.

A doua versiune era preluată dintr-un document din decembrie 1940 produs de Districtul Militar Special Kiev, care descria planurile de desfăşurare a trupelor pentru Frontul de Sud-Vest în 1940. Acesta descria invazia mult-aşteptată a Ucrainei de către germani, o acțiune care ar fi avut loc numai după ce Germania ar fi învins Anglia: „Vor fi atacuri pe următoarele axe: (a) din Prusia Orientală în Țările Baltice, ...cu Finlanda alăturându-se Germaniei pentru a-şi recupera teritoriile pierdute; (b) prin Galiția şi Volin, unde germanii vor fi susținuți de trupe ucrainene şi române, care, de asemenea, luptă pentru recuperarea de teritorii pierdute." Această versiune se încheia cu afirmația că „în cel de-al doilea sector, se vor desfăşura atacuri secundare, cu scopul de a curăța teritoriul rămas."

A treia versiune era cea provenită de la Arieț, prin intermediul lui Alta, la 28 februarie 1941. Aceasta descria formarea a trei grupuri de armate, comandate de mareşalii von Bock, von Rundstedt şi von Leeb, având ca obiective Leningradul, Moscova şi Kievul. „Începerea atacului – se menționa în document – este stabilită provizoriu pentru ziua de 20 mai." Când a început cu adevărat invazia, von Leeb comanda Grupul de Armate Nord (Leningrad), von Bock – Grupul de Armate Centru (Moscova), iar von Rundstedt – Grupul de Armate Sud (Kiev).

Golikov continua: „În afara acestor documente, conform informațiilor provenite din alte surse, se ştie că planul de atacare a Uniunii Sovietice va consta în următoarele:

[1] *Ibidem*, p. 776-778.

a. După victoria împotriva Angliei, Germania, care va ataca URSS, îşi propune să dea lovituri din două flancuri: o încercuire dinspre nord (au în vedere Finlanda) şi din Peninsula Balcanică. [Lăsând deoparte corectivul „după victoria împotriva Angliei", această afirmaţie nu se aseamănă deloc cu planul Barbarossa, aşa cum a fost descris de Arieţ şi cum a fost executat de Wehrmacht.]

b. Directorul unei firme comerciale germane declară că invazia URSS va surveni din România. Pentru aceasta, *germanii vor construi o autostradă, din protectorat* [fosta Cehoslovacie], *prin Slovacia şi Ungaria, pentru a-şi putea muta trupele la graniţa sovietică*. Ungaria şi România i-au permis Germaniei să folosească tot sistemul lor de căi ferate pentru deplasarea trupelor şi, de asemenea, i-au dat permisiunea de a construi noi aerodromuri, noi baze pentru unităţile motorizate şi noi depozite pentru muniţii. Ungaria a permis germanilor să-i folosească o parte din aerodromuri. Toate trupele române şi tot echipamentul militar au fost puse la dispoziţia comandamentului german.

c. Un ataşat militar iugoslav declară că, după rezolvarea problemei din Balcani, este greu de spus unde îşi vor îndrepta atacurile germanii, dar că el personal este convins că aceasta va preceda o invazie a URSS. Chiar şi numai faptul că germanii sunt acum la Dardanele este un act făţiş îndreptat împotriva URSS. În general, Hitler nu şi-a modificat programul descris în cartea *Mein Kampf*, şi acel program este obiectivul său principal pentru război. Hitler foloseşte prietenia ca un mijloc de a obţine posibilitatea rezolvării sarcinii de a reconstrui Europa.

d. Din raportul ataşatului nostru militar din 14 martie, în România circulă insistent zvonul că Germania şi-a schimbat planul strategic de război. Un maior german i-a spus sursei noastre următoarele: „*Ne schimbăm planul în totalitate. Ne orientăm spre est, spre URSS*. Vom lua din URSS cereale, cărbune, petrol. Apoi, vom fi invincibili şi vom putea continua războiul cu Anglia şi cu America." Colonelul Rioşanu, un prieten al ministrului român al apărării, i-a spus sursei noastre, într-o conversaţie privată, că *mare parte din armata română lucrează cu germanii la un plan pentru război împotriva URSS, care ar trebui să înceapă peste trei luni*. Germanilor le este teamă de o reacţie a URSS atunci când intră în Turcia. Vrând să prevină acest pericol din partea URSS, germanii vor să preia iniţiativa şi să dea ei prima lovitură, capturând cele mai importante regiuni din punct de vedere economic ale URSS. Prima dintre acestea este Ucraina.

e. *Conform unui raport de la ataşatul nostru militar din Berlin, din informaţii provenite de la o sursă ce se bucură de deplină încredere, începerea operaţiilor militare împotriva URSS poate fi aşteptată între 15 mai şi 15 iunie 1941*."

Aceste puncte erau urmate de două concluzii: „1. Pe baza tuturor opiniilor citate mai sus şi a posibilelor direcţii de acţiune din primăvara acestui an, consider că data cea mai probabilă pentru începerea unor acţiuni împotriva URSS va fi atunci când se va reuşi înfrângerea Angliei sau se va ajunge la o pace onorabilă cu Germania. 2. Zvonurile şi documentele care vorbesc despre iminenţa războiului

împotriva URSS în această primăvară trebuie catalogate drept dezinformare provenind de la englezi şi chiar, poate, de la serviciile de informaţii germane.[1]

Doklad-ul lui Golikov din 20 martie reprezintă, probabil, unul dintre cele mai slabe rapoarte de informare produse în perioada în care acesta a fost şef al RU. Nu avea nicio legătură cu realitatea. Singura intenţie era să-l liniştească pe Stalin, să-l asigure că opinia lui vizavi de intenţiile lui Hitler este corectă şi că Germania nu va porni la război decât după înfrângerea Angliei. Acesta este motivul pentru care Golikov a etichetat toate informaţiile contrare ca fiind dezinformare engleză sau germană. A citat doar câteva rapoarte de la agenţi sau referate NKGB care anunţau invazia germană, în schimb adunând cu grijă celelalte rapoarte care confirmau vederile lui Stalin. Să fi fost oare acestea printre cele pe care Stalin le-a arătat lui Timoşenko şi Jukov, spunându-le că are propriile lui documente?

Rapoartele lui Golikov au continuat până în ziua invaziei. Un raport special din data de 4 aprilie 1941 documenta continuarea deplasării trupelor germane spre est în toată luna martie; a fost distribuit conducerii militare, inclusiv lui Timoşenko, Jukov, Meretkov şi Nikolai F. Vatutin.[2] Un raport special din data de 16 aprilie prezenta mişcările de trupe din perioada 1-15 aprilie, fiind primul care remarca sosirea de echipamente de traversare a cursurilor de apă în zona din sud-estul localităţii Brest-Litovsk, deşi implicaţiile nu erau discutate.[3]

Raportul special al lui Golikov din 5 mai 1941 recunoştea o creştere a numărului de divizii germane din zona frontierei cu URSS (de la 70 la 107 divizii) şi estima o creştere şi mai mare, pe măsură ce reveneau trupele folosite la operaţiile din Grecia şi Iugoslavia. Raportul insista în continuare că germanii dispuneau de suficiente trupe pentru a dezvolta operaţii împotriva Angliei în Orientul Apropiat, Spania şi nordul Africii.[4]

Un raport special din data de 15 mai continua în aceeaşi notă: „Regruparea trupelor germane în prima jumătate a lunii mai a fost caracterizată de întărirea continuă a celor aflate la graniţele vestică şi sud-vestică ale URSS, inclusiv România. De asemenea, s-a caracterizat şi prin întărirea forţelor gata de acţiune împotriva Angliei în Orientul Apropiat, Africa şi Norvegia." Raportul remarca faptul că, „conform unor informaţii recente, patru-cinci divizii sunt pregătite pentru a se deplasa în Spania, pentru a purta operaţii împotriva Gibraltarului." Se pare că nici Golikov, nici şeful Departamentului Informaţii, Dronov, nu aflaseră despre întâlnirea dintre Hitler şi Franco, la graniţa franco-spaniolă, din 23 octombrie 1940, când Franco refuzase toate propunerile lui Hitler pentru o cooperare militară.[5]

Acest raport special remarca existenţa a opt până la zece divizii germane de paraşutişti – una sau două în Grecia, cinci-şase, pe coasta Franţei şi Belgiei şi două

[1] *Ibidem*, p. 779-780.
[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 46-47.
[3] *Ibidem*, p. 87-89.
[4] *Ibidem*, p. 171-173.
[5] *Ibidem*, p. 213-214.

divizii în interiorul Germaniei. Acestea erau informații complet false. Din 15 mai, singura divizie de paraşutişti a Luftwaffe, Divizia 7, îşi pregătea cele trei regimente de paraşutişti şi regimentul de planoare pentru un atac asupra Cretei. (Atacul fusese inițial planificat pentru 17 mai, dar a fost amânat până la 19 mai, având loc, în cele din urmă, la 20 mai.) Britanicii, având acces la ULTRA, cunoşteau planurile atacului. Prin urmare, chiar dacă, până la urmă, germanii au reuşit să captureze Creta, Divizia 7 a suferit pierderi grele, determinându-l pe Hitler să abandoneze acest mod de purtare a războiului. De ce insista RU să enumere opt până la zece divizii aeropurtate (inclusiv cinci-şase pe coastele Franței şi Belgiei) în ordinea de bătaie a germanilor? Singurul răspuns logic rezidă în convingerea lui Stalin că Hitler încă intenționa să invadeze Anglia. Diviziile aeropurtate ar fi fost esențiale pentru o asemenea operație. Prin urmare, Golikov se simțea îndatorat să-i facă disponibile cinci-şase asemenea mari unități.[1]

Felul în care fuseseră alocate diviziile germane în raportul special al RU din 15 mai reprezintă baza de la care s-a pornit pentru secțiunea tratând forțele inamice în faimosul plan de la jumătatea lunii mai intitulat „Considerații privind un plan pentru amplasarea forțelor armate ale Uniunii Sovietice în cazul unui război cu Germania şi aliații săi". Primul paragraf al acestui document enunța următoarele: „La momentul actual, Germania (conform informațiilor de la Direcția Informații a Armatei Roşii) are în dispozitiv aproximativ 230 de divizii de infanterie, 22 de divizii de tancuri, 20 de divizii motorizate, opt divizii aeropurtate şi patru divizii de cavalerie – aproximativ 284 de divizii. Dintre acestea, la data de 15 mai, la granițele Uniunii Sovietice sunt dispuse 86 de divizii de infanterie, 13 divizii de tancuri, 12 divizii motorizate şi o divizie de cavalerie – un total de 112 divizii. Se presupune că, în anumite condiții de ordin politic, Germania ar putea strânge, în eventualitatea unui atac asupra URSS, până la 137 de divizii de infanterie, 19 divizii de tancuri, 15 divizii motorizate şi 5 divizii aeropurtate, pentru un total de 180 [sic!] de divizii." Celelalte 104 divizii germane erau dislocate, conform raportului special din 15 mai, inclusiv 40 de divizii de infanterie, două de cavalerie, una de tancuri şi două aeropurtate, în Danemarca, Belgia, Olanda şi Franța.

Autorul acestor „considerații" aduce următoarele argumente atunci când propune o nouă amplasare strategică: „În măsura în care Germania, la momentul de față, îşi menține mobilizată armata, cu serviciile de interior în activitate, are capacitatea de a ne depăşi în viteza de desfăşurare a trupelor şi de a executa un atac prin surprindere. Pentru a preîntâmpina o astfel de situație (şi a distruge armata germană), consider necesar ca, în niciun caz, să nu oferim inițiativa comandamentelor germane. Ar trebui să ne amplasăm forțele în dispozitiv înaintea inamicului şi să atacăm armata germană în momentul în care va fi în curs de desfăşurare, fără să poată reuşi să organizeze frontul şi coordonarea între arme şi servicii." Acest plan, deşi era pregătit pentru a fi semnat de Timoşenko şi Jukov, se pare că nu a mai fost semnat niciodată, fiind respins de Stalin. În orice caz, era complet

[1] *Ibidem*, p. 215. Vezi şi Keegan, *Second World War*, p. 164-171.

nerealist. Cele trei grupuri de armate germane se deplasau deja spre poziții, iar planurile de comunicații în cadrul acestor formațiuni erau mult avansate. Trupele care aveau să fie vârful de lance îşi vor începe deplasarea în zonele de pornire la 10 iunie.[1]

Un raport special din data de 31 mai 1941 punea în continuare accentul pe operațiile germane împotriva Angliei. Printre acțiunile întreprinse de comandamentele germane în a doua parte a lunii mai, utilizând forțele eliberate din Balcani, prima citată era „reînnoirea grupărilor din vest pentru lupta împotriva Angliei". O „creştere a capacității combative a trupelor împotriva URSS" venea pe locul al doilea. Numărul diviziilor destinate unor acțiuni împotriva Angliei, pe toate fronturile, se ridica la 122 până la 126 de divizii, în timp ce, împotriva URSS, ajungea la un total de 120 până la 122 de divizii. Penultimul paragraf enunța: „În ceea ce priveşte frontul împotriva Angliei, comandamentul german... continuă deplasările de trupe în Norvegia, ...având drept obiectiv executarea operației principale împotriva Insulelor Britanice." Această afirmație era o prostie uriaşă. Până la 31 mai, existau suficiente dovezi care să ateste că sporirea numărului forțelor germane în Norvegia era cel mai probabil legată de cooperarea germano-finlandeză în planificarea războiului împotriva URSS. Raportul lui Golikov, înadins deformat în ceea ce priveşte Anglia, a fost diseminat şi lui Timoşenko şi Jukov, plus celorlalți din lista obişnuită de diseminare.[2]

La 5 iunie 1941, Golikov a emis un raport special legat de pregătirile de război ale României, care se încheia cu această frază: „Ofițerii din Statul Major General român insistă să afirme că, în conformitate cu o declarație neoficială a lui Antonescu, între România şi URSS va izbucni curând războiul." Un raport special din 7 iunie pe acelaşi subiect susținea că noile măsuri de mobilizare ar putea aduce armata română la un efectiv de un milion de oameni şi 30 de divizii. Ambele rapoarte au ajuns la Timoşenko şi la Jukov.[3]

Cel de-al doilea raport pomenea şi despre o sporire a efectivelor în Polonia, la granița cu Uniunea Sovietică, concluzionând: „Considerând mobilizarea din România ca un mijloc de a întări flancul drept german în Europa, trebuie acordată o ATENȚIE DEOSEBITĂ întăririi continue a trupelor germane din teritoriul polonez." Oare literele de tipar semnificau îngrijorarea tot mai mare din interiorul RU?

[1] Yakolev, *1941 god*, tom 2, p. 215-216, 296. Vezi şi V. A. Zolotarev and G. N. Sevostianov, eds., *Velikaia Otechesvennaia Voina, 1941–1945*. (Moscow, 1998), tom 1, p. 114-115.

[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 289-290.

[3] *Ibidem*, p. 324-325, 333.

CAPITOLUL 16

„Noi nu deschidem focul asupra avioanelor germane pe timp de pace"

Şi dacă nu luăm în seamă rapoartele de informaţii care descriau acumulările de forţe de-a lungul graniţelor sovietice, mai exista o ameninţare, încă mai serioasă. Şi aceasta afecta zonele de graniţă, dar acum venea de deasupra. Fără îndoială, cea mai mare eroare comisă de Stalin în perioada dintre vara anului 1940 şi 22 iunie 1941 a fost decizia sa de a-i oferi Luftwaffe libertatea de a efectua neîngrădit zboruri de recunoaştere deasupra Uniunii Sovietice. Temându-se că o acţiune preventivă din partea apărării antiaeriene sovietice l-ar putea „provoca" pe Hitler, Stalin a emis ordine stricte în acest sens. Nu îşi va modifica opiniile nici măcar după ce serviciile de informaţii sovietice i-au pus la dispoziţie dovezi clare că aceste zboruri făceau parte dintr-un program al germanilor de a obţine fotografii aeriene ale fortificaţiilor sovietice, desfăşurării trupelor, aerodromurilor şi instalaţiilor de comunicaţii şi de aprovizionare pe întregul teatru de operaţii. Din cauza erorii de judecată a lui Stalin, pierderile sovieticilor în primele momente ale războiului au fost şi mai mari, întrucât bombardierele germane au distrus sistematic fiecare ţintă identificată de recunoaşterea aeriană, inclusiv aparatele de zbor din districtele militare de graniţă.

Conducerea Armatei Roşii a înţeles importanţa apărării spaţiului aerian sovietic împotriva recunoaşterilor inamicului. De asemenea, a înţeles şi nevoia de a-şi proteja avioanele de la distrugere, pentru a putea oferi trupelor terestre sprijin atunci când l-ar cere, în caz de război. Cu ocazia unei conferinţe care a avut loc la Moscova între 23 şi 31 decembie 1940, la care au participat comandanţii superiori ai Armatei Roşii, comisarul pentru apărare Timoşenko declara că „efectul decisiv al aviaţiei [în operaţii ofensive] nu stă în raidurile din spatele inamicului, ci într-o acţiune coordonată cu trupele de pe câmpul de bătălie."[1] Comandantul Districtului Militar Special Kiev şi viitorul şef al Statului Major General, generalul Gheorghi K. Jukov, a remarcat şi el rolul aviaţiei: „Comandanţii de armate şi şefii

[1] Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 2, p. 470-475.

forțelor aeriene din subordine trebuie să aibă grijă să nu permită aviației lor să fie distrusă pe aerodromuri. Cea mai bună metodă de a reuşi acest lucru este un atac-surpriză al aviației noastre asupra aerodromurilor inamicului şi răspândirea aviației noastre pe aerodromuri cu echipament de camuflaj şi apărare antiaeriană."[1]

Rolul aviației a fost descris în continuare şi de Pavel V. Rîceagov, comandantul Forțelor Aeriene ale Armatei Roşii, care a evidențiat următoarele sarcini ca fiind esențiale pentru forțele aeriene aflate în război: câştigarea superiorității aeriene, cooperarea cu trupele de pe câmpul de luptă, protejarea trupelor de la sol, acțiuni împotriva rezervelor tactice/strategice şi împotriva serviciilor din interior, asigurarea de informații în urma misiunilor de recunoaştere aeriană şi asigurarea succesului în misiuni de paraşutare şi desantare, dacă este nevoie. Rîceagov avertiza că „acumularea numărului ridicat de aparate de zbor necesare pentru îndeplinirea acestor sarcini necesită o rețea bine-dezvoltată de aerodromuri şi pe fiecare dintre acestea să nu fie, în medie, mai mult de 25 de avioane."[2] Deşi, la nivelul conducerii Armatei Roşii, exista un consens în acest sens, acțiunile care să vină în sprijinul acestui consens lipseau aproape cu desăvârşire. De-abia la 19 iunie 1941, de exemplu, a fost dat un decret al Sovietului Comisarilor Poporului şi al Comitetului Central VKP(b), în care se cerea „camuflarea aparatelor de zbor, a pistelor, a corturilor şi a echipamentului de pe aerodromuri".[3]

Construirea de baze punea probleme mai ales în districtele de graniță vestice, unde, în 1941, erau desfăşurate 48 din cele 70 de divizii aeriene ale Armatei Roşii. Aceste unități urmau să ducă greul anticipatului efort al Luftwaffe, pentru a obține supremația aeriană. Condițiile improprii şi locațiile nepotrivite în care erau repartizate unitățile aeriene din districtele de graniță le-au făcut germanilor treaba mai uşoară. Multe aerodromuri sovietice se aflau la zece până la 30 de kilometri de frontieră. Avioanele de vânătoare şi bombardierele erau adesea alocate aceluiaşi aerodrom. Decolarea în timpul atacului era şi mai dificilă din cauza numărului mare de aparate amestecate laolaltă. Multe regimente aeriene de-abia primiseră aparate noi, dar acest lucru însemna că, pe acelaşi aerodrom, erau îngrămădite şi avioanele noi, şi cele vechi; mai mult, nu existau suficienți piloți pentru a echipa aceste aparate. În Districtul Militar Baltic, 118 aparate nu aveau echipaje care să le piloteze; în Districtul Militar Special Vestic, acest număr se ridica la 430 de avioane, iar în Kiev, la 342 de avioane. Sistemele de apărare antiaeriană erau slabe, iar măsurile de camuflare nu fuseseră încă puse în aplicare. În Districtul Militar Baltic, unitățile aeriene primiseră ordin să efectueze zboruri de antrenament în noaptea de 21-22 iunie; prin urmare, majoritatea regimentelor de bombardiere erau în timpul inspecției de după zbor şi la realimentare – piloții lor erau la odihnă – când au fost atacate de Luftwaffe. În Districtul Militar Special

[1] V. A. Zolotarev, ed., *Nakanune Voiny: Materialy soveshchaniia vysshego rukovodiashchego sostava RKKA, 23–31 Dekabria 1940* (Moscow, 1993), p. 144.

[2] *Ibidem*, p. 173-174.

[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, 387.

Vestic, avioanele de vânătoare erau răspândite pe întreaga lungime a frontierei. Divizia 9 Aviație Mixtă, care tocmai primise 262 de MiG-1 şi MiG-3, era foarte aproape de frontieră; regimentelor de bombardiere din cadrul Diviziilor 9 şi 11 Aviație Mixtă le fuseseră alocate 420 de bombardiere PE-2 noi. Echipajele de-abia începuseră instrucția pe noile aparate.

La ora 11,00, la 21 iunie, sabotorii inamici au tăiat liniile telefonice care făceau legătura între centrul de comandă al forțelor aeriene ale Districtului Militar Special Vestic şi diviziile aeriene şi regimentele pe care le comanda. Situația s-a înrăutățit şi mai mult din cauza lipsei legăturilor cu serviciul de observare aeriană, avertizare şi comunicații (VNOS), care nu începuse încă să funcționeze eficient.

Nici forțele aeriene ale Districtului Militar Special Kiev nu erau pregătite. Întrucât VNOS nu funcționa corespunzător, unitățile de aviație care aveau bazele pe aerodromuri din apropierea graniței nu au primit avertismentele la timp.[1] La conferința din decembrie 1940, problemele legate de VNOS fuseseră discutate în viteză de Filipp I. Golikov, şeful serviciului militar de informații, care subliniase importanța unui astfel de sistem, remarcând că, spre exemplu, un corp mecanizat aflat în deplasare ar putea fi ras de pe fața pământului de bombardierele în picaj ale inamicului dacă nu ar fi avertizat despre sosirea lor. Nu existau suficiente posturi VNOS pentru a garanta o avertizare în timp util, iar cele care existau erau prost instruite şi echipate. Singurele mijloace de comunicare de care dispuneau erau liniile telefonice; nu aveau radiouri. Sistemele germane de avertizare, observa Golikov, erau net superioare celor ale Armatei Roşii.[2]

În ciuda acordului general de la conferința din decembrie 1940 în legătură cu ce era nevoie pentru a actualiza componentele aviației din districtele militare de graniță, s-au făcut puține lucruri, şi ce s-a făcut s-a făcut prost. De fapt, germanii au fost cei care au implementat, pe partea lor de graniță, chiar acele programe pe care le descriau vorbitorii de la conferință. De exemplu, au reparat şi au modernizat aerodromurile poloneze existente şi au construit altele noi, multe dintre ele cu instalații sub pământ pentru depozitarea carburanților şi muniției. Pentru a adânci şi mai mult problemele, recunoaşterile aeriene efectuate de germani timp de mai mult luni le-au permis să observe foarte exact eforturile sovieticilor de a îmbunătăți pozițiile avansate ale aviației. Atacul surpriză al Luftwaffe a lovit grav aerodromurile înaintate ale sovieticilor şi cu maximă precizie, lipsind forțele de la sol de susținerea aeriană de care aveau atâta nevoie. Incidente legate de survolurile germanilor deasupra teritoriul sovietic au fost identificate încă din septembrie 1939, dar probabil că nu au fost considerate o problemă serioasă. Granița dintre URSS şi Polonia ocupată de germani era, inițial, o linie de demarcație militară, iar piloții germani puteau pretinde cu uşurință că îşi pierduseră orientarea. Totuşi, la începutul anului 1940, trupele de graniță sovietice ocupaseră poziții pe noua frontieră şi începuseră să reacționeze împotriva acestor survoluri, care, între

[1] Viktor Anfilov, *Doroga k Tragedii Sorok Pervogo Goda* (Moscow, 1997), p. 219, 200.

[2] Zolotarev, *Nakanune Voiny*, p. 164-165.

timp, deveniseră de-a dreptul o recunoaştere aeriană organizată. La 10 februarie 1940, un avion german a intrat în spaţiul aerian sovietic pe o adâncime de doi kilometri. Trupele de graniţă au deschis focul cu mitralierele şi avionul s-a întors înapoi în teritoriul german. La 11 februarie, au existat alte trei incidente, ultimul implicând zborul de întoarcere al unuia dintre avioane. Şi în acest caz, trupele de grăniceri au deschis focul şi avionul a dispărut în spaţiul aerian german.[1] Situaţia s-a agravat în 17 martie, când o formaţie de 32 de aparate de zbor germane, atât de vânătoare cât şi de bombardament, au pătruns în spaţiul aerian sovietic în zona Detaşamentului 86 Trupe de Grăniceri, în Districtul Militar Special Vestic. O unitate a deschis focul asupra lor pe drumul de întoarcere. Un avion a fost lovit şi a căzut la 50 de metri de graniţă; un membru al echipajului a murit pe loc şi un al doilea a fost rănit mortal. În raportul despre incident, se remarca faptul că, din luna decembrie 1939, deja fuseseră 12 încălcări ale spaţiului aerian sovietic numai în acea zonă. Într-unul din incidente, un avion de vânătoare sovietic se prăbuşise încercând să oblige aparatul de zbor german să aterizeze. Pilotul sovietic decedase. Raportul se încheia cu cererea ca trupelor de grăniceri să li se dea instrucţiuni în cazul în care încăcările spaţiului aerian ar continua. NKVD URSS a înaintat problema lui Stalin. Ca pentru a sublinia urgenţa acestei probleme, în data de 19 martie s-a înregistrat un alt incident în zona Districtului Militar Special Kiev. Cinci aparate de zbor germane descrise ca fiind de recunoaştere au trecut graniţa şi s-au îndreptat spre est. Avioanele de vânătoare sovietice au fost ridicate de la sol, dar nu au reuşit să-i găsească pe germani. Comandamentul Armatei 6 raporta că formaţia ar fi aterizat în teritoriul sovietic. S-a dovedit că un avion rămăsese fără combustibil, încercase să aterizeze şi fusese avariat; celelalte patru aparate aterizaseră în siguranţă, iar piloţii explicaseră că efectuau un zbor de antrenament, pierduseră direcţia şi rămăseseră fără combustibil. Incidentul a fost raportat lui Beria de către adjunctul NKVD responsabil cu trupele, Ivan I. Maslennikov.[2]

Nu a durat mult şi a venit şi reacţia lui Stalin. La 29 martie 1940, Beria a emis Directiva NKVD nr. 102, către toate districtele de graniţă de la frontiera vestică: „(1) În cazul în care sunt identificate încălcări ale graniţei germano-sovietice de către avioane sau baloane germane, nu deschideţi focul. Limitaţi-vă la pregătirea unui raport legat de violarea frontierei de stat. (2) Imediat, înaintaţi un protest verbal şi în scris, pentru fiecare încălcare a frontierei, către reprezentantul comandamentului german care are în sarcină serviciul de frontieră. (3) Comandanţii trupelor de grăniceri trebuie să ia măsuri să prezinte Direcţiei Generale a Trupelor de Grăniceri nu doar rapoartele urgente, dar şi documentele şi toată corespondenţa legată de violarea frontierei de stat."[3]

[1] P. I. Zyrianov, ed., *Pogranichnye Voiska SSSR, 1939–41: Sbrnok Dokymentov i Materialov* (Moscow, 1970), p. 292.

[2] *Ibidem*, p. 300, 303.

[3] Georgy Sechkin, *Granitsa i Voina, 1941–45* (Moscow, 1993), p. 53. Un ordin similar în care se interzicea deschiderea focului asupra avioanelor germane a fost emis şi către trupele de acoperire din Districtele Militare Vestice, în aprilie 1940, şi către Flota Baltică, în martie 1941.

Aparent nefiind convins că directiva îi va opri pe grăniceri – cei atât de dornici să deschidă focul – şi aceştia vor continua să îi provoace pe germani, Beria a mai emis un ordin, la 5 aprilie, cu privire la uzul armelor de foc în zona de graniță germano-sovietică. Acest ordin îl anula pe cel din 1938, care cerea trupelor de grăniceri să tragă asupra celor care ar încălca granița, chiar dacă gloanțele ar cădea „în teritoriul unei națiuni vecine". Acum, trupele de grăniceri vor trebui să „aibă grijă ca gloanțele să nu cadă pe teritoriu german". În aceste condiții, până la momentul invaziei, în districtele şi republicile vestice au intrat mii de sabotori şi diversioniști puternic înarmați, izbucnind multe confruntări armate în încercarea de a fi interceptați. Acolo unde ordinul nu a fost ignorat, mulți intruşi şi-au îndeplinit misiunile. Prin urmare, este evident de ce în noaptea de 21-22 iunie 1941, germanii au reuşit să taie sute de linii telefonice în districtele militare vestice.[1]

Avioanele germane au continuat să încalce spațiul aerian sovietic în tot anul 1940. La 26 mai, Vasili A. Homenko, comandantul Direcției Trupelor de Grăniceri ale NKVD din RSS Ucraineană, raporta despre operația germană de fotografiere a zonelor de graniță, în special a rețelelor de drumuri.[2] Comandanții trupelor de grăniceri se plângeau că „ordinele recente primite de trupele de grăniceri şi din Armata Roşie le-au redus rolul la acela de obervatori pasivi, ale căror proteste sunt ignorate. Reprezentanții germani recunosc încălcările teritoriului şi promit că le vor raporta mai departe, dar nu se întâmplă nimic. Survolurile continuă cu mai multă insistență ca oricând."[3]

Obsedat de ideea că, dacă Hitler nu va fi provocat, nu va fi război, Stalin nu a luat în seamă aceste plângeri. Mai mult, la 10 iunie 1940, a fost semnată o convenție sovieto-germană privind „Procedurile pentru reglementarea conflictelor şi incidentelor de graniță", care, în fapt, nu făcea decât să-i invite pe germani să continue recunoaşterile aeriene fără teama de posibile consecințe. Conform punctului 5, articolul 5, din convenție, „în cazul violării graniței, oficialii unei părți sau celelilalte vor iniția o investigație. Dacă aceasta stabileşte că traversarea graniței (survolul) nu a fost cu intenție (pierderea orientării, defecțiuni la aparatul de zbor, lipsa combustibilului etc.), persoana care a traversat sau a survolat granița trebuie retrimisă imediat în teritoriul propriu." Pe parcursul întregului an, aceste proceduri impuneau limitări drastice activităților trupelor sovietice de grăniceri, unităților Armatei Roşii şi avioanelor de interceptare. În acelaşi timp, încurajau Luftwaffe nu doar să sporească numărul de survoluri, ba chiar să aterizeze pe aerodromurile sovietice pentru o observare mai detaliată a instalațiilor şi aparatelor de zbor.[4]

Între lunile martie şi decembrie 1940, adjunctul NKVD, Ivan I. Maslennikov, a semnat peste 15 rapoarte legate de încălcarea spațiului aerian. Aceste rapoarte

[1] *Ibidem*, p. 54.

[2] S. V. Stepashin, ed., *Organy Gosudarstvennoy Bezopastnosti SSSR v Velikoy Otechestvennoy Voine* (Moscow, 1995), tom 1, p. 189.

[3] Zyrianov, *Pogranichnye Voiska SSSR*, p. 302.

[4] Sechkin, *Granitsa i Voina*, p. 54-55.

erau, în mod normal, trimise lui Stalin, Molotov şi Timoşenko. Doar într-o singură ocazie de care avem cunoştinţă, un district militar a acţionat în baza unui ordin emis în luna ianuarie 1940 şi aprobat de Aleksandr M. Vasilevski de la Direcţia Operaţii a Statului Major General, în care se permitea deschiderea imediată a focului asupra oricărui aparat de zbor care ar viola spaţiul aerian sovietic. La 20 aprilie, un *kombrig*[1] din statul-major al lui Maslennikov a telefonat Districtului Militar Special Bielorus (BOVO) pentru a se interesa dacă districtul primise ordinul NKVD din 29 martie. Nu a primit un răspuns; în schimb, colonelul BOVO cu care vorbea l-a anunţat că, după ce a fost emis ordinul NKVD, BOVO s-a interesat la Statul Major General să afle dacă ordinul din ianuarie mai era în vigoare. A fost primită o confirmare în scris, semnată de adjunctul şefului Statului Major General, I.V. Smorodinov. Alte detalii în această chestiune nu mai există, dar este destul de improbabil ca ordinul din 29 martie să fi fost în continuare ignorat.[2] Se ştie că, în rapoartele sale legate de violarea spaţiului aerian sovietic de către germani, Maslennikov a început să insereze următoarea frază, de-a dreptul ritualică: „Nu s-a tras asupra avioanelor". Protestul diplomatic nu a avut succes. Spre exemplu, la 26 octombrie 1940, Andrei Vîşinski, comisar adjunct pentru afaceri străine, a prezentat ambasadorului von der Schulenburg un memoriu în care erau descrise incidentele din 22 şi 23 octombrie, solicitând guvernului german să ia măsurile necesare pentru a se asigura că nu vor mai exista alte încălcări ale spaţiului aerian sovietic de către aparate de zbor germane. Nu există niciun indiciu că germanii ar fi acordat acestui protest cea mai mică urmă de atenţie.[3]

Un raport NKVD trimis conducerii la 20 martie 1941 remarca faptul că, „în perioada 16 octombrie 1940-1 martie 1941, au existat 37 de încălcări ale spaţiului aerian sovietic de către avioane germane. În aceeaşi perioadă, şase avioane sovietice au încălcat spaţiul aerian german din greşeală." Nu s-a dat nicio explicaţie pentru acţiunile sovieticilor. „Zborurile efectuate de avioanele germane sunt efectuate, cel mai adesea, deasupra zonelor fortificate, evident cu scopuri de spionaj. Aceste avioane zboară deasupra teritoriului URSS până la adâncimi de trei-şase kilometri în medie, dar, în anumite cazuri, şi de 80 de kilometri. ...De fiecare dată când survin astfel de încălcări, trupele de grăniceri protestează împotriva lor. Autorităţile germane nu neagă faptul că violările spaţiului aerian au avut loc, ci pretind că se datorează faptului că sunt foarte multe şcoli de pilotaj în apropierea graniţei, iar piloţii neinstruiţi se dezorientează uşor." Raportul se încheia cu această frază: „În ciuda acestor explicaţii ale reprezentanţilor germani, încălcările spaţiului aerian sovietic continuă."[4]

Oricine ar fi fost cel care a redactat raportul NKVD, a atins exact punctele esenţiale. Curând a sosit şi confirmarea că acestea erau zboruri de spionaj, de la

[1] Comandant de brigadă, echivalentul gradului de general-maior, între 1935 şi 1940/1941.
[2] Zyrianov, *Pogranichnye Voiska SSSR*, p. 306-307.
[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 326-327.
[4] Zyrianov, *Pogranichnye Voiska SSSR*, p. 364.

Harro Schulze-Boysen (nume de cod Starşina), care i-a transmis informaţiile lui Arvid Harnack (nume de cod Korsikaneţ), în luna ianuarie 1941. Această formulă a continuat până la sfârşitul lunii martie, când ofiţerul de caz al lui Korsikaneţ, rezidentul-adjunct Aleksandr M. Korotkov, a început să se ocupe direct de Starşina. Judecând informaţiile trimise de Starşina, trebuie să ne amintim că Korsikaneţ, Korotkov şi ofiţerii din Direcţia Informaţii Externe a NKGB Moscova nu erau familiarizaţi cu terminologia sau operaţiile forţelor aeriene germane. De multe ori, lui Starşina nu i se puneau întrebările potrivite sau informaţiile aduse de el nu erau interpretate corect atunci când erau diseminate conducerii din Moscova. Cu toate acestea, rapoartele sale despre programul de recunoaştere foto al Luftwaffe, puse în paralel cu încălcările repetate ale spaţiului aerian sovietic, ar fi trebuit să convingă conducerea că era vorba de ceva mai mult decât de erori de navigaţie şi piloţi neinstruiţi.[1]

Primul raport al lui Starşina descria un efort la scară mare de a fotografia întreaga zonă de graniţă a URSS, inclusiv Leningradul şi Kronstadtul [Kronştadt], folosind camere perfecţionate. Rezultatele vor fi utilizate pentru a produce hărţi exacte ale URSS şi pentru planificare operaţională ulterioară. Escadrila care efectua recunoaşterile aeriene era cunoscută sub numele de *Revelstaffel*, după numele comandantului ei, Revel. Baza de operaţii era amplasată la Oranienburg, unde a fost trecută în registre ca escadrilă care efectuează experimente de zbor la mare altitudine. Escadrila efectua misiuni de recunoaştere de pe bazele din Bucureşti, Königsberg [Kaliningrad] şi Kirkenes, în nordul Norvegiei. Fotografierea se făcea de la altitudini de 6 000 de metri şi filmele erau de o calitate excelentă. Starşina mai raporta şi că, conform ataşatului militar german din Stockholm, la mijlocul lunii aprilie, guvernul sovietic înaintase finlandezilor un protest împotriva faptului că germanii survolează Finlanda pentru a ajunge deasupra teritoriului sovietic. Finlandezii i-au anunţat pe germani despre acest protest şi au întrebat dacă aparatele de zbor germane nu ar putea să ocolească teritoriul finlandez. În acelaşi timp, finlandezii le-au promis germanilor că, dacă avioanele lor ar trece peste teritoriu finlandez, zburând de la Kirkenes, în Norvegia, nu vor trage asupra lor. Starşina considera că această atitudine binevoitoare a finlandezilor era rezultatul unei cooperări apropiate între statele majore generale finlandez şi german pentru planificarea operaţiilor împotriva URSS.[2]

Conform surselor germane de după război, recunoaşterile efectuate la mare altitudine deasupra URSS au fost cerute de Hitler în luna octombrie 1940 şi executate de unitatea locotenent-colonelului Rowehl începând cu luna februarie 1941 (numele „Revel", utilizat de Starşina, era transliterarea în limba rusă a germanului „Rowehl"). Un grup acţiona din Prusia Orientală şi acoperea Bielorusia, utilizând

[1] Materialul despre rapoartele lui Starşina din acest capitol provine din Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 550, 769-770, şi tom 2, p. 89-90, 180.

[2] În raportul original, se spunea că Oranienburg ar fi „în apropiere de Bremen". De fapt, este puţin mai la nord de Berlin, ceea ce era normal, în condiţiile în care fotografiile aeriene executate de această unitate erau aşteptate cu nerăbdare de interpreţii foto din Ministerul Aerului.

aparate He-111. Al doilea grup acoperea Țările Baltice cu aparate Do-215-B2, fabricate de Dornier. Al treilea grup acționa din Bucureşti cu aparate He-111 şi Do-215-B2, acoperind zonele de la nord de Marea Neagră. Din Cracovia şi Bucureşti, „o escadrilă specială a «Centrului de Cercetări pentru Zbor la Mare Altitudine» acoperea zona dintre Minsk şi Kiev. Aceasta utiliza modele speciale Junkers, Ju-88B şi Ju-86P – aparate absolut extraordinare, capabile să atingă altitudini de 11 000 şi, respectiv, 15 000 de metri. Aceste aparate erau echipate cu carlingi presurizate, motoare special reglate pentru zbor la mare altitudine, cu echipament fotografic special şi cu un unghi mare de observare... Planul funcționa ca uns. Ruşii nu au bănuit nimic." Aceste descrieri germane ale programului confirmă informațiile de la Starşina şi aduc suficiente detalii de ordin tehnic. Totuşi, sunt inexacte cu privire la momentul începerii survolurilor şi la faptul că „ruşii nu au bănuit nimic". Cu siguranță că au aflat ceva, dar având în vedere refuzul lui Stalin de a răspunde acestor provocări, nu a existat nicio reacție.[1]

Încă de la începutul lunii ianuarie 1941, Starşina raporta că Göring dăduse ordin ca „Departamentul pentru Rusia să fie transferat de la Ministerul Aerului la aşa-zisul element activ din Statul Major al Aerului, care lucrează la planificarea operațiilor militare". Până la începutul lunii aprilie, deja se concepeau planuri pentru o campanie de bombardament, ca parte a invaziei: „Atacurile aeriene se vor concentra pe obiectivele militare şi economice importante; totuşi, întrucât Uniunea Sovietică este un teritoriu atât de vast, în planurile sale de operații, Luftwaffe se va concentra asupra nodurilor de cale ferată esențiale din centrul URSS, acolo unde se intersectează axele nord-sud şi est-vest. Alte ținte inițiale pentru bombardamentele germane vor fi centralele electrice, mai ales în bazinul Donului. Țintele din Moscova vor include uzinele de motoare şi de rulmenți, precum şi fabricile din industria aeronautică."

La 28 martie şi 21 aprilie 1941, Comisariatul pentru Afaceri Străine a protestat împotriva survolurilor germane în note adresate Ministerului de Externe german. Protestul din 21 aprilie menționa 80 de violări ale spațiului aerian sovietic şi descria incidentul de la 15 aprilie, la Rovno, în care un avion german a fost forțat să aterizeze de către aparatele de vânătoare sovietice. La bord, „au fost descoperite o cameră, câteva role de film expuse şi o hartă fotografică ruptă... a URSS, toate acestea fiind dovezi pentru misiunea pe care o avea echipajul."

Nota din 21 aprilie amintea Ministerului de Externe german „afirmația făcută la 28 martie 1940 de către un adjunct al ataşatului militar al ambasadei URSS la Berlin în fața Mareşalului Reichului Göring. Conform acestei afirmații, Comisarul Poporului pentru Apărare al URSS a făcut o excepție de la măsurile, de obicei foarte stricte, pentru protejarea graniței sovietice şi a ordonat trupelor de grăniceri *să nu tragă asupra avioanelor germane care survolează teritoriul sovietic, atâta timp cât aceste zboruri nu sunt frecvente*." Am subliniat această ultimă frază pentru a evi-

[1] Paul Carell, *Hitler's War on Russia: The Story of the German Defeat in the East* (London, 1964), p. 60.

denția modul jalnic în care partea sovietică a răspuns repetatelor provocări germane. Cât despre Starşina, acesta raporta, la 9 mai, că, „în ciuda notei diplomatice sovietice [probabil, nota din 21 aprilie], zborurile de recunoaştere foto continuă. Singura concesie făcută de Luftwaffe a fost aceea de a mări altitudinea de la care să se execute fotografierea la 11 000 de metri şi să dea ordin echipajelor să fie mai cu băgare de seamă." Recunoaşterile foto au continuat, ba chiar s-au intensificat cu cât data de 22 iunie se apropia. Nimeni din conducerea sovietică, nici din armată, nici din serviciile de siguranță, nu putea ignora aceste zboruri, şi totuşi, nicio referire la ele sau la implicațiile pe care le-ar avea nu a apărut în vreunul din rapoartele speciale periodice ale lui Golikov. Când, mai târziu, Stalin îl înjura pe Starşina pentru raportul său din 17 iunie, o parte din această furie ar fi putut să provină din insistența cu care agentul continua să-i amintească adevăratele scopuri ale survolurilor germane.[1]

Între 19 aprilie şi 19 iunie 1941, au existat 180 de încălcări ale spațiului aerian sovietic, iar între 27 martie şi 18 aprilie, au fost 80. Acestea au avut loc aproape în fiecare zi, în luna iunie, fiecare fiind marcată de un raport înaintat conducerii de către adjunctul pentru trupe din NKVD, Ivan I. Maslennikov. În plus, acesta trimitea rezumate ale rapoartelor primite de la trupele de grăniceri, legate de desplasările germanilor din ce în ce mai aproape de graniță. Chiar şi Beria i s-a alăturat printr-un memoriu adresat lui Stalin şi Molotov, la 12 iunie. După ce remarca numărul tot mai mare de încălcări ale spațiului aerian sovietic, acesta comenta: „Violările frontierei de către aparatele de zbor germane nu sunt accidentale, aşa cum se poate vedea din direcțiile şi adâncimea acestor zboruri deasupra teritoriului nostru. În multe dintre cazuri, avioanele germane zboară deasupra teritoriului nostru pe distanțe chiar şi de 100 de kilometri sau mai mult, în special înspre zone unde se desfăşoară lucrări de fortificații sau unde sunt concentrate trupe ale Armatei Roşii." Beria încheia acest fragment din memoriu cu o relatare a incidentului de la Rovno. Raportul a fost trimis lui Stalin şi lui Molotov.

Cu cât creştea incidența încălcărilor spațiului aerian, cu atât era mai evident faptul că piloții sovietici de pe avioanele de vânătoare deveneau mai greu de depăşit. La 19 iunie, trei avioane germane au fost forțate să aterizeze de către aparatele de vânătoare ale Armatei Roşii, deşi nu s-a tras niciun foc. La 20 iunie, în apropiere de Brest-Litovsk, un avion de vânătoare sovietic a interceptat un bombardier german şi i-a semnalat să-l urmeze. Atunci când bombardierul a ignorat aceste semnale, interceptorul a tras o rafală de avertisment cu mitraliera. Avionul german a ripostat cu foc şi a reuşit să treacă înapoi frontiera. Pilotul sovietic nu a fost lovit şi s-a întors la bază.[2] Comandanții superiori ai Armatei Roşii care se aflau la comanda trupelor din zonele de graniță şi-au exprimat îngrijorarea vi-

[1] R. J. Sontag and J. S. Beddie, eds., *Nazi-Soviet Relations, 1939–1941*, p. 353-355; citat în „German Prehostilities Air Reconnaissance of Soviet Territory Prior to Invasion of June 22, 1941", Rand Memorandum RM-1349.

[2] Zyrianov, *Pogranichnye Voiska SSSR*, p. 400-401.

zavi de aceste zboruri deasupra pozițiilor defensive. Comandantul Armatei 12 din Districtul Militar Special Kiev a trimis o cerere în scris pentru a primi instrucțiuni „despre când se permite deschiderea focului cu armament antiaerian asupra avioanelor germane". Maksim A. Purkaiev, şeful de stat-major al districtului, i-a răspuns: „Puteți deschide focul dacă (1) au fost date directive speciale în acest sens de către Consiliul Militar; (2) a fost declarată mobilizarea; (3) planul pentru forțele de acoperire a intrat în aplicare, atât timp cât nu există limitări speciale. Consiliul Militar al Armatei 12 are cunoştință despre faptul că nu deschidem focul artileriei antiaeriene asupra avioanelor germane în timp de pace."[1]

Deşi este clar, odată cu declasificarea documentelor din perioada de dinainte de război, că Stalin a fost cel care a insistat să nu se tragă asupra avioanelor germane, unii ofițeri în rezervă aduc alte motive pentru care nu s-a reuşit oprirea recunoaşterilor aeriene executate de germani. De exemplu, mareşalul Matvei V. Zaharov, care în 1941 era şef de stat-major al Districtului Militar Odessa, susține că avioanele nu puteau fi interceptate, deoarece aparatele sovietice nu le puteau urmări peste graniță şi pentru că Armata Roşie nu dispunea de suficientă artilerie antiaeriană să le doboare. Mai mult, posturile VNOS erau ineficiente, nereuşind să avertizeze din timp sistemul de apărare antiaeriană despre apropierea aeronavelor inamice. Zaharov nu recunoaşte nicăieri în această relatare că ordinele superiorilor au fost cele care au dat posibilitatea Luftwaffe să acționeze în perfectă siguranță pe cerul URSS.[2]

Cu cât invazia se apropia, activitatea aeriană a germanilor sporea în intensitate. În data de 19 iunie, au fost 11 astfel de cazuri, iar în data de 20 iunie, au fost 36. În această zi, au fost cinci încălcări ale spațiului aerian venind dinspre Finlanda; deşi apartenența avioanelor nu apare în rapoartele NKVD, toate avioanele au pătruns în spațiul aerian sovietic din Finlanda şi s-au întors în Finlanda după încheierea misiunilor. O violare a graniței a venit dinspre România. Printre incidentele atribuite aparatelor de zbor germane, unul implică o formație de 13 bombardiere germane care au pătruns în spațiul aerian sovietic la o înălțime de doar 300 de metri, au parcurs o distanță de 4,5 kilometri, apoi au revenit în teritoriu german, după numai câteva minute deasupra URSS. Piloții şi bombardierii nu pot face mai mult decât să arunce o scurtă privire asupra țintelor pe care se pregătesc să le bombardeze. În data de 21 iunie, s-au raportat trei încălcări ale spațiului aerian, fiecare dintre acestea implicând bombardiere bimotoare care au intrat în spațiul aerian sovietic la altitudini joase. După ce au înaintat pe distanțe de şase până la zece kilometri, au revenit în teritoriul german, probabil după ce au făcut recunoaşterea țintelor lor. Faptul că aceste zboruri nu erau accidente se

[1] A. G. Khorkov, *Grozovoi Iun* (Moscow, 1991), p. 131-135.

[2] Matvei V. Zakharov, *Generalny Shtab v Predvoennye Gody* (Moscow, 1989). Zaharov a murit în 1972, dar memoriile sale nu au fost publicate decât în 1989. Prin urmare, trebuie că le-a scris în perioada de „stagnare" de sub conducerea lui Leonid I. Brejnev, când se făceau eforturi pentru reabilitarea lui Stalin. Acest lucru ar putea explica de ce Zaharov nu a pomenit nimic despre ordinele lui Stalin de a nu se interveni împotriva misiunilor de recunoaştere aeriană ale germanilor.

poate observa şi dintr-un mesaj din 21 iunie 1941, trimis la Moscova de şeful de stat-major al Districtului Militar Special Vestic: „Avioane germane cu bombe la bord au violat frontiera în data de 20 iunie."[1] Niciodată în istoria războiului modern unui agresor nu i s-a oferit ocazia extraordinară de a fotografia sistemul de apărare al victimei.

La 29 iunie, la şapte zile de la invazie, *Pravda* anunţa că numărul total al incidentelor în care germanii încălcaseră spaţiul aerian sovietic, în perioada de dinainte de război, se ridica la 324. Aceste survoluri nu fuseseră niciodată făcute publice înainte de atacul Germaniei.[2] Afirmaţiile curajoase ale comandanţilor superiori sovietici de la conferinţa din decembrie 1940 se dovediseră un balon de săpun, oricât de bune erau intenţiile la momentul respectiv. Toţi aceştia, de la comisarul pentru apărare, la Statul Major General, la comandanţii districtelor militare vestice şi la armatele pe care le aveau în subordine, şi-au dat seama că a permite germanilor să facă recunoaşteri aeriene până în seara de dinaintea invaziei nu poate fi altceva decât nebunie curată.

[1] John Erickson, *The Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany* (New Haven, 1999), p. 101.

[2] *Pravda*, 29 June 1941; citat în David J. Dallin, *Soviet Russia's Foreign Policy, 1939–1942* (New Haven, 1942), p. 365.

CAPITOLUL 17

Dezinformarea germană. De ce a fost crezută de Stalin?

Fără să examinăm în detaliu programul de dezinformare conceput de germani, nu putem înțelege în întregime tragedia din iunie 1941. Așa cum remarca Barton Whaley, nu au fost întâmplătoare interferențele care au împiedicat Moscova să își dea seama de adevăratele intenții ale lui Hitler.[1] Mai degrabă, a fost diseminarea, prin nenumărate canale, a bucăți de informație, care aveau la bază teme de dezinformare foarte precis stabilite, dintre care unele erau concepute de Hitler însuși. Întregul program a fost executat sub controlul *Abwehr*-ului și implica toate componentele guvernului german, deși, în fiecare componentă, doar câțiva oficiali au fost informați despre rolurile lor în diseminarea informațiilor false. Programul a fost urmat cu precizie și temeinicie. Studiul lui Whaley, a cărui importanță nu poate fi negată, a fost scris în 1973, înainte de deschiderea pentru public a multor surse arhivistice și a altor materiale din perioada de dinainte de 1941 și care au putut fi consultate după dezmembrarea Uniunii Sovietice în 1991. Aceste informații, alături de datele din arhivele germane, conturează o imagine mult mai detaliată a temelor de dezinformare germane și a modului în care i-au confirmat lui Stalin credința că Hitler nu va ataca URSS în 1941.

O directivă din februarie 1941 a Înaltului Comandament al forțelor armate germane (OKW) exprima clar ideea că invazia Angliei sau Operația *Leul de Mare* reprezenta un element major în programul de dezinformare. Această directivă vorbea despre întărirea „impresiei deja existente a unei iminente invazii a Angliei".[2] Această temă, prezentă în rapoartele diplomatice și de informații încă din iulie 1940, s-a menținut pe tot parcursul anului.[3] Stalin a fost puternic demoralizat de

[1] Barton Whaley, *Code Barbarossa* (Cambridge, 1974).

[2] Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 1, p. 661-664.

[3] Vezi telegrama din 13 iulie 1940 de la A.A. Șkvarțev, ambasadorul sovietic la Berlin, în care raporta că Germania se pregătea pentru o ofensivă la scară mare împotriva Marii Britanii. La 10 septembrie, Amaiak Z. Kobulov, consilier în cadrul ambasadei (și rezident NKVD pentru informații externe) din Berlin, s-a întâlnit cu Oskar von Niedermayer, unul dintre cei mai longevivi specialiști

victoria rapidă a Germaniei asupra Franței și a forțelor expediționare britanice de pe continent, văzându-și astfel spulberate speranțele într-un război de durată care i-ar fi lăsat pe ambii beligeranți sleiți de putere. Cu toate acestea, încă mai credea că nu există niciun pericol în ce privește un atac german asupra Uniunii Sovietice, atât timp cât Germania se afla în război cu Anglia. A rămas tributar conceptului că Germania nu ar risca niciodată un război pe două fronturi. Nu și-a dat seama că aceasta nu reprezenta o problemă serioasă pentru Hitler, întrucât, după evacuarea forțelor britanice la Dunkerque, nu mai existau alte trupe britanice rămase pe continent, iar armata franceză nu mai reprezenta în niciun fel o amenințare. O invazie germană a Angliei era singura speranță pe care o mai avea Stalin că Germania se va implica atât de mult într-o bătălie importantă cu Anglia încât operațiile militare împotriva URSS ar fi putut să se amâne cu un an sau mai mult.

În ciuda deciziei lui Hitler din 17 septembrie 1940 de a amâna invazia Angliei, în primăvara anului 1941, programele de dezinformare germane au continuat să bată toba pe tema „Mai întâi invazia Angliei". La 12 mai, când OKW emitea ordine pentru implementarea celei de-a doua faze a programului de dezinformare, care să coincidă, la 22 mai, cu intensificarea traficului feroviar militar spre est, tema încă predomina.[1]

Una din recomandările speciale ale directivei din 12 mai era să se răspândească ideea că atacul aeropurtat asupra Cretei avea să fie „repetiția în costume" pentru invazia Angliei. În jurnalul său, ministrul propagandei Joseph Goebbels descria cu bucurie tipărirea în ziarul oficial, *Völkischer Beobachter*, a unui articol intitulat „Creta ca exemplu", care sugera că atacul asupra Cretei reprezenta preludiul invaziei Angliei. Retragerea deliberată a tirajului imediat ce fusese distribuit la ambasadele străine întărea zvonurile despre un iminent asalt asupra Angliei.[2]

Componenta aeropurtată a bătăliei pentru Creta nu a reprezentat un succes promițător. Britanicii aflaseră de planurile acestei operații de multă vreme, prin intermediul ULTRA. Volumul de mesaje ULTRA trebuie că a fost considerabil, și este greu să înțelegem cum sursele rezidenței din Londra, interesate de ULTRA, nu ar fi aflat că Divizia 7 Aeropurtată [*Flieger*] germană fusese grav decimată de apărători. În timp ce germanii reușeau într-un final să ocupe Creta, victoria trupelor de parașutiști nu era una care ar fi putut servi drept exemplu pentru ce avea să urmeze, în cazul în care s-ar fi desfășurat un atac aeropurtat asupra Angliei. Divizia 7 Aeropurtată, singura pe care o avea la dispoziție Hitler, fusese aproape complet distrusă și, conform generalului Kurt Student, șeful Operației *Mercur*, Hitler era foarte nemulțumit, considerând că „zilele parașutiștilor au apus".[3]

---

ai Germaniei pe probleme ruseşti şi apoi consultant la OKW, care a insistat că principala preocupare a Germaniei era Anglia. Un memoriu din data de 4 noiembrie, intitulat „Situația în Germania în primul an de război", pregătit de ambasada sovietică din Berlin, descria o întâlnire care avusese loc în Nürnberg pe teme coloniale. Germania, încrezătoare într-o victorie facilă împotriva Angliei, se aştepta să îi preia coloniile.

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 195-196.

[2] Oleg V. Vyshlev, *Nakanune: 22 Iiunia 1941 goda* (Moscow, 2001), p. 149.

[3] John Keegan, *The Second World War* (New York, 1989), p. 171.

În zilele de 24 şi 25 mai, Goebbels nota în jurnalul său că „zvonurile răspândite de noi legate de invazia Angliei funcţionează". Între timp, la Moscova, noul şef al informaţiilor militare, Filipp I. Golikov, menţinea în viaţă mitul invaziei Angliei. Îl includea în rapoartele sale periodice de informaţii, în timp ce cataloga drept „dezinformare germană sau britanică" toate informaţiile care atenţionau asupra unui atac german iminent asupra URSS.[1]

Cum a fost posibil ca Golikov să facă asemenea afirmaţii fără să fie întrebat pe ce se bazează? Aşa cum s-a arătat deja, rezidenţa RU din Londra era probabil cea mai prolifică dintre toate componentele RU din perioada 1940-1941 şi din timpul războiului. Prin intermediul documentelor VENONA cu privire la decriptările ULTRA, am obţinut exemple de mesaje trimise de rezidenţă la Moscova. Rapoartele acesteia – despre victoriile obţinute de englezi în luptele aeriene din 1940 şi despre decizia Luftwaffe de la sfârşitul toamnei 1940 şi ianuarie 1941 de a închide instalaţiile din Franţa şi Ţările de Jos destinate susţinerii Operaţiei *Leul de Mare* – demonstrau că invazia Angliei fusese abandonată. Alte informaţii despre adevăratele planuri militare ale Germaniei, aşa cum reies din mesajele ENIGMA, ajungeau, foarte probabil, şi la sediul central RU. Având în vedere aceste rapoarte şi altele, provenite din surse de încredere, acţiunile lui Golikov sunt greu de înţeles – pot fi explicate numai în contextul slugărniciei şi fricii uriaşe pe care o resimţea faţă de Stalin. Cât îi priveşte pe subordonaţii săi, toţi erau conştienţi de soarta care le era rezervată dacă îndrăzneau să-l contrazică pe Golikov.[2]

O altă temă importantă de dezinformare, „apărarea împotriva unei ofensive a Armatei Roşii", era plauzibilă în primele faze ale acumulării de forţe germane la graniţa sovietică, când unităţile Wehrmachtului, proaspăt sosite din vest, au început lucrări pur defensive, cum ar fi tranşee, cuiburi de mitralieră, garduri de sârmă ghimpată şi chiar poziţii de artilerie.

În legătură cu această temă, existau declaraţii ale oficialilor germani, în sensul că trupele reveneau la garnizoanele lor sau erau trimise spre est pentru a ieşi din raza de acţiune a bombardierelor britanice. Aceste explicaţii, în esenţă nevinovate, pentru deplasarea trupelor germane spre graniţa sovietică au început încă din 9 iulie 1940, când generalul I.V. Smorodinov, adjunctul şefului Statului Major General sovietic, a fost informat de către ataşatul militar german, generalul Ernst Köstring, că vor urma deplasări importante de trupe în Polonia şi Prusia Orientală, din cauză că armata germană va demobiliza unităţile mai vechi. Köstring explica că vor fi aduse unităţi mai „tinere", în timp ce alte unităţi reve-

[1] Vyshlev, *Nakanune*, p. 148.

[2] VENONA, ref. nr. 3/PPDT/T80, Londra spre Moscova, nr. 649, 3 aprilie 1941. Vezi şi David Stafford, *Churchill and Secret Service* (Woodstock, 1997), p. 197-199. Conform lui Vasili A. Novobraneţ, care a fost demis de Golikov şi trimis la o casă de odihnă a RU în apropiere de Odessa, mulţi dintre ofiţerii care stăteau acolo se făcuseră vinovaţi de răspândirea de zvonuri privind o iminentă invazie a germanilor. Din când în când, aceştia dispăreau, ceea ce l-a determinat pe Novobraneţ să creadă că această casă de odihnă nu era decât o oprire intermediară, urmând ca destinaţia finală să fie GULAG-ul sau mai rău.

neau în garnizoanele de origine. Niciuna din aceste explicații nu pare valabilă. Pe măsură ce concentrările germane se intensificau, îşi făceau apariția şi foarte mult echipament de traversare a cursurilor de apă, locomotive modificate, echipate cu dispozitive care le permiteau trecerea pe şinele cu ecartament sovietic. Intențiile germanilor deveneau astfel evidente.[1]

Din ianuarie până în iunie 1941, mai multe rapoarte ale RU şi ale Serviciului de Informații Externe al NKVD/NKGB reflectau dezinformarea la nivel operațional. Toate aceste rapoarte identificau „Ucraina ca principala axă şi principalul obiectiv al atacului german". Scopul acestei dezinformări era, evident, acela de a ascunde decizia prevăzută în planul Barbarossa ca principala lovitură să fie dată la nord de Mlaştinile Pripet, pe axa Brest–Minsk. Aici avea să vină, de fapt, lovitura majoră a forțelor germane. Armata Roşie îşi concentrase principalele forțe în Districtul Militar Special Ucrainean, după ce Stalin decisese, în toamna lui 1940, să modifice planul de amplasare strategică a trupelor, pe care îl concepuse Statul Major General. Acest plan anticipase corect că punctul principal de concentrare a eforturilor germane avea să fie la nord de mlaştini.[2] Stalin a obiectat, deoarece credea că principalul obiectiv al germanilor aveau să fie centrele de producție şi cerealele din Ucraina, de care ar fi avut nevoie în cazul unui război de durată. Aparent, nu îşi dăduse seama că Hitler nu avea nicio intenție de a se împotmoli într-un război de durată. El miza, în mod nerealist, pe un „război-fulger". Cu toate acestea, schimbarea s-a făcut conform cerinței lui Stalin, la 5 octombrie 1940. Implicit, germanii doreau să se asigure că Statul Major General sovietic nu se va răzgândi în legătură cu punctul unde va veni lovitura principală.[3] De aici şi includerea în programul lor de dezinformare a Ucrainei ca obiectiv primordial.[4] La fel ca în războiul cu finlandezii, Stalin refuza să accepte sfaturi de la militari profesionişti.

În memoriile publicate în 1989, mareşalul Matvei V. Zaharov descria decizia fatală de a desfăşura cea mai mare forță a Armatei Roşii la sud de gura de vărsare a râului San. Şi el remarca logica lui Stalin (că Hitler va avea nevoie de resursele Ucrainei pentru un război de durată), dar nu a înțeles că Hitler spera într-un *blitzkrieg* şi nu avea niciun plan pentru un război prelungit. Conform lui Zaharov, probabil frecventele înlocuiri de la şefia Statului Major General au fost cele care au permis această eroare de amplasare a trupelor fără a exista nicio împotrivire. Zaharov îşi încheia pledoaria în apărarea poziției lui Stalin amintind un raport al

[1] Intențiile germane puteau fi identificate şi din faptul că agenții *Abwehr* erau trimişi în URSS cu misiunea de a aduce în țară mostre de combustibili şi uleiuri sovietice, pentru a se asigura că pot fi utilizate pentru vehiculele germane (vezi Capitolul 13).

[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 181-193.

[3] *Ibidem*, p. 288-290.

[4] Vezi, de exemplu, un raport din 15 ianuarie 1941, în Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 538, şi un raport din 30 mai 1941, în A. P. Belozerov, ed., *Sekrety Gitlera Na Stole u Stalina* (Moscow, 1995), p. 135-136. Aceste rapoarte şi altele din aceeaşi perioadă conțin informații valide (aşa cum se întâmplă cu majoritatea dezinformărilor), cărora li se adăuga fragmentul legat de Ucraina. De cele mai multe ori, sursele nu ştiau că dezinformează.

lui Starşina din 2 aprilie 1941, în care se spunea că germanii vor porni războiul printr-o „lovitură fulgerătoare împotriva Ucrainei". Oricare ar fi fost motivele lui Stalin pentru această schimbare, ea a reprezentat o greşeală inimaginabilă.[1]

Cu cât se apropia data invaziei, dezinformarea germană căpăta noi şi noi forme de manifestare: „ultimatumuri, negocieri şi inocularea ideii că prezenţa Wehrmachtului la graniţele sovietice nu era decât un mijloc de a pune presiune pe URSS să accepte cererile Germaniei". O analiză a rapoartelor de la agenţi primită de *Oberführer*-ul[2] SS Rudolf Likus din Biroul Special al lui Ribbentrop demonstrează că, începând cu 15 mai 1941, diplomaţii străini şi presa internaţională din Berlin erau convinşi că între Germania şi URSS sunt în desfăşurare negocieri. Se credea că Germania înaintase anumite cereri speciale Uniunii Sovietice, cum ar fi dreptul de tranzitare a teritoriului sovietic de către forţele sale, concesionarea Ucrainei şi controlul unei părţi din câmpurile petrolifere de la Baku. Această opinie, că între Germania şi URSS ar fi în desfăşurare nişte negocieri serioase, ba chiar că ar urma o vizită a lui Stalin la Berlin, era întărită de zvonul că o firmă care făcea drapele primise comanda să coasă steaguri roşii pentru o apropiată vizită a liderului comunist.[3] Cât priveşte ultimatumul, referiri la acest subiect pot fi descoperite în rapoarte de la Starşina, sursa NKGB din Departamentul Informaţii al Luftwaffe. La 9 mai, Starşina descria conversaţii cu alţi ofiţeri despre datele probabile pentru invazie; unii dintre ei credeau că Germania va emite mai întâi un ultimatum în care va cere livrări mai mari de produse agricole şi industriale, precum şi stoparea propagandei comuniste (în acelaşi timp, Starşina remarca că pregătirile pentru invazie înaintau într-un ritm accelerat).[4] O lună mai târziu, la 9 iunie, Starşina şi Korsikaneţ remarcau zvonurile din ce în ce mai dese legate de concesionarea Ucrainei şi de o vizită a lui Stalin la Berlin. Sugerau că aceste zvonuri erau puse în circulaţie de Ministerul Propagandei şi de comandanţii militari, pentru a camufla pregătirile pentru invadarea URSS şi pentru a-şi asigura surprinderea adversarului. La 11 iunie, cei doi raportau că, „în cercurile sus-puse, se spune că problema invaziei URSS este decisă deja. Trebuie să se analizeze posibilitatea unui atac-surpriză. Nu se ştie dacă Germania va face anumite solicitări înainte." La 16 iunie, Starşina raporta că „toate pregătirile Germaniei pentru un atac armat asupra Uniunii Sovietice au fost încheiate, iar lovitura poate venit oricând de acum încolo." În acest raport nu se menţiona nimic despre vreun ultimatum.[5]

Totuşi, Stalin părea disperat să intre în negocieri – orice pentru a amâna atacul. Dacă negocierile trebuiau precedate de un ultimatum, aşa să fie. În timp ce maşina

[1] Matvei V. Zakharov, *Generalny Shtab y Predvoennye Gody* (Moscow, 1989), p. 214-219.

[2] Gradul de *Oberführer* din Waffen SS nu are un echivalent exact în armată, fiind superior celui de colonel, dar inferior celui de general-maior (cel mai mic grad de general din Wehrmacht) (n.r.).

[3] Vyshlev, *Nakanune*, p. 153-160. Zvonul demonstrează cât de bine erau coordonate eforturile de dezinformare ale germanilor; subiectul unei eventuale vizite a lui Stalin la Berlin este atins şi în scrisorile lui Hitler către Stalin, din decembrie 1940 şi mai 1941 (vezi Capitolul 18).

[4] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 180-181.

[5] Belozerov, *Sekrety Gitlera*, p. 148; Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 342-343, 382-383.

de dezinformare germană răspândea de zor zvonuri despre negocieri, totuşi, continua să înăbuşe orice intenţie a guvernului sovietic de a deschide un dialog oficial. Această tăcere în faţa zvonurilor că negocierile erau în desfăşurare era frustrantă pentru conducerea sovietică şi contribuia la paralizia ei generală în acţiuni.

Desigur, şi sovieticii aveau în desfăşurare propria lor operaţie de dezinformare. Deşi, conform lui Barton Whaley, germanii au fost primii care au instituţionalizat dezinformarea, atunci când au creat serviciul de dezinformare în cadrul armatei germane, cu puţin înainte de sfârşitul Primului Război Mondial, noua conducere sovietică nu a rămas cu mult în urmă. La 11 ianuarie 1923, a fost creat un Birou Special pentru Dezinformare, în cadrul Direcţiei Politice de Stat (GPU), cu misiunea de a „distruge planurile şi intrigile contrarevoluţionare ale inamicului".[1] Această structură era îndreptată atât împotriva inamicilor de peste hotare, cât şi împotriva celor din interior, şi pentru aceasta, a creat organizaţii care aveau misiunea de a identifica şi neutraliza elementele antisovietice din interiorul Rusiei sovietice, precum şi legăturile acestora cu serviciile de informaţii occidentale şi organizaţiile din diaspora. Aceste operaţii, sau „măsuri active", aşa cum erau cunoscute serviciilor sovietice, au continuat în anii 1920 şi 1930. Se pare că o astfel de operaţie a fost îndreptată împotriva Germaniei în perioada premergătoare invaziei din iunie 1941.

La începutul anului 1941, August Ponschab, consulul german din Harbin, a început să trimită mesaje Ministerului de Externe de la Berlin care conţineau ceea ce părea a fi traduceri germane ale telegramelor trimise de Comisariatul pentru Afaceri Străine de la Moscova către misiunile sale diplomatice din Extremul Orient. În aceste telegrame existau fragmente din mesaje provenite de la ambasadele sovietice din Berlin, Londra, Paris, Washington, Ankara şi aşa mai departe. Pretextul pentru aceste telegrame pare să fi fost menţinerea la curent a misiunilor din Extremul Orient cu evenimentele care afectau interesele sovietice peste tot în lume.[2] Când aceste mesaje au ajuns la Berlin, au fost plasate în secţiunea Rusia a dosarului personal al lui Ernst von Weizsäcker, secretar de stat în Ministerul de Externe german. Mesajele nu conţineau note marginale şi nici nu există vreun indiciu că ar fi afectat în vreun fel planurile lui Hitler de a invada URSS sau asupra propriului program de dezinformare al Germaniei.[3]

[1] Whaley, *Code Barbarossa*, p. 171.

[2] James Barros and Richard Gregor, *Double Deception: Stalin, Hitler, and the Invasion of Russia* (Dekalb, 1995), p. 52-57. Conform asistentului lui Ponschab, Georg Korter, aceste materiale erau furnizate de un jurnalist din Ţările Baltice, Ivar Lissner (născut Hirschfeld), care fusese recrutat de *Abwehr* în schimbul permisiunii de a-şi scoate părinţii evrei din Germania. Aparent, ar fi obţinut aceste documente de la contactele sale din comunitatea de ruşi albi, care, la rândul ei, avea surse în consulatul sovietic, la momentul respectiv, cel mai mare din Harbin. Nu există nicio dovadă că aceste documente ar fi fost rezultate în urma descifrării codurilor de către Ponschab sau altcineva dintre oamenii lui, niciunul dintre aceştia neavând pregătirea necesară. Când ajungeau în posesia lui Ponschab, erau deja în limba germană şi păreau a fi traduceri ale unor schimburi de mesaje diplomatice în limba rusă.

[3] Barros and Gregor, *Double Deception*, p. 171-173. Per total, s-au descoperit 24 de mesaje în dosarul lui Weizsacker din arhivele germane, datând din 6 martie până în 12 iunie 1941. Conţineau

Una peste alta, intenția acestor mesaje pare a fi fost să avertizeze Germania despre problemele tot mai mari cu care ar urma să se confrunte şi, în acelaşi timp, să clarifice faptul că URSS va „rezista" oricărei „intimidări" venite din partea Germaniei sau a Japoniei. Nu ştim cum a fost executată această operație, ce elemente ale NKGB o controlau la Moscova, cine pregătea de fapt aceste telegrame detaliate şi cum primeau acestea acceptul lui Molotov sau Stalin. În orice caz, nu există dovezi că tot acest efort ar fi avut cel mai mic efect asupra hotărârii lui Hitler de a invada Uniunea Sovietică.[1]

În paralel cu aceste mesaje, ultimele acțiuni de dezinformare ale germanilor au fost puse în scenă la Berlin, odată cu inițierea unor discuții neoficiale secrete între Vladimir G. Dekanozov, ambasadorul sovietic la Berlin, şi Otto Meissner, un specialist cu experiență în problemele Rusiei din Ministerul de Externe german. De partea sovietică, aceste negocieri, care acopereau multe din chestiunile ridicate în telegramele lui Ponschab, reflectau speranța că vor urma alte discuții, de data aceasta oficiale. Pentru Hitler, ele au fost utile doar pentru a menține vii speranțele Moscovei că iminentul conflict mai poate fi amânat, până când forțele germane aveau să-şi încheie deplasarea în pozițiile de atac. Nimic legat de aceste convorbiri secrete între Dekanozov şi Meissner nu a apărut vreodată în comunicările Comisariatului pentru Afaceri Străine sau în arhivele de politică externă (AVP). Sursa cea mai importantă de informații pe acestă temă sunt memoriile lui Valentin Berejkov, un diplomat sovietic care a lucrat la Berlin în subordinea lui Dekanozov. În momentul în care discuțiile dintre Dekanozov şi Meissner au încetat, într-un mesaj de la Ponschab – una din ultimele încercări de dezinformare –, se făcea referire la închiderea provizorie a căii ferate siberiene. Poate această amenințare ar fi trebuit să convingă Berlinul să reînceapă negocierile. Nu exista însă nicio şansă. Hitler era deja hotărât.[2]

Este posibil ca şi practicile de diseminare ale serviciilor de informații sovietice să fi contribuit, fără să vrea, la succesul programului de dezinformare german. Atât comisarul pentru apărare Timoşenko, cât şi şeful Statului Major General Jukov s-au plâns că nu li se prezentau toate informațiile care existau.[3] Analizând

un amestec de adevăr, invenții gogonate şi, din loc în loc, informații aparent corecte din surse ale spionajului sovietic – de exemplu, un mesaj de la Moscova, din data de 8 mai, şi trimis mai departe de Ponschab, la 11 mai, care pomenea de pregătirile britanicilor de a invada şi ocupa Siria, care, la momentul respectiv, se afla sub controlul guvernului de la Vichy.

[1] Barros and Gregor, *Double Deception*, p. 170-173. L-am chestionat pe Boris N. Labusov, şeful Biroului Afaceri Publice din Serviciul de Informații Externe rus (SVR), despre detaliile acestei operații în luna octombrie 2002. În luna iunie 2003, când am vizitat din nou Moscova, nu se întrevedea niciun răspuns. Ştiu de la generalul-locotenent în rezervă Serghei A. Kondraşev, un fost şef al serviciului de dezinformare al KGB, că, deşi KGB (şi instituția care i-a succedat, SVR) ar accepta o discuție, în termeni generali, despre dezinformare, o discuție despre succesul sau eşecul unor operații individuale ar fi privită mai degrabă cu reticență.

[2] Barros and Gregor, *Double Deception*, p. 172-173. „Amenințarea" cu linia ferată siberiană ar fi putut avea legătură cu faptul că, de obicei, germanii trimiteau în țară cauciuc natural din porturile Extremului Orient cu trenul. Pe măsură ce data invaziei se apropia, aceste transporturi au încetat.

[3] William J. Spahr, *Zhukov: The Rise and Fall of a Great Captain* (Novato, 1993), p. 42, 47.

rapoartele şi informările din perioada 1 februarie 1941-22 iunie 1941, este evident că amândoi primeau mai multe informaţii decât se ştia, dar că, într-adevăr, nu primeau toate informaţiile pe care ar fi trebuit să le primească. Problema era sistemul haotic de diseminare. Timoşenko şi Jukov primeau, fiecare, aceleaşi 16 rapoarte. În calitate de comisar pentru apărare, Timoşenko primea zece alte rapoarte, în timp ce Jukov era unic destinatar pentru doar două alte rapoarte.[1]

O altă colecţie de rapoarte venea de la unităţile de grăniceri. Din treisprezece astfel de rapoarte, Jukov era notat ca destinatar într-un singur caz, iar Timoşenko, în şapte cazuri. Beria a trimis unul dintre aceste rapoarte, legat de capturarea unor agenţi germani de către trupele de grăniceri, numai lui Stalin. Având în vedere faptul că ţinea mai mult de contrainformaţii, o distribuţie mai limitată pare să fi fost justificată. Totuşi, un alt raport, de asemenea semnat de Beria şi trimis numai lui Stalin, conţinea detalii despre concentrarea la graniţa sovietică de trupe germane şi ungare, terestre şi aeriene, în luna mai 1941. Cu siguranţă, această informaţie i-ar fi interesat şi pe Timoşenko şi Jukov. Stalin insista să citească rapoartele agenţilor care îi erau trimise la birou, catalogându-le drept dezinformare în cazul în care erau contrare propriilor opinii.[2]

În lumea serviciilor de informaţii sovietice exista un singur loc unde se presupune că ar fi trebuit să se analizeze toate datele, iar acesta era Departamentul Informaţiilor al Direcţiei Informaţii Militare sovietice. Acel departament era controlat de Golikov, care demonstrase că va accepta direcţia trasată de Stalin fără întrebări. Orice raport care ajungea la sediul central RU din Moscova de la o sursă din teren trebuia să treacă pe la el înainte de a fi diseminată – şi atunci, numai la indicaţiile sale. Următoarele două exemple ilustrează foarte bine această chestiune. Mai întâi, un raport de la o sursă din ambasada germană la Bucureşti, care se încheia cu următorul comentariu: „o mişcare a Germaniei înspre Est este exclusă în viitorul apropiat"; zvonurile că Germania va ataca URSS „sunt răspândite intenţionat pentru a provoca nesiguranţă la Moscova". Golikov a dat ordin ca raportul să fie distribuit lui Stalin, Molotov, Timoşenko, Voroşilov, Dimitrov, Beria şi Jukov.[3] În schimb, un raport din 6 mai, de la Richard Sorge, a avut parte de un alt tratament. Acesta conţinea următorul paragraf: „Generalii germani evaluează pregătirea de luptă a Armatei Roşii ca fiind atât de scăzută încât estimează că aceasta va fi distrusă în câteva săptămâni. Aceştia consideră că sistemul defensiv de la graniţa germano-sovietică este extraordinar de slab." Golikov a ordonat eliminarea acestui paragraf înainte de distribuirea raportului.[4]

[1] Această analiză are la bază, în primul rând, paginile 586-813 din tomul 1 al *1941 god* şi paginile 9-424 din tomul 2. Această colecţie conţine rapoarte de la rezidenţele NKGB şi RU de peste graniţe şi de la trupele de grăniceri, precum şi informările periodice ale RU Moscova. Este posibil ca Timoşenko şi Jukov să fi primit mai multe decât cele existente acolo, dar acest lucru nu s-a putut stabili, întrucât multe rapoarte individuale din *1941 god* sunt marcate cu „*Rassylka ne ukazana*" (diseminare nespecificată).

[2] L. M. Chizhova, „Neslyshannye Signaly Voiny", *Istorichesky Arkhiv*, no. 2, 1995.

[3] *1941 god*, tom 1, p. 708.

[4] *Ibidem*, tom 2, p. 175.

Deşi nici Timoşenko, nici Jukov nu se aflau în lista de diseminare a tuturor rapoartelor produse de Informaţiile Militare, de Siguranţa Statului sau de trupele de grăniceri, Golikov s-a asigurat că aceştia primesc toate informările sale speciale. Aici, Golikov insista să repete tema dezinformării germane conform căreia invazia Angliei este obiectivul primordial al lui Hitler. Penultimul paragraf al informării din 31 mai 1941 enunţa: „Conducerea germană şi-a restabilit principalele dispozitive în vest, în acelaşi timp continuând deplasarea trupelor în Norvegia... având ca obiectiv executarea operaţiei principale împotriva Insulelor Britanice."[1]

Anumiţi istorici cred că Stalin a acceptat cu dragă inimă dezinformarea germană, refuzând să asculte avertismentele propriilor servicii de informaţii, din cauza planurilor sale secrete de a iniţia un război preventiv împotriva Germaniei. Desigur, aceste planuri şi pregătiri trebuiau ascunse de ochii germanilor, pentru a nu putea fi împiedicate. Acesta este motivul pentru care Stalin a fost atât de captivat – ca urmare a programului german de dezinformare – de insistenţa Berlinului de a prezenta înfrângerea Angliei drept o condiţie prealabilă pentru o schimbare a direcţiei spre est, şi acesta este motivul pentru care a respins sfaturile tuturor celor care doreau să răspundă în forţă ameninţării pe care o reprezentau acumularea de forţe germane la graniţă, zborurile de recunoaştere etc.

Ideea că Stalin intenţiona să atace Germania în luna iulie 1941 este dezbătută de Viktor Suvorov, în lucrarea sa, *Ledokol: Kto naceal vtoruiu mirovuiu voinu?* (*Spărgătorul de gheaţă: Cine a pornit al Doilea Război Mondial?*).[2] Suvorov susţine că Stalin nu a reuşit ce şi-a propus deoarece Hitler a aflat despre plan şi a iniţiat Operaţia Barbarossa, ca atac preventiv. Această teorie a stârnit multe controverse care continuă încă, dar majoritatea istoricilor din Rusia şi din afara ei o resping ca fiind nesusţinută de dovezi, în timp ce există un imens volum de date de arhivă şi nu numai care demonstrează că Armata Roşie era incapabilă să pornească o ofensivă de asemenea dimensiuni.

Cu toate acestea, unii istorici au susţinut această teză. De exemplu, istoricii germani găsesc în ea o bază în sprijinul ideii că Planul Barbarossa al lui Hitler nu era decât o reacţie la planurile lui Stalin.

Evident, *Spărgătorul de gheaţă* a avut cel mai mare impact în Rusia. Multor ruşi teoria le permite să mai păstreze încă încrederea în Stalin, aceasta răspunzând sau măcar părând că răspunde întrebării „Cum a putut Stalin să aibă încredere în Hitler?". Lucrarea argumentează că nu ar fi avut încredere în el, ci, din contră, se pregătea să-l distrugă la momentul ales de el. Altora, victime ale terorii lui Stalin, *Spărgătorul de gheaţă* le confirmă opinia că Stalin intenţiona să extindă comunismul în întreaga Europă.[3]

---

[1] *Ibidem*, p. 289-290.

[2] Viktor Suvorov este pseudonimul literar al lui Vladimir B. Rezun, un ofiţer GRU care a defectat în 1978. Prima lui carte a apărut la Paris, în 1988, şi de atunci a fost publicată într-o a doua ediţie în limba rusă (Moscova, 1992) şi în ediţii în limba germană şi limba engleză.

[3] Scriitorul de romane istorice Igor Bunich dezvoltă teza lui Suvorov într-o operă de ficţiune în care Stalin acceptă promisiunea lui Hitler de a ataca Anglia la mijlocul lunii iulie 1941, în acest scop

Mihail I. Meltiuhov propune ideea că Stalin plănuia un atac asupra forțelor germane din Polonia şi Prusia Orientală la mijlocul lunii iunie 1941. Un alt istoric, Boris Şaptalov, reiterează teza lui Suvorov conform căreia Stalin ar fi fost convins de dezinformarea germană conform căreia Hitler nu ar fi acceptat niciodată să poarte un război pe două fronturi.[1] Fără îndoială, Stalin a căzut în plasa dezinformării germanilor, fie că intenționa sau nu să atace primul. Astfel, cei care propun teza *Spărgătorului de gheață* ca o modalitate de a-l absolvi pe Stalin de dezastrul din iunie 1941 trebuie să accepte, în aceeaşi măsură, că a fost complet indus în eroare de dezinformarea germană.

La reuşita planurilor germane au contribuit agenții dubli, dar şi naivitatea lui Amaiak Z. Kobulov. Numit rezident NKVD/GUGB în Berlin la 26 august 1939, Kobulov nu fusese niciodată într-o misiune în afara granițelor, nu vorbea limba germană şi nu avea niciun fel de experiență în operațiile de spionaj. Dar trebuie să remarcăm data numirii – la doar trei zile după semnarea pactului de neagresiune germano-sovietic şi cu patru zile înainte de invadarea Poloniei; în această perioadă absolut critică, Stalin şi Beria doreau să aibă în Berlin un om în care să poată avea deplină încredere. Pregătirea sa pentru această funcție nu prezenta importanță. Desigur, profesioniştii din Secția Germană a Serviciului de Informații Externe din Moscova s-au opus, dar, din moment ce Fitin se afla la conducerea departamentului doar din luna mai 1939 şi încă mai avea până să-şi demonstreze capacitățile, nu se putea face mai nimic pentru a stopa această numire.

În anul următor, Gestapo-ul a avut destul timp la dispoziție să-l studieze pe Amaiak Kobulov, să-i urmărească acțiunile zilnice, deplasându-se de la domiciliu la biroul său din complexul ambasadei sovietice de pe Unter den Linden, şi să rețină contactele pe care le avea în cercurile diplomatice şi de presă. Avea şi o funcție importantă (fusese promovat de la secretar la consilier) şi ne îndoim că Gestapo-ul nu ştia exact care era rolul său. Activitatea sa ca rezident a fost ineficientă, dar, la rechemarea sa la Moscova, în luna iunie 1940, pentru o evaluare, a respins toate criticile, aparent simțind că are suficientă protecție din partea fratelui său, Bogdan, şi din partea lui Beria. Cu toate acestea, i s-a cerut să dezvolte noi surse-agenți.

---

urmând să-şi retragă forțele de la granița sovietică. Stalin, al cărui atac ar fi început la începutul lui iulie, este astfel înşelat de Hitler, care invadează URSS la 22 iunie (*Groza: Piatisotletniaia Voina v Rossy* [Moscow, 1997]).

[1] Mikhail I. Meltiukhov, *Upushchenny Shans Stalina, Sovietski Soiuz I Borba za Evropu* (Moscow, 2002), p. 412; Boris Shaptalov, *Ispytanie Voinoy* (Moscow, 2002), p. 15, 20. Meltiuhov scrie următoarele: „Condițiile politice pentru un atac al URSS împotriva Germaniei erau suficient de favorabile. Din păcate, Stalin, temându-se de un compromis anglo-german, a amânat cu cel puțin o lună atacul asupra Germaniei, care, aşa cum ştim, era singura şansă de a contracara invazia germană. Această decizie a fost probabil cea mai mare eroare de judecată a lui Stalin, pierzând astfel oportunitatea de a distruge cea mai puternică forță a Europei şi, atingând țărmul Atlanticului, de a elimina istorica amenințare occidentală la adresa țării noastre. Drept rezultat, la 22 iunie 1941, conducerea germană a putut să lanseze Operația Barbarossa, care, din cauza incapacității Armatei Roşii de a se apăra, a condus la tragedia din acel an." Meltiuhov critică, de asemenea, serviciile de informații sovietice, pentru că nu i-au pus la dispoziție lui Stalin informații precise despre intenția Germaniei de a invada URSS şi despre data exactă a invaziei.

Aşadar, a fost aproape o surpriză primirea la NKVD Moscova a unui mesaj din partea lui, la începutul lunii august 1940, în care descria o întâlnire pe care o avusese, alături de un corespondent TASS, cu un tânăr ziarist leton, Oreste Berlinks. Corespondentul TASS era I.F. Filippov (nume de cod Filosof), membru al rezidenţei Serviciului de Informaţii Externe NKVD din Berlin, pe care Kobulov, care nu ştia germană, l-a folosit ca interpret. Berlinks fusese corespondentul ziarului leton *Brive Zeme*, dar, întrucât ziarul nu mai era subvenţionat de Ministerul de Externe german, avea nevoie de ajutor financiar. Conform lui Kobulov, Berlinks era dispus să accepte incorporarea Letoniei în URSS şi era dispus să împărtăşească Moscovei informaţiile pe care le obţinea de la Ministerul de Externe. După zece zile, la 15 august, Kobulov a suprins Moscova cu vestea că îl „recrutase" pe Berlinks şi că îi dăduse numele de cod Liţeist. Apoi urmau câteva date biografice ale lui Liţeist. NKVD Moscova şi-a dat imediat seama că această operaţie implica o problemă sensibilă, deoarece Kobulov putea trimite informaţii de la această nouă sursă direct lui Stalin şi lui Beria, fără ca acestea să mai treacă pe la specialiştii NKVD. Îngrijorarea a crescut când NKVD Letonia a început să trimită la centru rezultatele verificărilor în trecutul lui Liţeist. Se părea că Liţeist era antisovietic şi răspândise propaganda progermană. Rezidenţa din Berlin a fost atenţionată să nu ignore aceste aspecte.

Amaiak nu a luat în seamă avertismentele şi a continuat să se vadă cu Liţeist. Informaţiile pe care a început să le primească acopereau subiecte diverse, de la planurile germane de invazie a Angliei, la temerile lui Hitler ca Germania să nu fie implicată într-un război pe două fronturi, la existenţa unei fracturi în ierarhia nazistă pe tema relaţiilor cu sovieticii (conducerea militară susţinând războiul cu URSS, iar Hitler jucând un rol mai reţinut), la nevoia Germaniei de a avea o Ucrainã independentă, ale cărei recolte de cereale ar putea hrăni toată Europa, şi de a dispune de petrolul sovietic. Informaţiile sale susţineau şi ideea că prezenţa trupelor germane la graniţa sovietică nu era decât o măsură defensivă determinată de acumulările de forţe ale Armatei Roşii. Rapoartele lui Liţeist, mai ales cele pe tema reţinerii germane de a se implica într-un război în est până după înfrângerea Angliei, erau trimise direct lui Stalin de către Beria şi, mai apoi, de către Merkulov, atunci când a devenit şeful NKGB. Aparent, erau foarte bine primite, întrucât întăreau convingerea lui Stalin că eventualul conflict cu Germania putea fi amânat cel puţin până în 1942. Ne putem întreba dacă nu cumva Stalin le-a arătat lui Timoşenko şi Jukov tocmai un vraf de rapoarte primite de la Liţeist, în data de de 13 iunie 1941, atunci când le-a respins informaţiile legate de concentrările de trupe germane, spunându-le că „deţine şi alte documente".[1]

Deşi trebuie că ofiţerii din Departamentul German al Direcţiei Informaţii Externe a NKGB şi-au dat seama că aceste rapoarte se bat cap în cap cu celelalte informaţii despre intenţiile şi capacităţile germanilor, de-abia în 1947, serviciile de informaţii sovietice au aflat că Liţeist făcea parte dintr-un program german de

[1] William J. Spahr, *Stalin's Lieutenants: A Study of Command under Duress* (Novato, 1997), p. 250.

dezinformare mult mai vast. În acel an, un fost ofițer al Gestapo, care colaborase cu Biroul Special al lui Ribbentrop la identificarea cetățenilor străini care locuiau în Berlin, a fost interogat de Serviciul de Contrainformații sovietic. Cu această ocazie, a afirmat că „letonul Berlinks, un agent german, a fost plantat ca sursă a lui Amaiak Kobulov, consilier în cadrul ambasadei, despre care Gestapo-ul știa că coordonează operații de spionaj". Berlinks a fost „recrutat" de Kobulov, spunea el, și „multă vreme i-am livrat dezinformări pe care le transmitea mai departe lui Kobulov". Berlinks raporta că îi câștigase încrederea lui Kobulov, care i-a spus că „toate rapoartele lui mergeau direct la Stalin și la Molotov".[1] Desigur, Hitler îl considera pe Kobulov un canal foarte util pentru transmiterea de informații la Moscova. Operația decurgea în felul următor, mai adăuga ofițerul Gestapo: „Ribbentrop pregătea materialul, apoi îl trimitea lui Hitler. Materialul ajungea apoi la Berlinks pentru a fi transmis lui Kobulov, cu acordul lui Hitler." Arhivele Biroului Special Ribbentrop confirmă aceste informații. Într-un raport din 30 decembrie 1940, trimis lui Hitler și lui Ribbentrop de către Rudolf Likus din Biroul Special, se afirmau următoarele: „Informatorul nostru din ambasada Rusiei sovietice a fost chemat de consilierul ambasadei Kobulov la 7,30 în această seară și i s-au dat patru sarcini importante, dintre care una era un ordin de la tovarășul Stalin să obțină textul discursului ținut de Führer la 18 decembrie în fața mai multor mii de absolvenți de școală militară. Kobulov spunea că discursul nu a fost dat publicității în presa germană, dar se pare că anumite fragmente, care se află la dispoziția Kremlinului, ar avea o tentă antisovietică. Stalin este interesat de acest discurs și dorește să se convingă că o asemenea tentă nu există. Agentul, care lucrează pentru GPU, trebuie să obțină textul." Ribbentrop comenta pe margine: „Putem să informăm agentul cum dorim". Walther Hewell, ofițerul de legătură al lui Ribbentrop la biroul lui Hitler, comenta: „Führer-ul vrea să adunați cu regularitate astfel de informații de la ambasada sovietică."[2]

Acum știm că programul de dezinformare german a creat confuzie în rândul multora dintre sursele de informații ale RU și NKGB, al căror acces la informații de primă mână devenea suspectabil din cauza dezinformării răspândite fără știința lor de persoane din cadrul organizațiilor lor. Probabil, Stalin nu a știut și nu a suspectat niciodată faptul că, prin intermediul lui Amaiak Kobulov, Hitler îl juca așa cum voia.

Totuși, erau oare aceste operații de dezinformare suficiente? Suficiente pentru a-l convinge pe Stalin să se agațe cu îndărătnicie de convingerea sa că Hitler nu va ataca Uniunea Sovietică până când nu va fi înfrânt Anglia? Părea evident, așa cum avea să dezvăluie primăvara anului 1941, că din ce în ce mai multe informații indicau faptul că forțele germane de la frontiera sovietică plănuiau o invazie. Liderii militari sovietici de vârf deveneau neliniștiți; chiar și membrii clicii

[1] E. M. Primakov and V. A. Kirpichenko, eds., *Ocherki Istory Rossyskoy Vneshnei Razvedki* (Moscow, 1997), vol. 3, p. 449-470.

[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 1, p. 469-470.

lui Beria, cum era Dekanozov, începeau să anunțe izbucnirea războiului. Pentru a putea explica un astfel de comportament – precum cel al lui Stalin, care nu a renunțat la ideea sa până în momentul în care bombele au început să cadă peste orașele sovietice –, trebuie că acesta era absolut convins că nu va exista nicio invazie a germanilor. Pentru a fi atât de încrezător, trebuie să fi avut informații speciale, un as în mânecă, cu care ar fi putut demonta toate informațiile care previzionau o astfel de invazie. Dacă Stalin nu a avut această asigurare, posibil, de la Hitler însuși, atunci comportamentul său în lunile mai și iunie 1941 este complet irațional. Una este să fii înșelat (iar Hitler era un maestru al înșelăciunii), dar cu totul altceva este să te agăți cu încăpățânare de propriul mod de a interpreta evenimentele, amenințând astfel însăși existența statului sovietic și viețile cetățenilor lui.

CAPITOLUL 18

SCRISORI SECRETE

În anii 1965-1966, Konstantin M. Simonov, renumitul corespondent de război sovietic, scriitor, publicist şi poet, a realizat mai multe interviuri cu mareşalul Gheorghi K. Jukov. La un moment dat, Jukov îşi amintea o întâlnire avută cu Stalin, la începutul anului 1941, pe tema numărului mare de forţe germane în Guvernământul General (Polonia ocupată de germani). Stalin i-a spus lui Jukov că „s-a adresat lui Hitler într-o scrisoare personală, în care îl anunţa că acest lucru este cunoscut de noi, că ne surprinde şi că, pentru unii din noi, creează impresia că Hitler ar intenţiona să pornească un război împotriva noastră". Hitler i-a răspuns lui Stalin tot printr-o scrisoare, de asemenea, personală, şi, aşa cum sublinia el însuşi în text, confidenţială. „Führerul scria – susţinea Jukov – că informaţiile noastre sunt corecte şi că în Guvernământul General, într-adevăr, se găseau amplasate mari grupări de forţe". Acestea, explica Hitler, „nu sunt orientate împotriva Uniunii Sovietice. Intenţionez să respect întocmai pactul [de neagresiune] şi jur pe onoarea mea de şef de stat că trupele mele sunt amplasate în Guvernământul General cu alte scopuri. Teritoriile Germaniei de vest şi centrale sunt supuse unor intense bombardamente ale englezilor şi sunt uşor de observat din aer de către aceştia. Prin urmare, a trebuit să mut mari contingente de trupe spre est, unde pot fi reorganizate şi reînarmate în secret." În opinia lui Jukov, Stalin a crezut ce scria Hitler.[1]

Această referire la corespondenţa purtată de Hitler cu Stalin nu a fost publicată decât în 1987. Aparent, singura referinţă de arhivă la un schimb de scrisori între Hitler şi Stalin este un raport din data de 9 mai 1941 despre o întâlnire între ambasadorul Germaniei, von der Schulenburg, şi ambasadorul sovietic la Berlin, Dekanozov, la momentul respectiv aflat în concediu la Moscova. Dekanozov propusese să se pregătească „un comunicat germano-sovietic care să dezmintă tensi-

[1] Konstantin M. Simonov, „Zametki K. M. Simonova k Biografy G. K. Zhukova", *Voenno-Istorichesky Zhurnal*, no. 9, 1987, p. 50-51. O altă referire la acest schimb de scrisori apare în William J. Spahr, *Zhukov: The Rise and Fall of a Great Captain* (Novato, 1993).

unile din relațiile germano-sovietice şi, de asemenea, posibilitatea izbucnirii unui război între cele două țări. Von der Schulenburg se temea că nu există suficient timp pentru a negocia un comunicat comun şi îl sfătuia pe Stalin să scrie o scrisoare mai multor şefi de stat în care să anunțe noua sa poziție de preşedinte al Sovietului Comisarilor Poporului şi să afirme intenția URSS de a urma o politică de pace cu toate țările. Într-o scrisoare separată către Hitler, Stalin să discute comunicatul propus, prezentându-i conținutul. Von der Schulenburg adăuga că, dacă Stalin ar trimite o astfel de scrisoare, Hitler ar trimite un avion special pentru curier şi întreaga chestiune s-ar rezolva foarte rapid."[1]

La 12 mai 1941, Dekanozov a primit în scris instrucțiuni speciale de la Stalin şi Molotov pentru răspunsul pe care să i-l dea lui von der Schulenburg: „Am discutat cu Stalin şi Molotov în legătură cu propunerea lui von der Schulenburg de a iniția un schimb de scrisori pe tema necesității de a înăbuşi zvonurile despre înrăutățirea relațiilor între URSS şi Germania. În principiu, Stalin şi Molotov nu au nicio obiecție la un asemenea schimb de scrisori, dar consideră necesar ca o astfel de corespondență să existe numai între Germania şi URSS." Nu şi cu alte țări decât Germania. (Dacă cei doi lideri urmau să aibă, într-adevăr, un schimb de scrisori, Stalin nu avea nicio intenție ca acest lucru să se afle.)[2]

Lev Bezimenski, un istoric rus şi veteran de război, descrie o întrevedere pe care o avusese el însuşi cu Jukov, în 1966, în care s-a ajuns şi la subiectul scrisorilor Hitler-Stalin. Conform lui Bezimenski, Jukov a comentat următoarele: „Cândva, la începutul lunii iunie, am decis să încerc din nou să îl conving pe Stalin de acuratețea rapoartelor de informații privind pericolul care se apropia. Până atunci, Stalin refuzase astfel de rapoarte trimise de şeful Statului Major General. ...Comisarul pentru apărare Timoşenko şi cu mine am adus hărți de stat-major cu amplasarea trupelor inamice. I-am raportat. Stalin a ascultat cu atenție, dar a rămas tăcut. După raport, am plecat fără să ne spună şi opinia lui. ...Au trecut câteva zile şi Stalin m-a chemat. ...A deschis o servietă de pe biroul său şi a scos câteva foi de hârtie. «Citeşte», mi-a spus. ...Era o scrisoare de la Stalin către Hitler, în care enumera pe scurt temerile legate de amplasarea trupelor germane, despre care raportasem câteva zile mai devreme. ...Apoi, Stalin a zis: «Aici e răspunsul. Citeşte-l!». Mi-e teamă că, după atâția ani, nu mai țin minte exact cuvintele lui Hitler. Dar îmi aduc aminte precis altceva: ...Am citit comunicatul TASS din numărul din 14 iunie din *Pravda* şi acolo, spre uimirea mea, am descoperit aceleaşi cuvinte pe care le citisem în scrisoarea lui Hitler către Stalin, în biroul lui Stalin. Adică, în acest document sovietic, am descoperit tipărite exact argumentele lui Hitler."

[1] Aleksander N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 2, p. 183-184.

[2] *Ibidem*, p. 193. În lucrarea sa, *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia* (New Haven, 1999), Gabriel Gorodetki interpretează instrucțiunile primite de Dekanozov de la Stalin şi Molotov (scrise de mână de ultimul) drept un indiciu că Stalin dorea într-adevăr să corespondeze cu Hitler. În acest caz, von der Schulenburg nu a dat curs pe mai departe acestei chestiuni, probabil din cauză că bănuia că Hitler luase deja decizia de a ataca Uniunea Sovietică şi nu ar fi fost interesat de un schimb serios de opinii cu Stalin.

Scopul evident al lui Stalin lansând comunicatul TASS din 14 iunie era să forțeze un răspuns de la Hitler. Comunicatul începea cu învinuirea Angliei pentru răspândirea zvonurilor că Germania şi URSS sunt „aproape de război". Conform acestor zvonuri, „Germania a înaintat URSS cereri teritoriale şi economice, iar negocierile sunt acum în desfăşurare, ceea ce ar duce la relații mai apropiate între cele două țări. URSS ar fi respins aceste cereri şi, ca urmare, Germania a desfăşurat trupe de-a lungul graniței sovietice, cu intenția de a ataca URSS." Comunicatul arăta că „Germania nu a făcut nicio astfel de cerere către URSS şi ambele părți respectă cu fermitate termenii pactului de neagresiune. Zvonurile că Germania ar intenționa să rupă relațiile cu URSS nu au niciun temei în realitate. Recentele deplasări ale trupelor germane eliberate din Balcani spre estul şi nord-estul Germaniei sunt determinate de cu totul alte motive, neavând nicio legătură cu relațiile sovieto-germane. Zvonurile că URSS s-ar pregăti de un război cu Germania sunt neadevărate şi provocatoare. Încercările de a descrie manevrele de vară ale Armatei Roşii ca fiind ostile Germaniei sunt absurde." Faptul că multe dintre aceste teme, cum ar fi blamarea Angliei pentru zvonurile legate de război, apăreau şi în scrisorile lui Hitler nu ar trebuie să constituie o surpriză. Ce era neaşteptat la comunicatul TASS era maniera ireală în care era descrisă situația relațiilor sovieto-germane, cu doar opt zile înainte de atacul german.

Această relatare diferă mult de cea a lui Simonov despre interviuri, în care Jukov povestea că a avut o întrevedere cu Stalin în ianuarie 1941. De asemenea, Simonov nu spune că Stalin i-a arătat de fapt ambele scrisori, atât cea trimisă de el lui Hitler, cât şi răspunsul acestuia. Bezimenski susține că nu există înregistrări în arhive despre corespondența Stalin-Hitler, dar remarcă faptul că acestea ar fi putut fi distruse. Citează arhivele germane pentru a demonstra că, aproape de final, Hitler a dat ordin să-i fie distrusă corespondența privată cu şefii de stat.[1]

Un roman intitulat *Groza*, apărut în 1997, având ca subiect perioada imediat anterioară războiului, face referiri la această corespondență aducând foarte multe detalii. Autorul, Igor Bunich, pretinde că „din octombrie 1940 până în mai 1941, Hitler i-ar fi trimis lui Stalin şase scrisori personale. Au fost găsite numai două, una din data de 3 decembrie 1940 şi a doua, din 14 mai 1941". Nu s-a găsit niciunul din răspunsurile lui Stalin. În scrisoarea din decembrie 1940, Hitler îl anunța pe Stalin că are de gând ca, „nu mai târziu de vara anului viitor", să rezolve chestiunea cu Anglia „capturând şi ocupând inima Imperiului Britanic – Insulele Britanice". Făcând referire la afirmațiile dintr-o scrisoare anterioară – că trupele germane au fost concentrate într-o zonă din Guvernământul General inaccesibilă aviației şi serviciilor de informații engleze, pentru reorganizare şi instrucție –, el recunoaşte că aceasta i-a sporit neliniştea lui Stalin, lucru „de înțeles". Continuă

[1] Lev Bezymensky, *Gitler i Stalin Pered Skhvatkoi* (Moscow, 2000), p. 470-473. Întâlnirea cu Bezimenski a avut loc la *dacea* lui Jukov. Conform relatării lui Bezimenski, Jukov l-a primit pentru că lucrase în statul său major în primăvara anului 1945 şi îi fusese recomandat de prietenul lui Jukov, Konstantin Simonov.

prin a spune că „zvonurile despre invadarea URSS de către Germania sunt vehiculate intenționat de anumiți ofițeri germani", ca o modalitate de „a-l menține pe Churchill şi cercurile sale într-o totală ignoranță vizavi de planurile noastre." Hitler încheie prin a propune o întâlnire cu Stalin „la sfârşitul lui iunie-începutul lui iulie 1941".[1]

Deşi scrisoarea din decembrie conține referiri la temele obişnuite ale dezinformării germane, nimic nu se compară cu scrisoarea personală adresată lui Stalin la 14 mai 1941. Conform autorului unui articol din noiembrie 2003 din *Krasnaia Zvezda*, aceasta trebuia să „dezinformeze conducerea URSS în legătură cu adevăratele intenții germane. Führerul însuşi era implicat în această operație. Scrisoarea încerca să exploateze neîncrederea pe care liderul sovietic o avea de multă vreme în cercurile aflate la putere în Marea Britanie, eforturile lui de a amâna cu orice preț izbucnirea războiului şi convingerea lui Stalin că Anglia dorea să-i împingă pe germani să atace URSS."[2]

În fragmentele citate în articol, Hitler dădea din nou explicații pentru prezența trupelor germane la granița URSS ca o măsură de protecție împotriva avioanelor britanice, chiar dacă astfel au luat naştere zvonuri despre un conflict „între noi". Hitler îl asigura pe Stalin, „pe onoarea lui de şef de stat", că aceste zvonuri pot fi ignorate total. Mai spunea că acestea „sunt răspândite de surse engleze", admițând, totuşi, că, având atât de multe trupe concentrate în zonă, este posibil să apară un conflict „fără voia noastră". Spunea că se teme ca nu cumva „unii dintre generalii mei să se implice dinadins într-un astfel de conflict pentru a salva Anglia de la soarta care o aşteaptă şi să-mi dea planurile peste cap".

Apoi, Hitler îl anunța pe Stalin că „în jurul datei de 15-20 iunie, voi transfera de la granița dvs. un număr mare de trupe spre vest" şi îi cerea să „nu răspundă niciunei provocări care ar putea porni de la acei generali ai mei care ar putea să-şi fi uitat datoria. Şi, este de la sine înțeles, nu încercați să le oferiți vreun motiv. Dacă devine imposibil să evitați provocările lansate de unii din generalii mei, vă cer să aveți îngăduință, să nu le răspundeți, ci să mă anunțați imediat despre cele întâmplate, prin canalele cunoscute de dvs.".

Sintagma remarcată şi de Jukov, „pe onoarea mea de şef de stat", pare să autentifice fragmentele citate în articolul din *Krasnaia Zvezda*. Problema este, totuşi, mai complicată. Aceste extrase apar, cuvânt cu cuvânt, şi în romanul lui Bunich, care pretinde că reproduce toată scrisoarea. (Traducerile scrisorilor din decembrie 1940 şi mai 1941 pot fi consultate în Anexa 2.)[3]

Jukov i-a spus lui Simonov că Hitler răspundea unei scrisori pe care Stalin i-o trimisese la începutul anului 1941, în care îşi exprima îngrijorarea în legătură cu

[1] Igor Bunich, *Groza: Piatisotletniaia Voina v Rossii* (Moscow, 1997), p. 356-358.

[2] Marina Eliseeva, „Ofitsersky Korpus Politicheskoi v Politicheskoi Zhizni Rossy—Sbornik Dokumentov", *Krasnaia Zvezda*, 26 noiembrie 2003, p. 4. Aceasta este o recenzie a volumelor 5 şi 6 ale colecției de documente *Ofitsersky Korpus v Politicheskoi Zhizni Rossii* (Moscow, 2003), ed. Anatoli Pavlov. În această lucrare apare şi scrisoarea lui Hitler.

[3] Bunich, *Groza*, p. 494-496.

prezența trupelor germane în zonele de graniță cu URSS. Este posibil ca scrisoarea din 31 decembrie 1940 a lui Hitler să fie acel răspuns. Sintagma „pe onoarea mea de şef de stat" nu apare, totuşi, în acea scrisoare, ci în cea din 14 mai 1941, ultima de la Hitler. Această confuzie nu ar trebui să surprindă, dacă ne gândim că memoria lui Jukov ar fi putut să-i joace feste sau că ar fi repetat doar ce i-a spus Stalin. Afirmațiile lui Jukov în fața lui Simonov reflectă, într-adevăr, explicațiile lui Hitler pentru prezența trupelor germane la granița sovietică, dar nu există nicio mențiune despre intențiile lui Hitler legate de Marea Britanie, care se evidențiază în ambele scrisori. Este posibil ca Stalin să nu fi dorit să dezvăluie un aspect legat de planurile militare ale Germaniei, despre care Hitler s-ar fi aşteptat să rămână confidențial; pe de altă parte, dacă amintirile lui Lev Bezimenski despre întâlnirea avută cu Jukov sunt corecte şi Jukov chiar a citit fragmente din corespondența Hitler-Stalin în luna iunie 1941, este surprinzător că Jukov nu le-a spus nimic nici lui Simonov, nici lui Bezimenski, despre afirmațiile lui Hitler legate de atacul asupra Angliei. Jukov ar fi înțeles imediat semnificația lor.

Astfel, scrisoarea din 14 mai poate fi interpretată ca încoronarea operei de dezinformare germane. Mărturisindu-i lui Stalin că unii dintre generalii săi ar putea lansa un atac provocator neautorizat şi cerându-i lui Stalin să nu răspundă în niciun fel, Hitler dicta, de fapt, scenariul pe care Stalin l-a urmat în primele ore ale invaziei. Urmând aceeaşi logică, pentru sovietici a fost o tragedie că Timoşenko, Jukov şi cei din jurul lor – ştiind ceea ce ştiau despre pregătirile germane şi conştienți fiind, ca militari profesionişti, că o ofensivă întinsă pe mii de kilometri nu ar fi putut fi, sub nicio formă, doar o „provocare" a câtorva generali germani dizidenți – nu au putut schimba opiniile încăpățânatului lor lider. Se poate spune măcar că aceste scrisori, dacă sunt autentice, demonstrează că Aleksandr Soljenițîn a avut dreptate când a scris că Stalin, care nu avea încredere în nimeni, de fapt, „avea încredere în Adolf Hitler".[1]

Mai există un aspect legat de scrisoarea din 14 mai care solicită atenție. În penultimul paragraf, găsim următoarea formulare: „Vă mulțumesc că ați fost de acord cu mine pe chestiunea cunoscută de dvs. şi vă cer să mă iertați pentru metoda aleasă pentru trimiterea acestei scrisori la dvs. cât mai repede cu putință."[2]

Foarte probabil, „metoda aleasă pentru trimiterea scrisorii" se referă la zborul neplanificat al unui Junkers la Moscova, în data de 15 mai 1941. În romanul lui Bunich, acesta este descris ca un avion de curierat care a adus scrisoarea pentru Stalin.[3] În orice caz, un avion Ju-52 german a pătruns în spațiul aerian sovietic nedetectat şi, aparent, neautorizat, şi, contrar tuturor reglementărilor, a aterizat pe un aeroport central. Aici, nu doar că i s-a permis aterizarea, dar a fost şi realimentat pentru drumul de întoarcere şi i s-a permis să părăsească spațiul aerian

[1] Aleksandr Solzhenitsyn, *V Kruge Pervom* (New York, 1969), p. 96; citat în Spahr, *Zhukov*, p. 47.

[2] Acest paragraph din scrisoarea lui Hitler apare la pagina 496 din *Groza* lui Bunich.

[3] *Ibidem*, p. 492-493.

sovietic. Evident, aceste acțiuni s-au făcut la porunca lui Stalin. Fiind păstrată în cel mai mare secret, permisiunea oficială de survol nu era cunoscută decât de foarte puțini. Această încălcare a spațiului aerian sovietic a devenit rapid o ştire de senzație în rândul celor care aveau în grijă apărarea țării.[1]

Conform unei declarații a Comisariatului pentru Apărare, din cauza slabei organizări, posturile de avertizare din Brigada 4 PVO (Apărarea Antiaeriană) Independentă, din Districtul Militar Special Vestic, nu au detectat aparatul Ju-52 decât după ce înaintase 29 de kilometri în interiorul spațiului aerian sovietic. Confundând aparatul cu un avion comercial de tipul DC-3, care efectua un zbor de rutină, nu au anunțat pe nimeni despre această încălcare a spațiului aerian. Deşi aeroportul Bialistok fusese informat despre zborul Ju-52 (nu ştim de către cine), aeroportul nu a transmis această informație către PVO sau Divizia 9 Aeriană Mixtă (răspunzătoare cu interceptarea), deoarece comunicațiile erau întrerupte. La fel, ofițerii superiori din PVO Moscova nu au aflat despre zbor decât în data de 17 mai, deşi un ofițer de serviciu al PVO Moscova fusese informat de către un dispecer din Flota Aeriană Civilă că avionul survolase Bialistokul. În plus, continua comunicatul Comisariatului pentru Apărare, forțele aeriene ale Armatei Roşii nu au luat nicio măsură pentru a-l opri. Mai mult, şeful Statului Major al Forțelor Aeriene, generalul-maior Pavel S. Volodin, şi şeful Direcției 1 a Statului Major, generalul-maior Vladimir D. Grendal, ştiau că avionul trecuse frontiera fără autorizație. Aceştia nu numai că nu au reuşit să ia măsuri pentru a-l opri, ci i-au asigurat ajungerea la Moscova, dând ordine PVO să-i permită trecerea şi aterizarea pe un aeroport din Moscova. Cum este posibil? Oricare ar fi adevărul, incidentul a fost privit ca un eşec major al sistemului de apărare antiaeriană al forțelor aeriene din Armata Roşie.[2]

La 7 iunie, generalul-colonel Grigori M. Ştern, şeful apărării aeriene, a fost arestat (fiind numit la 19 martie, a ajuns în această funcție doar pentru a descoperi că sistemul defensiv aerian era într-o stare deplorabilă). La 10 iunie, Comisariatul pentru Apărare, prin Ordinul NKO nr. 0035, îi mustra pe Volodin şi Grendal pentru că dăduseră avionului Ju-52 „permisiunea neautorizată de zbor şi de aterizare în Moscova, fără a-i verifica dreptul pentru un asemenea zbor."[3] La 27 iunie, Volodin a fost arestat, şi la 28 octombrie, a fost împuşcat, fără proces, alături de Ştern şi de alții.[4]

Pare evident că este aproape un miracol ca un avion de transport de dimensiunile unui Ju-52 (trebuie remarcat că fusese confundat cu un Douglas DC-3) să poată zbura prin spațiul aerian sovietic, fără nicio problemă, de la granița de vest până la Moscova. Să aterizeze în siguranță la Moscova, să fie realimentat şi să i se

[1] Pavel Sudoplatov, *Special Tasks* (New York, 1994), p. 121.

[2] L. G. Pavlov, „Ot Yunkersa 1941 k Tsessne 1987" [De la un Junkers în 1941 la un Cessna în 1987], *Voenno-Istorichesky Zhurnal*, no. 6, 1990, p. 43-46. Acest articol conține textul în întregime al Ordinului nr. 0035.

[3] *Ibidem*.

[4] O. F. Suvenirov, *Tragedia RKKA, 1937–1938* (Moscow, 1998), p. 328, 376, 400.

permită să plece la scurtă vreme de la sosire fără o anchetă PVO pare incredibil. Se poate presupune, prin urmare, că Stalin, care aştepta un răspuns de la Hitler la una din scrisorile sale, a dat ordine să i se permită aparatului Ju-52 să ajungă la Moscova, să aterizeze şi să fie realimentat pentru zborul înapoi. Desigur, nu ar fi spus nimic despre vreun mesaj de la Hitler. Când povestea zborului „neautorizat" a început să iasă la suprafaţă, provocând scandal la PVO şi în forţele aeriene, Stalin a acţionat imediat, speculând situaţia. Mai întâi, cu Ştern, pentru care avea o aversiune veche, şi apoi cu Volodin. În calitate de şef al Statului Major al Forţelor Aeriene, este posibil ca Volodin să fi ştiut că Stalin se află în spatele sosirii şi plecării în siguranţă a avionului. Până la momentul arestării lui Volodin, la 27 iunie, la cinci zile după invazie, Stalin probabil îşi dăduse seama că fusese înşelat de Hitler. Zborul reprezenta o dovadă în acest sens. Era absolut necesar să scape de Volodin, care ştia prea multe şi nu trebuia să rămână în viaţă. Prea tras de păr? Nu, dacă ne gândim la obsesia lui Stalin pentru conspiraţii şi la capacitatea lui de a aştepta răbdător momentul potrivit de a acţiona şi de a-şi îndeplini scopurile. Nu ar fi permis niciodată să se afle că fusese suficient de naiv încât să cadă victimă dezinformării lui Hitler.[1]

[1] Vezi Dmitri Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy* (Rocklin, 1996), p. 277-279, pentru o descriere a relaţiilor lui Stalin cu ceilalţi.

CAPITOLUL 19

EPURĂRILE REÎNCEP

Când Proskurov era înlăturat din funcția de şef al informațiilor militare, în iulie 1940, iar ordinul venit îl punea la dispoziția Comisariatului pentru Apărare, ajunsese un om fără slujbă.[1] Un ordin de acest gen era emis în momentul în care Stalin sau conducerea militară superioară nu erau decişi încă unde să îl trimită pe ofițerul în cauză. Pentru un om cu energia şi hotărârea lui Proskurov, lipsa de acțiune era greu de îndurat. Faptul că forțele aeriene treceau printr-o reorganizare susținută de mulți ofițeri superiori făcea această perioadă de aşteptare încă şi mai greu de suportat. Proskurov voia să participe la aceste transformări. Un decret la Sovietului Comisarilor Poporului din data de 25 iulie 1940 stabilea divizia aeriană ca structura organizatorică de bază a forțelor aeriene ale Armatei Roşii.

Această transformare trebuia să fie încheiată până la 1 ianuarie 1941, urmând să implice o creştere a personalului cu peste 60 000 de oameni. Cu siguranță, Proskurov aflase despre această reorganizare de la prietenii lui din forțele aeriene, mai ales de la cei alături de care servise în Spania. Deşi nu putea participa la implementarea decretului, probabil că a urmărit îndeaproape evenimentele, chiar dacă nu se afla în miezul lor.

Totuşi, îşi dorea cu ardoare o nouă numire şi trebuie că a insistat mult pentru a o obține. Prin urmare, nu a fost o surpriză faptul că, la 9 septembrie 1940, s-a emis un ordin prin care era numit adjunctul şefului aviației pentru Frontul Extremului Orient. Totuşi, nu s-a întâmplat nimic; pe originalul acestui document, au rămas scrise următoarele cuvinte: „În aşteptare, până la noi ordine".[2] În schimb, la 23 octombrie, Proskurov a fost numit adjunct pentru aviația de bombardament cu rază mare de acțiune al şefului Direcției Generale a Forțelor Aeriene ale Armatei Roşii.[3] La 29 octombrie, Proskurov a participat la ceea ce pare a fi fost o şedință a Înaltului Consiliu Militar, la Kremlin, se pare pentru a discuta viitoarele schim-

[1] RGVA, Ordinul NKO din 27 iulie 1940, f. 37837, op. 4, d. 381, p. 51.
[2] E-mail de la Vyacheslav M. Lure, 23 aprilie 2003.
[3] RGVA, Ordinul NKO din 23 octombrie 1940, f. 37837, op. 4, d. 401, p. 381.

bări în aviația de bombardament cu rază mare de acțiune.[1] Apoi, la 5 noiembrie, un decret al Sovietului Comisarilor Poporului crea divizii independente ale aviației de bombardament cu rază mare de acțiune, care erau puse sub comanda unui nou adjunct al şefului Direcției Generale a Forțelor Aeriene ale Armatei Roşii. În această funcție era numit Proskurov. Pe lângă stabilirea desemnării şi amplasării noilor divizii de bombardament cu rază mare de acțiune (DD), decretul cerea crearea, până în data de 1 martie 1941, a 16 noi batalioane de geniu – întreținere aerodromuri – şi 53 de companii de tehnică de aviație.[2] Această ultimă condiție venea ca un efect direct al lecțiilor învățate în războiul finlandez: atât Pavel Rîceagov cât şi Evghenii Ptuhin remarcaseră numărul mic de aerodromuri viabile şi lipsa de unități necesare construirii şi întreținerii aerodromurilor.[3]

Cum a reuşit Proskurov să fie numit într-o funcție atât de prestigioasă când ştim că nu se număra printre favoriții lui Stalin şi nici ai lui Timoşenko? Răspunsul trebuie să vină din prietenia strânsă cu cei mai înalți doi comandanți din Forțele Aeriene ale Armatei Roşii. Primul, Iakov V. Smuşkevici, era adjunctul şefului Statului Major General pentru Forțele Aeriene.[4] Celălalt protector al lui Proskurov era şeful aviației Armatei Roşii, Rîceagov.[5] Cu o astfel de protecție, nu e de mirare că Proskurov a primit această nouă funcție. Pe de altă parte, nu este mai puțin adevărat că Stalin avea plăcerea de a-şi lăsa victimele să se bucure de libertate, ba chiar să înainteze în carieră, în timp ce aştepta răbdător ocazia cea mai bună pentru a le distruge. Desigur, Proskurov nu cunoştea intențiile lui Stalin legate de el şi nici faptul că Rîceagov şi Smuşkevici se găseau şi ei pe lista lui Stalin. Bombardierele erau specialitatea lui şi era foarte mulțumit să revină în domeniul său preferat.

Rîceagov şi Proskurov ştiau că sarcina principală a noii organizări a bombardierelor va fi instruirea echipajelor în zboruri pe timp de noapte şi în condiții meteorologice nefavorabile. Rîceagov îşi amintea din experiența din războiul finlandez

[1] Alexandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 1, p. 285.

[2] *Ibidem*, p. 342-347.

[3] Alexander O. Chubaryan and Harold Shukman, *Stalin and the Soviet-Finnish War, 1939–1940* (London, 2002), p. 39-45, 122-127.

[4] Smuşkevici fusese consultantul-şef sovietic pentru forțele aeriene din Spania, şi, în ciuda precizărilor Moscovei că fusese trimis acolo să conducă, şi nu să zboare, reuşise totuşi să doboare câteva Messerschmitturi germane. Numele pe care îl utilizaze în Spania, „generalul Douglas", era bine cunoscut de la nivelul lui Göring până la copiii de pe străzile Madridului. Când a revenit din Spania, a fost întâmpinat ca un erou, dar Stalin şi Voroşilov s-au gândit că patronimul său, Vulfovici, era puțin prea evreiesc pentru un înalt lider militar sovietic. (Smuşkevici era, într-adevăr, de origine evreiască, fiul unui croitor dintr-un sat). Patronimul a fost modificat în Vladimirovici. După modul în care a acționat la Halhin Gol, obținând aprecierile lui Jukov, a revenit la Moscova pentru a deveni şeful forțelor aeriene ale Armatei Roşii.

[5] Rîceagov s-a distins ca pilot de vânătoare în războiul civil din Spania, apoi a comandat o unitate aeriană în China, împotriva japonezilor. În vara anului 1938, a comandat forțele aeriene ale Frontului Extremului Orient în bătăliile purtate cu japonezii la Lacul Hasan. În războiul finlandez, a comandat forțele aeriene ale Armatei 9, după care a devenit şef al Direcției Generale a Forțelor Aeriene ale Armatei Roşii. Desigur, ascensiunea rapidă până la această funcție la vârsta fragedă de 28 de ani nu i-a adus aprecierea contemporanilor, în afara celor cu care luptase în Spania şi China.

că acest tip de instrucție pusese mari probleme. Dacă un pilot se prăbușea în timp ce exersa zborul după instrumente sau aterizarea și decolarea de pe aerodromuri mici, anchetatorii încercau să îl facă pe comandantul unității să pară indisciplinat sau suspect.[1] Întrucât astfel de anchete erau conduse de mai multe organizații în același timp, vocea comandantului unității respective era arareori auzită. În opinia lui Rîceagov, se făcuseră multe greșeli în instruirea forțelor aeriene, pentru că „ne era teamă de prăbușiri, de accidente și incidente".[2] Proskurov a înțeles acest lucru și era hotărât să conceapă programe de instrucție pentru regimentele de bombadiere care să simuleze, pe cât posibil, condițiile de luptă. Totuși, trebuia să treacă peste problemele puse de birocrația Comisariatului pentru Apărare. La sfârșitul lunii decembrie 1940, Proskurov a participat la o conferință având ca temă modul de acțiune al armatei germane în campaniile din Polonia și Franța, din 1939 și, respectiv, 1940. La începutul lunii ianuarie, la unul din jocurile de război, a jucat rolul unui comandant de front aerian de partea Occidentului. La 29 ianuarie 1941, a participat la o ședință care a avut loc în biroul lui Stalin, unde trebuiau discutate aceste jocuri. Mai erau prezenți Timoșenko, Semen Budennîi, Kulik, Meretkov, Jukov, Voroșilov și alții. Forțele aeriene erau reprezentate de Rîceagov, Pavel F. Jigarev și Proskurov.

Instrucția trupelor a rămas principala preocupare a lui Proskurov. Circulă o legendă că, atunci când Proskurov se afla în inspecție la un regiment de bombardiere, la Zaporojie, comandantul i-ar fi raportat că „unitatea sa este pregătită să îndeplinească orice misiune, ziua sau noaptea, în orice condiții meteorologice". La miezul nopții, când Proskurov a dat alarma în unitate, comandantul a continuat să susțină același lucru. Când a dat ordin să se execute o misiune de bombardament la poligonul de bombardamente din Rostov-pe-Don, la aproximativ 300 de kilometri spre est, s-a dovedit că, în întregul regiment, nu au fost decât zece echipaje pregătite de misiune. În timpul zborului de întoarcere, trei avioane au estimat greșit altitudinea la care se aflau și s-au prăbușit.[3] Pierderea aparatelor în timpul instrucției nu afecta doar regimentele de bombardiere cu rază mare de acțiune, ci Forțele Aeriene în totalitatea lor. La o întâlnire cu Stalin din aprilie 1941, posibil chiar la ședința la care au participat și Molotov și Jdanov, Rîceagov a susținut că rata mare de accidente se datora faptului că Stalin obliga echipajele să zboare în „coșciuge". Stalin a replicat: „Nu ar fi trebuit să spuneți asta."[4] Rîceagov își pecetluise soarta.

Aceasta nu era prima ocazie în care problema accidentelor din forțele aeriene fusese ridicată la cel mai înalt nivel al partidului și guvernului. De exemplu, în luna mai 1939, Consiliul Militar Superior a ținut o sesiune de două zile care a avut ca efect emiterea unui ordin detaliat din partea comisarului pentru apărare pe

[1] Vyacheslav Rumiantsey, ed., *Khronos*, http://www.hrono.ru/biograf/rychagov.html (accesat la 13 octombrie 2004).

[2] Chubaryan and Shukman, *Stalin*, p. 140, 144.

[3] A. Ostrovsky, „Sov. Sekretno. Osobo Interesno", *Sovietsky Voin*, septembrie 1990, p. 65-71.

[4] Stanislav Gribanov, *Zalozhniki Vremeni* (Moscow, 1992), p. 159.

tema „accidentelor din unitățile forțelor aeriene ale Armatei Roşii". O primă variantă a ordinului a circulat la şedința consiliului, unde au fost solicitate şi comentarii pe baza ei. Proskurov, la momentul respectiv fiind membru al consiliului, a obiectat împotriva unui paragraf despre şcolile de zbor, prin care „se eliminau instrucția în luptă aeriană şi zborurile la mare altitudine". A insistat ca acest tip de instrucție să se mențină, deoarece, astfel, instructorii de zbor puteau evalua mai bine abilitățile viitorilor piloți.[1]

La 9 aprilie 1941, Politburo [Biroul Politic] discuta rata accidentelor aeriene. Astfel, se concluziona că rata incidentelor crescuse în loc să fie diminuată. Raportul indica faptul că, în fiecare zi, în urma prăbuşirilor, erau pierdute două-trei aparate de zbor şi că conducerea forțelor aeriene nu părea a fi pregătită sau capabilă să remedieze situația şi nici să aplice regulile de zbor. Cauza acestor accidente, conform unui extras al şedinței Politburo, era, „pur şi simplu, lipsa disciplinei". Raportul cita cazuri în care aparatele de zbor şi viețile piloților fuseseră pierdute deoarece comandanții de unități insistau ca echipajele din subordine să zboare în condiții meteorologice nefavorabile. Era menționat Rîceagov, pentru că încercase să ascundă lipsa de disciplină şi lejeritatea care provocau aceste accidente. Politburo-ul emitea apoi un decret comun al Comitetului Central al VKP(b) şi al Sovietului Comisarilor Poporului, în care se cereau următoarele:

„1. Îndepărtarea lui Rîceagov din funcția de şef al forțelor aeriene ale Armatei Roşii şi din cea de adjunct al comisarului poporului pentru apărare, întrucât este indisciplinat şi incapabil să-şi îndeplinească responsabilitățile în calitate de şef al forțelor aeriene.

2. Trimiterea colonelului Mironov [şeful secției operații de zbor din Statul Major al Forțelor Aeriene] în judecată pentru că a dat un ordin criminal, ignorând în mod evident regulile elementare ale zborului.

3. Trecerea responsabilităților şefului forțelor aeriene ale Armatei Roşii în sarcina tovarăşului Jigarev, primul său adjunct.

4. Propunerea ca Timoşenko să prezinte Comitetului Central VKP(b) un proiect de ordin al Consiliului Militar Superior în spiritul acestui decret."

Nicăieri în aceste fragmente nu se făcea vreo referire la faptul că o cauză a creşterii ratei de accidente ar putea fi gradul de instruire a echipajelor. În acelaşi text din protocolul Politburo, Timoşenko era mustrat pentru că încercase, într-un raport din 8 aprilie, să îl sprijine pe Rîceagov în ascunderea deficiențelor din forțele aeriene.[2]

Următorul pas în această farsă birocratică letală a fost un memoriu adresat de Timoşenko lui Stalin, în care îi era prezentată o formă intermediară a unui ordin ce urma să fie emis de Comisariatul pentru Apărare, în numele Sovietului Militar Superior, aşa cum era indicat în decretul Politburo. Memoriul era semnat de Timoşenko şi de Jukov, în calitate de şef al Statului Major General. Data de

[1] I. I. Basik et al., eds., *Glavny Voenny Soviet* (Moscow, 2004), p. 202-249, 423.

[2] Yakovlev, *1941 god*, book 2, p. 54-56.

„12/IV/41" este scrisă de mână în stânga liniei pentru semnătura lui Timoşenko. Memoriul are ataşate două anexe. Prima este un proiect de ordin, în cinci exemplare; a doua este un proiect de ordin „cu amendamente" pentru Jdanov şi Malenkov, tot în cinci exemplare. Pe această copie a memoriului, cu o tuşă groasă, apare o notă a lui Stalin pentru Timoşenko: „Sunt de acord, cu amendamentul ca în ordinul de faţă să fie inclus un paragraf despre tovarăşul Proskurov, ca şi tovarăşul Proskurov să fie judecat alături de tovarăşul Mironov. Acesta ar fi lucrul cinstit şi corect care trebuie făcut."[1]

Rîceagov a fost înlăturat din funcţie la 12 aprilie 1941 şi mutat la Academia Statului Major General; a fost înlocuit de adjunctul său, Jigarev, care avea să devină mareşal-şef de aviaţie.[2] Cât despre Proskurov, în aceeaşi zi, Comisariatul pentru Apărare a emis Ordinul nr. 0022–41, prin care era eliberat din funcţia de adjunct al şefului forţelor aeriene ale Armatei Roşii. Prin acelaşi ordin, el şi Mironov erau trimişi în judecată pentru ordine criminale „care încălcau regulile elementare ale serviciului de zbor" şi care aveau ca rezultat moartea sau rănirea echipajelor. Nu s-a ţinut niciun proces, dar acţiunile atribuite lui Proskurov şi Mironov au fost înregistrate în dosarele lor personale drept „vădit comportament criminal".[3]

Totuşi, Proskurov nu era omul care să tacă prea mult. La 21 aprilie, a trimis un memoriu lui Stalin şi lui Jdanov „pe subiectul instruirii aviaţiei pentru război". Le reamintea concluzia lui Stalin de la sfârşitul războiului cu finlandezii, anume că „trupele nu au fost instruite în condiţii care să se apropie de cele de luptă", şi sublinia faptul că „principalul neajuns în instruirea echipajelor de zbor... era incapacitatea acestora... de a acţiona în siguranţă în condiţii meteorologice nefavorabile şi pe timp de noapte". Remarca lipsa de instrucţie adecvată cu armamentul şi pregătirea informativă; cele mai multe echipaje nu erau capabile să localizeze ţintele nici în zone dens populate. Citând comentarii ale unor ofiţeri în rezervă din Flota Aeriană Civilă, care erau specialişti în zboruri de noapte şi navigare după instrumente, spunea că, „conform regulilor de zbor în vigoare în forţele aeriene, nu ar putea să îndeplinească misiunile care li s-ar da. Limitările sunt prea mari. Au vizitat unităţile de aviaţie şi s-au convins că, acolo, comandanţii sunt prea temători să zboare pe vreme nefavorabilă sau noaptea. În acelaşi timp, toţi înţeleg că, fără o instrucţie cât mai apropiată de condiţiile reale de luptă, nu ne putem bate cu un adversar serios. Sarcina este clară: orice s-ar întâmpla, trebuie să înfrângem această frică şi să forţăm unităţile din forţele aeriene să se pregătească în condiţii apropiate luptei reale." Proskurov continua cu o descriere a modului în care „zeci, ba chiar sute de germani zboară în formaţie pe distanţe

[1] Dmitri Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy* (Rocklin, 1996), p. 375.

[2] O. F. Suvenirov, *Tragedia RKKA, 1937–1938* (Moscow, 1998), p. 381. Gradele de mareşal de armă şi mareşal-şef de armă au fost introduse în anul 1943 pentru aviaţie, artilerie, tancuri, geniu şi transmisiuni. Erau superioare gradului de general-colonel şi aproximativ echivalente cu gradul de general de armată (n.r.).

[3] A. A. Pechenkin, „Vozdushny As, Nachalnik Voennoi Razvedki, «Zagovorshchik»", *Voenno-Isorichesky Zhurnal*, no. 1, 2004, p. 32.

considerabile şi în condiţii meteo nefavorabile. De asemenea, englezii zboară cu sutele împotriva unor poziţii puternic apărate pe vreme nefavorabilă şi pe timp de noapte... şi reuşesc să-şi îndeplinească misiunile. Când va putea şi aviaţia noastră să ducă la bun sfârşit astfel de zboruri concentrate? Oare piloţii noştri sunt mai slabi decât cei de peste hotare? Această întrebare, tovarăşe Stalin, m-a chinuit şi pe mine şi pe alţi comandanţi din forţele aeriene. Când am preluat conducerea aviaţiei de bombardament cu rază mare de acţiune, am primit o misiune clară – în anul 1941, să fac unităţile din aviaţia cu rază mare de acţiune să fie capabile să îndeplinească misiuni de luptă în raza maximă de acţiune a avioanelor, în condiţii meteorologice nefavorabile şi pe timp de noapte. Începând cu luna decembrie 1940, existau 2 000 de echipaje pentru bombardierele de mare viteză. Numai 231 zburau noaptea; 138 puteau zbura pe vreme nefavorabilă şi 485 erau instruite să zboare după instrumente. În ultimele patru-cinci luni de instrucţie pe timp de noapte şi iarna, am lucrat intens la îmbunătăţirea calităţii instructajului de noapte pe bombardierele de mare viteză. Am făcut asta pe vreme rea, cu limitări de benzină şi ulei şi cu motoare slabe (multe aparate treceau prin reparaţii sau încă sunt în reparaţii). Până la mijlocul lunii aprilie, cifrele citate mai sus S-AU SCHIMBAT. Acum, 612 echipaje pot zbura noaptea, 420 pe vreme nefavorabilă şi 963 de echipaje au fost instruite să zboare numai după instrumente. Înţeleg, totuşi, că acest tip de instrucţie este evident inadecvat. Ultimele cifre caracterizează capacitatea majorităţii echipajelor de a zbura în condiţii meteorologice nefavorabile şi noaptea, dar numai de pe propriile aerodromuri. Instructajul pentru zboruri reale pe distanţe mari urmează să se facă.

Acest punct de cotitură în calitatea instrucţiei a fost însoţit de o creştere a numărului de accidente – accidente grave, şi este adevărat, sunt multe, dar această muncă ne cere să continuăm să creştem intensitatea instrucţiei... Avertizările şi ordinele... îi vor sili pe cei de la comanda forţelor aeriene să se adune, dar în acelaşi timp, vor întări teama de accidente şi, prin urmare, ritmul unei instrucţii de calitate va fi redus.

Stimate tovarăşe Stalin, niciodată în istoria aviaţiei nu a existat un caz în care un comandant să fie judecat pentru instrucţia slabă a unei unităţi subordonate. Prin urmare, oamenii aleg, involuntar, răul cel mai mic şi se gândesc aşa: «Pentru deficienţe în instrucţie voi fi mustrat sau, în cel mai rău caz, degradat, dar pentru accidente sau catastrofe voi fi judecat». Din păcate, mulţi comandanţi gândesc aşa. Asemenea atitudini există şi vor continua să existe până când unităţile din subordine vor fi răspunzătoare în aceeaşi măsură pentru instrucţia de zbor ca şi pentru accidente. Sunt convins de acest lucru, cu atât mai mult cu cât, în ultima vreme, am petrecut mai mult timp la nivel de unităţi."[1]

Memoriul lui Proskurov, care dovedea suficient de limpede că accidentele se datorau, în primul rând, unei instrucţii defectuoase a trupelor, este posibil să fi avut un oarecare efect asupra lui Stalin. La 4 mai 1941, acesta semna o propune-

[1] Aleksandr Bondarenko, „Aviatsia Prodolzhaet Otstavat", *Krasnaia Zvezda*, 19 februarie, 2002.

re a Politburo prin care tovarăşul Bocikov, procuror al URSS, revizuia cazurile lui Proskurov şi Mironov, şi propunea, având în vedere serviciului merituos al celor doi în Armata Roşie, ca sentinţa să le fie comutată la „o mustrare publică".[1] Probabil, Stalin şi-a dat acordul nu pentru că ar fi regretat acţiunile de până atunci, ci pentru că memoriul îl făcuse să-şi dea seama că Proskurov ar fi putut fi un oponent periculos, dacă era provocat. Ştia că nu-l poate controla.

Săracul Proskurov! Logica lui era impecabilă, dar contravenea gândirii lui Stalin. Cineva trebuia să fie vinovat pentru accidente, indiferent de motive; el şi Rîceagov au fost ţapii ispăşitori aflaţi la îndemână. În opinia lui Stalin, plasa trebuia întinsă mai mult. Oare nu ar trebui ca toţi cei care aveau legături cu Spania să fie priviţi cu suspiciune, poate ca membri ai unei conspiraţii care doreşte sabotarea forţelor aeriene?

Încă o dată, Proskurov a rămas fără slujbă. Gavril M. Prokofev, un prieten apropiat care îi fusese navigator în echipaj, i-a făcut o vizită şi l-a găsit cu moralul destul de scăzut. A presupus că această depresie se datorează faptului că nu putea să-şi găsească o altă funcţie. Este posibil, dar în lunile aprilie, mai şi iunie, erau în desfăşurare evenimente mult mai sinistre, despre care probabil că nu ar fi discutat cu Proskurov. Începuse o serie de arestări, despre care Proskurov ştia că urmau să se concentreze pe ofiţeri din forţele aeriene care luptaseră cu el în Spania. La început, se părea că ţinta principală sunt ofiţerii ingineri, dar apoi, la 1 aprilie, a fost arestat Ivan F. Sakrier, doctor în ştiinţe tehnice şi şef al Direcţiei Armamente a Armatei Roşii.[2]

După Sakrier, a venit rândul lui Petr K. Nikonov, inginer militar de primă mână, care fusese şeful Direcţiei a VIII-a din cadrul aviaţiei Armatei Roşii. Pe baza mărturiei lui Sakrier, a fost acuzat de participare la o conspiraţie antisovietică, dar nu a recunoscut acuzaţiile.[3] Câteva zile mai târziu, era arestat un alt inginer militar, Grigori F. Mihno. În urma interogatoriilor, a recunoscut că fusese recrutat de Sakrier şi că fusese implicat în sabotaje menite să întrerupă producţia de armament pentru forţele aeriene.[4]

La 18 mai, a fost arestat un alt ofiţer, colonelul Gheorghi M. Şevcenko, şeful Terenurilor Experimentale pentru Testare Ştiinţifică a Armamentelor pentru Aviaţie. A fost acuzat de participare la o conspiraţie antisovietică, nu numai pe baza mărturiei lui Sakrier, dar şi pe cele ale lui Aleksandr D. Loktionov şi Rîceagov, care aveau să fie arestaţi la 19 iunie şi, respectiv, 24 iunie. Amândoi fuseseră şefi ai forţelor aeriene ale Armatei Roşii.[5]

La 23 mai, a fost arestat generalul-maior Aleksandr I. Filin, şeful Institutului de Cercetare Ştiinţifică al Forţelor Aeriene ale Armatei Roşii. De data aceasta, au fost folosite mărturiile lui Iakov V. Smuşkevici, veteran al războiului din Spania şi

[1] Pechenkin, „Vozdushny As", p. 32.
[2] Suvenirov, *Tragedia RKKA*, p. 398.
[3] AP RF, op. 24, d. 378, p. 203.
[4] *Ibidem*, p. 202.
[5] Http://stalin.memo.ru/spiski/pg15202.htm.

declarat de două ori Erou al Uniunii Sovietice, şi Grigori M. Ştern, fost şef al PVO (Apărarea Antiaeriană) şi consilier-şef sovietic în Spania, pentru a-l acuza pe Filin de sabotaj. Acesta nu a recunoscut nimic.[1] De-abia acum începea să se întrevadă că atacul lui Stalin era direcţionat spre veteranii războiului civil spaniol. La 30 mai, a fost arestat generalul-maior de aviaţie Ernst G. Şaht, probabil şi ca urmare a memoriului din 21 aprilie al lui Proskurov, în care critica procedurile de instrucţie. La începutul lunii mai, Politburo decreta eliberarea din funcţie a comandanţilor forţelor aeriene din Districtele Militare Orlov şi Moscova, generalul-maior P. A. Kotov şi generalul-locotenent Petr I. Pumpur, considerându-se că nivelul de instruire a trupelor din districtele lor era nesatisfăcător. În decret se afirmau următoarele: „Piloţii zboară foarte puţin; nu stăpânesc zborul de noapte şi cel la mare altitudine, lupta aeriană şi tehnica de bombardament." Kotov sfârşea ca instructor într-o academie militară, reuşind să supravieţuiască. Pumpur însă nu. La 27 mai, a fost acuzat că a încercat să-l numească adjunct al său pe Şaht, „care este considerat nedemn de încredere şi un personaj dubios". Politburo i-a cerut lui Anatoli N. Miheev, şeful contrainformaţiilor militare, să iniţieze o anchetă vizându-l pe Şaht.[2] Născut în Elveţia din părinţi germani care susţineau Revoluţia, Şaht a ajuns în Uniunea Sovietică în 1922 şi, doi ani mai târziu, a terminat Şcoala de Aviaţie Borisoglebski. În anii 1930, a comandat o unitate de aviaţie din sprijinul Direcţiei Forţelor Aeriene ale Armatei Roşii, fiind de multe ori pilotul comandantului acesteia, Iakov I. Alksnis, care ulterior avea să fie executat ca duşman al poporului. În 1936, Şaht s-a oferit voluntar pentru serviciu în Spania, unde a comandat Escadrila 1 Bombardament (înlocuitorul lui la comandă era Proskurov). Prietenia cu Alksnis şi serviciul în Spania, „unde cu siguranţă a intrat în legătură cu germanii", alături de locul de naştere şi părinţii germani, au fost suficiente dovezi pentru ca Serviciul Contrainformaţii Militare al NKGB să-i confirme vina.

Pumpur, Erou al Uniunii Sovietice, care comandase aviaţia de vânătoare în Spania, a fost arestat la 1 iunie, la două zile după Şaht. La 4 iunie 1941, Politburo a emis un decret care „răspundea solicitării NKGB ca, înainte să ajungă în instanţă, cazul Pumpur avea să fie preluat de NKGB pentru investigaţii". În urma torturilor, Pumpur a recunoscut că fusese recrutat într-o conspiraţie de către Iakov V. Smuşkevici. Ulterior, Pumpur a respins această „mărturisire".[3]

Arestarea lui Nikolai N. Vasilcenko, inspectorul general adjunct al Forţelor Aeriene ale Armatei Roşii, s-a petrecut la 1 iunie 1941. Mărturia folosită împotriva lui aparţinea foştilor şefi ai informaţiilor militare Uriţki, Berzin şi Orlov, toţi vic-

[1] AP RF, op. 24, d. 378, p. 199.

[2] A. A. Pechenkin, „Cherny Den Krasnoy Army", *Novoe Voennoe Obozrenie*, 21 februarie 2003. Miheev lucrase în departamentele speciale ale NKVD înainte să se înfiinţeze direcţia contrainformaţii militare în cadrul Comisariatului pentru Apărare. Acest aranjament a durat până în iulie 1941, când contrainformaţiile militare au revenit la NKVD. Miheev a fost ucis în misiune pe frontul de sud-vest, în luna septembrie 1941. Vezi S. V. Stepashin, *Organy Gosudarstvennoy Bezopastnost: SSSR V Velikoy Otechestvennoy Voine* (Moscow, 1995), tom 1, p. 231.

[3] Pechenkin, „Cherny". Vezi şi Suvenirov, *Tragedia RKKA*, p. 81.

time ale epurărilor din anii 1937-1938. La 4 iunie, a fost arestat generalul-maior de aviație Pavel P. Iusupov, adjunctul șefului Statului Major al Forțelor Aeriene ale Armatei Roșii. A recunoscut că fusese recrutat de Smușkevici într-o conspirație militară antisovietică în anul 1939. Printre membrii acestei conspirații se mai numărau Fedor K. Arjenuhin (un general-locotenent de aviație), Rîceagov și Volodin. La 6 iunie, NKGB a revenit la inginerii de aviație, arestându-l pe Volko I. Țilov, șef de secție în cadrul Terenurilor Experimentale pentru Testare Științifică a Armamentelor pentru Aviație. Acesta a recunoscut că fusese recrutat de Șevcenko într-o conspirație prin care se urmărea sabotarea producției de noi armamente pentru forțele aeriene. Tot în data de 6 iunie, a fost arestat și Serghei G. Onisko, inginer militar, care era șef de departament în cadrul Terenurilor Experimentale pentru Testare Științifică a Armamentelor pentru Aviație. Și el a fost găsit vinovat, pe baza mărturiei lui Șevcenko, de sabotarea programului de armamente pentru aviație.[1]

Generalul-maior Aleksandr A. Levin, comandant-adjunct al forțelor aeriene din Districtul Militar Leningrad, a fost arestat la 7 iunie. Arestat de Ceka în 1918, sub acuzația de activități antisovietice, plecase din partid în 1921, pentru că nu era de acord cu Noua Politică Economică a lui Lenin. Reabilitat în 1932, comanda Școala de Piloți Militari Stalingrad, unde îl instruise pe Alksnis. Levin i-a rămas prieten apropiat până la sfârșit. Și Proskurov fusese la școala din Stalingrad în perioada când Levin era director. Acesta era acuzat de spionaj, în urma mărturiei lui Șaht, și de participarea la o conspirație antisovietică, în urma mărturiei altora, printre care se număra și Rîceagov. Punându-l pe Levin laolaltă cu acest grup de ofițeri de aviație și personal tehnic, anchetatorii NKGB se bazau pe faptul că trecutul său le va face cazul și mai solid.[2]

În aceeași zi, 7 iunie, a fost arestat generalul-colonel Grigori M. Știern, Erou al Uniunii Sovietice, care îi urmase lui Ian Berzin în funcția de consilier militar șef sovietic în guvernul republican spaniol. Știern servise în Extremul Orient, unde participase la bătăliile cu japonezii de pe Lacul Hasan și Halhin Gol. De asemenea, comandase Armata 8 în războiul finlandez, după care revenise în Extremul Orient. La 19 martie 1941, a fost numit șef al Apărării Antiaeriene (PVO), care, anterior, fusese de-a dreptul ignorată de conducerea sovietică. Arestarea lui Știern lăsa PVO fără comandant într-un moment crucial. (Nu va avea un nou șef decât în data de 19 iunie, când Nikolai N. Voronov a fost adus aici de la Direcția Artilerie, la care s-a reîntors în luna iulie).

Unii consideră că arestarea a fost determinată de eșecul PVO de a intercepta zborul neautorizat până la Moscova, din data de 15 mai, al avionului de transport german. Acest lucru pare improbabil. Mai degrabă, arestarea lui Știern fusese plănuită din timp, în cadrul unui program mai extins de a elimina cei mai nesupuși lideri militari sovietici și de a-i acuza pentru problemele din aviația militară.

[1] AP RF, f. 3, op. 24, d. 378, p. 199, 201, 203-204.
[2] *Ibidem*, p. 199.

În cazul lui Ştern, crima era că vorbise despre neglijarea apărării antiaeriene de către Stalin.[1]

Goana după ţapi ispăşitori în industria armamentelor a atins maximul în data de 7 iunie, când Boris L. Vannikov, comisarul poporului pentru armamente, a fost şi el arestat şi eliberat din funcţie două zile mai târziu. În memoriile sale, Vannikov îşi aminteşte că Stalin i-a spus că „sunt mulţi ticăloşi printre inginerii militari" şi că, „în curând, vor fi arestaţi". Criticând propriul comportament şi pe cel al multora dintre colegii săi, Vannikov scrie următoarele: „Nu am demonstrat tărie de caracter şi nici nu ne-am respectat principiile; am îndeplinit sarcini despre care ştiam că vor fi dăunătoare statului. Atunci era vorba nu doar despre disciplină, ci şi de dorinţa de a evita represaliile."[2]

Arestarea lui Iakov V. Smuşkevici, în data de 8 iunie, demonstra că aceasta era o operaţie bine gândită şi nu o acţiune de moment. Smuşkevici se afla în spital, recuperându-se după o intervenţie la un picior. În mod ironic, avea nevoie de această operaţie după ce, în 1938, se prăbuşise cu avionul, când Stalin, pentru a-l onora pentru participarea la războiul din Spania, îl numise comandantul paradei aeriene de 1 Mai. Arestarea lui Smuşkevici era un eveniment major. Era cunoscut, respectat şi admirat nu numai de colegii din forţele aeriene, dar şi de alţii din forţele armate sau din conducerea civilă. Jukov, sub comanda căruia Smuşkevici coordonase forţele aeriene în bătălia de la Halhin Gol, avea o părere foarte bună despre calităţile sale de comandant şi de pilot. Amiralul Nikolai G. Kuznețov, care fusese consilier naval în Spania, îl cunoştea bine şi avea mare încredere în el, la fel ca şi în Ştern, Rîceagov şi Proskurov. În memoriile sale, Aleksei I. Şahurin, comisar pentru industria de aviaţie în timpul războiului, vorbeşte în cuvinte calde despre Smuşkevici.[3]

Arestările au continuat. La 17 iunie, a fost reţinut Konstantin M. Gusev, comandantul forţelor aeriene de pe Frontul Extremului Orient. Era acuzat de implicare într-o conspiraţie militară antisovietică a lui Smuşkevici, dar a refuzat să mărturisească. Arestarea sa a fost urmată de cea a lui Aleksandr D. Loktionov, fostul comandant al Districtului Militar Baltic şi şef al forţelor aeriene ale Armatei Roşii. Pare probabil ca arestarea lui Loktionov să se datoreze faptului că Stalin nu a fost mulţumit de răspunsurile lui Loktionov la întrebările pe care i le adresase în cadrul unei întruniri din martie 1938 a ofiţerilor superiori din forţele aeriene şi a conducerii de partid. Această întâlnire, care avusese loc în timpul epurărilor, avea ca temă accidentele aviatice. Răspunsurile lui Loktionov puneau accentul pe problemele cauzate de pierderea comandanţilor cu experienţă, pe înlocuirea acestora

[1] Suvenirov, *Tragedia RKKA*, p. 376. Vezi şi Aleksandr Utkin, „Vse Nachalos s Aviaudarov", *Novoe Voennoe Obozrenie*, no. 2, 2001, p. 1, şi Vyacheslav Rumiantsev, ed., *Khronos*, http://www.hrono.ru/biograf/shtern.html (accesat la 13 octombrie 2004).

[2] Boris L. Vannikov, „Zapiski Narkoma",.*Znamia*, 1988, nr. 1 şi 2.

[3] Suvenirov, *Tragedia RKKA*, p. 381. Vezi şi Nadezhda Shunevich, http://www.facts.Kiev.ua/April2002/1604/05.htm, şi N. G. Kuznetsov, „Krutye Povoroty: Iz Zapisok Admirala", http://glavkom.narod.ru/kruto10.htm.

cu ofiţeri mai tineri şi lipsiţi de experienţă, precum şi pe starea nesatisfăcătoare a aparatelor de zbor care erau distribuite la unităţi. Stalin a încercat să-l intimideze pe Loktionov, dar acesta nu şi-a schimbat opinia. Aşa cum vedem şi din cazul lui Proskurov, Stalin nu-i uita pe aceia pe care nu putea să-i domine.[1] În aceeaşi zi cu Loktionov a fost arestat şi Pavel A. Alekseev, comandant-adjunct al forţelor aeriene din Districtul Militar Baltic. În urma interogatoriilor, a recunoscut că fusese recrutat de Loktionov într-o conspiraţie militară antisovietică; printre cei implicaţi în aşa-zisa conspiraţie se numărau Smuşkevici, Sakrier, Filin, Pumpur şi Gusev. Alekseev mărturisea că sabotase înarmarea forţelor aeriene acceptând aparate de zbor inadecvate sau incomplete de la constructori şi întârziind asigurarea înzestrării unităţilor aeriene cu echipament nou.[2]

La 19 iunie, cu doar trei zile înaintea invaziei germane, această sarabandă de arestări s-a oprit, temporar. La acest moment, trebuie că devenise destul de evident pentru Beria şi şeful NKGB Merkulov, a cărui unitate de investigaţie răspundea de aceste cazuri, că germanii plănuiau ceva. Rapoartele de la trupele de grăniceri legate de deplasările trupelor Wehrmachtului încă şi mai aproape de graniţă, precum şi creşterea alarmantă a survolurilor de recunoaştere executate de Luftwaffe, nu mai puteau fi ignorate. Cu toate acestea, interogatoriile celor arestaţi în lunile aprilie, mai şi iunie au continuat. Un grup consta în specialişti de ordin tehnic, dintre care unii deja mărturisiseră că au sabotat programul de armamente al forţelor aeriene. Un al doilea grup era format din generali din Forţele Aeriene ale Armatei Roşii şi generalul-colonel Ştern, care se aflase la şefia PVO. Din acest grup, mai mulţi luptaseră în războiul civil din Spania. Dacă ar fi rămas în libertate, ar fi continuat în funcţii sau ar fi urcat în grad, dar, totodată, ar fi rămas martori incomozi în orice anchetă ulterioară asupra performanţelor forţelor aeriene.

Cât despre Proskurov, la 18 iunie încă nu deţinea nicio funcţie. Prietenul său, Prokofev, cel care îl vizitase, pretinde că îl auzise cerând cuiva la telefon ca Stalin să-i dea o slujbă, orice slujbă, chiar şi în Odessa. După ce a închis, Proskurov i s-ar fi plâns că „chelul" (Timoşenko) îi spusese lui Stalin că era „capricios, refuzând cu dispreţ mai multe oferte care i se făcuseră".[3]

Fără ca Proskurov să fie la curent, la 30 mai 1941, generalul-maior B.P. Belov, şeful Direcţiei Personal din cadrul Forţelor Aeriene ale Armatei Roşii, trimisese un memoriu strict secret lui Pavel F. Jigarev, înlocuitorul lui Rîceagov în funcţia de şef al Forţelor Aeriene ale Armatei Roşii. Subiectul era „confirmarea Eroului Uniunii Sovietice, generalul-locotenent de aviaţie Ivan Iosifovici Proskurov, în funcţia de şef al Forţelor Aeriene şi şef al Departamentului Aviaţie al Armatei 7". În memoriu se afirmau următoarele: „Proskurov a fost înlăturat din funcţia de adjunct-şef al Direcţiei Generale a Forţelor Aeriene ale Armatei Roşii, în urma

[1] Basik et al., *Glavny*, p. 345-354.

[2] AP RF, f. 3, op. 24, d. 378, p. 197; Suvenirov, *Tragedia RKKA*, p. 376.

[3] A. Ostrovsky, „Sov. Sekretno. Osobo Interesno", *Sovietsky Voin*, septembrie 1990, p. 71.

Ordinului 0022/41 al comisarului pentru apărare, din cauza accidenteleor din unitățile aviației de bombardament. ...Consider numirea tovarăşului Proskurov în funcția de comandant al forțelor aeriene ale unei armate, mai cu seamă ale Armatei 7, ca necesară. ...Prin prezenta confirm numirea tovarăşului Proskurov ca şef al Forțelor Aeriene şi şef al Departamentului Aviație din cadrul Armatei 7."[1] Aceasta pare a fi fost numirea pe care o aştepta Proskurov de atâta timp. Era o funcție mai mică, dar afirmase că ar accepta orice funcție „chiar şi la Odessa". Atunci, de ce, la 4 iunie, Belov a fost degradat pentru „încălcarea procedurilor în selecția cadrelor şi plasarea în funcții de conducere a unor persoane care nu şi-au dovedit valoarea şi care sunt îndoielnice din punct de vedere politic"?[2] Pare să fi existat o oarecare tulburare în legătură cu numirea lui Proskurov ca şef al aviației Armatei 7, care, la momentul respectiv, era subordonată Districtului Militar Leningrad. Era şi el una dintre acele persoane „care nu şi-au dovedit valoarea şi care sunt îndoielnice din punct de vedere politic", recomandate de Belov?

În timp ce arestările erau în desfăşurare, Stalin continua să se mintă singur în legătură cu intențiile germanilor şi să îi îndepărteze din funcții cu responsabilitate chiar pe acei ofițeri de care țara va avea nevoie în ajunul bătăliei. Între timp, Proskurov, aparent fără să cunoască soarta lui Belov, a aflat, la 19 iunie, că urmează să comande Armata 7, la momentul respectiv dispusă în Petrozavodsk, la nord-est de Leningrad. Intenționa să plece spre Leningrad duminică dimineață, 22 iunie 1941.

[1] RGVA, f. 37976, op. 1, d. 523, p. 74.
[2] Pechenkin, „Cherny".

CAPITOLUL 20

În ajunul bătăliei

Vineri, 20 iunie, în condițiile în care zvonurile despre un iminent atac german se înmulțeau în fiecare zi, Proskurov a hotărât să facă o vizită la sediul central al Direcției Informații Militare, să se informeze direct. Nu există niciun indiciu că acolo ar fi avut vreo discuție cu succesorul său, Filipp I. Golikov. Aceasta nu poate fi o surpriză, întrucât reputația lui Golikov că manipulează informațiile obținute pentru a confirma teoriile lui Stalin era deja bine cunoscută la momentul acela în rândul ofițerilor RU. În schimb, Proskurov a mers la colonelul Ivan A. Bolşakov, care conducea Secția Germană.[1] Scopul lui Proskurov era, evident, acela de a discuta situația cu ofițeri care redactau rapoarte de informare din teren – de la componentele RU şi de la alte servicii de informații şi de siguranță, inclusiv Serviciul de Informații Externe al NKGB. Probabil că era interesat în special de rapoartele provenite de la sursa Brand de la rezidența RU din Helsinki, pe tema măsurilor de mobilizare ale finlandezilor.[2] De un interes şi mai mare ar fi fost raportul amiralului Arseni G. Golovko, comandantul Flotei de Nord, în legătură cu survolul la mică altitudine, executat la 17 iunie de către un avion german, deasupra bazei flotei de la Poliarnîi. Bateriile antiaeriene primiseră ordin să deschidă focul, dar ordinul nu fusese executat. Când amiralul l-a întrebat pe comandantul bateriei de ce i-a fost ignorat ordinul, acesta i-a răspuns că trupele fuseseră avertizate de atâtea ori să nu îi provoace pe germani, încât le-a fost teamă să acționeze.[3] Este posibil ca Proskurov să fi fost informat despre un incident care avusese loc în 18 iunie, în care teama de a nu fi acuzați că răspândesc panică în rândul trupelor îi afectase pe cei care gestionaseră informațiile culese de la un dezertor german. Dezertorul, care lovise un ofițer superior şi se temea să nu ajungă în fața Curții Marțiale, apăruse în zona Corpului 15 Puşcaşi, la Kovel, în extremitatea nord-vestică a RSS Ucrainene. Acesta declarase că Wehrmachtul va ataca la ora 4,00 dimineața, în

---

[1] A. Ostrovsky, „Sov. Sekretno. Osobo Interesno", *Sovietsky Voin*, September 1990, p. 71.

[2] Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 2, p. 383.

[3] Vladimir Petrov, *June 22, 1941* (Columbia, 1968), p. 204.

data de 22 iunie. Atunci când comandantul corpului a raportat această informație superiorului său, i s-ar fi răspuns că „dă alarma degeaba".[1]

Este posibil ca Proskurov să fi văzut şi raportul tulburător de la Starşina, sursa NKGB din Ministerul german al Aerului, în care se spunea că „toate pregătirile Germaniei pentru un atac armat asupra Uniunii Sovietice au fost încheiate, iar lovitura poate fi dată în orice moment." Acest raport a fost primit la ora 6,00 dimineața, luni, 16 iunie, şi până la prânz fusese transmis Comitetului Central. A fost trimis lui Stalin şi lui Molotov, la 17 iunie, cu o adresă de la comisarul poporului pentru siguranța statului, Merkulov. Ştim că Pavel M. Fitin, care a pregătit raportul formal trimis lui Stalin de Merkulov, a avut grijă ca rapoartele sale să ajungă şi la RU.

De asemenea, este posibil ca Proskurov să fi văzut şi două rapoarte de la Richard Sorge, din data de 15 iunie; într-unul, acesta afirma că „războiul va începe spre sfârşitul lunii iunie" şi, în al doilea, că „atacul va începe pe un front extins în dimineața zilei de 22 iunie".[2] De asemenea, este posibil să i se fi arătat rapoarte de la unitățile de grăniceri. Un astfel de raport, din data de 18 iunie, descria deplasările trupelor germane în pozițiile de plecare. (Analiza efectuată după încheierea războiului pe documentele germane a confirmat că, la acel moment, diviziile din primul eşalon al forțelor germane începuseră deplasarea spre pozițiile de atac.)[3]

Un raport pe care Proskurov nu avea cum să-l vadă, dar pe care, în calitate de aviator, l-ar fi apreciat foarte mult, a fost pregătit de colonelul G.N. Zaharov, comandantul Diviziei 43 Aviație de Vânătoare, care executase misiuni de recunoaştere pe întreaga lungime a graniței în ziua de 19 iunie. Acesta a raportat superiorilor săi, Dmitri G. Pavlov şi Ivan I. Kopeț, că dovezile sunt indiscutabile: germanii se pregăteau pentru a ataca în viitorul foarte apropiat. Pavlov şi Kopeț au respins această concluzie şi raportul nu a plecat mai departe.[4] Această greşeală este inexplicabilă. Un zbor de recunoaştere, în acel moment, ar fi descoperit multe informații utile apărătorilor, despre amplasarea şi numărul unităților germane care urmau să atace. În timp ce, în general, germanii îşi camuflau cu grijă mişcările, anumite acțiuni erau mai greu de ascuns, cum ar fi deplasarea echipamentului de traversare a cursurilor de apă, şi trebuiau executate pentru ca atacul să poată avea loc la data stabilită. Deşi nu ar fi putut să vadă acest raport, Proskurov a auzit şi a văzut destule încât să-şi dea seama de pericolul iminent care pândea forțele sale. Cât se afla la sediul central al informațiilor militare, s-a dus la un telefon pentru comunicații secrete şi l-a sunat pe şeful de stat-major al forțelor aeriene ale

[1] Harrison E. Salisbury, *The 900 Days: The Siege of Leningrad* (New York, 1969), p. 15.

[2] F. Volkov, „The Coded Messages Sat in the Archives", *Krasnaia Zvezda,* 23 decembrie, 1989, p. 4.

[3] S. V. Stepashin, ed., *Organy Gosudarstvennoy Bezopastnosti SSSR v Velikoy Otechestvennoy Voine* (Moscow, 1995), tom 2, p. 252-253. Vezi şi V. A. Zolotarev and G. N. Sevostianov, eds., *Velikaia Otechestvennaia Voina, 1941–1945* (Moscow, 1998), tom 1, p. 114.

[4] A. N. Mertsalov and L. A. Mertsalova, *Stalinizm i Voina* (Moscow, 1994), p. 247.

Armatei 7. L-a informat despre intențiile vădite ale germanilor şi i-a cerut să mute imediat toate avioanele pe aerodromurile de rezervă. A dat acest ordin chiar dacă Stalin interzisese expres orice acțiune pe care germanii ar fi putut să o considere drept provocare.[1]

Proskurov şi-a petrecut ziua de sâmbătă, 21 iunie, pregătindu-se de plecare. Oraşul părea părăsit, deoarece mulți locuitori ai Moscovei se bucurau de vremea frumoasă de început de vară şi ieşiseră la sfârşit de săptămână, în afara oraşului. A doua zi, Proskurov, soția sa, Aleksandra Ignatievna, şi cele două fiice, cu vârstele de 8 şi 14 ani, urmau să iasă la un picnic, dar, având parcă o presimțire, Proskurov a tot întârziat să pornească. La amiază, Molotov a anunțat la radio luptele care erau în desfăşurare încă de la primele ore ale dimineții. Acesta este momentul în care cei mai mulți au aflat despre atacul german, iar şocul se putea simți peste tot. Proskurov a plecat imediat spre Comisariatul pentru Apărare. S-a reîntors spre după-amiază, şi-a adunat efectele şi şi-a luat rămas-bun de la cele două fiice. Apoi, el şi soția sa au pornit spre gară, iar el a plecat. Familia lui nu avea să-l mai vadă niciodată.

La Lubianka, pentru Pavel M. Fitin, săptămâna 16-22 iunie începea cu un mesaj de la Berlin care conținea avertismentul venit de la Starşina că atacul poate începe în orice moment. Korsikaneț adăuga acestui raport lista cu oficialii germani care urmau să aibă în administrare oraşele sovietice, după ocuparea lor, citându-l pe Alfred Rosenberg, care dăduse acestui grup ultimele instrucțiuni: „Însăşi ideea de Uniune Sovietică trebuie ştearsă de pe hartă!".[2] Acest raport i-a fost trimis lui Stalin, la 17 iunie, de către comisarul poporului pentru siguranța statului, Vsevolod N. Merkulov. După ce l-a citit, Stalin le-a ordonat lui Merkulov şi Fitin să se prezinte la biroul lui de la Kremlin. În articolul din *Krasnaia Zvezda* care descrie această vizită, ora la care a avut loc şedința ar fi fost 12,00 la prânz, în data de 17 iunie. Această oră pare incorectă, deoarece jurnalul în care erau înregistrați vizitatorii lui Stalin în ziua respectivă arată că Stalin nu a primit pe nimeni până la sosirea lui Molotov, la ora 20,15. Apoi, la 20,20, au sosit Merkulov şi adjunctul său, Bogdan Z. Kobulov, rămânând acolo până la ora 21,00. Despre Fitin nu se face nicio mențiune. Ar fi fost foarte neobişnuit, în orice caz, ca Stalin să fi ajuns la biroul de la Kremlin de la *dacea* sa din Kunțevo până în prânz. Orele la care a ajuns Stalin la Kremlin în săptămâna de dinaintea invaziei sunt destul de diferite, dar în nicio zi nu a ajuns mai devreme de ora 16,00. Alți istorici au confirmat că obiceiul lui Stalin era să vină la birou seara, să lucreze până târziu noaptea şi apoi să se întoarcă la *dacea* sa spre dimineață, pentru a dormi.[3] Acest incident şi altele ne fac să ne întrebăm în ce măsură jurnalul reflectă cu exactitate toți vizitatorii lui

[1] Ostrovsky, „Sov. Sekretno", p. 71. Ca urmare a ordinului lui Proskurov, niciunul din avioanele Armatei 7 nu a fost avariat când au atacat germanii.

[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 382-383.

[3] *Ibidem*, p. 298–301. Vezi şi Roy A. Medvedev, „I.V. Stalin v Pervye Dni Velikoy Otechestvennoy Voiny", *Novaia I Noveishaia Istoria*, marie-aprilie 2002, p. 118.

Stalin. Cât priveşte vizita lui Merkulov şi Kobulov, aceasta ar putea avea legătură cu raportul trimis de Merkulov lui Stalin în data de 17 iunie, despre rezultatele operaţiei de eliminare a 40 178 de indivizi cu comportament „antisovietic, criminal şi periculos din punct de vedere social", din Lituania, Letonia şi Estonia. Se pare că Merkulov a lipsit din Moscova în perioada 11-17 iunie. Această absenţă se datorează, probabil, faptului că a fost implicat în planificarea şi executarea acestei operaţii. În această perioadă, a fost înlocuit la comandă de Kobulov.[1]

În orice caz, când Merkulov şi Fitin au ajuns la biroul lui Stalin, secretarul acestuia nu le-a spus decât că „Vă aşteaptă". Stalin i-a întâmpinat cu o înclinare a capului; nu le-a cerut să ia loc şi a rămas şi el în picioare. Merkulov nu a spus nimic, lăsându-l pe Fitin să explice baza pe care s-a formulat raportul. Stalin l-a catalogat drept „dezinformare" şi le-a dat instrucţiuni să-i verifice veridicitatea şi să-i prezinte rezultatele.[2] Fitin s-a întors la biroul său şi i-a chemat pe Pavel M. Juravliev, şeful Departamentului German, Mihail A. Allahverdov, şeful nou-înfiinţatei Secţii Informaţii din cadrul departamentului, Zoia Rîbkina şi Elena D. Modrjinskaia, un ofiţer de informaţii al NKGB în Varşovia.[3] I-a informat despre întrevederea avută cu Stalin şi le-a ordonat să revadă toate rapoartele de la Starşina şi Korsikaneţ. Pe baza acestei revizii, au alcătuit un aşa-numit *kalendar* al rapoartelor, începând cu septembrie 1940, care includea data fiecărui raport, sursa şi subsursele, precum şi un rezumat al conţinutului. Prin includerea numelor şi funcţiilor ocupate de subsurse, analiza demonstra că Starşina şi Korsikaneţ aveau acces la un cerc larg de colaboratori bine-plasaţi. Din acest *kalendar*, pe care Juravliev şi ceilalţi l-au finalizat vineri, 20 iunie, era evident că, începând cu vara anului 1940, germanii aveau intenţia clară de a invada URSS în primăvara sau la începutul verii anului 1941. Când l-a citit, Fitin şi-a dat seama că Merkulov nu îl va trimite niciodată lui Stalin, întrucât contravenea total convingerii acestuia că Germania nu va ataca. Prin urmare, Fitin l-a trimis înapoi la Departamentul German, cu o notă pentru şeful acestuia: „Tovarăşe Juravliev, păstraţi-l la dvs. P. Fitin."[4]

Între timp, joi, 19 iunie, Departamentul German al lui Fitin era ocupat cu un raport detaliat, primit de la NKGB Bielorus, în care se aduceau informaţii despre ultimele pregătiri pentru atacul german. Era ceva obişnuit pentru direcţia lui Fitin să utilizeze asemenea informaţii în rapoartele de informare diseminate Sovietului Comisarilor Poporului şi Comitetului Central VKP(b).[5] Au lăsat de-

[1] Stepashin, *Organy*, p. 249-250.

[2] Eduard Sharapov, „One Hundred Hours until War", *Krasnaia Zvezda*, 22 iunie 1994. Vezi şi E. M. Primakov and V. A. Kirpichenko, *Ocherki Istory Rossyskoy Vneshnei Razvedki* (Moscow, 1997), vol. 3, p. 452.

[3] Primakov and Kirpichenko, *Ocherki*, vol. 3, p. 452. Ne îndoim că Elena Modrjinskaia făcea parte din acest grup. Ea se afla în Varşovia, alături de soţul ei, P. I. Gudimovici, rezident NKGB acoperit ca oficial sovietic. Aceştia nu au ajuns în Moscova decât după izbucnirea războiului.

[4] *Ibidem*.

[5] Stepashin, *Organy*, p. 254-264. Vezi Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 333, pentru instrucţiunile date de Merkulov lui Fitin cu privire la utilizarea unui raport al NKGB Bielorus din 5 iunie 1941, într-un raport de informare pentru CC VKP(b).

oparte lucrul la raportul de informare când au primit o telegramă de la reziden̦a NKGB din Berlin care conținea un raport alarmant de la unul dintre cei mai vechi şi de încredere agenți, Wilhelm Lehmann (nume de cod Breitenbach). Lehmann, un ofițer de poliție din Berlin, era agent sovietic încă din septembrie 1929. În 1930, fusese transferat la compartimentul care desfăşura activități împotriva prezenței sovietice la Berlin. Când naziştii au ajuns la putere, a ajuns la departamentul de contrainformații al Biroul Principal pentru Siguran̦ța Reichului (*Reichssicherheitshauptamt* – RSHA). Datorită rapoartelor sale despre operațiile de contrainformații ale Gestapo, care, în 1939, ajunseseră la 14 volume în arhivele NKVD, reziden̦a din Berlin putuse să-şi protejeze operațiile şi să le desfăşoare în siguran̦ță. De asemenea, era responsabil pentru operațiile de siguran̦ță şi contrainformații în industria de armament a Germaniei. Rapoartele sale erau considerate atât de valoroase încât, din 1934 până în 1937, agentul era pus în sarcina lui Vasili M. Zarubin, unul dintre cei mai renumiți ilegalişti. (În Statele Unite, va fi cunoscut sub numele de Zubilin, când avea să servească acolo drept rezident, în perioada 1941-1944). În 1935 şi 1936, Zarubin uimea Moscova trimițând rapoarte de la Lehmann despre experimentele efectuate de Wernher von Braun şi alții în ştiința rachetelor.[1] În 1939, moartea fulgerătoare a rezidentului din Berlin, Aleksandr I. Agaianț, a avut ca efect pierderea legăturii cu Lehmann. Aceasta a fost refăcută în septembrie 1940, de Aleksandr M. Korotkov, care a devenit rezident adjunct. Lehmann, care ajunsese la gradul de *Hauptsturmführer* în Gestapo, se ocupa în continuare de securitatea industriilor de apărare în Germania. După refacerea legăturii, i-a fost atribuit un nou ofițer de caz, Boris N. Juravliev (nume de cod Nikolai). Atât de bine era privit aportul lui Lehmann, încât, la 9 septembrie 1940, Beria însuşi a trimis o telegramă la Berlin în care sublinia regulile de siguran̦ță pentru gestionarea acestei surse foarte valoroase. Datorită poziției sale, Lehmann putea furniza reziden̦ei copii după aproape orice document de interes produs de departamentul său din RSHA. Spre exemplu, la 10 iunie 1941, i-a înmânat ofițerului său de caz un raport secret al şefului RSHA, Reinhard Heydrich, legat de „activitățile subversive sovietice îndreptate împotriva Germaniei". Totuşi, adevăratul succes a fost raportul său din 19 iunie, legat de informațiile primite de unitatea sa, conform cărora Germania va ataca URSS în data de 22 iunie, la ora 3,00 dimineața. Informația a fost considerată atât de importantă de către reziden̦ță, încât a fost trimisă ca telegramă în aceeaşi seară, prin canalul ambasadorului, pentru a se asigura că ajunge la Moscova cât mai repede. Se pare că acest raport, la fel ca multe altele, a fost considerat „fals şi provocator". Cum s-a putut aşa ceva? Vechimea lui Lehmann şi valoarea informațiilor provenite de la el erau bine cu-

[1] Primakov and Kirpichenko, *Ocherki,* p. 338-354. Printre descoperirile făcute de industriile de apărare germană despre care raportase Lehmann se numărau transportoarele de tancuri, artileria autopropulsată, producția de avioane de vânătoare din metal făcută pe benzi rulante şi producerea în masă a submarinelor (Teodor Gladkov, http://www.avtoradio.ru/?an=arweek&uid=26016 [accesat la 15 iunie 2004]).

noscute chiar şi lui Beria. Desigur, Beria nu avea nicio intenție să se contreze cu Stalin pe acest raport, aşa că probabil a fost dat deoparte.[1]

După începerea războiului, ofițerul de caz al lui Lehmann, Juravliev, s-a întors în Uniunea Sovietică, alături de alți membri ai ambasadei sovietice. Contactul cu Lehmann s-a pierdut şi, deşi centrul din Moscova a încercat în repetate rânduri să îl refacă, paraşutând operatori radio în interiorul Germaniei, nimic nu pare să fi funcționat. Din dosarele Armatei SUA, reiese că unul dintre aceşti operatori radio a fost interceptat şi a dat Gestapo-ului parola pentru inițierea contactului cu Lehmann. Gestapo-ul a trimis un agent al său, care a avut mai multe întâlniri, dându-se drept agent RU. A primit informații secrete din interiorul Gestapo, care ar fi trebuit să ajungă la sovietici, iar Lehmann a fost arestat şi executat în secret. Colegilor li s-a spus că fusese ucis la datorie, în Prusia de Est. Soției lui Lehmann i s-a spus aceeaşi poveste, aceasta primind pensia de văduvă de război. Evident, germanii erau hotărâți să păstreze secretul în legătură cu faptul că Lehmann era agent sovietic.[2]

În week-endul 21-22 iunie, Fitin era plecat la *dacea* lui din apropiere de Tarasovka, la vest de Moscova. Devreme, duminică dimineață, a primit un telefon de al NKGB, prin care era rechemat urgent la Moscova. Pe drumul de înapoiere în capitală, a întâlnit grupuri de elevi de liceu care sărbătoreau absolvirea. La vederea lor, şi-a pus întrebarea: „Oare Starşina avea dreptate?" Când a intrat în clădire, ofițerul de serviciu i-a spus că trupele germane trecuseră frontiera URSS. Toți erau încă reținuți în a rosti cuvântul „război". Cumva ciudat, la auzul acestor cuvinte, Fitin se simțea cel mai fericit om din lume. Deşi este neobişnuit ca cineva să se bucure de izbucnirea unui război, Fitin ştia că, dacă s-ar fi înşelat în legătură cu Starşina, cu siguranță acum nu ar mai fi fost viu.[3]

Este greu de spus ce a făcut şeful RU, Filipp I. Golikov, în zilele de dinaintea invaziei. Ultimul raport special RU despre care avem referințe de arhivă a fost din data de 31 mai 1941, pentru perioada de până la 1 iunie. Reitera faptul că Anglia era principalul obiectiv al Germaniei. Acesta a fost urmat de două rapoarte speciale despre România. În perioada dintre 15 iunie şi izbucnirea războiului, dispunem de cinci rapoarte de la rezidențele RU în legătură cu documente de arhivă. Comentariile de margine de pe două dintre acestea dovedesc că Golikov era activ.

[1] Primakov and Kirpichenko, *Ocherki*, p. 348. Istoria SVR păstrează tăcerea asupra a ce s-a întâmplat cu acest raport. Afirmația că raportul lui Lehmann a fost considerat „fals şi provocator" apare la pagina 454 a lucrării lui A. Kolpakidi şi D. Prokhorov, *Vneshniaia Razvedka Rossii* (Moscova, 2001). Raportul Lehmann nu apare în *1941 god*, ceea ce înseamnă că nu se număra printre documentele primite de autori de la serviciile ruse de informații şi din arhive. Conform lui Igor A. Damaskin, un colonel SVR în rezervă, întrucât raportul fusese trimis prin canalul ambasadorului Dekanozov, acesta nu se găseşte în arhivele SVR şi fie s-a pierdut, fie a fost distrus de Beria. (*Stalin i Razvedka* [Moscow, 2004], p. 263-264]).

[2] Memorandum, Hqs Region XI CIC to Hqs 66th CIC Detachment, 28 noiembrie 1949. Declasificat la 28 aprilie 2004, în conformitate cu *Nazi War Crimes Disclosure Act* (Legea Divulgării Crimelor de Război ale Nazismului), PL 105-246.

[3] Aleksandr Chudodeev, „Chelovek iz «Gruppy Ya»", *Itogi*, 5 iulie 2001.

Unul, din data de 15 iunie, era un raport de la sursa Ostvald din rezidența RU din Helsinki, legat de sosirea în porturile finlandeze a două divizii germane de infanterie motorizată care urmau să fie transportate în nordul țării cu trenul. Nu mai puțin de 2 000 de vehicule şi 10 000 de soldați din infanteria motorizată şi trupele speciale erau concentrate în zona Rovaniemi, în centrul Finlandei.[1] Finlanda avea să declare război URSS la 26 iunie.

Raportul din Finlanda a fost urmat de două rapoarte de la Sorge, din Tokio, în data de 17 iunie. Primul informa că Japonia nu primise încă un răspuns de la americani la oferta de negociere făcută şi nici o clarificare a propunerii americane de mediere a conflictului cu chinezii. Ministrul de Externe Yosuke Matsuoka i-a cerut ambasadorului Eugen Ott să-i transmită lui Ribbentrop îngrijorarea sa în legătură cu zvonurile despre un iminent război germano-sovietic. El considera că singura modalitate prin care America putea fi împiedicată să se implice în problemele din Europa era ocuparea Angliei de către Germania, şi nu un război cu URSS. Al doilea raport al lui Sorge anunța că războiul dintre Germania şi URSS fusese amânat pentru sfârşitul lunii iunie. Aici remarca faptul că ambasada germană trimisese la Berlin un raport în care se spunea că, în cazul unui război germano-sovietic, Japonia va avea nevoie de şase săptămâni pentru a începe o ofensivă în Extremul Orient sovietic; ambasada considera, totuşi, că va avea nevoie de mai mult timp.[2]

La 20 iunie, un raport de la Kosta, o sursă din rezidența RU din Sofia, raporta o conversație avută cu un înalt reprezentant german, în care acesta afirmase că se aşteaptă ca ostilitățile să înceapă la 21-22 iunie. Un alt raport de la Sorge, din RU Tokio, a sosit la 20 iunie, în care se afirma că ambasadorul german considera că războiul cu URSS este inevitabil. Această telegramă a fost prelucrată de Mihail F. Panfilov, adjunctul şefului Departamentului Informații, şi nu de Golikov.[3]

Într-un articol publicat în 1969, intitulat „Lecțiile războiului", Golikov insista că cel mai important raport dintre toate a fost „Raportul nr. 5, din 15 iunie 1941, care prezenta cifrele exacte pentru trupele germane din fiecare regiune de graniță – Baltică, Vestică şi Kiev –, pe o adâncime de 400 de kilometri în interiorul teritoriului german. De asemenea, ştiam forța trupelor germane din România şi Finlanda." Golikov continua: „Din rapoartele de informații ale RU, cunoşteam data invaziei şi, de fiecare dată când era amânată de Hitler (în principal, deoarece trupele nu erau gata), raportam aceste modificări şefilor. Am aflat şi am raportat mai sus toate planurile strategice pentru atacul împotriva URSS trasate de Statul

[1] Primakov and Kirpichenko, *Ocherki*, 366. Vezi şi pagina 423, pentru un raport al NKGB din 22 iunie, de la Londra. Sursa acestuia era probabil un membru al celor Cinci din Cambridge, care aveau acces la informațiile spionajului britanic. Raportul îl confirma pe cel al lui Ostvald şi remarca prezența a două divizii germane de infanterie în zona Rovaniemi, o a treia divizie fiind pe drum, de la Oslo.

[2] Primakov and Kirpichenko, *Ocherki*, p. 380.

[3] *Ibidem*, p. 398-399.

Major General german, cel mai important fiind Planul Barbarossa." Cum nu există referințe de arhivă la „Raportul nr. 5", pare probabil ca acesta să fie o creație a imaginației lui Golikov. La fel ca și modul în care ar fi fost gestionat, având în vedere cum trata de obicei informațiile RU.[1]

În timp ce Stalin avea încredere în Hitler, mulți ofițeri superiori sovietici erau cu adevărat îngrijorați în legătură cu dovezile din ce în ce mai clare pentru intențiile germane de a invada Uniunea Sovietică. Trupele de grăniceri, spre exemplu, trebuie că erau convinse de pericol, ca urmare a propriilor rapoarte de informații, deoarece, la 20 iunie, șeful districutului bielorus al trupelor de grăniceri a emis un ordin în care se cerea întărirea defenivei granitei. Toate manevrele de pregătire urmau să fie amânate până după 30 iunie; tot personalul implicat în acestea trebuia să revină la unități, toate permisiile erau anulate. Posturile de grăniceri din cele mai vulnerabile puncte urmau să fie întărite.[2]

Timoşenko, care, în luna mai 1940, îl înlocuise pe Voroşilov în funcția de comisar pentru apărare, instituise o serie de reforme, inclusiv crearea a nouă corpuri mecanizate noi, în luna iulie 1940, autorizând crearea altor douăzeci, în luna februarie 1941. Era evident însă că aceste noi unități sunt „subîncadrate cu personal și dispun de insuficiente echipamente și susținere logistică". Din oamenii aflați la dispoziție, „cei mai mulți erau neinstruiți". Aceste deficiențe existau peste tot în Armata Roşie, în special în districtele militare de la granița vestică, fiind agravate de refuzul lui Stalin de a accepta rapoartele de informații despre amplasarea trupelor germane de-a lungul granitei sovietice. Nici programul de reforme al lui Timoşenko, nici pregătirile pentru combaterea amenințării germane nu ar fi putut avea succes, având în vedere paralizia impusă la nivelul liderilor militari de indecizia lui Stalin.[3]

În timp ce situația la graniță devenea tot mai gravă, în lunile aprilie și mai 1941, Statul Major General deplasase, în liniște, unități din Extremul Orient spre alte districte militare din vest. Deși Stalin respinsese ideea lui Timoşenko și Jukov – a atacului preventiv –, ca având caracter de provocare (nu există nicio înregistrare că Stalin ar fi primit o copie a planului, deși Timoşenko și Jukov au discutat conceptul cu el), până la jumătatea lunii mai, le dăduse permisiunea să deplaseze 28 de divizii, nouă comandamente de corp de armată și patru comandamente de armată, în districtele de graniță. Aceste armate urmau să ocupe poziții în Districtele Militare Speciale Vestic și Kiev, până la 1-10 iunie. În vest urmau să fie desfășurate alte trei armate, dar, pâna la 22 iunie, numai una ajunsese în împrejurimile Moscovei. Deși fuseseră încorporați aproape 800 000 de recruți, aceştia nu erau echipați corespunzător. Întârzierea extraordinară în deplasarea acestor forțe de acoperire și în dotarea lor cu armamentul, echipamentele și mijloacele

[1] Articolul lui Golikov a apărut în *International Affairs*, 10 octombrie 1969.

[2] Primakov and Kirpichenko, *Ocherki*, p. 399.

[3] David M. Glantz, *Stumbling Colossus: The Red Army on the Eve of World War* (Lawrence, 1998), p. 25-26. Vezi și Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 215-220, 280.

de transport de care aveau nevoie avea să se dovedească un factor crucial în zilele ce vor urma.[1]

Comandanții trupelor deja desfăşurate la graniță erau conştienți de pericolul german şi au încercat să obțină de la Timoşenko şi Jukov permisiunea de a lua măsuri locale pentru creşterea nivelului de alertă. Cererile lor au fost respinse. De fiecare dată când un comandant risca să ia măsuri despre care credea că vor îmbunătăți apărarea, exista şansa ca departamentele speciale de contrainformații, alocate fiecărei unități sau trupelor de grăniceri locale, să remarce şi să raporteze la Moscova. De exemplu, la 11 iunie, Mihail P. Kirponos, comandantul Districtului Militar Special Kiev, a primit o telegramă de la Jukov în care i se cereau explicații pentru un raport în care se spunea că şefii unităților din zona fortificată primiseră ordine să ocupe poziții defensive înaintate. Într-un raport adresat comisarului pentru apărare, Kirponos urma să explice „pe ce bază unitățile din zonele fortificate ale districtului primiseră ordinul să ocupe aceste poziții înaintate." Asemenea acțiuni, îl informa Jukov, „îi pot provoca pe germani la un conflict armat şi atrag după sine tot felul de consecințe. ...Revocați imediat acest ordin şi raportați cine a emis acest ordin neautorizat." În aceeaşi zi, Kirponos a primit un al doilea mesaj de la Jukov, în care i se solicita confirmarea executării ordinului primit anterior, care va fi raportată până în data de 16 iunie.[2] Într-un alt exemplu, Jukov a aflat că Fedor I. Kuznețov, generalul comandant al Districtului Militar Special Baltic, ridicase nivelul de alarmare al sistemului defensiv aerian „fără aprobarea comisarului apărării". Jukov îi ordona ca nivelul de alarmare să fie coborât, deoarece acțiunile pe care le implica – printre care se număra întreruperea curentului în oraşele din district – puteau „să aducă neajunsuri industriei, să dea naştere la tot felul de zvonuri şi să supere cetățenii".[3]

După război, Timoşenko şi Jukov explicau că Stalin „îi avertizase foarte clar că, în cazul întăririi defensivei, trebuie să se ia cele mai stricte măsuri de prevedere, pentru a nu-i provoca pe germani la un conflict armat".[4] Amândoi erau conştienți de pericolele ce îi pândeau dacă îl contraziceau pe Stalin. Ironic este faptul că, la 16 iunie, Stalin semna un decret, în calitate de preşedinte al Sovietului Comisarilor Poporului şi de secretar al Comitetului Central al VKP(b), în care se enunța că „aprovizionarea cu armamente în zonele fortificate aflate în construcție se face într-un ritm nesatisfăcător" şi ordona mai multor districte militare şi întreprinderi industriale să țină cont de termenul-limită de nu mai târziu de primul trimestru al anului 1942.[5]

Nu ne îndoim că Timoşenko şi Jukov erau pe deplin conştienți de importanța camuflajului în protejarea avioanelor, aerodromurilor şi instalațiilor de sprijin. De-abia la 19 iunie, Stalin va semna un decret în care se cerea camuflarea avioa-

[1] Glantz, *Stumbling Colossus*, p. 103.
[2] Primakov and Kirpichenko, *Ocherki*, p. 341, 346.
[3] Medvedev, „I. V. Stalin", p. 118.
[4] Zolotarev and Sevostianov, *Velikaia*, p. 120.
[5] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 376-377.

nelor, a pistelor de rulare, a corturilor şi a instalaţiilor de sprijin ale aerodromurilor, cerându-i-se lui Pavel F. Jigarev, şeful forţelor aeriene, să finalizeze aceste sarcini până la 30 iulie 1941. În aceeaşi zi, 19 iunie, Timoşenko şi Jukov semnau un ordin prin care se implementa decretul, dar prin care măsura de camuflare era extinsă şi la nivelul armamentului pentru trupele terestre (tancuri, artilerie etc.), transporturi, depozite şi alte structuri. Ordinul stipula clar că scopul pentru aceste măsuri era acela de a se asigura că „aerodromurile şi avioanele staţionate pe ele nu atrag atenţia din aer".[1] Aceste directive reprezentau prea puţin şi prea târziu. Toată lumea, de la Stalin, la cei din Comisariatul pentru Apărare, la Statul Major General, la trupele de grăniceri, la districtele militare şi oficialii din Comisariatul Poporului pentru Afaceri Străine care trebuiau să pregătească şi să înainteze protestele, ştiau că, de aproape un an, Luftwaffe desfăşura un program extins de recunoaşteri aeriene deasupra teritoriului sovietic.

Birourile din Direcţia Operaţii a Statului Major General contrastau vizibil cu străzile şi parcurile însorite, liniştite, ale capitalei. Telefoanele sunau întruna, în timp ce ofiţerii de stat-major ai districtelor militare şi din comandamentele principale aduceau informaţii de la unităţile lor aflate pe linia frontului despre trupele germane care acum erau concentrate direct pe graniţă şi se pregăteau să atace. Încă se făceau modificări în organizarea fronturilor şi trebuiau luate în considerare şi alte astfel de sarcini. Un proiect de decret, aflat în pregătire la 21 iunie, cerea crearea unui Front de Sud, care urma să fie comandat de generalul comandant al Districtului Militar Moscova, Ivan V. Tiulenev, având comandamentul la Vinniţa, în sud-estul Ucrainei. Membru al Consiliului Militar al frontului avea să fie Aleksandr I. Zaporojeţ, care fusese şeful Direcţiei Generale a Propagandei Politice a Armatei Roşii; avea să fie înlocuit în această funcţie de Lev Z. Mehlis, un stalinist devotat, care va îndeplini această funcţie în calitate de comisar al poporului pentru controlul de stat. Este evident că ultimele două paragrafe porneau de la premisa că războiul este iminent, deoarece îi încredinţau lui Jukov comanda generală a Fronturilor de Vest şi de Sud-Vest, iar lui Kiril A. Mereţkov, comanda Frontului de Nord. Acest proiect, semnat de Malenkov la 21 iunie, era destul de bizar în ce priveşte comenzile primite de Jukov şi Mereţkov. Jukov, încă şef al Statului Major General, nu avea să fie trimis la Kiev, pentru a inspecta Frontul de Sud-Vest, decât în după-amiaza zilei de 22 iunie. De-abia la 26 iunie a fost rechemat de Stalin la Moscova şi trimis pe Frontul de Vest, unde a rămas până la 30 iunie, având discuţii cu membri ai statului-major al Frontului. Cum putea Malenkov să ştie dinainte ce va face Jukov la 22 iunie şi la 26-30 iunie?[2]

Cazul lui Mereţkov este şi mai bizar. În calitate de fost consilier în războiul civil spaniol, deja fusese menţionat în interogatoriile veteranilor acestui război care fuseseră arestaţi în lunile aprilie, mai şi iunie 1941. Era oare reală numirea lui la

[1] *Ibidem*, p. 387-388, 392-393.

[2] *Ibidem*, p. 413-414. Vezi şi William J. Spahr, *Zhukov: The Rise and Fall of a Great Captain* (Novato, 1993), p. 53-54.

comanda Frontului de Nord (avea, până la urmă, o experiență considerabilă în lupta cu finlandezii) sau nu era decât un truc pentru a-l face să plece din Moscova şi a putea fi arestat mai târziu?[1]

Între orele 18,00 şi 19,00, în data de 21 iunie, Stalin, Molotov şi alți membri ai Politburo erau adunați în apartamentul din Kremlin al lui Stalin. Conform lui Anastas Mikoian, care era acolo, „atmosfera era tensionată. Stalin încă mai susținea ideea că Hitler nu va începe războiul".[2] În jurul orei 21,00, Jukov, care se afla în birourile Statului Major General, a primit un telefon de la Maksim A. Purkaiev, şeful de stat-major al Districtului Militar Special Kiev, în care i se raporta că tocmai fusese prins un dezertor german, care avea veşti alarmante. Dezertorul, Alfred H. Liskow, care făcea parte din Regimentul 22 Geniu, declara că, la 21 iunie, comandantul său de pluton, un anume locotenent Schultz, le explicase soldaților că, în acea noapte, după o pregătire de artilerie, va începe traversarea râului Bug, cu plute, bărci de asalt şi pe pontoane. Liskow, care, aparent, se considera comunist şi susținător al puterii sovietice, a decis să fugă şi să raporteze tot ce ştia sovieticilor. La aflarea acestei veşti, Stalin le-a ordonat lui Jukov şi Timoşenko să se prezinte la Kremlin. Era, totuşi, destul de suspicios, întrebând dacă „nu cumva germanii l-ar fi putut trimite la noi, să ne provoace". Ceilalți au crezut raportul şi l-au convins pe Stalin să alarmeze trupele „pentru orice eventualitate". Stalin a insistat să se aibă grijă la modul cum va fi formulat ordinul.[3] În timp ce toți cei prezenți dezbăteau dacă să se trimită un mesaj de avertizare, la ora 22,00, şeful statului-major al Districtului Militar Special Baltic, P.S. Klenov, raporta că germanii încheiaseră construcția de poduri peste râul Neman, evacuaseră toți civilii din zonă, pe o rază de douăzeci de kilometri de la graniță, iar trupele lor ocupaseră pozițiile de plecare pentru o invazie. În plus, şeful statului-major al Districtului Militar Special Vestic, V.E. Klimovskih, raporta că gardurile de sârmă ghimpată care existaseră până atunci fuseseră îndepărtate spre seară, în timp ce, din pădurile din apropiere, se poate auzi huruit de motoare.[4]

Acesta este textul asupra căruia au căzut de acord, într-un final, toți cei prezenți la Kremlin:

„Transmit un ordin al comisarului poporului pentru apărare, pentru executare imediată:

1. La 22-23 iunie 1941, este posibil să existe atacuri-surpriză ale germanilor pe fronturile LVO [Districtul Militar Leningrad], PriBOVO [Districtul Militar Special Baltic], ZapOVO [Districtul Militar Special Vestic], KOVO [Districtul Militar Special Kiev] şi OdVO [Districtul Militar Odessa]. Atacul poate începe cu acțiuni de provocare.

---

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 422.

[2] *Ibidem*, p. 495-496. Relatarea lui Mikoian aduce un alt exemplu pentru neacceptarea listelor cu vizitatori la Kremlin ca fiind în întregime exacte. Jurnalul pentru 21 iunie nu îl pomeneşte pe Mikoian, deşi este destul de evident că a fost acolo, alături de alți membri ai Politburo.

[3] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 604.

[4] Zolotarev and Sevostianov, *Velikaia*, p. 129.

2. Misiunea trupelor noastre este să nu răspundă niciunei acțiuni de provocare care ar putea duce la complicații grave. În același timp, trupele LVO, PriBOVO, ZapOVO, KOVO și OdVO trebuie să se afle în alertă de luptă pentru a preîntâmpina o lovitură neașteptată din partea germanilor sau a aliaților lor. ORDON:

a. În noaptea de 22 iunie 1941, ocupați în secret pozițiile de tragere din zonele fortificate de-a lungul granței de stat.

b. Înainte de răsăritul soarelui, în 22 iunie 1941, dispersați spre aerodromuri din interior toată aviația, inclusiv aparatele de transport pentru trupe, și camuflați-o.

c. Toate unitățile să treacă la stare de alarmă. Trupele trebuie menținute dispersate și camuflate.

d. Apărarea antiaeriană să treacă la stare de alarmă fără să cheme personal suplimentar. Pregătiți toate măsurile pentru oprirea curentului în orașe și unități de producție.

e. Nu luați nicio altă măsură fără permisiune specială."

Deși acest document a fost semnat de Jukov la 21 iunie, nu a ajuns la centrul de comunicații decât la ora 1,45, în data de 22 iunie și nu a fost trimis trupelor decât la 2,25-2,35. Acesta rămâne unul dintre cele mai bizare ordine militare din istorie. În loc să se transmită un ordin clar și fraza-cod pentru executarea planurilor defensive, conținea exprimări ambigue despre acțiuni de provocare. Rezultatul a fost că multe unități nu au primit ordinul deloc și au fost luate prin surprindere.[1] Stalin și vizitatorii săi au continuat să discute situația, dar cei mai mulți au plecat până la ora 22,20. La ora 23,00, Beria a fost ultimul care a părăsit Kremlinul. Stalin a mai rămas puțin și s-a întors la *dacea* de la Kunțevo în jurul orei 1,00. A mers direct la culcare. Peste câteva ore, a fost trezit de Jukov, care l-a informat că războiul începuse.[2]

[1] Yakovlev, *1941 god,* tom 2, p. 423.

[2] *Ibidem*, p. 300.

CAPITOLUL 21

O VARĂ DE CHIN

Duminică, 22 iunie 1941, la răsăritul soarelui, germanii au invadat URSS. Pentru Stalin, care respinsese ca dezinformare toate informațiile care anunțau atacul, va mai dura câteva ore, ba chiar zile, până să conştientizeze că războiul era o realitate. Nu va recunoaşte niciodată că Hitler îl înşelase. Preocuparea lui principală, pe măsură ce Armata Roşie suferea pierderi grele pe câmpurile de luptă, devenise să se asigure că aceia care ştiau sau suspectau adevărul despre vinovăția sa – aflați majoritatea în închisoare – să nu mai trăiască pentru a depune mărturie împotriva lui.

Deşi data exactă, ba chiar ora exactă a invaziei germane fusese raportată de sursele serviciilor de informații sovietice, de-abia mărturia dezertorului german din noaptea de 21 iunie a reuşit să alarmeze Kremlinul în legătură cu realitatea că Wehrmachtul va ataca a doua zi dimineață. Dezertorul a fost imediat adus la comandamentul Detaşamentului 19 Trupe de Grăniceri din Vladimir-Volînski, la granița cu Polonia ocupată de germani. Înainte ca interogatoriul să se încheie, deja se puteau auzi bubuiturile de artilerie. Comandantul a încercat să ia legătura cu eşaloanele superioare, dar liniile telefonice fuseseră deja tăiate. Acesta era rezultatul muncii a sute de sabotori trimişi de *Abwehr* peste graniță în zilele premergătoare atacului sau paraşutați în timpul nopții.[1]

Tirul artileriei auzit de comandantul detaşamentului de grăniceri se repeta pe toată lungimea graniței vestice a URSS, de la Marea Baltică la Marea Neagră. Imense formații de blindate şi infanterie pătrundeau în Uniunea Sovietică, spre obiectivele care le fuseseră atribuite. Conform planurilor de operații trasate în urma fotografiilor aeriene obținute de-a lungul unui an de observare aeriană neîngrădită, Luftwaffe şi-a trimis avioanele împotriva bazelor aeriene, centrelor de comandă, depozitelor, concentrărilor de trupe ale Armatei Roşii şi asupra altor ținte, distrugând capacitatea de apărare antiaeriană a districtelor militare de gra-

[1] „Moskve Krichali o Voine", *Voenno-Istorichesky Zhurnal*, iunie 1994, p. 24.

niță şi oferind germanilor superioritatea aeriană absolută. Apoi, nu numai că a fost liberă să-şi continue atacurile de precizie împotriva țintelor tactice şi strategice bine-definite de la sol, dar să şi susțină înaintarea coloanelor, decimând unitățile sovietice care încercau cu disperare să țină piept inamicului.

În timp ce veştile despre atacul german, pe apă, pe uscat şi în aer, ajungeau la Statul Major General, Jukov i-a telefonat lui Stalin. Când a reuşit, în sfârşit, să ia legătura cu el, a urmat o lungă tăcere, în receptor nemaiauzindu-se decât sunetul respirației lui grele. Într-un târziu, Stalin i-a răspuns. I-a cerut lui Jukov să-i spună secretarului său, Aleksandr N. Poskrebîşev, să convoace Politburo pentru o întâlnire la Kremlin. Între timp, Statul Major General a informat toate districtele militare şi toate comandamentele principale despre ce se întâmpla. La 5,45, Stalin s-a văzut cu Molotov, Beria, Timoşenko, Mehlis şi Jukov. Lui Stalin încă nu-i venea să creadă ce-i spusese Molotov despre întâlnirea pe care tocmai o avusese cu von der Schulenburg. Ambasadorul îi dăduse lui Molotov o scurtă notă în care se plângea de „amenințarea intolerabilă a granițelor estice ale Germaniei pe care o reprezenta concentrarea masivă de forțe ale Armatei Roşii" şi declara că „guvernul german consideră necesar să ia contramăsuri de ordin militar". Deşi nu era o declarație de război formală (care nu era genul lui Hitler), nota şi atacurile necontenite ale germanilor ar fi trebuit să clarifice chiar şi pentru Stalin, oricât de surprins ar fi fost, că războiul pe care îl anunțaseră atâția începuse, în sfârşit.[1] Stalin a fost de acord cu liderii săi militari că este nevoie de o nouă directivă pentru districtele militare de graniță. Va fi emisă în numele comisarului pentru apărare Timoşenko şi contrasemnată de Merkulov:

„1. Trupele la capacitate operațională completă şi având toate mijloacele la dispoziție vor ataca duşmanul acolo unde a încălcat frontiera sovietică. Trupele de uscat nu vor trece frontiera în absența unei autorizații speciale.

2. Avioanele de recunoaştere şi de atac vor identifica zonele de concentrare ale aparatelor de zbor inamice şi desfăşurarea trupelor la sol. Aviația de bombardament şi de asalt va distruge cu lovituri puternice avioanele de pe aerodromurile inamice şi va bombarda principalele concentrări de forțe de la sol. Raidurile de aviație se vor desfăşura până la o adâncime de 100-150 de kilometri în interiorul teritoriului inamic. Vor fi bombardate Königsberg şi Memel. Nu se vor efectua zboruri deasupra Finlandei şi României fără o autorizație specială."[2]

Şi în această directivă se poate remarca amprenta de neconfundat a speranței lui Stalin că aceste atacuri erau fie lucrătura generalilor germani, în încercarea de a-l forța pe Hitler la un război cu URSS, fie modul lui Hitler de a-l strânge cu uşa pentru a obține noi concesii. De aici şi absența vreunei formulări prin care să se

[1] Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 2, p. 432.

[2] John Erickson, *The Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany* (New Haven, 1999), p. 124. Vezi şi Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 431; din motive necunoscute, această versiune a Directivei nr. 2 omite fraza din primul paragraph în care li se cere trupelor de la sol să nu treacă frontiera fără autorizație specială.

poată înțelege declararea războiului sau luarea de măsuri de mobilizare. Şi cum poate fi explicat trupelor de la sol un ordin de neînțeles de a ataca trupele invadatoare, dar fără a pune piciorul pe pământ duşman? Singura explicație pentru faptul că Timoşenko şi Jukov au fost de acord cu această directivă bizară trebuie să fi fost frica lor de Stalin, amestecată cu lipsa lor aproape totală de informații despre starea propriilor trupe. Comunicațiile cu unitățile de pe linia frontului, care dintru început nu fuseseră de calitate (multor unități le lipseau radiourile) şi care erau deja avariate de sabotaje şi atacuri aeriene, continuau să se degradeze în urma atacurilor aeriene fără întrerupere. În mod special, era nerealist acel fragment din directivă în care se cerea unităților de aviație sovietice să atace aerodromurile germane şi concentrările de trupe. În prima zi de război, sovieticii au pierdut 1 200 de avioane, dintre care multe nici nu au reuşit să se ridice de la sol. Raidurile asupra localităților Königsberg şi Memel s-au efectuat de către bombardierele cu rază mare de acțiune ale Corpului 1 Aerian din rezerva Înaltului Comandament sovietic, operând de pe baze din interior, dar fără acoperire de vânătoare. Pe drumul de întoarcere, bombardierele au fost interceptate de avioanele de vânătoare germane şi trei dintre ele au fost doborâte.[1]

Începând cu ora 7,30, au început să sosească şi alți membri ai Politburo, alături de Gheorghi Dimitrov şi Dmitri Z. Manuilski, din Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste. Toți cei prezenți au considerat că Stalin trebuie să se adreseze imediat poporului, prin radio. Conform relatării lui Mikoian, care era de față, „Stalin a refuzat şi a spus: «Să vorbească Molotov.» Ne-am opus cu toții; oamenii nu vor înțelege de ce, într-un astfel de moment istoric crucial, nu-l vor auzi vorbind pe Stalin, prim-secretar al Comitetului Central al partidului şi preşedinte al guvernului, ci pe adjunctul său. Era important pentru noi să se audă o voce cu autoritate care să ceară poporului: «Ridicați-vă la luptă pentru apărarea patriei!» Cu toate acestea, eforturile noastre de a-l convinge nu au avut succes. Întrucât Stalin a refuzat cu atâta hotărâre, l-am lăsat pe Molotov să vorbească. Transmisia a fost la ora 12,00, la prânz." Molotov şi-a început discursul spunând că fusese rugat de tovarăşul Stalin să se adreseze poporului şi a încheiat cerându-i acestuia să „strângă rândurile în jurul gloriosului nostru Partid Comunist, în jurul marelui nostru conducător, tovarăşul Stalin"[2]

Chiar înainte să vorbească Molotov, au fost emise mai multe decrete strict secrete în numele Prezidiului Sovietului Suprem. Unul declara legea marțială în anumite republicii şi districte ale Uniunii. Un al doilea descria procedurile prin care va fi impusă legea marțială de autoritățile militare. Un altul decreta înființarea de tribunale militare pentru judecarea cazurilor de încălcare a legii marțiale şi aplicarea sentințelor, care includeau moartea prin împuşcare, asupra acelora care erau găsiți vinovați.[3]

---

[1] Viktor Anfilov, *Doroga k Tragedii Sorok Pervogo Goda* (Moscow, 1997), p. 244-245.

[2] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 495–96.

[3] P. N. Kryshevsky, ed., *Skrytaia Pravda Voiny: 1941 God* (Moscow, 1992), p. 51–58.

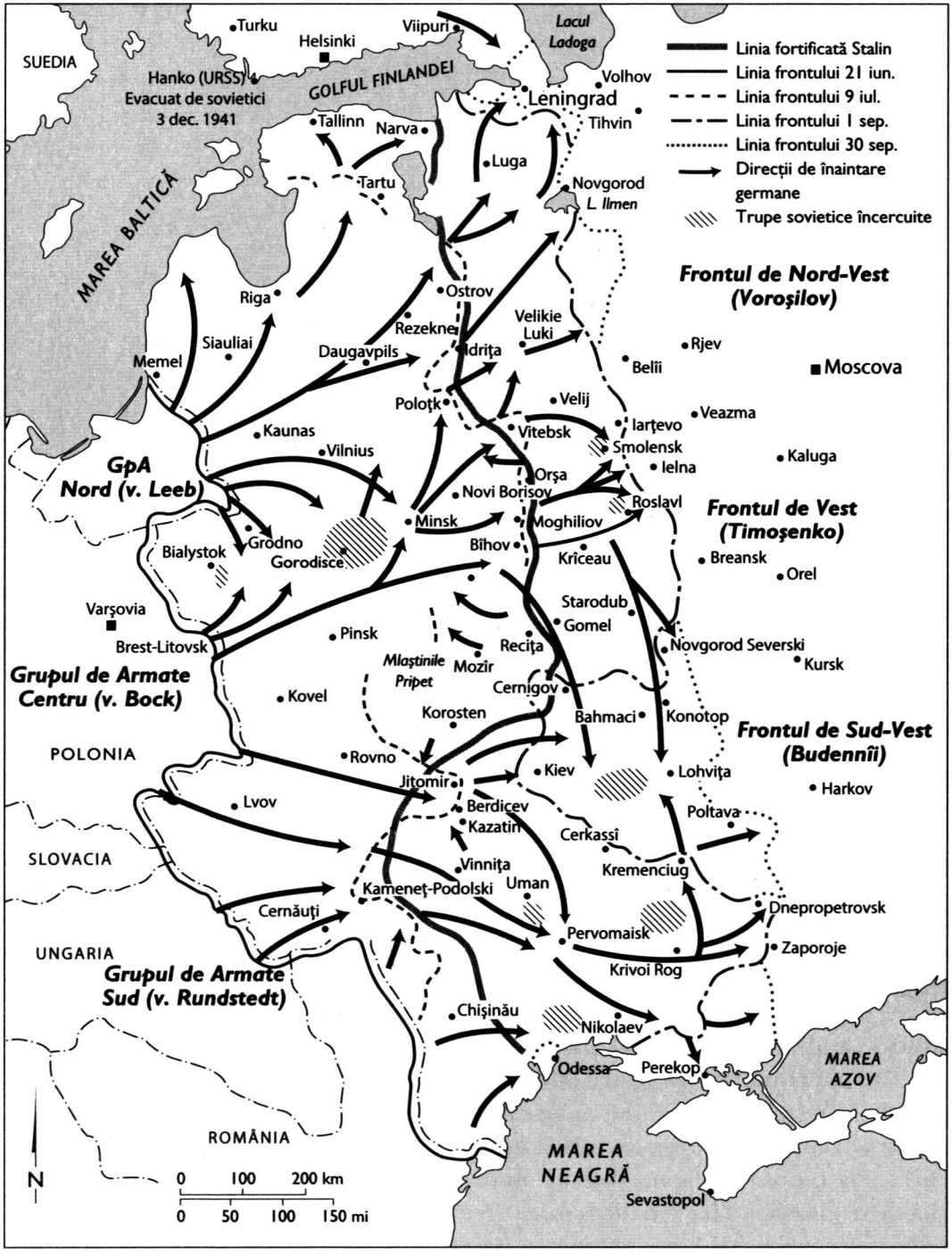

Operația Barbarossa, 22 iunie-30 septembrie 1941. Principalele direcții de atac ale germanilor în vara anului 1941

Între timp, pe front, situația continua să se deterioreze. În ciuda zvonurilor că Stalin era incapacitat de șocul invaziei germane, a început să-și exercite funcția de comandant suprem din 22 iunie, de la ora 13,00, deși aceasta ar fi trebuit să-i revină lui Timoșenko. Temându-se că comandanții de fronturi nu sunt capabili să-și facă treaba, Stalin l-a trimis pe Jukov la Kiev în calitate de „reprezentant al înaltei conduceri", drept răspuns la o cerere a lui Hruşciov, prim-secretar al Partidului Comunist Ucrainean. De asemenea, i-a trimis pe mareşalii Şapoşnikov, Voroşilov şi Kulik pentru a-l verifica pe Dmitri Pavlov, comandantul Frontului de Vest. Jukov a întrebat cine va fi la şefia Statului Major General cât el va lipsi; Stalin i-a răspuns: „Ne vom descurca cumva". După plecarea lui Jukov, Timoşenko a emis o altă directivă, la insistențele lui Stalin, care cerea o ofensivă a tuturor celor trei Fronturi, o acțiune despre care Stalin credea că îl va împinge pe inamic în afara teritoriului sovietic. Acest ordin irațional, reflectând totala necunoaştere de către Stalin a condițiilor de pe front, cerea unităților sovietice, care se chinuiau cu disperare să se apere şi să evite încercuirea, să pregătească operații ofensive. Le lipsea susținerea aeriană, se aflau sub bombardamentul continuu executat de bombardierele germane şi stocurile de muniție şi carburanți erau aproape pe terminate. Atacurile aeriene nu distruseseră numai materialul militar, ci şi rezervele de medicamente – şi aşa limitate –, punctele de prim-ajutor, clinicile şi spitalele, la care se mai adăuga şi lipsa personalului medical calificat care să trateze numărul mare de răniți. Mai mult, pierderea comandanților experimentați de la nivel de brigadă şi divizie, ca rezultat al epurărilor din 1937-1938, îşi arăta acum efectele, cărora comandanții nou-instalați, lipsiți de experiență, încercau să le facă față. Din cauza incapacității economiei civile de a asigura aprovizionarea cu tractoare, camioane şi cai, cerută în planurile de mobilizare, multor unități le lipseau mijloacele de transport. Nu este de mirare că această ofensivă a eşuat lamentabil pe Fronturile de Vest şi de Nord-Vest. Ba mai mult, a contribuit la rapida dezintegrare a acestora. Cu un oarecare succes s-a soldat doar o contraofensivă cu trupe blindate de pe Frontul de Sud-Vest.[1]

Aceste directive de început mandatate de Stalin nu erau altceva decât jumătăți de măsuri luate prea târziu pentru a afecta rezultatul bătăliei de la granițe. La 22 iunie 1941, Prezidiul a decretat mobilizarea tuturor bărbaților apți de serviciu militar în mai multe districte militare; şi această acțiune ar fi trebuit luată mult mai devreme. Până la 25 iunie, Wehrmachtul avansase chiar şi peste 200 de kilometri pe principalele direcții de înaintare, iar bombardamentele neîntrerupte făceau ca mobilizarea să se desfăşoare foarte greu. Din cauză că Luftwaffe continua să distrugă depozitele care conțineau uniforme, arme individuale, muniții şi echipamente, soldații proaspăt mobilizați nu puteau fi echipați corespunzător. Şi nu era uşor nici ca aceste întăriri să fie aduse la unitățile cărora le fuseseră alocate. Căile ferate de la graniță se aflau sub atacuri aeriene neîntrerupte. Drumurile principale şi secundare erau blocate de civili din zonele de graniță care fugeau orbeşte

[1] William J. Spahr, *Zhukov: The Rise and Fall of a Great Captain* (Novato, 1993), p. 53-56.

spre est, departe de focul bătăliilor, adesea în coloane care se întindeau şi pe 40 de kilometri. Vehiculele militare, artileria şi unităţile Armatei Roşii aflate în marş spre front rămâneau blocate ore în şir. Toate aceste concentrări de oameni erau nimicite fără milă de aviaţia germană.[1]

Efortul principal al germanilor cădea în responsabilitatea Grupului de Armate Centru, comandat de feldmareşalul Fedor von Bock. Având la dispoziţie 50 de divizii şi grupuri de *panzere* pe fiecare flanc, era cel mai mare şi cel mai puternic dintre cele trei grupuri de armate dislocate conform Planului Barbarossa. În faţa lui se afla Frontul de Vest, comandat de Pavlov, care servise în calitate de consilier pentru forţele blindate în războiul civil spaniol. Deşi unul din ofiţerii RU care îi fusese subordonat în Spania criticase oficial calităţile acestuia şi pusese la îndoială pregătirea lui pentru comandă, Pavlov îi făcuse o bună impresie lui Stalin când fusese numit general comandant al Districtului Militar Special Vestic. Începând de la jumătatea lunii iunie, Pavlov ceruse în repetate rânduri permisiunea de a ocupa structurile defensive din zonele fortificate nou-construite. Dar aceasta nu i s-a acordat.[2]

Cu o seară înainte de atacul german, Pavlov se afla la Minsk, la o piesă de teatru. Era convins de retorica Kremlinului că germanii nu aveau nici cea mai mică intenţie de a porni un război. Prin urmare, atacul l-a luat complet pe nepregătite. Deşi trupele de grăniceri au opus o rezistenţă îndârjită, iar forţele aeriene ale Frontului făcuseră tot ce fusese posibil pentru a nu permite aviaţiei germane să obţină controlul aerului, Luftwaffe le copleşise. În prima zi, Frontul de Vest a pierdut 738 de avioane, sau 40% din întreaga sa forţă aeriană. Germanii erau piloţi mai buni decât sovieticii, iar materialul de zbor german era superior din punct de vedere tehnic.

Şocat de pierderile înregistrate de unităţile sale, comandantul forţelor aeriene ale Frontului, Ivan I. Kopeţ, un alt veteran al războiului civil spaniol, s-a sinucis. Dmitri A. Lestev, şeful Direcţiei Propagandă a Frontului, raporta că „în data de 22 iunie, la ora 17,00, Kopeţ s-a sinucis în birou. Cauzele suspectate sunt laşitatea şi pierderile suferite de aviaţie. Comanda forţelor aeriene ale Frontului a fost preluată de generalul-maior A.I. Taiurski." În mod ironic, în jurul orei 2,00, la 22 iunie, înainte de atacul german, Kopeţ şi Taiurski, adjunctul său, îl anunţaseră pe Pavlov că forţele aeriene erau pregătite de luptă şi fuseseră dispersate spre aerodromurile din interior, conform ordinelor lui Timoşenko.[3]

---

[1] Kryshevsky, *Skrytaia Pravda Voiny*, p. 149.

[2] Dmitri Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy* (Rocklin, 1996), p. 190. Vezi şi Mikhail Boltunov, „Komandarma Arestoval Ofitsera GRU", *Nezavisimoe Voennoe Obozrenie*, No. 43, 2003, p. 7. Acest articol se bazează pe notiţele lăsate de defunctul general-colonel Hadji-Umar Dj. Mamsurov, un specialist GRU în sabotaje, care servise şi el în Spania şi căruia, în iulie 1941, Voroşilov i-a ordonat să-l aresteze pe Pavlov. Boltunov sugerează că Pavlov nu era „o victimă a circumstanţelor" sau „un ţap ispăşitor" pentru „lipsa de viziune a lui Stalin cu privire la regimul fascist" şi că soarta lui s-a datorat propriilor defecte. Articolul reflectă controversa, încă în desfăşurare în Rusia, despre responsabilitatea lui Stalin pentru pierderile sovietice din război.

[3] V. A. Zolotarev and G. N. Sevostianov, eds., *Velikaia Otechestvennaia Voina, 1941–1945* (Moscow, 1998), tom 1, 137. Vezi şi Anfilov, *Doroga*, p. 226. În ceea ce priveşte motivele sinuciderii lui Kopeţ,

Înfrângerile suferite de forțele aeriene pe Frontul de Vest au condus la un alt incident tragic, care venea să întărească impresia că aceste forțe nu erau nicicum pregătite să facă față Luftwaffe. Comandantul Diviziei 9 Aeriene Mixte din cadrul forțelor aeriene ale Frontului de Vest, Serghei A. Cernîh, a fost atât de devastat de pierderea avioanelor diviziei la sol, încât a fugit. A fost găsit mai târziu în Briansk şi împuşcat pe loc.[1] Pierderile de pe Frontul de Vest erau, într-adevăr, catastrofale, dar Moscova nu cunoştea mai nimic despre situația reală. Astfel, la 26 iunie, Stalin i-a ordonat lui Jukov să plece din Kiev, să meargă la Frontul de Vest şi să încerce să stabilească ce era de făcut. După ce a petrecut trei zile alături de comandanții Frontului, Jukov şi-a dat seama că pierduseră controlul şi nu aveau cunoştință despre condiția în care se aflau trupele lor. În lupte continue, timp de mai multe zile, sub atacuri neîntrerupte al *Stuka*-urilor (avion german de asalt) Flotei 2 Aeriene a Luftwaffe, trupele de pe Frontul de Vest nu mai reprezentau o forță eficace.

Minskul a căzut la 28 iunie, iar la 30 iunie, Stalin l-a demis pe Pavlov. Ulterior, a fost arestat şi acuzat de pierderile suferite de Front. La 7 iulie, era supus deja interogatoriilor. Ordinul nr. 378, din data de 6 iulie 1941, pentru arestarea lui Pavlov, fusese semnat de Boris S. Pavlovski, adjunctul şefului unității de investigații a Direcției a III-a (Contrainformații) din cadrul Comisariatului pentru Apărare, contrasemnat de Timoşenko şi aprobat de procurorul URSS, Bocikov. Ordinul pomenea despre implicarea lui Pavlov într-o conspirație antisovietică. Ulterior, la momentul aprobării şi semnării condamnării la moarte a lui Pavlov, Stalin a cerut ca „toate prostiile alea despre activități conspirative să fie eliminate... Apoi, toate Fronturile să fie informate despre această sentință, să ştie că orice comportament considerat defetist va fi pedepsit fără milă." (Chiar şi numai din această afirmație, devine evident nu doar că Stalin ştia despre arestări şi torturi, dar şi că era la curent cu faptul că obişnuitele acuzații de conspirație erau, de fapt, invenții.)[2] Pavlov a fost înlocuit pentru o perioadă scurtă de timp de Andrei I. Eremenko, apoi de Timoşenko, Mehlis fiind membru al Consiliului Militar al Frontului. Una din primele măsuri ale lui Timoşenko a fost să-i aresteze pe toți membrii conducerii militare a Frontului pentru catastrofa din Bielorusia.[3]

Una dintre cauzele înfrângerii dezastruoase a Frontului de Vest a fost slăbiciunea Frontului de Nord-Vest, care era format din Districtul Militar Special Baltic, cuprinzând nou-dobânditele republici baltice. În fața acestui Front de Nord-Vest

---

trebuie să ne amintim că fusese voluntar în războiul civil spaniol, părea să fie un apropiat al conducerii şi se afla în ascensiune. A fost preşedintele şedinței de discuții din luna aprilie 1940 pe tema campaniei în Finlanda în care s-au contrat Stalin şi Proskurov. Probabil ştia despre recentele arestări ale ofițerilor din forțele aeriene care serviseră în războiul civil spaniol, şi este posibil să se fi temut de răzbunarea lui Stalin şi Beria. Se pare că locțiitorul său, A.I. Taiurski, a fost arestat împreună cu alți ofițeri din forțele aeriene. Vezi L.L. Batekhin, *Vozdushnaia Moshch Rodiny* (Moscow, 1988), p. 204.

[1] Anfilov, *Doroga*, p. 225-226. Cernîh era şi el pilot voluntar în războiul civil spaniol.

[2] Vezi Volkogonov, *Stalin*, p. 193.

[3] Spahr, *Zhukov*, p. 54. Vezi şi Zolotarev and Sevostianov, *Velikaia*, p. 146.

se afla Grupul de Armate Nord, comandat de Wilhelm von Leeb. Acesta fusese întărit prin alocarea Grupului 3 *Panzer*, de la Grupul de Armate Centru. Germanii erau mai puternici decât Frontul de Nord-Vest sovietic atât ca număr de oameni, cât şi ca artilerie şi tancuri. Ca număr de avioane, cifrele erau aproximativ egale, dar balanţa a fost înclinată dramatic de pierderile suferite de sovietici. În plus, comandantul sovietic al Frontului de Nord-Vest, Fedor I. Kuznețov, era un individ inert, cu relativ puţină experienţă de comandă.[1] Îl înlocuise pe Aleksandr D. Loktionov, care fusese arestat la 19 iunie. Anterior, Loktionov comandase Forţele Aeriene ale Armatei Roşii şi, mai târziu, devenise primul comandant al noului District Militar Special Baltic.[2] Un raport din data de 8 iulie 1941 trimis lui Stalin de contrainformaţiile militare enunţa faptul că „în primele câteva ore de atacuri ale aparatelor de zbor ale inamicului, Kuznețov a interzis propriilor avioane să decoleze şi să distrugă adversarul. Rezultatul a fost că unităţile din forţele aeriene ale Frontului au întârziat să intre în luptă, timp în care mare parte din materialul de zbor a fost distrus la sol." Raportul se încheia cu fraza: „Unităţile aeriene ale forţelor aeriene ale Frontului de Nord-Vest sunt incapabile să desfăşoare operaţii de luptă active." Întârzierile se datorau, probabil, insistenţelor lui Stalin ca germanii să nu fie provocaţi. Este puţin probabil ca acestea să mai fi survenit dacă un comandant cu experienţă, cum era Loktionov, ar fi rămas la comandă.[3]

La interogatoriu, Pavlov a fost întrebat: „Cine este vinovat pentru străpungerea Frontului de Nord-Vest?" Răspunsul său a fost: „Motivul principal pentru înaintarea rapidă a trupelor germane în teritoriul nostru a fost evidenta superioritate a inamicului în aviaţie şi tancuri. În afară de aceasta, trupele lituaniene au fost dispuse în flancul stâng al lui Kuznețov [Districtul Militar Special Baltic] şi nu au vrut să lupte. După primele semne de presiune pe flancul stâng baltic, unităţile lituaniene şi-au împuşcat comandanţii şi au fugit. Acest lucru a oferit posibilitatea unităţilor germane de tancuri să mă atace dinspre Vilnius."[4]

Nu doar unităţile lituaniene au creat probleme Frontului de Nord-Vest. Populaţiile din întreaga zonă baltică au susţinut activ Wehrmachtul, indicând trupelor germane poziţiile Armatei Roşii, ceea ce a dus la bombardarea acestora de către avioanele de asalt ale Luftwaffe. Mare parte din ofiţerii şi soldaţii Corpului 22 Puşcaşi estonian au dezertat la germani, ceea ce a făcut imposibilă sarcina comandanţilor de a raporta pierderile exacte. Dezertările în masă la inamic nu s-au limitat doar în zona baltică. Armata 26 a Frontului de Sud-Vest raporta că, după două săptămâni de lupte, pierduse aproape 4 000 de oameni în urma dezertărilor la inamic, mai ales din rândul ucrainenilor din vest. Probleme similare au existat şi la Armata 30 a Frontului de Vest, unde mare parte din trupele raportate ca pierdute erau, de fapt, dezertori de naţionalitate bielorusă. În aceeaşi perioadă,

[1] Zolotarev and Sevostianov, *Velikaia*, p. 149.

[2] O. F. Suvenirov, *Tragedia RKKA, 1937–1938* (Moscow, 1998), p. 376.

[3] F.I. Tutuşkin, adjunctul şefului Direcţiei a III-a, NKO, către Comitetul Apărării Statului, În atenţia tovarăşului Stalin, 8 iulie 1941.

[4] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 467.

Divizia 325 din cadrul Armatei 10 eliminase din funcții 446 de persoane de origine ucraineană, bielorusă şi baltică.[1] Cam atât se poate spune despre avantajul obținut de Stalin în urma integrării forțate a acestor teritorii în Uniunea Sovietică. Atitudinile acestor oameni erau afectate, cu siguranță, şi de eliminarea forțată a mii de „persoane care manifestă comportament antisovietic" din republicile baltice, în zilele imediat premergătoare invaziei germane.

Frontul de Nord, format din Districtul Militar Leningrad, era relativ liniştit, deoarece finlandezii nu declaraseră încă război URSS, chiar dacă germanii foloseau teritoriul finlandez pentru a lansa raiduri aeriene şi a face incursiuni de spionaj în Uniunea Sovietică. Când generalul Kiril A. Meretkov, care fusese reprezentantul Comandamentului Central la Frontul de Nord, a ajuns la Leningrad în dimineața zilei de 22 iunie, ofițerii care l-au întâmpinat erau abătuți. Motivul era, aşa cum recunoşteau, că „începuse războiul". Comandantul districtului militar nu a venit să-l întâmpine şi nu a apărut nici la şedința de după-amiază a Consiliului Militar al districtului. Cu toate acestea, cu ajutorul lui Meretkov, Consiliul a elaborat planuri pentru apărarea Leningradului. La 23 iunie, Meretkov a fost rechemat la Moscova, fiind numit consultant la Stavka, alături de mareşalii Kulik, Şapoşnikov şi alții. Această numire era, desigur, un pretext pentru a-l readuce pe Meretkov la Moscova, întrucât, în seara de 24 iunie, a fost arestat şi trimis la Lubianka.[2] Peste trei luni, după o vară de lupte aprige pentru a-i stopa pe germani, la care experimentatul Meretkov nu a putut lua parte, Leningradul a intrat sub un asediu care avea să coste viețile a sute de mii de locuitori.

La 28 august 1941, Meretkov i-a scris lui Stalin din celula sa din sectorul pentru interogatorii al închisorii Lefortovo, cerându-i acestuia să fie trimis, în orice poziție, pe front. Stalin, ştiind că avea nevoie disperată de comandanți cu experiență, l-a grațiat şi l-a eliberat în luna septembrie 1941. A fost singurul general arestat în cadrul operației de epurare din aprilie-iunie 1941 care a supraviețuit şi a deținut o comandă importantă în timpul războiului.[3]

Fostul şef al forțelor aeriene, generalul-locotenent Pavel V. Rîceagov, fusese îndepărtat din funcție în aprilie 1941 şi trimis la Academia Statului Major General. Când a izbucnit războiul, era în permisie, la un sanatoriu din Soci; a fost rechemat la Moscova chiar în ziua aceea. La sosirea sa din 24 iunie, a fost arestat în baza unui ordin semnat de Bogdan Z. Kobulov, adjunctul *narkom*-ului pentru siguranța statului. Ordinul de arestare nu fusese aprobat de un procuror. Soția lui Rîceagov, maiorul Maria Petrovna Nesterenko, ea însăşi o bine-cunoscută aviatoare, a fost şi ea arestată.[4] Despre Nesterenko s-a spus că, „fiind iubita soție a lui Rîceagov, nu avea cum să nu ştie despre activitățile sale perfide". Rîceagov luptase

[1] Kryshevsky, *Skrytaia Pravda Voiny*, p. 132-133, 265-267.

[2] Harrison E. Salisbury, *The 900 Days: The Siege of Leningrad* (New York, 1969), p. 116-117; Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 441. Vezi şi http://wwii-soldat.narod.ru/merets.htm (accesat la 11 mai 2003).

[3] „Pismo iz Lefortovo", *Trud*, 14 decembrie 2001.

[4] Suvenirov, *Tragedia RKKA*, p. 381, 460.

în Spania ca pilot voluntar şi, ulterior, comandase grupul aerian de voluntari care acţiona împotriva forţelor aeriene japoneze în China. Având în vedere pierderile mari în personal de zbor din prima zi de război, un ofiţer cu experienţa lui Rîceagov ar fi putut aduce o contribuţie importantă părţii sovietice, dacă ar fi fost lăsat să o facă.

Atunci când noul comandant al forţelor aeriene ale Armatei 7 de pe Frontul de Nord, Ivan I. Proskurov, a ajuns la Petrozavodsk, capitala Republicii Sovietice Socialiste Autonome Kareliene, la 23 iunie 1941, situaţia era relativ liniştită. Finlanda nu se alăturase încă Germaniei în atacul asupra URSS. Totuşi, la 24 iunie, Moscova anunţa Frontul de Nord că trupele germane şi finlandeze sunt desfăşurate, pe teritoriu finlandez, pentru a ataca Leningradul şi a captura localităţile Murmansk şi Kandalakşa, în nord. Pentru zădărnicirea acestor planuri, la 25 iunie, Moscova a ordonat atacuri aeriene împotriva a 18 aerodromuri inamice din Finlanda. S-au efectuat 487 de ieşiri în total, care au avut ca rezultat distrugerea a 30 de avioane inamice, la sol, şi a altor 11, în lupte aeriene. Atacurile au continuat şi în ziua următoare. Acestea au reprezentat pretextul evident de care aveau nevoie finlandezii pentru a anunţa că, între Finlanda şi URSS, se instaura starea de război. 21 de divizii finlandeze se vor alătura germanilor pentru a ataca Leningradul dinspre nord.[1]

În această situaţie periculoasă, de ce comisarul poporului pentru siguranţa statului, Vsevolod N. Merkulov, a trimis o telegramă la NKGB al RSSA Karelianâ, la 27 iunie, ordonând arestarea imediată şi mutarea la Moscova a lui Ivan I. Proskurov, comandantul forţelor aeriene ale Armatei 7 a Frontului de Nord, al cărui serviciu în războiul civil din Spania îl făcea unul dintre puţinii ofiţeri superiori de aviaţie care avea experienţă de luptă împotriva germanilor?[2]

Arestările lui Meretkov şi Proskurov nu erau decise în ultimul moment. Acestea făceau parte dintr-o operaţie mult mai extinsă, prin care Stalin scăpa de mai mulţi ofiţeri superiori ale căror independenţă în spirit şi simţ al onoarei între militari nu le putea tolera. Stalin ştia că trebuia să-i elimine pe toţi potenţialii viitori martori ai politicii sale abjecte de a se ploconi în faţa lui Hitler. Stalin nu suporta critica, sub nicio formă, cu atât mai puţin dacă scotea în evidenţă adevărul din spatele acţiunilor sale, iar aceştia erau ofiţeri care, spre deosebire de slugile cu care se înconjura în mod normal, ar fi spus întotdeauna lucrurilor pe nume. Majoritatea erau ofiţeri care serviseră în Spania, în calitate de consilieri sau de piloţi voluntari. Chiar şi după revenirea lor din Spania, se salutau cu „Saludo, companero", pe holurile Comisariatului pentru Apărare.

În timp ce măcelul continua pe tot frontul, iar Armata Roşie se retrăgea în dezordine din faţa atacului Wehrmachtului, interogatoriile criminale ale celor arestaţi

[1] A. I. Gribkov, ed., *Istoria Ordena Lenina Leningradskogo Voennogo Okruga* (Moscow, 1974), p. 189–90; Yu. Nevakivi, „Finliandia i Plan «Barbarossa»", *Voina i Politika 1939–1941*, ed. A. O. Chubarian and G. Gorodetsky (Moscow, 2000), p. 454.

[2] A. Ostrovsky, „Sov. Sekretno. Osobo Interesno", *Sovietsky Voin*, septembrie 1990, 70.

în perioada aprilie-iunie 1941 sub acuzarea de spionaj sau activități antisovietice mergeau şi ele înainte. Acestea erau coordonate de Lev Emelianovici Vlodzimirski, şeful Unității de Investigații pentru Cazuri de Importanță Specială a NKVD. Acest regim de tortură nu a început şi nici nu se va sfârşi cu Vlodzimirski. Începea de la vârf, cu Stalin, şi continua în jos, prin lanțul de comandă NKVD/NKGB.

Vlodzimirski îi raporta zilnic lui Beria despre progrese. Beria, la rândul lui, îl informa pe Stalin. În primele săptămâni de război, cum sovieticii pierdeau bătălie după bătălie, Beria era, în general, ultimul care pleca din biroul din Kremlin al lui Stalin, pentru a avea timp să revadă împreună cazurile de interes special pentru Stalin.[1] A devenit o modă în rândul anumitor istorici să afirme că acest val de arestări şi interogatorii de-a dreptul criminale din ajunul războiului nu este decât opera lui Beria şi că Stalin nu era implicat. Nu este adevărat. Beria îl informa pe Stalin în legătură cu orice chestiune legată de persoanele arestate. De exemplu, la 16 ianuarie 1940, Beria i-a trimis lui Stalin o listă cu 457 de persoane, dintre care 346 aveau să fie condamnate la moarte prin împuşcare. Restul aveau să primească sentințe de cel puțin 15 ani în GULAG. La 6 septembrie 1940, Stalin a primit o altă listă de la Beria, care conținea numele a 537 de persoane, dintre care 472 aveau să fie executate, restul fiind trimie în lagăre pentru pedepse nu mai mici de 15 ani.[2] Pe fiecare listă primită, Stalin scria „Primit de la tovarăşul Beria". Această notă indica aprobarea sa.

Oare Stalin doar se făcea că nu vede ce se întâmplă – torturile la care erau supuşi aceşti oameni? Răspunsul la această întrebare poate fi găsit în mărturiile multora dintre cei care au fost anchetați în epurările din anii 1937-1938. O.F. Suvenirov enumeră peste 140 de ofițeri care au făcut mărturisiri de-abia în urma torturii fizice şi a bătăilor prin care au trecut după arestare. Mărturiile lor şi cele ale multor altora confirmă afirmația lui Hruşciov, la al XX-lea Congres al Partidului, că „mărturisirile multora dintre cei acuzați de activități ostile erau obținute prin torturi inumane, fără milă".[3]

La 17 noiembrie 1938, un decret comun al Sovietului Comisarilor Poporului şi al Comitetului Central VKP(b) atrăgea atenția în privința numeroaselor excese şi deficiențe în munca NKVD şi a procurorilor. Se stipula că arestările nu puteau fi făcute de NKVD fără aprobarea procurorilor, cărora li se indica să nu permită arestările nejustificate. De asemenea, erau făcuți responsabili pentru asigurarea unui comportament corespunzător al NKVD în timpul anchetei preliminare.[4]

Deşi nicăieri în decret nu se menționează nimic despre utilizarea forței şi a torturii în timpul anchetelor, faptul că anchetatorii NKVD le foloseau frecvent

[1] Yakovlev, *1941 god*, tom 2, p. 428-430.

[2] AP RF, f. 3, op. 24, d. 377, p. 116-136; d. 420, p. 1-68. Citat în „Stalinskie Spiski" („Listele lui Stalin") a Societății „Memorial" din Rusia.

[3] Suvenirov, *Tragedia RKKA*, 200-211; *Izvestia TsK KPSS*, no. 3, 1989, p. 140; citat în Suvenirov, p. 200.

[4] S. V. Stepashin, ed., *Organy Gosudarstvennoy Bezopasnosti SSSR v Velikoy Otechestvennoy Voine* (Moscow, 1995), tom 1, p. 3-8.

era bine cunoscut de oficialii partidului, care, alături de procurori şi de oficialii NKVD, constituiau faimoasle *„troika"*, organisme extrajudiciare utilizate frecvent în timpul epurărilor pentru a grăbi procesul. Secretarii de partid de la toate nivelurile au insistat ca oficialii NKVD să urmeze litera noului decret în desfăşurarea anchetelor, şi au cerut demiterea şi judecarea multor oficiali NKVD din jurisdicţiile lor pentru participarea la comportamente abuzive sau ilegale. Această căutare de ţapi ispăşitori ajungea până la nivel regional.[1]

Totuşi, Stalin, deşi mulţumit că martorii NKVD ai anilor epurării dispăreau unul câte unul, nu dorea să-i lipsească pe propriii anchetatori de instrumentele de care aveau nevoie pentru a obţine rezultate. La 10 ianuarie 1939, a trimis o telegramă cifrată oficialilor partidului şi ai NKVD din uniune şi din republicile şi regiunile autonome: „Comitetul Central VKP(b) explică faptul că constrângerile fizice se folosesc în practica NKVD din 1937 cu permisiunea Comitetului Central", remarcând că toate serviciile de informaţii „burgheze" folosesc constrângerea fizică. „Comitetul Central consideră constrângerea fizică drept o metodă în întregime corectă şi utilă, şi aceasta trebuie să fie folosită în continuare, ca un avantaj în faţa duşmanilor poporului". Această telegramă, trimisă în numele Comitetului Central şi semnată de Stalin, demonstrează că bătăile şi tortura care se foloseau în apogeul epurărilor puteau fi utilizate din nou, în numele lui.[2] *Tătuca* nu va tolera alte păreri sau milă pentru cei care i se opuneau. În timpul Marii Epurări, a aprobat personal executarea a mii de oameni, cum s-a întâmplat la 12 decembrie 1938. Conform lui Dmitri A. Volkogonov, la această dată a fost stabilit un „record" monstruos, odată cu aprobările date de Stalin şi Molotov pentru arestarea a 3 167 de persoane.[3] Comportamentul lui Stalin faţă de cei pe care îi considera duşmani nu s-a schimbat nici în primele luni de război.

Faptul că ştia despre utilizarea torturii asupra celor reţinuţi în ultimul val de arestări nu poate fi pus la îndoială. Doi dintre cei pe care i-a eliberat, Vannikov şi Meretkov, au fost amândoi abuzaţi fizic. În cazul lui Vannikov, conform mărturiilor anchetatorilor A.A. Zozulov şi Ivan I. Matevosov, un al treilea anchetator, Boris V. Rodos, l-a trântit pe Vannikov la podea, apoi a început să sară pe el, strigând „Spune, spune, spune!". Conform declaraţiei lui Matevosov, se dăduse ordin să se obţină o mărturisire din partea lui Vannikov care să-i implice şi pe alţii. Declaraţia semnată de Vannikov, aproape inconştient, fusese, de fapt, pregătită de Rodos.

La 22 decembrie 1938, cam la o lună după ce Beria a devenit comisar al poporului pentru afaceri interne, s-a creat în cadrul NKVD o nouă unitate de anchete, condusă de Bogdan Z. Kobulov. Câteva detalii despre modul de funcţionare al acestei noi unităţi se pot vedea din modul în care a fost gestionată ancheta oficia-

[1] *Ibidem*, p. 9.

[2] *Izvestia TsK KPSS*, no. 3, 1989, p. 145; citat în Suvenirov, *Tragedia RKKA*, p. 214.

[3] TsA MO, f. 32, op. 701 323, d. 38, p. 14-16; citat în Dmitri Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy* (Rocklin, 1996), p. 339.

lilor Comisariatului pentru Afaceri Străine, în urma demiterii, la începutul lunii mai 1939, a comisarului pentru afaceri străine, Maksim M. Litvinov. (Litvinov fusese demis deoarece era evreu şi era în favoarea cooperării cu Occidentul împotriva ameninţării nazismului.) Un astfel de oficial era Evgheni A. Gnedin, un bărbat relativ tânăr, care ajunsese în funcţia de şef al departamentului de presă al Comisariatului pentru Afaceri Străine, fiind unul dintre cei mai respectaţi membri ai acestuia. A fost arestat în noaptea de 10-11 mai şi a fost adus la primul interogatoriu de către Kobulov, la ora 3,00 dimineaţa. Gnedin a respins acuzaţia de spionaj care i se aducea şi părea încrezător că va fi eliberat în curând. La ora 10,00, a fost din nou chemat la interogatoriu, dar, de această dată, a fost dus direct în biroul lui Beria. Acolo se afla şi Kobulov, iar el şi Beria au discutat ceva scurt în limba georgiană. Când Gnedin s-a aşezat, Beria i-a spus că, în conformitate cu spusele lui Kobulov, era spion străin. Când Gnedin a negat din nou, Kobulov l-a lovit scurt şi, apoi, mai mulţi bătăuşi ai NKVD au intrat în birou şi au început şi ei să-l lovească. La un moment dat, Beria a strigat „Întinde-te pe jos!". Gnedin s-a aşezat pe spate, iar Beria i-a ordonat să se întoarcă. Când acesta a ezitat, ofiţerii NKVD l-au întors cu forţa şi au început să-l bată cu bastoanele de cauciuc. În tot acest zgomot, se putea auzi vocea lui Beria, care striga: „Să nu lăsaţi urme!"[1]

Până în luna februarie 1941, unitatea de investigaţii creată în 1938 fusese extinsă şi devenise Unitatea de Investigaţii pentru Cazuri de Importanţă Specială. Şef a devenit Lev Vlodzimirski, fost marinar născut în Siberia, care fusese membru al poliţiei secrete din 1928.[2] Anchetatorii din această unitate erau aproape toţi veterani ai epurărilor. Printre anchetatorii superiori şi inferiori se numărau Rodos şi Lev L. Şvarţman, amândoi fiind cunoscuţi pentru brutalitatea lor. Rodos a fost judecat în 1956 pentru cruzime faţă de prizonieri. Printre cei care au depus mărturie împotriva lui se afla şi mareşalul Mereţkov, care a descris bătăile pe care le suferise. Se pare că Rodos îl lovise aşa de tare încât îi rupsese o coastă şi îl trimisese la podea în urlete de durere.[3]

Deşi reputaţia lui Şvarţman de interogator feroce era la fel de oribilă ca a lui Vlodzimirski sau Rodos, conform unuia dintre prizonieri, nu arăta potrivit pentru acest rol: „Era îndesat, cu chipul palid din cauza lipsei de somn şi, dacă ai fi trecut pe stradă pe lângă el, ai fi zis că este un muncitor extenuat de la vreo uzină

[1] „Vykhod Iz Labirinta: Yevgeny A. Gnedin i O Nem", http://www.memo.ru/history/diss/books/gnedin/memorial (accesat la 5 iulie 2004). Gnedin era fiul lui Aleksandr Lazarevici Ghelfand (Parvus), contemporan cu Lenin. A fost condamnat la zece ani în GULAG. A executat pedeapsa din 1941 până în 1949, apoi a fost trimis în exil, până în 1955, în Kazahstan, după care a fost reabilitat. Până la moartea sa, în 1983, a fost un luptător activ pentru drepturile omului. Vezi şi AP RF, f. 3, op. 23, d. 421.

[2] „Kratkie Biografii i Posluzhnye Spiski Rukovodyashchikh Rabotnikov NKVD", http://www.memo.ru/nkvd/kto/biogr/gb79.htm (accesat la 11 noiembrie 2003). Vlodzimirsky şi-a încheiat serviciul ca şef al Unităţii de Investigaţii pentru Cazuri de Importanţă Specială a MVD (fostul NKVD). A fost arestat la 17 iulie 1953 şi executat la 23 decembrie, în acelaşi an.

[3] Http://ibooks.h1.ru/books/Antonov/001/010.html (accesat la 24 februarie 2004).

mare."[1] Cu toate astea, Şvarţman era şi el un torţionar. Se spune că, atunci când a fost arestat Grigori M. Ştern, interogatoriul iniţial, având în vedere gradul pe care îl avusese, a fost condus de primul adjunct al lui Beria, Merkulov, în biroul lui Merkulov. Şvarţman era şi el prezent. Merkulov i-a cerut lui Ştern să vorbească despre crimele sale, iar acesta a replicat că nu comisese nicio crimă împotriva ţării. La acest moment, Şvarţman s-a ridicat din scaun şi l-a lovit pe Ştern în faţă cu un cablu electric, rănindu-l la ochiul drept. Ştern s-a prăbuşit la podea. Merkulov s-a uitat cu reproş la Şvarţman şi la sângele de pe covorul scump de pe jos. Şvarţman s-a scuzat în faţa lui Merkulov, explicând că intenţionase să-l lovească pe Ştern în gât, dar că ratase ţinta. Apoi a chemat gărzile, care l-au bandajat pe Ştern şi apoi l-au dus la Suhanovka, probabil cea mai rea dintre toate închisorile NKVD din zona Moscovei.[2]

Nemaiputând suporta durerea, Ştern a declarat, la şedinţa de interogatoriu din data de 27 iunie, că da, era „membru al unei organizaţii militare conspirative şi agent german". Totuşi, la sfârşitul protocolului de interogatoriu, Ştern a scris cu propria mână următoarea declaraţie: „Am făcut aceste declaraţii în timpul interogatoriului, dar niciuna nu corespunde realităţii şi toate au fost inventate de mine, adică nu am fost niciodată duşman, agent sau conspirator."[3]

Interogatoriile de rutină erau ţinute la intervale neregulate de timp, astfel încât prizonierii să nu le poată anticipa. Bătăile cu pumnii sau cu bastoanele de cauciuc, însoţite de lovituri la corp, dacă prizonierul cădea la pământ, erau standard. Oficialii superiori NKVD sau NKGB participau şi ei la aceste bătăi. De exemplu, când a început interogatoriul lui Mereţkov, erau prezenţi şi Beria, şi Merkulov, şi Vlodzimirsk, cărora li s-au alăturat Şvarţman şi anchetatorii Zimenskov şi Sorokin.

De asemenea, prizonierii erau obligaţi să stea în picioare ore în şir, fără să se mişte, până când nu mai rezistau de durere. Rodos i-a spus odată unui prizonier: „Se spune despre noi că folosim metode asiatice de investigaţe; o să-ţi arătăm că este adevărat!"[4] Poate cel mai brutal aspect legat de aceste interogatorii este faimoasa „confruntare" (*ocinaia stavka*), în care doi prizonieri erau aduşi faţă în faţă, astfel încât unul să poată auzi acuzaţiile pe care celălalt le făcea despre el. Cu limitele adecvate, astfel de confruntări există şi în alte jurisdicţii. Totuşi, este interesant să relatăm cum a aranjat Vlodzimirski, la începutul lunii iulie 1941, o confruntare între Rîceagov şi Smuşkevici, amândoi veterani ai războiului civil din

[1] Http://lib.bigmir.net/read.php?e=6375 (accesat la 11 noiembrie 2003).

[2] Igor Bunich, *Groza: Piatisotletniaia Voina v Rossii* (Moscow, 1997), p. 541-542. Pentru o descriere plină de culoare a închisorii Suhanovka, vezi Aleksandr Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago* (London, 1974), p. 181-184.

[3] Yu. B. Rubtsov, *Marshaly Stalina* (Rostov-Na-Donu, 2000), p. 301.

[4] *Ibidem*. Descrierea făcută de mine acestor tehnici de anchetă nu acoperă decât în parte întregul repertoriu la dispoziţia anchetatorilor. În acest sens, vezi *Arhipelagul Gulag* al lui Soljeniţîn, unde sunt descrise 31 de metode diferite de tortură – de la tortură psihică la tortură fizică – folosite de anchetatorii NKVD.

Spania şi colegi de serviciu. A trimis anchetatorii în celula lui Rîceagov, pentru a-l „pregăti". Un efect al acestui tratament a fost că lui Rîceagov i-a fost perforat timpanul, determinându-l să afirme că nu mai putea fi pilot. Când a fost adus Smuşkevici, era evident că şi el fusese bătut în repetate rânduri.[1]

Mulţi ofiţeri din forţele aeriene şi veterani din războiul civil din Spania arestaţi în perioada mai-iunie 1941 apar pe aşa-numitele liste ale lui Stalin (*Stalinskie Spiski*), întocmite de *Memorial*, o asociaţie din Rusia dedicată păstrării istoriei abuzurilor împotriva drepturilor omului din URSS şi onorării victimelor. Listele oferă date biografice, funcţia şi gradul deţinute de acuzat, ora şi data arestării, mărturii ale acuzatorilor şi ce a recunoscut acuzatul, dacă este cazul. Pe baza acestor liste am reuşit descrierea arestărilor şi interogatoriilor din Capitolul 19. În aproape toate interogatoriile, principala ţintă era generalul-colonel Iakov V. Smuşkevici. Unii dintre acuzaţi l-au identificat drept cel care i-a recrutat în conspiraţia antisovietică. Însuşi Smuşkevici a dat alte câteva nume participante la conspiraţie. Având în vedere suferinţa pe care a îndurat-o şi ameninţările făcute la adresa fiicei sale, Rosa, nu este de mirare că a mărturisit.[2]

Alte persoane de pe lista lui Stalin întocmită de *Memorial* apar că au fost recrutate de Aleksandr D. Loktionov, fostul şef al forţelor aeriene ale Armatei Roşii şi generalul comandant al Districtului Militar Baltic. La 16 iunie 1941, Loktionov i-a scris procurorului: „Sunt supus unor groaznice torturi fizice şi psihice. Numai gândul la interogatorii mă face să-mi îngheţe sângele în vine. Să mor, ştiind că nu sunt duşman, mă aduce la disperare... Îmi scriu ultimele cuvinte – un strigăt din sufletul meu: lăsaţi-mă să mor ca un om cinstit, care munceşte pentru patria lui, Uniunea Sovietică. Implor conducerea – salvaţi-mă. Nu sunt vinovat de trădare." Desigur, această scrisoare nu l-a ajutat pe Loktionov. La 15 iulie, a fost adus la confruntarea cu Meretkov, care a încercat să-l convingă să mărturisească. Când Loktionov a refuzat, a fost din nou bătut, în prezenţa lui Meretkov.

Deşi bătăile au continuat, nici la 10 august nu îşi mărturisise vina. Este evident că tot ce fusese forţat să recunoască, inclusiv faptul că îi recrutase pe alţii, era neadevărat.[3] Este ciudat că un alt nume care lipseşte de pe listele lui Stalin şi din informările despre interogatorii este cel al generalului-locotenent Proskurov. Motivul nu este foarte clar; ce ştim sigur este că Proskurov a trecut şi el prin această vară de chin, deoarece avem actul lui de acuzare: „Pe baza materialului din dosarul său, Proskurov este acuzat că face parte dintr-o organizaţie militară conspirativă, ale cărei scopuri erau să desfăşoare acţiuni menite să ajute la înfrângerea Spaniei

[1] Aleksandr N. Yakovlev et al., eds., *Reabilitatsia: Kak Ehto Bylo. Dokumenty Presidiuma KPSS i Drugiie Materialy* (Moscow, 2000), p. 164-166.

[2] Http://www.samara.ru/paper/41/3713/61137/. După arestarea tatălui ei, fiica lui Smuşkevici, Rosa, i-a scris lui Stalin, solicitându-i ajutorul. Stalin i-a trimis o scrisoare lui Beria, care a primit-o în biroul său din Lubianka. Acolo, i-a spus să nu-şi facă griji: „Ştii că tatăl tău este nevinovat". Trei zile mai târziu, Beria a ordonat arestarea „fiicei unui duşman al poporului", în vârstă de 14 ani. Alături de mama ei, au fost exilate în Kazahstan, unde au trăit în următorii 13 ani.

[3] Rubtsov, *Marshaly Stalina*, p. 301.

republicane, să scadă valoarea combativă a forțelor aeriene ale Armatei Roşii şi să crească numărul de accidente din fotele aeriene." Actul de acuzare, semnat de anchetatorul principal al Unității de Investigații pentru Cazuri de Importanță Specială şi de adjunctul Şvarțman, era emis de şeful unității, Vlodzimirski. Pe protocolul interogatoriului lui Proskurov, apare următoarea notă: „Proskurov a refuzat să-şi recunoscă vina". Până la sfârşit, Proskurov şi-a păstrat onoarea, refuzând să le dea satisfacție torționarilor lui.[1]

[1] Aleksandr Bondarenko, „Aviatsiya Prodolzhaet Otstavat", *Krasnaia Zvezda*, 19 februarie 2002.

CAPITOLUL 22

ULTIME CONSIDERAȚII

Perspectiva dată de trecerea timpului ne permite să savurăm cea de pe urmă ironie a invaziei Germaniei asupra URSS din iunie 1941. A fost o gafă monumentală a lui Adolf Hitler faptul că nu a permis Wehrmachtului să cucerească Moscova, menținând astfel vie puterea lui Stalin. Caporalul de origine austriacă, a cărui abilitate de a-l înşela pe Stalin a avut ca rezultat moartea a milioane de cetățeni sovietici, demonstra că şi el, la fel ca Stalin, avea o concepție falsă asupra realității, care avea să-l condamne să facă alegerile greşite în vara anului 1941.

Până la sfârşitul lunii iulie, oraşul Smolensk fusese cucerit, în ciuda unei opoziții foarte puternice a sovieticilor. Până la jumătatea lunii august, cele două grupuri de *panzere* ale Grupului de Armate Centru, sub comanda generalilor-colonei Heinz Guderian şi Hermann Hoth, erau gata să-şi reia ofensiva. Ținta lor era Moscova, care se afla acum la doar câteva sute de kilometri distanță. Apoi, la 21 august, Hitler a emis acest ordin: „Cel mai important obiectiv care trebuie îndeplinit înainte de instalarea iernii nu este capturarea Moscovei, ci ocuparea Crimeii şi a regiunilor industriale şi miniere de pe Donețk." Ofițerii Grupului de Armate Centru erau de-a dreptul înspăimântați. Dacă forțele blindate erau trimise în sud, nu mai era nicio şansă ca ofensiva spre Moscova să fie reluată înainte de înrăutățirea condițiilor meteorologice. L-au ales pe Guderian să încerce să-l facă pe Hitler să se răzgândească, explicându-i că „Moscova este inima sistemului politic sovietic, un complex industrial major, centrul de comunicații şi, peste toate acestea, axul întregului sistem de căi ferate. Căderea Moscovei va decide războiul." Răspunsul a fost marca Hitler. Generalii săi „nu au înțeles nimic din economia de război... Avem nevoie de grâul ucrainean. Zona industrială a Donețului trebuie să producă pentru noi, şi nu pentru Stalin."[1] Desigur, viziunea lui Hitler despre milioane de ucraineni docili care muncesc pentru Germania Mare în fermele şi uzinele

[1] Paul Carell, *Hitler's War on Russia: The Story of the German Defeat in the East* (London, 1964), p. 102; http://www.facts.kiev.ua/April2002/1604/05.htm.

țării lor era o iluzie. În mare măsură, acest lucru se datora politicii „pământului pârjolit" a lui Stalin şi relocărilor masive de muncitori, echipamente şi instalații industriale spre est. Mai importantă încă era reacția adversă a populației la atrocitățile comise de ocupanții germani, care transformau potențialii aliați în dușmani. Oare Hitler nu putea să înțeleagă că aceste atrocități erau animate de atitudinea sa rasistă îndreptată spre toți slavii, care erau „o masă de sclavi înnăscuți, care simt nevoia unui stăpân?"[1]

În ciuda îndoielilor pe care le avea în legătură cu insistențele lui Hitler de a abandona ofensiva împotriva Moscovei, feldmareşalul von Bock, comandantul Grupului de Armate Centru, nu putea decât să execute ordinul. Unitățile sale de *panzere* trebuiau să pornească spre Kiev, capitala Ucrainei. Oraşul a căzut la 19 septembrie. La 26 septembrie, bătălia s-a încheiat cu distrugerea a cinci armate sovietice şi capturarea a 665 000 de prizonieri. O contribuție la aceste pierderi imense a avut şi încăpățânarea lui Stalin de a nu permite Frontului de Sud-Vest să se retragă până nu era prea târziu. Omul care „ştia" că Hitler nu va începe invazia refuza încă sfaturile militarilor profesionişti, care, la rândul lor, se temeau să-l contrazică.[2]

Deodată, parcă îmbătat de dimensiunile victoriei din Ucraina, Hitler a ordonat reluarea ofensivei împotriva Moscovei, cu numele de cod „Taifun". Aceasta a început la 2 octombrie, cu o lună mai târziu decât fusese planificată de Grupul de Armate Centru. Pentru von Bock şi generalii săi, această operație presupunea un risc imens, pus pe umerii lor de către Hitler. Vehiculele blindate şi motorizate, deja slăbite de luptele pentru Smolensk, s-au deteriorat şi mai mult în lungile marşuri şi bătălii din încercuirea de la Kiev. Liniile de aprovizionare se întindeau pe distanțe enorme, iar lipsurile se adunau. Mai mult, deşi vremea a fost bună în prima săptămână a lunii octombrie, nimeni nu putea spune cât va dura până când vor începe ploile de toamnă şi gerul iernii. Cu toate acestea, până la 14 octombrie, blindatele germane reuşiseră să captureze două oraşe-cheie puternic apărate, Veazma şi Breansk. Cu această ocazie, germanii au reuşit încercuirea şi capturarea a 663 000 de prizonieri şi mult echipament. Dar norocul pe care l-au avut cu vremea s-a schimbat şi s-au trezit blocați în nămol. Totuşi, s-au luptat mai departe şi, la 19 octombrie, au reuşit cucerirea Borodino-ului, câmpul istoric de luptă al lui Napoleon. Urmau să captureze şi Mojaisk, la o sută de kilometri de Moscova.

La 12 octombrie, la două zile după ce Jukov îl înlocuise pe Ivan S. Konev în funcția de comandant al Frontului de Vest, Stavka urmărea neputincioasă cum proaspăta Divizie 32 Puşcaşi siberiană era făcută fărâme de germani, la Borodino. În aceeaşi zi, Serviciul Transporturi din cadrul Direcției Generale pentru Trupe

[1] Alan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel Lives* (New York, 1993), p. 687. Politica „pământului pârjolit", anunțată de Stalin într-un discurs la radio din 3 iulie 1941, cerea locuitorilor zonelor ocupate de germani să distrugă tot ce ar fi putut fi de folos ocupanților, cum ar fi materialul rulant pentru căi ferate, depozitele de grâne sau de produse petroliere, să ucidă vitele etc.

[2] John Keegan, *The Second World War* (New York, 1989), p. 196; John Erickson, *The Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany* (New Haven, 1999), p. 207-210.

de Interior – NKVD, a primit o telegramă în care se cerea îndepărtarea a 39 de „prizonieri de stat deosebit de periculoşi" din închisoarea internă a NKVD. Unul dintre ei era I.I. Proskurov.[1] Se pare că nimeni nu dorea ca astfel de prizonieri să cadă în mâinile germanilor, aşa că erau mutaţi. Peste tot se putea simţi teama că apărarea Moscovei nu va rezista. În aceeaşi zi, 12 octombrie, Operaţia *Taifun* se apropia de Kalinin, un oraş la nord de Moscova, pe calea ferată suburbană, şi sector-cheie în sistemul defensiv al Moscovei. Înaintarea neîngrădită a germanilor devenise posibilă din cauza autorităţilor din Kalinin, care nu reuşiseră să organizeze defensiva. Lucrările de apărare executate în vara anului 1941 de către mii de voluntari au rămas neocupate. Fuseseră create patru unităţi ale Gărzii Civile, care nu fuseseră instruite şi s-ar fi dezintegrat la primele focuri de armă. Când Armata 30 şi-a stabilit centrul de comandă în Kalinin, în dimineţa de 13 octombrie, populaţia, membrii de partid, NKVD, forţele poliţieneşti (miliţia) şi pompierii au fugit cu toţii panicaţi spre Moscova. Deşi, conform planului, urmau să fie evacuaţi numai membrii familiilor, aproape toată lumea a plecat, de la muncitori la directori de fabrici, luând cu ei mijloacele de transport motorizate care ar fi trebuit preluate de armată. Aproximativ două treimi din locuitorii Kalininului părăsiseră oraşul.[2]

Până seara, germanii au ocupat periferiile vestice ale Kalininului. Incendiile care se datorau raidurilor germane şi sabotorilor au fost lăsate să ardă fără ca cineva să intervină. În absenţa miliţiei, a început devalizarea depozitelor şi magazinelor de alimente. Când comandantul militar i-a cerut şefului NKVD al districtului Kalinin să îşi cheme înapoi subordonaţii, acesta a ridicat din umeri, explicând că nu avea ce să facă. Într-un final, armata a organizat puncte de control la sud de oraş. Printre cei opriţi să părăsească oraşul se numărau şi 1 500 de elevi-ofiţeri şi soldaţi ai Armatei Roşii. Cu toate acestea, mulţi oameni, atât civili cât şi militari, au reuşit să scape, iar poveştile lor despre înaintarea germană şi despre haosul de la Kalinin au contribuit şi ele la panica care începuse să pună stăpânire pe Moscova. Probabil şi informaţiile NKGB despre situaţia din Kalinin au condus la luarea deciziei de a-i muta pe Proskurov şi pe ceilalţi prizonieri în afara Moscovei.[3]

Cum germanii se apropiau de Mojaisk, la 15 octombrie, Politburo era în şedinţă continuă, primind rapoarte despre situaţia din Moscova şi de pe linia frontului. Spre seară, se decisese ca oraşul să fie apărat, dar să se evacueze guvernul, corpul diplomatic şi alte instituţii-cheie spre Kuibîşev (acum Samara). Seara târziu, Molotov anunţa membrii corpului diplomatic despre planurile de evacuare. Vestea s-a răspândit rapid şi, până a doua zi, ordinea publică şi disciplina de partid au început să se clatine. Mulţimile aşteptau nerăbdătoare în gări trenuri care nu aveau să vină niciodată. Unii oficiali s-au folosit de maşinile oficiale şi au pornit spre est. La brutării şi magazine alimentare au început jafurile. Fabricile şi birourile nu mai funcţionau, deoarece angajaţii lipseau.

---

[1] A. Ostrovsky, „Sov. Sekretno. Osobo Interesno", *Sovietsky Voin*, septembrie 1990, p. 71.

[2] P. N. Kryshevsky, ed., *Skrytaia Pravda Voiny: 1941 God* (Moscow, 1992), p. 168-173.

[3] *Ibidem*.

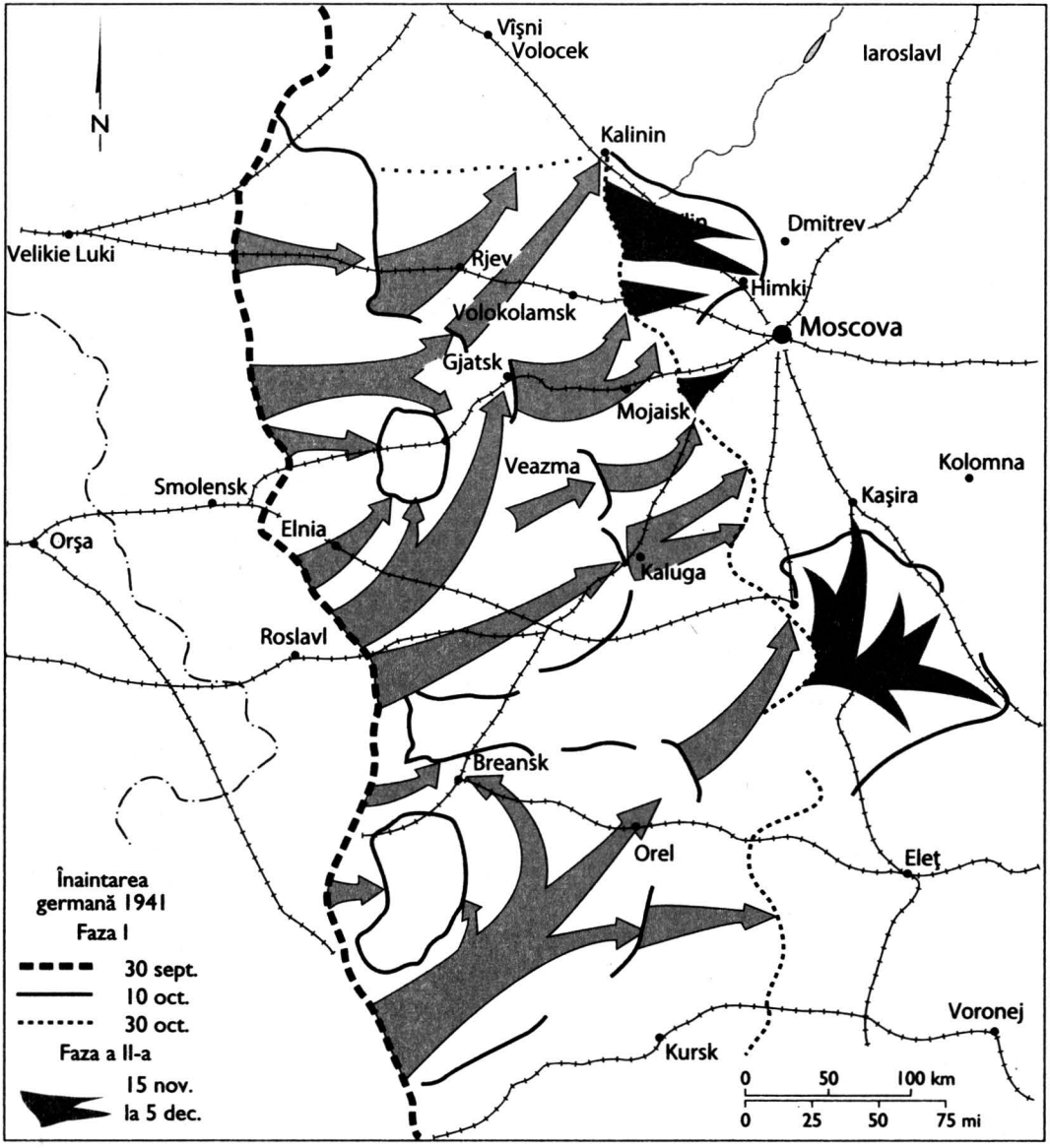

Operaţia *Taifun*. Asaltul german asupra Moscovei, aşa cum s-a dezvoltat în octombrie-decembrie 1941

În seara de 16 octombrie, birourile centrale ale NKVD au fost evacuate spre Kuibîşev. Din 17 octombrie, s-a confirmat că un număr de „criminali de stat deosebit de periculoşi sunt trimişi de la închisoarea internă a NKVD din Moscova spre închisoarea internă a NKVD din Kuibîşev".[1] Astăzi, nu mai există niciun dubiu că aceste mutări aveau legătură cu situaţia haotică din Moscova şi de pe front. În acea zi, prim-secretarul organizaţiei de partid Moscova, A.S. Şcerbakov, le-a transmis prin radio moscoviţilor că oraşul va fi apărat „până la ultima picătură de sânge". Cu toate acestea, până la 19 octombrie, Mojaisk şi Maloiaroslaveţ fuseseră ocupate, sporind teroarea locuitorilor capitalei. Majoritatea cunoşteau bine aceste oraşe şi multele orăşele şi sate din regiune, unde unii aveau chiar case de vacanţă. În acea seară, Comitetul pentru Apărarea Statului (GKO) s-a întrunit pentru a revedea situaţia şi a luat decizia ca generalul NKVD Pavel A. Artemev să fie răspunzător pentru „oraş şi împrejurimile sale". Raportul său despre situaţia din Moscova i-a şocat pe membrii GKO, care au fost de acord cu recomandarea sa să se instaureze legea marţială.[2] În toiul acestei activităţi în fierbere, Beria a găsit timp să-şi trimită curierul de încredere, Demian Semenihin, la Kuibîşev, cu Ordinul nr. 2756 B, conţinând instrucţiuni despre cum urmau să fie trataţi mai mulţi prizonieri: „Întrerupeţi ancheta, nu-i trimiteţi la proces, împuşcaţi-i imediat".[3] La procesul său din 1955, L.F. Baştakov, ofiţerul superior care avea în grijă acest grup de prizonieri speciali, a insistat că, înainte să sosească acest ordin al lui Beria la Kuibîşev, „Şvarţman avea ordin să finalizeze interogatoriile, să pregătească dosarele şi să trimită rechizitoriul la Moscova". Ordinul de începere a execuţiilor a fost neaşteptat, reflectând, în mod evident, haosul din capitală. S-a spus că Beria a acţionat singur, dar este foarte improbabil că ar fi făcut acest pas fără să se fi consultat cu Stalin. La 6 septembrie, îi ceruse lui Stalin să semneze un ordin de execuţie a 170 de prizonieri periculoşi care erau ţinuţi la închisoarea internă NKVD din Orel. (Orel se afla pe direcţia de înaintare a trupelor germane spre Moscova şi a fost capturat la 3 octombrie.) Cât priveşte grupul deosebit de periculos din Kuibîşev, ofiţerii superiori care îl formau erau bine cunoscuţi de Stalin personal. Ştia că nu poate să-şi asume niciun risc ca ei să scape în confuzia care s-ar stârni chiar şi la Kuibîşev, dacă germanii ar cuceri Moscova.[4] A durat ceva până au fost identificaţi toţi prizonierii din listă. Conform jurnalistului Arkadi Vaksberg, anchetatorii de rang mai mic nu fuseseră informaţi de ordinul lui Beria şi îşi continuau munca. Prizonierul Arjenuhin încă mai era interogat la 27 octombrie, iar interogatoriul Mariei Nesterenko de către I.M. Raiţes era în desfăşurare, în dimineaţa zilei de 28 octombrie, când maiorul Rodos a intrat în încăpere

[1] A. Kopeikin, „Salud, Piloto Russo", *Aviatsia i Kosmonavtika*, no. 12, 1989, p. 31.

[2] Erickson, *Road to Stalingrad*, p. 220–22.

[3] Ostrovsky, „Sov. Sekretno", p. 71. Vezi şi Arkady Vaksberg, *Neraskrytye Tainy* (Moscow, 1993), p. 61.

[4] Vaksberg, *Neraskrytye Tainy*, p. 61. Vezi şi A. A. Pechenkin, „Cherny Den Krasnoy Army", *Novoe Voennoe Obozrenie*, 21 februarie 2003, şi http://memo.ru/intro1.htm (accesat la 16 septembrie 2003).

strigând „Să mergem!". La scurtă vreme, cinci camioane au părăsit închisoarea.[1] Eliberarea prizonierilor în custodia unui membru al unui grup special NKVD s-a făcut în urma Ordinului nr.7/2–5017, emis de şeful Direcţiei Speciale 1 a NKVD URSS către şeful închisorii interne NKVD de la Kuibîşev.[2] Se pare că Baştakov era acea persoană. „Masacrul din octombrie" avea să înceapă în curând.

La 28 octombrie, germanii capturau Volokolamsk, una din destinaţiile de duminică preferate ale moscoviţilor. Tot nu exista nicio garanţie că Moscova va rezista. Dacă ar fi căzut, forţând o fugă umilitoare a lui Stalin şi a acoliţilor săi, poziţia acestuia ar fi fost ameninţată. Nimic nu trebuia lăsat în voia sorţii, iar secretul mutării prizonierilor trebuia să fie total. De la închisoare, camioanele au pornit spre o aşezare numită Barîş, la periferia Kuibîşevului, unde se afla un complex apărat de ziduri în care se aflau *dacea* folosite în lunile de vară de directorii NKVD ai districtului Kuibîşev. Conform lui Vaksberg, prizonierii au fost executaţi, iar trupurile lor au fost îngropate acolo. După aceea, s-a întocmit o listă a celor executaţi (vezi Anexa 3). Un document din data de 28 octombrie 1941, semnat de Baştakov, Rodos şi Semenihin, confirma faptul că persoanele de pe listă fuseseră executate conform Ordinului nr. 2756 B de la Beria.

Lista este ciudată. Paisprezece dintre cei de pe listă erau ofiţeri superiori din forţele aeriene sau din apărarea antiaeriană sau persoane care lucraseră în dezvoltarea industriei de armament. Alţii nu aveau nicio legătură. De exemplu, David A. Rozov era adjunctul comisarului poporului pentru comerţ şi fostul şef al AMTORG, compania comercială din New York bine cunoscută ca acoperire pentru ofiţerii sovietici de informaţii. Dmitri A. Bulatov era secretarul Comitetului de Partid din districtul Omsk. Cel mai enigmatic nume de pe listă este cel al lui Filipp I. Goloşcekin, care a fost complice la asasinarea Ţarului Nikolai al II-lea şi a familiei sale. De asemenea, pe listă se mai aflau Maria P. Nesterenko, Aleksandra I. Savcenko şi Zinaida P. Rozova. Cinci alte nume au fost adăugate ulterior la lista iniţială cuprinzând 20 de persoane. Unul dintre acestea este Mihail Sergheevici Kedrov, un bolşevic născut în 1878, care fusese arestat în 1939 şi acum urma să-şi găsească moartea alături de acest grup.[3]

Mai există şi o altă versiune a poveştii. Pare greu de crezut, dar demonstrează cât de dificil este să se stabilească adevărul despre un eveniment istoric de o asemenea importanţă în absenţa unor informaţii de arhivă corecte, date publicităţii oficial. Această a doua versiune descrie un telefon primit dis-de-dimineaţă, la 26 octombrie 1941, de către şeful de gară din Barîş, o staţie de cale ferată aflată la

[1] Vaksberg, *Neraskrytye Tainy*, p. 63.

[2] Serghei Kononov, „Kto rasstrelival v NKVD", http://www.agentura.ru/dossier/russia/people/kononov/rasstrel/print (accesat la 24 februarie 2004).

[3] Vaksberg, *Neraskrytye Tainy*, 65; http://litcatalog.al.ru/slovar/k.html (accesat la 12 mai 2004). Nici Ministerul Apărării Federaţiei Ruse, nici FSB nu au dat publicităţii vreo listă oficială a celor care au fost executaţi fără proces la 28 octombrie 1941. Lista lui Vaksberg a fost confruntată cu „Martirolog RKKA, 1936-1941", o anexă la *Tragedia RKKA* a lui O. F. Suvenirov, şi considerăm că, dintre cele disponibile, este cea mai apropiată de realitate.

sute de kilometri sud-vest de oraşul Kuibîşev, în districtul Kuibîşevskaia (acum, Ulianovskaia). Telefonul era de la un maior de la securitatea statului Boris V. Rodos (unul dintre cei mai sadici anchetatori din echipa care îi avea în grijă pe generali): „Mâine, la 11,25, un tren secret 00/A, va trece pe linia dvs. în drum spre noi, la Kuibîşev. Vă ordon să-i daţi trecere liberă. Veţi răspunde cu capul!" Totuşi, când trenul a ajuns în Barîş, a fost oprit şi trecut pe linie secundară, deoarece se dăduse alarma pentru un raid aerian iminent al germanilor. Oamenii din localitate s-au oferit să le dea mâncare pasagerilor din tren, ofertă pe care gardienii au refuzat-o. „Pasagerii" erau tocmai generalii.

Când, peste ani, s-a aflat că prizonierii fuseseră executaţi într-un loc numit Barîş, un reporter a mers până acolo şi a încercat să reconstituie scena. De la linia secundară de cale ferată porneşte o potecă, peste şine, spre o groapă cu nisip abandonată, cam la trei-cinci kilometri depărtare. Reporterul a aflat că acesta fusese locul de joacă preferat al unui grup de băieţi care îşi făcuseră „cazemata" într-o colibă abandonată. În noaptea când trenul a fost tras pe linia secundară, din direcţia gropii cu nisip s-au auzit focuri de armă. A doua zi, băieţii au plecat să vadă ce se întâmplase. Nu au mai găsit nimic – nici „cazemata", nici catapulta construită de ei şi nici arcurile pe care le lăsaseră acolo cu o zi înainte. Locul fusese nivelat. Copiii au spus că au găsit pe jos multe cartuşe trase de curând şi aşa a început să circule zvonul că acolo fuseseră executaţi nişte oameni.[1]

În 1988, revista *Literaturnaia Gazeta* a publicat un articol al lui Vaksberg despre Kuibîşev. Acestea fiind primele informaţii publice în legătură cu execuţia, articolul a stârnit controverse. După apariţia articolului, se pare că un redactor de la *Radio Samara* şi un angajat la un muzeu din localitate ar fi descoperit locul execuţiei. Fostul complex de *dacea* fusese distrus, iar în locul lui fusese construit un parc pentru copii. Când muncitorii au început săpăturile, au descoperit dovezi că acolo fuseseră îngropate mai multe cadavre. S-a ridicat un monument comemorativ – mai degrabă simbolic, deoarece nimeni nu ştia cine fuseseră cei îngropaţi acolo. Apoi, în 1991, un ziarist din Samara, Viktor D. Sadovski, care colabora, se pare, cu organizaţia *Memorial*, a organizat o slujbă comemorativă pentru victime, la care au participat mai multe rude ale celor decedaţi. Au participat Lidia Ivanovna, fiica lui Proskurov, singura care mai era în viaţă, şi Rosa Smuşkevici, fiica lui Iakov V. Smuşkevici.[2]

În sprijinul afirmaţiei că Beria nu ar fi ordonat de unul singur execuţiile din 28 octombrie vin acţiunile pe care le-a întreprins în legătură cu alţi prizonieri condamnaţi la moarte. Aceştia erau prizonieri ale căror sentinţe trebuiau aprobate de colegiul militar al Curţii Supreme a URSS şi de Comitetul Central al

[1] Http://www.facts.kiev.ua/April2002/1604/05.htm. Vezi şi http://ng.netroad.ru/archive226/news10.htm (accesat la 2 martie 2004). Nu există referinţe de arhivă care să susţină că telefonul ar fi fost dat de Rodos.

[2] Declaraţia a Galinei Ivanovna Proskurov, RGVA, f. 37976, op. 1, d. 523, p. 159; interviu telephonic cu Lidia Ivanovna, octombrie 2002, februarie 2003. Vezi şi Viktor Bochkarev, *60 Let v GRU* (Moscow, 2003), p. 32-34.

partidului înainte ca NKVD să treacă la execuții. La 15 noiembrie, Beria i-a trimis lui Stalin un memoriu strict secret, cu nr. 2865/c, în care explica situația şi cerea ca NKVD să obțină permisiunea de a trece la executarea sentinței pentru toți cei condamnați la moarte. De asemenea, mai cerea ca, pe viitor, consiliile speciale (*osobîe soveşceaniia*) să aibă dreptul de a rezolva cazurile de crime grave şi să pronunțe sentințele corespunzătoare, chiar până la condamnarea la moarte. Aceste decizii ale consiliilor urmau a fi considerate definitive. Peste două zile, Stalin a emis un decret al Comitetului pentru Apărarea Statului prin care autoriza, cuvânt cu cuvânt, acțiunile cerute de Beria. La 29 ianuarie 1942, Beria i-a trimis lui Stalin o listă cu 46 de persoane, dintre care majoritatea fuseseră arestate în lunile aprilie-iunie 1941. Erau incluşi generali din forțele aeriene ale Armatei Roşii care serviseră în Spania şi erau apropiați de cei care fuseseră executați la 28 octombrie: generalul-locotenent de aviație Konstantin M. Gusev, comandantul forțelor aeriene ale Frontului Extremului Orient; generalul-locotenent de aviație Evgheni S. Ptuhin, comandantul forțelor aeriene din Districtul Militar Special Kiev; generalul-locotenent de aviație Petr I. Pumpur, comandantul forțelor aeriene din Districtul Militar Moscova; generalul-maior de aviație Ernst G. Şaht, adjunctul comandantului forțelor aeriene din Districtul Militar Orlovski şi alții.

Acestei cereri a lui Beria, Stalin i-a răspuns următoarele: „Executați-i pe toți cei de pe listă". La 13 februarie 1941, s-a întrunit un consiliu special al NKVD, care a pronunțat condamnarea la moarte a acestora şi, la 23 februarie, Ziua Armatei Roşii, aceştia au fost executați.[1]

Dar ce s-a întâmplat cu cele trei personaje principale ale evenimentelor descrise în aceste pagini?

Pavel M. Fitin a rămas, pe toată durata războiului, şef al informațiilor externe NKVD/NKGB. Direcția pe care o conducea s-a canalizat mai ales pe colectarea de informații din statele aliate şi neutre, şi nu din statele aflate sub ocupație germană; cele mai productive rezidențe au fost Londra, New York, Washington şi Ottawa. Agenții din Londra au fost, fără îndoială, cele mai bune surse pentru planurile aliate legate de ocupația de după război a Germaniei, deja un subiect de interes major pentru Stalin. De asemenea, au contribuit cu informații despre dezvoltarea de către Aliați a armelor atomice, un subiect care, începând din anii 1944-1945, devenise prioritar pentru Stalin şi, prin urmare, oamenii lui Fitin s-au conformat. La începutul anului 1945, conform istoricului David Holloway, „serviciile de informații sovietice aveau o idee destul de clară, în general, despre Proiectul Manhattan". În luna februarie 1945, comisarul poporului pentru siguranța statului, Merkulov, în continuare şeful lui Fitin, îi raporta lui Beria că „cercetările efectuate de oamenii de ştiință britanici şi americani au arătat că bomba atomică poate fi construită". Până în luna iunie 1945, sursele lui Fitin obținuseră informații despre bomba cu plutoniu care avea să fie testată în curând. Testul încheiat cu succes în luna iulie, în New Mexico, l-a convins pe Stalin despre importanța strategică

[1] Pechenkin, „Cherny". Numele tuturor celor care au fost judecați la 13 februarie 1941 şi executați la 23 februarie apar în „listele lui Stalin" ale *Memorial*.

a bombei atomice.[1] Cu toate acestea, la 15 iunie 1946, arhitectul programului de colectare a informațiilor prin care oamenii de știință sovietici au obținut datele pe care le-au folosit în propriile cercetări, șeful informațiilor externe Pavel M. Fitin, a fost demis și pus la dispoziția Direcției Personal a Ministerului pentru Siguranța Statului al URSS (MGB).

De ce? Până la jumătatea anului 1946, Fitin acumulase o experiență de prim rang ca șef al informațiilor, devenind foarte eficient în această poziție. Nu se implicase niciodată în luptele politice care ar fi putut să-i deranjeze pe Merkulov, Beria sau Stalin. Știa care este locul lui și îl acceptase, ca un bun birocrat stalinist. Cu toate acestea, în săptămânile de dinaintea invaziei germane, devenise, fără îndoială, un ghimpe în coasta lui Beria și Stalin. Astfel, în luna martie 1946, când URSS a abandonat denumirea proletară de „comisariate ale poporului" și a creat noi „ministere", după moda occidentală, aceștia au găsit momentul oportun. Părea logic ca fostul șef al contrainformațiilor militare, Viktor S. Abakumov, care era acum ministrul securității statului, să-și poată alege oamenii din echipă, inclusiv un nou șef la informațiile externe. Și Fitin a zburat. S-a spus că viața lui privată nu era potrivită pentru un șef al informațiilor – începuse să trăiască cu o femeie mult mai tânără, o bine cunoscută figură din sport. (S-au căsătorit în 1963 și au rămas căsătoriți până la moartea lui Fitin, în 1971.)[2] Un prieten își amintește că, după demitere (care a însemnat și pierderea apartamentului și a casei de vacanță), îi lipsea mult acțiunea și avea un trai strâmtorat.[3]

Următorul loc de muncă al lui Fitin, din septembrie 1946 până în 4 ianuarie 1947, a fost cel de reprezentant-adjunct al MGB în Germania. Motivele acestei numiri nu sunt cunoscute.[4]

În luna ianuarie 1947, a fost trimis la Sverdlovsk, ca adjunct al șefului direcției districtuale a MGB, unde a rămas până în septembrie 1951. Aceasta era o retrogradare evidentă. Se spune că Beria ar fi ordonat să fie dat afară din minister fără drept la pensie „întrucât nu avea vechime suficientă", dar Fitin a reușit să rămână în MGB, în RSS Kazahă. Când a murit Stalin, în 1953, și Beria a ajuns din nou șeful serviciilor de siguranță, a pierdut postul și a fost trimis înapoi la Sverdlovsk, unde a rămas până în iulie 1953. La acel moment, Beria deja fusese arestat. Din nu se știe ce motiv, Fitin a fost demis din cadrul MGB, în luna noiembrie 1953, ca „inapt pentru serviciu".[5]

---

[1] David Holloway, *Stalin and the Bomb* (New Haven, 1994), p. 105, 107, 116.

[2] Interviu cu Serghei A. Kondrașev, 11 august 2003.

[3] „Znai Nashhikh-Tsentralny Evreisky Resurs", http://www.sem40.ru/cgi=bin/fammopus.pl?action=print&id=792&mode=mat (accesat la 3 noiembrie 2003). Fitin a închiriat o cameră în apropiere de Piața Palașevski și trebuia să descarce singur cărbuni pentru încălzire.

[4] A. Kolpakidi and D. Prokhorov, *Imperia GRU* (Moscow, 1999), tom 1, p. 112-113. Este posibil ca numirea să fi avut ceva de-a face cu descoperirea sovieticilor că singura sursă de atât de necesarul uraniu pentru bomba lui Stalin se afla în zona sovietică a Germaniei, dar aceasta este doar o ipoteză.

[5] *Ibidem*. Vezi și T. V. Samolis, ed., *Veterany Vneshnei Razedki (Kratky Biograficheskiy Spavochnik)* (Moscow, 1995), p. 153-155.

În 1954, Fitin a făcut ce făcuseră mulți alții înaintea lui și după el când erau eliminați din sistem înainte de vreme: a obținut un post în sistemul de control al statului, unde a rămas până în 1959. Apoi a devenit director la un *kombinat* fotografic din cadrul Uniunii Societăților Sovietice pentru Prietenie și Relații Culturale cu Alte Țări. Prima slujbă probabil că a obținut-o în urma intervențiilor prietenilor săi; a doua pare a se datora legăturilor pe care le avea în serviciile de informații. Din cele trei personaje principale, Fitin reprezintă tipul cel mai obișnuit în societatea sovietică. Și-a făcut treaba cât de bine a putut sau chiar mai bine decât ar fi fost așteptările și a insistat să-i trimită lui Stalin rapoartele care anunțau iminenta invazie germană. Când a fost respins, nu a protestat.

Filipp I. Golikov aparținea unui alt grup, unul care ar fi făcut orice să rămână în grațiile Șefului. Ca șef al RU, Golikov a suprimat sau a transformat analizele privind amenințarea germană, pentru a se potrivi ideilor greșite ale lui Stalin. În plus față de funcția de la RU, Golikov a îndeplinit mai multe sarcini pentru conducerea politică. Nu l-a servit numai pe Stalin, ba chiar a reușit să se mențină și sub Hrușciov.

În lunile iulie-septembrie 1941, Stalin l-a trimis pe Golikov la Londra și Washington pentru a evalua proporțiile asistenței și cooperării anglo-americane.[1] Vizitele au fost relativ scurte, și nu aveau ca scop să intre în detaliile planurilor britanice și americane de asistență a Uniunii Sovietice (SUA nu intraseră încă în război), ci să estimeze cât de serioase erau aceste state capitaliste în legătură cu ajutorul pe care urmau să-l dea unei țări comuniste. Călătoria lui Golikov la Londra, între 8 și 13 iulie, sugerează faptul că britanicii nu erau optimiști în legătură cu șansele sovieticilor în fața germanilor. Stalin spera să aibă un succes mai mare cu americanii și, la 26 iulie, Golikov, a zburat în Statele Unite, unde a fost primit de președintele Roosevelt. Desigur, raportul său despre întâlnire a fost unul foarte optimist.

După revenirea în țară, Golikov i-a cerut lui Stalin comanda unei unități pe front, pe care a și primit-o. Descrierea acțiunilor întreprinse în diferite posturi de comandă – cea care apare în biografia oficială din *Enciclopedia Militară Sovietică* – nu corespunde întotdeauna realității. A fost înlăturat, practic, din fiecare funcție de pe front pe care a deținut-o și a primit alta, apelând la Stalin. Când era adjunctul comandantului Frontului Stalingrad, de exemplu, a fost acuzat de lașitate de Nikita Hrușciov, la momentul respectiv membru politic al Consiliului Militar al Frontului. În luna octombrie 1942, Golikov a primit comanda Frontului Voronej, dar a fost demis în martie 1943, la insistențele lui Jukov. În luna aprilie 1943, Stalin l-a făcut șef al Direcției Generale a Personalului din cadrul Comisariatului pentru Apărare și l-a trimis la vânătoare de prizonieri de război și persoane strămutate.[2] În luna octombrie 1944, a fost numit ministru plenipotențiar pentru

[1] Gabriel Gorodetsky, „Filipp Ivanovich Golikov", *Stalin's Generals*, ed. Harold Shukman (New York, 1993), p. 77-88.

[2] *Ibidem*, p. 84-86, 118-119. Vezi și fragmentele din memoriile lui Hrușciov din *Voprosy Istory*, nr. 12, 1990, p. 84-92.

repatriere în Sovietul Comisarilor Poporului, dar şi-a menţinut poziţia de şef al personalului pentru Armata Roşie. Multe mii de cetăţeni sovietici erau acum în mâinile Aliaţilor, iar numărul creştea în fiecare zi. Aceştia – foşti prizonieri de război şi oameni care fuseseră trimişi în Germania ca muncitori, în timpul războiului – nu erau deloc dornici să fie repatriaţi. Mulţi au refuzat să revină în ţară. Stalin i-a ordonat lui Golikov să supervizeze activităţile misiunilor de repatriere sovietice din Germania, Marea Britanie şi oriunde în Europa Occidentală. Proiectul VENONA a recuperat textul unora dintre telegramele lui Golikov către aceste misiuni. Într-una din ele, îi atenţiona pe subordonaţii săi „să nu accepte definiţia dată de americani, britanici sau francezi cetăţenilor sovietici", aceea de „refugiaţi". Îi instruia să pună capăt „planului de a ne trimite oamenii să se stabilească în alte ţări" şi cerea să-şi sporească eforturile de natură politică în rândul cetăţenilor sovietici. La un moment dat, Golikov recunoştea că „munca nu este una uşoară".[1]

La o întâlnire a liderilor militari de vârf, din noiembrie 1945, Stalin a susţinut că Jukov încerca să pretindă că fusese singurul artizan al victoriei; în luna martie 1946, Stalin l-a rechemat din Germania. A urmat o serie de mişcări puse la cale de Stalin, dar executate de noul ministru-adjunct al apărării, Nikolai A. Bulganin. În luna iunie 1946, a fost convocată o şedinţă extinsă a Sovietului Militar Superior pentru a se discuta cazul Jukov. Şedinţa a fost deschisă cu mărturia mareşalului-şef de aviaţie Aleksandr A. Novikov, conform căreia Jukov criticase frecvent modul de conducere al lui Stalin din timpul războiului. (Tipic, Novikov avea să declare, nouă ani mai târziu, că, în aprilie 1946, fusese arestat şi torturat până când a fost de acord să semneze acuzaţiile împotriva lui Jukov.) Golikov, la acea vreme şeful Direcţiei Personal, se număra printre cei prezenţi. Pregătise un caiet de notiţe în care îşi detaliase opiniile despre Jukov, abundând în detalii personale, şi le-a prezentat în şedinţă. Până la încheierea şedinţei, toţi membrii Politburoului îl denigrau pe Jukov, aproape în cor, şi acesta era trimis – „exilat" ar fi termenul mai corect – în Districtul Militar Odessa, unul mai degrabă neimportant din punct de vedere militar. Golikov îi dădea prima lovitură lui Jukov, pe care îl învinuia pentru problemele pe care le avusese la comenzile de pe front, în timpul războiului, dar direcţia era dictată de Stalin.[2]

În anii 1949-1950, se pare că Golikov a participat la lucrările unei comisii cerute de Stalin pentru a investiga aşa-zisa afacere Leningrad, în care conducerea de partid din oraş era suspectată că acţiona independent de centru. Comisia a stabilit că generalul-colonel Iosif Vasilevici Şikin, şeful Direcţiei Generale Politice a Armatei Sovietice, era membru al „opoziţiei Vosnesenski", iar Şikin a fost înlăturat

[1] VENONA, Moscova spre Londra, nr. 1630, 1618, 1 ianuarie 1947 („Golikov face comentarii despre discuţiile anglo-sovietice legate de repatriere şi dă indicaţii oficialilor sovietici din Germania"). Ca unul care a putut observa în acţiune ofiţerii sovietici responsabili cu repatrierea, în Germania, în vara anului 1945, sunt de accord că era, într-adevăr, greu să convingi persoanele strămutate de naţionalitate sovietică să revină, odată ce se hotărâseră să rămână în Occident.

[2] William J. Spahr, *Stalin's Lieutenants: A Study of Command under Duress* (Novato, 1997), p. 200-202.

din funcție. Când Golikov a fost înlocuit de Aleksei A. Epişev în funcția de şef al Direcției Generale Politice, la doar un an de la ridicarea lui Golikov la rangul de mareşal al Uniunii Sovietice, în 1961, această mutare ar fi fost datorată presiunii exercitate de organizația de partid Leningrad, care nu-i apreciase rolul avut în afacerea cu acelaşi nume.[1]

Odată cu moartea lui Stalin şi demiterea lui Beria, Jukov a redevenit ministru al apărării şi a avut un rol esențial în victoria lui Hruşciov în fața nucleului dur stalinist, Molotov, Kaganovici şi alții, în plenul partidului din iunie 1957. Dar, ulterior, în acelaşi an, Hruşciov a văzut în Jukov un rival la conducerea partidului şi a instituțiilor statului, şi, în luna octombrie, când Jukov se afla într-o vizită oficială în Iugoslavia şi Albania, a fost demis din funcția de ministru al apărării. În acest moment, Golikov, care comanda Academia Militară pentru Trupe Blindate, i-a scris lui Hruşciov spunându-i că toți cei din Academie îi susțineau acțiunile împotriva lui Jukov. În luna ianuarie 1958, Hruşciov l-a numit pe Golikov director al Direcției Generale Politice a forțelor armate sovietice. Deşi Hruşciov ştia, desigur, despre laşitatea arătată la Stalingrad, ştia şi că Golikov îl ura pe Jukov şi putea avea încredere că, din această funcție politică, putea elimina influența lui Jukov. După înlăturarea lui Jukov din Prezidiul partidului şi din Comitetul Central şi după ce i-a aranjat trecerea în rezervă în martie 1958, Golikov a făcut tot ce i-a stat în puteri să-l izoleze şi să-l împiedice să primească vizite de la vechi prieteni. Ca recunoaştere a rolului lui Golikov în eliminarea lui Jukov, în 1961, Hruşciov l-a promovat la rangul de mareşal al Uniunii Sovietice. Dar Hruşciov a fost îndepărtat din funcția de prim-secretar în octombrie 1964, iar în 1971, a murit. Golikov a fost demis din funcția de şef al Direcției Generale Politice în 1962. A murit în anul 1980, se spune, „ocolit de toți ceilalți mareşali".[2]

În sfârşit, rămâne soarta lui Ivan I. Proskurov. În toamna anului 1941, soția lui, Aleksandra, şi cele două fiice au fost trimise la Kuibîşev doar cu hainele cu care erau îmbrăcate (orice altceva fusese confiscat). Au stat în gazdă la străini. Aleksandra şi fiica mai mare, Lidia, au fost interogate continuu, după care Aleksandra a fost arestată şi încarcerată. Fetele au fost lăsate singure până în decembrie 1941, când, împreună cu mama lor, au fost transferate cu trenul la Petropavlovsk, în nordul Kazahstanului. Aici, Aleksandrei i s-au dat documente care o identificau drept soția lui Ivan Proskurov, duşman al poporului, iar ea şi fiicele sale au fost exilate într-un sat izolat. A rămas acolo alături de fiica mai mică, Galina, suferind în urma bolii şi greutăților, până la reabilitarea postumă a lui Proskurov, la 11 mai 1954. Între timp, fiica mai mare, în vârstă de 15 ani, a decis să rişte să se reîntoarcă la Moscova. După o călătorie lungă şi primejdioasă, în vreme de război, a reuşit să ajungă în capitală. A reuşit să obțină permisiunea oficială de a rămâne în oraş, prin intermediul generalului-maior de aviație şi explorator polar Mihail V. Vodopianov, un prieten al tatălui ei.[3]

[1] *Ibidem*, p. 259.

[2] Gorodetsky, „Golikov", p. 87.

[3] Interviu cu Lidia Ivanovna, Moscova, 11 mai 2004.

Într-un cimitir situat nu departe de Academia Forțelor Aeriene „Iuri A. Gagarin" în oraşul Monino, din suburbiile Moscovei, se află un mormânt neobişnuit. Pe un monument impresionant, stă fotografia lui Proskurov şi sunt scrise cuvintele „Erou al Uniunii Sovietice, general-locotenent de aviație Ivan Iosifovici Proskurov. comandant al Aviației de Bombardament" şi „Proskurova Aleksandra Ignatievna". La baza monumentului sunt scrise cuvintele „Din partea Ministerului Apărării al URSS". Dar generalul nu este înmormântat acolo. Nimeni nu ştie exact unde sunt îngropate rămăşițele sale.

Aleksandra a murit în 1990. La cererea ei, cenuşa i-a fost pusă într-o urnă şi îngropată în mormânt.

CONCLUZIE

VA FI VIITORUL DOAR O REITERARE A TRECUTULUI?

Portretul lui Stalin, aşa cum reiese din această lucrare, vine în contradicţie cu cele creionate de mulţi istorici americani, europeni şi ruşi. Ne îndoim că politica externă a lui Stalin a urmat şabloanele convenţionale ale diplomaţiei secolului al XIX-lea. Unii au spus că tratatul din august 1939 cu Germania nazistă, care a reuşit să amâne actul de agresiune al acesteia timp de aproape doi ani, i-a permis lui Stalin să îmbunătăţească într-o oarecare măsură apărarea URSS. Au existat paşi înainte, dar Stalin a ezitat până în momentul când a fost prea târziu să ia măsurile pe care i le cereau militariii profesionişti. De fapt, motivaţia lui Stalin din spatele tratatului din 1939 era să facă inevitabilă cucerirea Poloniei de către al Treilea Reich. Astfel, spera într-un conflict între Germania şi aliaţii Poloniei, Franţa şi Marea Britanie. Raţionamentul lui se baza pe doctrina marxist-leninistă, care susţinea că un asemenea conflict va slei de puteri principalele puteri capitaliste din Europa, creând o situaţie revoluţionară pe care URSS ar putea să o exploateze pentru a elimina ameninţarea germană şi a extinde puterea sovietică pe continent.

O altă viziune care ar putea justifica pactul de neagresiune a fost lansată de propaganda sovietică şi se menţine şi astăzi în publicaţiile oficiale ale Federaţiei Ruse. Stalin era convins că, în anii 1930, politica externă a Franţei şi Marii Britanii, susţinută de America, se baza pe acceptarea cerinţelor lui Hitler, în speranţa că acesta îşi va îndrepta atenţia spre Uniunea Sovietică. Politica a culminat cu infamul Acord de la München din septembrie 1938, între Germania şi Italia, pe de o parte, şi Franţa şi Marea Britanie, pe de altă parte, în urma căruia rezulta o Cehoslovacie lipsită de ajutor în faţa forţei militare a Germaniei. Nici Cehoslovacia, nici URSS nu au fost parte la aceste negocieri, pe care Stalin le vedea drept o nouă fază; încă şi mai periculoasă, din programul antisovietic al Occidentului. Stalin şi-a păstrat neîncrederea în puterile occidentale şi în avertismentele acestora despre intenţiile

lui Hitler, în perioada dintre înfrângerea Poloniei şi 22 iunie 1941. Refuzul lui Stalin de a accepta aceste avertismente şi antipatia sa patologică pentru Vest erau motivate, în mare parte, de credinţa sa că liderii occidentali erau total anticomunişti la nivel ideologic, prin urmare erau hotărâţi să urmărească obiective antisovietice. De la sfârşitul anilor 1920 până la epurările din 1937-1938, rapoartele primite de Stalin de la sursele de informaţii ale serviciilor secrete şi de la diplomaţii din Marea Britanie, Franţa, Statele Unite, Polonia, Cehoslovacia şi de oriunde întăreau constant aceste vederi ale sale.[1]

Multă lume din Marea Britanie, Franţa şi Statele Unite se temea, într-adevăr, de răspândirea comunismului, dar Stalin părea să nu fie capabil sau dornic să înţeleagă motivele din spatele atitudinilor Vestului vizavi de comunismul sovietic. Politica colectivizării forţate, foametea care a urmat şi epurările brutale din 1937-1938 erau observate de mulţi occidentali cu îngrijorare şi frică. Mai mult, teama de război a francezilor şi britanicilor, bazată pe amintirea pierderilor groaznice din 1914-1918, a făcut ca guvernele lor să se supună în faţa cerinţelor lui Hitler, chiar dacă mulţi, cum ar fi Winston Churchill, au recunoscut pericolul şi au susţinut cu glas tare o poziţie mai puternică împotriva nazismului. Ulterior, în septembrie 1939, când Marea Britanie a declarat război Germaniei şi Churchill a preluat un post în guvern, era absolut de neconceput că acest om, un antinazist declarat, se va alătura lui Hitler într-un atac asupra Uniunii Sovietice. Cât despre America, Roosevelt nu s-ar fi depărtat de poziţia sa anti-Hitler şi pro-britanici, pentru a cere un atac asupra URSS. Stalin înţelegea doar puţin din realităţile politice din ţările vestice, iar prejudecăţile sale erau întărite de informaţiile primite de la ambasadorii sovietici şi rezidenţele de spionaj din Londra, Paris şi Washington, care nu făceau decât să-i sporească temerile. Cum s-au simţit oameni inteligenţi, precum Ivan M. Maiski, în Londra, şi Solomon A. Lozovski, în Moscova, repetând papagaliceşte indicaţiile de partid în discuţiile cu diplomaţii americani sau britanici în primăvara anului 1941? Dacă ar fi făcut altcumva, pedeapsa ar fi fost moartea.[2]

Niciuna din speranţele lui Stalin nu s-a împlinit, în mare parte din cauza unor evenimente neprevăzute. Ocuparea Danemarcei şi Norvegiei, urmată de prăbuşirea rapidă a apărării olandeze şi belgiene, înfrângerea totală a forţei expediţionare britanice şi colapsul armatei franceze – toate acestea în lunile aprilie,

[1] Pentru cea mai bună imagine a spionajului sovietic în Marea Britanie în acea perioadă, vezi Nigel West and Oleg Tsarev, *The Crown Jewels: The British Secrets at the Heart of the KGB Archives* (New Haven, 1999). În *Stalin i Razvedka* (Moscova, 2004), Igor A. Damaskin prezintă mai multe rapoarte din surse americane, britanice, germane, franceze, poloneze şi japoneze despre maşinaţiuni antisovietice ale mai multor state europene. De exemplu, în februarie 1937, Stalin a primit un raport în care se susţinea că Franţa şi Anglia vor face presiuni asupra Uniunii Sovietice pentru a-şi da acordul în legătură cu o coaliţie liberal-conservatoare în Spania, ca un mijloc de a pune capăt războiului civil, până nu se va întinde şi spre alte ţări europene. Dacă nu, vor căuta un acord cu Germania şi Italia.

[2] Konstantin Umanski, ambasadorul sovietic în Statele Unite, s-a întrecut pe sine în această privinţă, când, după o întrevedere cu subsecretarul de stat Sumner Welles, la sfârşitul lunii mai 1941, a declarat presei: „Informaţiile prezentate Uniunii Sovietice la Londra şi Washington au ca scop provocarea unui conflict între Germania şi URSS" (Damaskin, p. 262-263).

mai şi iunie 1940 – au distrus posibilitatea conflictului de lungă durată pe care îl preconizase. Totuşi, cauzele principale pentru eşecul scenariului marxist-leninist şi tragedia din iunie 1941 se găseau chiar la el, în erorile sale de raţionament şi în sistemul deformat ideologic pe care îl crease. De exemplu, printre rezultatele pozitive ale tratatului cu Hitler din 1939, este citată „recuperarea patrimoniului ţarist". Atunci de ce Stalin şi-a înstrăinat imediat populaţiile din teritoriile pe care le obţinuse, impunându-le cu brutalitate sistemul stalinist? Nu era aceasta doar o acţiune a unui ideolog indiferent la faptul că naţiunile în cauză nu cunoscuseră niciodată comunismul sovietic? Oare metodele dure utilizate în implementarea lui nu aveau ca efect imediat crearea de recruţi pentru sabotaje şi spionaj în favoarea germanilor? Sau credea că poziţia sa şi a sistemului său nu vor fi sigure decât în momentul în care sistemul avea să le fie impus în totalitate?

Responsabilitatea lui Stalin pentru pierderile colosale din anii războiului, în special acelea suferite în primele câteva luni tragice de război, nu poate fi minimizată şi nici negată. Din păcate, guvernele sovietice care i-au urmat lui Stalin au ascuns adevărul, iar Federaţia Rusă continuă să refuze accesul publicului la dovezi de arhivă care, fără îndoială, ar clarifica acţiunile lui Stalin.

„Discursul secret" al lui Nikita S. Hruşciov din 1956 nu a relatat întreaga poveste. Conducătorii sovietici care aveau să-l înlocuiască în curând au început să se adune în jurul Tătucului dispărut, refuzând să permită accesul la dosare sau să permită publicarea de materiale critice la adresa acţiunilor lui Stalin din perioada de dinainte de război. În perioada imediat ulterioară destrămării Uniunii Sovietice, au apărut şi câteva voci critice, dar, întrucât detaliile de arhivă esenţiale lipseau, mare parte din discursul acestora era neconvingător, ignorând cele mai grave acţiuni şi greşeli ale lui Stalin. În ultimii ani, s-au multiplicat demersurile pentru apărarea lui Stalin şi a organelor represive pe care se bazau el şi sistemul lui, în timp ce accesul publicului la arhivele-cheie a fost, practic, oprit. Oricât de incredibil ar putea părea, materialul de arhivă care a fost declasificat oficial şi publicat la mijlocul anilor 1990 a fost ulterior reclasificat de anumite agenţii, iar cercetătorilor li s-a interzis accesul la forma originală, chiar dacă aceşti cercetători deţineau referinţele de arhivă specifice.

Apărătorii lui Stalin au pus pe seama programului amplu de dezinformare german refuzul dictatorului de a accepta informaţiile produse de propriile servicii, care reflectau intenţiile germane de a invada URSS, şi insistenţa lui ca specialiştii militari să nu ia nicio măsură care ar putea provoca o reacţie a Germaniei. Este evident că efortul german pentru dezinformarea inamicului, condus de Hitler însuşi, a fost foarte eficient. Nu numai că a condus serviciile de informaţii şi diplomaţia URSS pe o pistă falsă, dar se pare că Hitler însuşi l-ar fi asigurat pe Stalin de faptul că Marea Britanie, şi nu Uniunea Sovietică, era inamicul principal al Germaniei. În timp ce Stalin a împărtăşit unele dintre asigurările primite de la Hitler cu liderii săi militari de vârf, se pare că nu a destăinuit niciodată detaliile exacte – sau măsura în care credea în ele, acţionând în acest sens – pe baza cărora

lua decizii vitale pentru apărarea țării. Cum se poate explica toleranța, aproape de necrezut, pentru programul de recunoaşteri al Luftwaffe, pe durata unui an întreg, cel care, la 22 iunie 1941, a condamnat forțele aeriene sovietice la distrugere, lăsând trupele lipsite de protecție să fie decimate fără milă? Sau credința naivă că atacurile care au început în dimineața aceea se datorau unor generali ai Wehrmachtului care acționau împotriva ordinelor lui Hitler? Dacă Stalin ar fi discutat deschis aceste chestiuni cu liderii săi militari, poate că aceştia ar fi putut să-i deschidă ochii în legătură cu aceste convingeri. Dar nu era stilul lui Stalin. Era convins că el şi numai el deține informația corectă despre intențiile germane, şi o păstra pentru sine, spunându-le generalilor săi că „are şi alte rapoarte".

Lăsând deoparte erorile de judecată ale lui Stalin sau naivitatea demonstrată de faptul că a avut încredere în Hitler, unul din motivele esențiale pentru care dezinformarea germană a avut succes a fost chiar sistemul creat de Stalin. Dovezile aduse de serviciile de informații sovietice, confirmate de observațiile agenților din sistemul de căi ferate şi de trupele de grăniceri, erau copleşitoare. De fapt, singura explicație logică pentru aceste informații – comasarea echipamentelor de traversare a cursurilor de apă, echiparea locomotivelor cu instalații care să le permită trecerea pe căile ferate ruseşti, instrucțiunile primite de agenții *Abwehr* de a colecta mostre de benzină şi lubrifianți din URSS – era perspectiva unui atac iminent al germanilor. Dacă Stalin nu accepta aceste informații, pur şi simplu nu se putea acționa în baza lor. El singur era ultima instanță care decreta care informații sunt valide şi care nu. Puțini ofițeri profesionişti îndrăzneau să îl contrazică. Amintirea terorii din anii 1930 era prea proaspătă, iar conducerea militară de vârf era mult prea conştientă de noul val de arestări care aveau loc în lunile aprilie, mai şi iunie 1941. Pe de altă parte, existau oficiali, precum ataşatul militar de la Berlin, Tupikov, sau prietenul lui Beria, ambasadorul Dekanozov, care insistau să comunice informații neplăcute, chiar cunoscând reacția probabilă a lui Stalin.

Un alt aspect legat de modul în care Stalin a tratat informațiile care ajungeau la el sunt criteriile de selecție a personalului. De-a lungul anilor, a preferat persoane pe care le putea domina şi pe care se putea baza că îl vor susține, nu numai în serviciile de informații, ci şi în armată, guvern şi economie. Era cunoscut faptul că Stalin se înconjura de oameni precum Voroşilov, căruia îi era teamă de el şi care nu-l contrazicea niciodată. Apologeții serviciului de informații externe al securității statului au argumentat că acest serviciu a fost lipsit întotdeauna de capacitate analitică. Singura sa funcție era colectarea şi diseminarea de rapoarte neprelucrate către conducere. Dar, în cadrul Departamentului Informații, serviciul de informații al armatei avea o componentă analitică, care, timp de mai mulți ani, a produs analize pe baza unei multitudini de surse, de la rapoartele primite de la agenții proprii, până la informații din presa străină. În luna iulie 1940, Stalin l-a demis pe Ivan I. Proskurov din funcția de şef al informațiilor militare. Firea independentă a lui Proskurov şi hotărârea acestuia de a rosti numai adevărul, aşa cum îl interpreta el, nu l-au făcut niciodată apreciat de Stalin. Ca înlocuitor, Stalin a

adus un general de factură politică, Filipp I. Golikov, care a fost numit pentru a se asigura că rapoartele şi informările Departamentului Informaţii oglindeau exact convingerile lui Stalin. Până la momentul invaziei, Golikov a manipulat informaţiile disponibile în aşa fel încât să pară că Wehrmachtul îşi desfăşura forţele pentru un atac asupra Insulelor Britanice. Însuşi Golikov a spus, într-o conversaţie cu Viktor Anfilov, din 1965: „Recunosc că am denaturat informaţiile pentru a-i face pe plac lui Stalin, deoarece îmi era frică de el."[1]

Apare ca evident faptul că insistenţa lui Stalin în a accepta dezinformarea germană drept adevăr, respingerea tuturor informaţiilor valide de la propriile servicii şi incapacitatea de a recunoaşte că avertismentele puterilor vestice – ele însele ameninţate de agresivitatea lui Hitler – erau atât exacte cât şi bine intenţionate sunt cauzele care au condus la dezastrul din vara anului 1941. Cu toate acestea, ne putem întreba cum se poate ca Armata Roşie, pe care poporul sovietic s-a bazat întotdeauna pentru a respinge agresiunile din exterior, să se prăbuşească atât de rapid. Au fost multe motive: superioritatea forţelor germane cu care se confrunta, lipsa de instruire a soldaţilor, lipsa transporturilor şi lipsa unei logistici eficiente. Un factor agravant al acestor neajunsuri era incertitudinea din rândul militarilor generată de declaraţii publice – cum a fost comunicatul TASS din 14 iunie 1941 –, conform cărora nu exista niciun pericol de război. Chiar şi mai apăsătoare au fost frica şi neîncrederea care dominau Armata Roşie la toate nivelurile. Cauzele pentru un asemenea comportament se află în valul de represiune care a lovit din plin armata în anii 1937-1938, când mii de ofiţeri cu experienţă au fost executaţi ca inamici ai poporului.

Dincolo de Stalin era sistemul pe care îl crease. Apărătorii acţiunilor sale din timpul epurărilor pretind că era necesar ca armata să fie curăţată de o potenţială Coloană a V-a. Mai degrabă, aceste epurări au fost generate de hotărârea lui Stalin de a-i elimina pe toţi cei care i s-au opus sau care i s-ar fi putut opune. Cum numărul ofiţerilor care au dispărut în timpul acestei inchiziţii moderne creştea, Stalin căuta înlocuitori din rândurile partidului, oricât de neexperimentaţi ar fi fost, şi insista ca ofiţerii inferiori să fie avansaţi indiferent de experienţa pe care o aveau. Ce nu au înţeles nici el şi nici mulţi dintre acoliţii săi a fost faptul că aceste epurări afectau spiritul celor care supravieţuiseră. Atmosfera de teroare paralizase chiar voinţa celor mai buni dintre cei rămaşi, afectându-le performanţele pe câmpurile de bătălie din vara lui 1941. Stalin a rămas indiferent la acest efect al epurărilor, ca dovadă că acestea au fost reluate, în lunile aprilie, mai şi iunie 1941.[2]

Aceste ultime arestări au dezvăluit multe despre modul de acţiune al lui Stalin. Multe dintre victime proveneau din industria apărării sau din ramura tehnică a forţelor aeriene. În principal, erau ţapi ispăşitori pentru problemele din aviaţie, iar epurarea lor se potrivea direcţiei pe care Stalin o crease cu ani în urmă, ace-

[1] Viktor Anfilov, *Doroga k Tragedii Sorok Pervogo Goda* (Moscow, 1997), p. 193.

[2] *Ibidem*, p. 190. Vezi şi Konstantin M. Simonov, „Zametki K. M. Simonov k Biografii G. K. Zhukov", *Voenno-Istorichesky Zhurnal*, no. 9, 1987, p. 54.

ea de a da vina pe alții pentru problemele generate de ritmul intens impus de programele sale de industrializare. Majoritatea celorlalte victime, dintre care pe mulți îi cunoştea ca militari profesionişti sau îi promovase el însuşi, erau ofițeri activi în forțele aeriene. Mulți serviseră în războiul civil din Spania. Acest fapt şi independența pe care o afişau în gândire i-au făcut nedoriți de Stalin. Mai mult, ştiau prea multe despre modul lamentabil în care Stalin gestionase amenințarea germană. Abordarea lui seamănă cu cea a unui iscusit pescar în ape adânci, care, după ce a agățat peştele, îi lasă suficient fir încât victima să creadă că este liberă, continuând astfel până când decide că jocul trebuie să se încheie. Aşa că, de multe ori, Stalin decidea să elimine un adversar, dar îi permitea acestuia să fie numit, mai întâi, într-o poziție importantă; apoi, când circumstanțele erau cele potrivite, trăgea de fir, adică persoana era arestată. Toate acestea îndepărtând bănuielile că el ar fi fost cel care trage sforile. Astfel, a aşteptat până ce Proskurov a ajuns în noua sa funcție, la nord de Leningrad, pentru a-l aresta şi a-l readuce la Moscova, deşi ostilitățile cu Finlanda de-abia începuseră. Aici se remarcă indiferența lui Stalin pentru faptul că a lipsit Frontul de Nord de un ofițer superior care luptase împotriva germanilor în Spania şi care cunoştea îndeaproape teatrul de operații finlandez. Prioritatea lui Stalin era să scape de Proskurov şi de toți cei asemenea lui. Ce ştia Stalin era că aceştia ştiau prea multe.

Această dare de seamă asupra acțiunilor lui Stalin în perioada premergătoare războiului ar putea părea încă un atac la adresa omului şi a faptelor sale. Nu credem că este nevoie de aşa ceva aici: Martin Amis, Miklos Kun şi alții şi-au asumat, de curând, această sarcină în detaliu.[1] Vina pentru catastrofa din 1941 nu cade numai pe umerii lui Stalin, ci pe tot sistemul de guvernare prin frică pe care l-a creat de-a lungul anilor. Dacă trebuiau luate măsuri într-o anumită problemă, Stalin era cel care trebuia să intervină, amenințând cu pedepse. Dar când, în 1941, fermele colective nu au livrat cotele care le reveneau de camioane şi tractoare proaspăt-mobilizatei Armate Roşii, iar fabricile de tancuri nu au reuşit să producă cotele de T-34, amenințările lui Stalin nu mai aveau efect. Frica avea limitele ei, iar Stalin, hipnotizat de tacticile de dezinformare ale lui Hitler, părea incapabil de reacție.

Oleg Suvenirov, în încheierea lucrării sale monumentale, *Tragedia Armatei Roşii a Muncitorilor şi Țăranilor, 1937-1938*, se întreabă de ce nu a fost nimeni pedepsit pentru crimele care au avut loc în timpul epurărilor. El remarcă faptul că pierderile uriaşe din anii 1941-1942 au fost efectul direct al acestor epurări. Adevărat, dar eforturile de a evita asumarea răspunderii pentru acele pierderi şi pentru teroarea fără milă dezlănțuită de Stalin continuă şi astăzi. La 29 mai 2000, de exemplu, Colegiul Militar al Curții Supreme a Federației Ruse a decis că mai mulți acoliți ai lui Beria nu se fac vinovați de trădare. Ca urmare, condamnările la moarte şi confiscarea averilor pronunțate pentru Pavel Meşik, fostul ministru

[1] Martin Amis, *Koba the Dread* (London, 2002) şi Miklos Kun, *Stalin: An Unknown Portrait* (Budapest, 2003).

de interne al RSS Ucrainene, Vladimir Dekanozov, ministrul afacerilor interne al RSS Gruzine, şi Lev Vlodzimirski, şeful Unităţii de Investigaţii pentru Cazuri de Importanţă Deosebită a MVD URSS, au fost anulate. Au fost găsiţi vinovaţi doar că şi-au depăşit autoritatea. Acţiunea în justiţie şi numărul mare de articole care s-au scris de atunci de către veterani din organele de securitate reflectă eforturile făcute de foştii ofiţeri ai acestor organe de represiune, precum şi de veteranii mai tineri ai Serviciului Federal de Securitate şi ai Serviciului de Informaţii Externe ale Federaţiei Ruse, de a demonstra că atât ei, cât şi predecesorii lor, au acţionat numai în interesul siguranţei sovietice. Aceştia consideră perioada sovietică drept o perioadă obişnuită, deşi pătată pe alocuri, din istoria Rusiei, care trebuie onorată.

Cât priveşte viitorul? „Victoria" preşedintelui Putin în alegerile din 2004 a fost semnalul victoriei acelora care preferă să uite crimele trecutului. Mai mult, faptul că Putin a numit foşti colegi din cadrul KGB în poziţii-cheie în guvern şi că a întreprins acţiuni pentru a controla entităţi media esenţiale, cum ar fi televiziunea, sugerează revenirea la metodele trecute. Un exemplu pentru această creştere a importanţei metodelor autoritare preferate de Putin este şi incapacitatea autorităţilor ruse de a clarifica istoria perioadei premergătoare războiului, prin declasificarea materialelor de arhivă. Această lipsă de transparenţă reprezintă o ruşine şi un deserviciu adus poporului rus. Guvernul rus ar trebui să permită aflarea adevărului, deschis şi neîngrădit. Istoricii îi cer să o facă.

ANEXA 1

ORGANIZAȚIILE ȘI FUNCȚIILE INFORMAȚIILOR MILITARE SOVIETICE

Cele două departamente operative ale informațiilor militare sovietice, Est și Vest, precum și secțiile subordonate responsabile cu fiecare țară, au supervizat și au gestionat munca rezidențelor RU (*rezidentura*) de peste granițe. Printre rezidențele importante din Est se numărau cele din Tokio și Shanghai. Desigur, mai multe se subordonau Departamentului Vest – de exemplu, Washington, New York, Londra, Paris și Berlin. Ofițerii care conduceau aceste structuri trebuiau să se familiarizeze cu situația militară, politică și economică din țările respective. De asemenea, trebuiau să cunoască mediul operațional cu care se confruntau rezidențele, adică eficiența structurilor de contrainformații ale statelor respective, precum și experiența și gradul de acces la informații pe care le aveau sursele agenți. Rezidențele „legale" erau integrate misiunilor diplomatice sovietice și constau în ataşații militar și al aerului, plus alți ofițeri acoperiți, civili, încadrați la TASS, delegația de schimbrui comerciale sau membri ai ambasadelor.[1] Ataşații exploatau pozițiile oficiale pe care le dețineau pentru a obține informații de la alți ataşați, oficiali ai țării-gazdă sau cetățeni cu influență. Ofițerii legendați altcumva controlau agenți surse, care cunoşteau afilierea lor la serviciile de informații sovietice. De asemenea, gestionau rezidenți „ilegali", care mențineau legătura cu acei agenți-surse cu valoare deosebită, care, din motive de siguranță, nu se puteau întâlni cu membri ai misiunii sovietice. Rezidenții ilegali erau în general instruiți și cu experiență, legendați ca cetățeni de altă naționalitate decât cea sovietică, care locuiau sau lucrau sub acoperire comercială sau de altă natură, după cum hotărau ei înșiși.

Comunicarea între RU Moscova și rezidențele legale de peste hotare cădea în responsabilitatea departamentelor operaționale, care utilizau radioul, telegraful comercial și corespondența diplomatică. Mesajele tratau chestiuni administrative legate de activitățile rezidenței și de agenți. Multe din problemele personalului

[1] La momentul respectiv, misiunile diplomatice sovietice erau denumite „reprezentanțe politice" (*polpredstva*), și nu „ambasade", pentru a le distinge de misiunile diplomatice ale țărilor capitaliste.

trebuiau rezolvate de însuşi şeful RU. De exemplu, în luna iunie 1939, Proskurov s-a implicat în luarea deciziei dacă un faimos rezident ilegal din Tokio, Richard Sorge, se va întoarce la Moscova sau va rămâne în Japonia; de asemenea, a trebuit să aprobe o recompensă bănească neobişnuită pentru Sorge şi membrii grupului său.[1] Majoritatea mesajelor dintre Moscova şi teren aveau ca temă cererea de anumite informaţii sau de rapoarte de la surse individuale. Când se primeau astfel de rapoarte, erau examinate de biroul corespunzător ţării de unde proveneau, care trebuia să fie gata să răspundă oricăror întrebări legate de raport, venite din partea Departamentului Informaţii sau a şefului RU. Acesta stabilea şi diseminarea rapoartelor. Un aspect foarte important legat de producerea şi diseminarea de rapoarte era nevoia de a proteja identitatea şi siguranţa sursei-agent. Dacă descrierea sursei era prea vagă sau încrederea în sursă nu era indicată corespunzător, impactul raportului putea fi diminuat. De exemplu, prima informare legată de decizia lui Hitler de a invada URSS în primăvara anului 1941, a ajuns la RU la 29 decembrie 1940, de la o sursă care „a aflat din cercuri bine informate" că Hitler ordonase începerea pregătirilor pentru un război împotriva URSS. Raportul a fost diseminat comisarului pentru apărare şi şefului Statului Major General, dar nu a avut decât un impact nesemnificativ, chiar dacă agentul era foarte bine plasat în cadrul Ministerului de Externe german, avea contacte foarte bune în armată şi fusese o sursă RU foarte productivă încă de la mijlocul anilor 1930. A continuat şi cu alte rapoarte, la 4 ianuarie şi 20 martie 1941, care întăreau informaţia iniţială. Într-o anumită măsură, faptul că valoarea acestor rapoarte nu a fost recunoscută aşa cum s-ar fi cuvenit se datorează şi schimbărilor de personal de la vârful RU şi din Departamentul Informaţii, ca urmare a epurărilor. Dar principalul vinovat este Golikov, care nu avea deloc experienţă în munca de informaţii şi era, în general, mai mult decât predispus să respingă informaţiile care anunţau invazia şi contraveneau opiniei Şefului.[2]

O altă sursă RU de colectare a informaţiilor erau punctele de informaţii (*razvedpunktî*) din departamentele de informaţii ale districtelor militare de la frontieră. În fiecare district militar existau mai multe astfel de puncte, iar scopul lor era crearea de reţele de agenţi în zonele de dincolo de graniţă care cădeau în responsabilitatea districtului în cauză. Informaţiile provenind de la aceste surse erau trimise departamentelor de informaţii ale districtului militar, unde erau incorporate în rapoartele de informare pe care le concepeau aceste departamente şi înaintate la RU. Unii susţin că nivelul agenţilor recrutaţi de aceste pucte de informaţii era prea scăzut pentru a obţine informaţiile de care era nevoie pentru a convinge conducerea sovietică de pericolul german.[3] De exemplu, niciunul dintre agenţi nu a reuşit să obţină documente de la comandamentele germane dispuse la

[1] Robert Whymant, *Stalin's Spy: Richard Sorge and the Tokyo Espionage Ring* (New York, 1998), p. 105-106.

[2] Vezi Aleksandr N. Yakovlev, ed., *1941 god* (Moscow, 1998), tom 1, p. 219. Vezi şi nr. 227.

[3] Mikhail I. Meltiukhov, „Sovietskaia Razvedka i Problema Vnezapnogo Napadenia", *Otechestvennaia Istoria*, nr. 3, 1998, p. 3-20.

frontieră. Problema era că mulți dintre ofițerii din departamentele de informații ale districtelor militare, conștienți că Stalin va respinge rapoartele care anunțau invazia germană, refuzau să accepte astfel de informări de la punctele de informații. După atacul german, unii ofițeri de la punctele de informații au raportat această problemă anchetatorilor din cadrul Departamentului Special al NKVD.[1]

Analiza rapoartelor primite, alcătuirea de informări și rapoarte speciale finisate și pregătirea cererilor de informații către agenți cădeau în responsabilitatea Departamentului Informații al RU. În cadrul departamentului, mai multe secții se ocupau de țări individuale sau grupuri de țări: Secția I – Germania, Secția II – Polonia, Țările Baltice și România, și așa mai departe. În ciuda importanței acestui departament și a nevoii evidente de continuitate, în perioada cât Proskurov a fost șef, au existat foarte multe schimbări. Se pare că, în perioada 1939-decembrie 1940, șeful Departamentului Informații a fost Grigori P. Pugacev, care a fost înlocuit de Vasili A. Novobraneț, adus de Proskurov ca adjunct al șefului pentru Extremul Orient.[2] Șeful RU se implica personal în deciziile privind diseminarea rapoartelor individuale de importanță deosebită. După ce primea un raport, șeful putea cere clarificarea anumitor aspecte de către departamentul operativ, înainte de a-l trimite mai departe. Rapoartele erau semnate întotdeauna și de el. Cât timp a fost la conducere Proskurov, de multe ori a trimis chiar și două-trei rapoarte lui Stalin, cu aceeași adresă de trimitere.

În afara acestor componente standard, precum structurile de personal, financiar, logistică, comunicații și securitatea cifrului, RU avea în compunere și un foarte important Departament al Treilea, sau Tehnic-Militar, care cuprindea specialități precum artilerie, tancuri, aviație, tehnologie de comunicații și tehnici chimice și bacteriologice. Acest departament deținea elemente în rezidențele mai mari din țările în care erau dezvoltate știința și tehnica. Șeful acestui departament, Aleksei A. Konovalov, lucra în această structură tehnic-militară din 1935, neatins de epurări. Departamentul Relații Externe menținea legătura cu ataşații militari străini care se aflau la Moscova, în numele Comisariatului pentru Apărare, atât în scop administrativ cât și pentru a obține orice informații s-ar fi putut din această relație. Un exemplu este raportul din 21 iunie 1940, pe tema pregătirilor pentru armistițiul franco-german, obținut de la ataşatul militar german, generalul Ernst Köstring, de către șeful Departamentului Relații Externe, colonelul Grigori A. Osetrov.[3]

Este cunoscut faptul că RU avea capacitatea de a intercepta transmisiunile radio în perioada imediat premergătoare războiului. La 26 octombrie 1939, șeful RU Proskurov a trimis un raport comisarului pentru apărare, pe baza interceptării unor comunicații radio între șeful de stat-major al Armatei japoneze Kwantung, aflată în Manciuria, și Departamentul Personal al Ministerului de

[1] V. P. Pavlov, „Moskve Krichali o Voice", *Voenno-Istorichesky Zhurnal,* nr. 6, 1994, p. 21-26.
[2] V. Novobranets, „Nakanune Voiny", *Znamia,* nr. 6, 1990, p. 165–92.
[3] Yakovlev, *1941 god,* tom 1, p. 42-43.

Război din Tokio. Subiectul erau luptele din Halhin Gol, panica provocată în rândul ofițerilor japonezi de atacurile Armatei Roşii şi faptul că pierderile japonezilor erau atât de mari încât anumite unități trebuiau reorganizate.[1]

Încă din 1940, RU putea obține rezultatele decriptărilor reuşite de britanici de la surse din cadrul rezidenței din Londra şi, începând cu 1942, a inițiat propria operație de decriptare a codurilor germane, după ce s-a reuşit capturarea unei maşini ENIGMA.[2]

[1] S. L. Savin, ed., *Armia i Politika* (Kaluga, 2002), tom 5, p. 521-522.

[2] Vladimir Lota, „Sekretny Front Generalnogo Shtaba", *Krasnaia Zvezda,* 2 noiembrie 2002, p. 1, 4, 5.

ANEXA 2

Scrisorile lui Hitler către Stalin

31 decembrie 1940[1]

Stimate domnule Stalin,

Folosesc această ocazie să vă adresez urările mele pentru Noul An, să vă doresc succes şi prosperitate dvs. şi poporului Uniunii Sovietice şi să discut o serie de chestiuni care au apărut în conversaţiile mele cu dl. Molotov şi dl. Dekanozov.

Războiul cu Anglia a intrat într-o fază decisivă şi intenţionez ca, nu mai târziu de vara anului viitor, să pun punct acestei probleme care s-a tot întins, capturând şi ocupând inima Imperiului Britanic – Insulele Britanice. Sunt conştient de dificultatea acestei operaţii, dar consider că ea poate fi dusă la bun sfârşit, întrucât nu văd altă cale de a sfârşi acest război.

După cum v-am mai scris, cele aproximativ şaptezecei de divizii pe care trebuie să le menţin în Guvernământul General trec printr-o perioadă de reorganizări şi instrucţie într-o zonă inaccesibilă aviaţiei engleze şi spionajului englez. Înţeleg din discuţiile avute cu domnii Molotov şi Dekanozov că acest lucru v-a creat o nelinişte de înţeles. Aproximativ începând cu luna martie, aceste trupe vor fi mutate spre Canal şi pe coastele vestice ale Norvegiei, în locul lor urmând a fi create noi unităţi, pentru o instrucţie accelerată. Am dorit să vă avertizez despre acest lucru din timp.

În plus, intenţionez să folosesc aceste trupe pentru a-i forţa pe englezi să plece din Grecia, iar pentru aceasta va fi necesar să fie deplasate prin România şi Bulgaria. Acele trupe care vor participa la invazia Angliei de pe teritoriul norvegian vor continua să se folosească de dreptul de tranzitare a Finlandei. Germania nu are niciun interes în Finlanda sau Bulgaria şi, de îndată ce ne vom îndeplini obiectivele în acest război, aceste trupe vor fi retrase imediat...

---

[1] Nu s-au descoperit materiale de arhivă care să autentifice aceste documente (nota David E. Murphy). Vezi Capitolul 18, *Scrisori secrete* (n.r.).

În mod special, doresc să vă avertizez în legătură cu următoarele. Agonia Angliei este însoțită de eforturi intense de a fi salvată de la soarta ei inevitabilă. În acest scop, sunt inventate tot felul de informații absurde, dintre care cea mai importantă vizează, în mare, două aspecte: zvonuri legate de invadarea Germaniei de către URSS şi cele legate de invadarea URSS de către Germania. Nu doresc să mă opresc asupra absurdității acestor aiureli. Totuşi, pe baza informațiilor pe care le dețin, estimez că, pe măsură ce invazia noastră asupra Insulelor [Britanice] se apropie, intensitatea acestor zvonuri va spori, existând şi posibilitatea să le fie adăugate şi tot felul de documente fabricate.

Voi fi complet sincer cu dvs. Unele dintre aceste zvonuri sunt puse în circulație de anumiți ofițeri germani. Succesul invaziei noastre în Insule depinde în mare măsură de reuşirea surprinderii tactice. Prin urmare, este util ca Churchill şi cercurile sale să nu cunoască planurile noastre exacte.

O înrăutățire a relațiilor dintre țările noastre, care ar include şi un conflict armat, este singura cale de a se salva a englezilor şi vă asigur că îşi vor continua eforturile în această direcție cu viclenia şi abilitatea cunoscute...

Pentru o soluție finală la ce este de făcut cu această moştenire engleză falimentară şi, de asemenea, pentru consolidarea uniunii țărilor socialiste şi punerea bazelor unei noi ordini mondiale, mi-aş dori foarte mult să vă întâlnesc personal. Am discutat despre aceasta cu domnii Molotov şi Dekanozov.

Din păcate, după cum veți înțelege, volumul foarte mare de muncă mă împiedică să organizăm această întrevedere înainte de distrugerea Angliei. Prin urmare, vă propun să pregătim această întâlnire la sfârşitul lunii iunie-începutul lunii iulie 1941 şi aş fi bucuros dacă aceasta se bucură de acordul şi înțelegerea dvs.

Al dvs.,
Adolf Hitler

14 mai 1941,

Stimate domnule Stalin,

Vă scriu această scrisoare în momentul în care am ajuns, în sfârşit, la concluzia că nu va fi posibil să obținem o pace durabilă în Europa, nici pentru noi, nici pentru generațiile viitoare, fără destrămarea Angliei şi distrugerea ei ca stat. După cum bine ştiți, am luat mai de mult decizia de a pune în operă o serie de măsuri militare pentru a putea atinge acest obiectiv.

Totuşi, cu cât se apropie ora bătăliei decisive, cu atât mai multe sunt problemele cu care mă confrunt. Pentru națiunea germană, niciun război nu poate fi popular, cu atât mai mult un război împotriva Angliei, deoarece poporul german îi consideră pe englezi drept un popor-frate, iar un război între noi, drept un eve-

niment tragic. Nu am să vă ascund faptul că şi eu am simţit la fel şi, de mai multe ori, am oferit Angliei termeni de pace omeneşti, luând în considerare situaţia militară a Angliei. Totuşi, răspunsurile insultătoare la propunerile mele de pace şi extinderea continuă, de către englezi, a câmpului operaţiilor militare, cu intenţia evidentă de a atrage întreaga lume în război, mă conving că nu există nicio altă cale de a ieşi din această situaţie decât o invazie a Insulelor şi distrugerea decisivă a ţării.

Pe de altă parte, serviciile de informaţii engleze au început să folosească, într-un mod foarte inteligent, conceptul de „popoare înrudite" pentru propriile scopuri, aplicându-l propagandei sale, şi nu fără succes. Prin urmare, opoziţia la decizia mea de a invada Insulele a atras multe elemente ale societăţii germane, inclusiv anumiţi membri ai conducerii de stat şi militare. Cu siguranţă, ştiţi că unul dintre adjuncţii mei, dl. Hess, într-un acces de nebunie, bănuiesc, a zburat la Londra – făcând aceasta, din câte ştiu eu, pentru a-i readuce pe englezi la simţul realităţii. Judecând pe baza informaţiilor pe care le deţin, astfel de comportamente au afectat pe mai mulţi dintre generalii mei, mai cu seamă pe aceia care au în Anglia rude distinse, care se trag din aceleaşi rădăcini vechi şi nobile.

În acest sens, se cuvine să vă fac cunoscută o atenţionare, cerută de următoarele circumstanţe. Pentru a putea organiza trupele pentru invazie departe de ochii inamicului englez şi în legătură cu operaţiile recente din Balcani, o mare parte din trupele mele, aproximativ optzeci de divizii, sunt amplasate la graniţele Uniunii Sovietice. Aceasta a dat naştere zvonurilor care circulă despre un posibil conflict între noi.

Vă asigur, pe onoarea mea de şef de stat, că nu acesta este scopul meu.

În ceea ce mă priveşte, privesc cu înţelegere faptul că nu puteţi ignora total aceste zvonuri şi aţi desfăşurat şi dvs. suficiente trupe la graniţă.

În această situaţie, nu pot exclude total posibilitatea izbucnirii accidentale a unui conflict armat, care, în condiţiile date, create de asemenea concentrări de trupe, ar putea căpăta dimensiuni foarte mari, făcând dificilă, dacă nu chiar imposibilă, stabilirea cauzei care l-a generat.

Doresc să fiu absolut sincer cu dvs.

Mi-e teamă că unii dintre generalii mei ar putea să iniţieze deliberat un astfel de conflict pentru a salva Anglia de la soarta care o aşteaptă şi a-mi zădărnici planurile.

Este vorba de nu mai mult de o lună.

Până în jurul datei de 15-20 iunie, intenţionez să încep transferarea masivă de trupe de la graniţele dvs. spre vest.

În acest sens, vă rog, cât de insistent este posibil, să nu cedaţi în faţa niciunei provocări care ar putea porni de la acei generali ai mei care ar putea să-şi fi uitat datoria. Şi, e de la sine înţeles, nu încercaţi să le oferiţi vreun motiv. Dacă devine imposibil să evitaţi provocările lansate de unii din generalii mei, vă cer să aveţi îngăduinţă, să nu le răspundeţi, ci să mă anunţaţi imediat despre cele întâmplate,

prin canalele cunoscute de dvs. Numai aşa ne putem atinge scopurile comune, asupra cărora, îmi pare, suntem clar de acord.

Vă mulţumesc că aţi fost de acord cu mine pe chestiunea cunoscută de dvs. şi vă cer să mă iertaţi pentru metoda aleasă pentru trimiterea acestei scrisori la dvs. cât mai repede cu putinţă.

Continui să sper că vom reuşi să ne întâlnim în luna iulie.

Al dvs.,

Adolf Hitler

ANEXA 3

LISTA CELOR EXECUTAȚI FĂRĂ PROCES LA 28 OCTOMBRIE 1941

Generali-colonei

Loktionov, Aleksandr D. – fost comandant al Districtului Militar Special Baltic

Ştern, Grigori M. – comandantul Apărării Antiaeriene

Generali-locotenenți de aviație

Arjenuhin, Fedor K. – şeful Academiei Militare pentru Personal de Comandă şi Navigant

Proskurov, Ivan I. – şeful Forțelor Aeriene ale Armatei 7; fost şef al Direcției Informații Militare

Rîceagov, Pavel V. – fost şef al Direcției Generale a Forțelor Aeriene ale Armatei Roşii

Smuşkevici, Iakov V. – adjunctul pentru Aviație al şefului Statului Major General al Armatei Roşii

Ingineri de divizie [Generali-locotenenți ingineri]

Sakrier, Ivan F. – şeful Direcției Armamente din cadrul Forțelor Aeriene ale Armatei Roşii

Generali-maiori

Kaiukov, Matvei M. – adjunctul şefului Direcției Artilerie, Armata Roşie

Savcenko, Gheorghi K. – adjunctul politic al şefului Direcției Artilerie

Volodin, Pavel S. – şeful Statului Major al Forțelor Aeriene ale Armatei Roşii

Ingineri de brigadă [Generali-maiori ingineri]

Sklizkov, Stepan O. – şeful Direcției Armament Individual, Armata Roşie

Sobornov, Mihail N. – şeful Sectorului Proiectare Experimentală, Consiliul Tehnic, NKV URSS

Colonel

Zasosov, Ivan I. – preşedintele Comitetului pentru Artilerie

Maior

Nesterenko, Maria P. – adjunctul comandantului Regimentului Aerian Independent pentru Obiective Speciale; soţia generalului Pavel V. Rîceagov

Civili

Bulatov, Dmitri A. – secretarul Comitetului de Partid al Districtului Omsk

Goloşcekin, Filipp I. – implicat în asasinarea ţarului Nikolai II şi a familiei acestuia

Rozov, David A. – comisar-adjunct al poporului pentru comerţ, URSS; fost preşedinte AMTORG

Taubin, Iakov G. – şeful Biroului Proiectare Specială, NKV URSS

Soţii

Savcenko, Aleksandra I. – soţia generalului-maior Savcenko

Rozova, Zinaida P.– soţia lui David A. Rozov

ANEXA 4

CRONOLOGIA RAPOARTELOR PROVENITE DE LA AGENȚI

27 august 1940: Raport RU de la Paris: „Germanii au renunțat la ofensiva împotriva Angliei. Aparent, pregătirile continuă pentru o astfel de situație, dar sunt menite să ascundă deplasările de forțe germane spre est, unde deja există 106 divizii."

Toamna 1940: Luftwaffe primește ordin să demonteze stațiile de comunicații și alte instalații construite inițial pentru a susține invazia germană a Angliei (ULTRA).

Octombrie 1940: Korsikaneț raportează că a aflat de la o sursă că Germania va începe războiul după data de 1 ianuarie, anul viitor, și, dintr-o altă sursă, că războiul va începe în șase luni.

7 decembrie 1940: Ambasadorul sovietic Dekanozov primește o scrisoare anonimă în care se spune că „în primăvara viitoare, Hitler intenționează să atace URSS".

29 decembrie 1940: Arieț raportează că „se va declara război în luna martie 1941".

4 ianuarie 1941: Arieț raportează că a aflat de la un prieten din armată că Hitler a aprobat un ordin „secret special", cunoscut doar câtorva persoane, prin care hotărăște pregătirea pentru un război împotriva URSS.

7 februarie 1941: Agentul Teffi (serviciul de contrainformații NKGB din ambasada greacă de la Moscova) raportează: „Apar tot mai multe zvonuri despre un atac german asupra Uniunii Sovietice. Există două versiuni. Prima este că acesta va surveni după înfrângerea Angliei. A doua, mai probabilă, este că Germania va ataca mai întâi Uniunea Sovietică."

21 februarie 1941: Dora raportează din Elveția că „ofensiva germană va începe la sfârșitul lunii mai".

28 februarie 1941: Arieț descrie trei grupuri de armate germane care se pregătesc pentru atacuri împotriva URSS. „Începutul atacului este stabilit, provizoriu, pentru 20 mai."

14 martie 1941: Un maior german îi spune unui ataşat militar: „Ne schimbăm planul în totalitate. Ne orientăm spre est, spre URSS. Vom lua din URSS cereale, cărbune, petrol."

20 martie 1941: Sumner Welles îl anunță pe ambasadorul Umanski că Statele Unite are informații credibile că „Germania intenționează să atace Uniunea Sovietică".

28 martie 1941: Secretarul lui Dekanozov a primit un telefon anonim: „În jurul lunii mai, va începe un război împotriva Rusiei".

2 aprilie 1941: Starşina descrie un plan pentru o operație a forțelor aeriene: „Unii cred că va începe în luna mai, alții, în iunie".

4 aprilie 1941: Harry raportează din Franța că germanii nu se mai gândesc la invadarea Angliei, dar că vor continua bombardamentele asupra ei.

5 aprilie 1941: Rezidența RU din Praga raportează că invazia germană a fost stabilită, provizoriu, pentru 15 mai şi că va fi disimulată prin nişte pregătiti la scară mare pentru invadarea Angliei.

6 aprilie 1941: Dora află de la nişte înalți oficiali guvernamentali din Berlin că se aşteaptă ca atacul să înceapă la 15 iunie.

9-10 aprilie 1941: Iun, un agent care acoperă ambasada SUA din Moscova, afirmă că, după războiul din Iugoslavia, Germania va invada URSS.

15 aprilie 1941: Ambasadorul american Laurence Steinhardt are o întrevedere cu Solomon Lozovski, adjunct în cadrul Comisariatului pentru Afaceri Străine, în care îi cere să-l informeze pe Molotov: „Aveți grijă cu Germania... Este mai mult decât un simplu zvon; ar fi o nebunie ca Germania să facă acest pas, dar îl poate face."

18 aprilie 1941: În memoriile sale, I.I. Fediuninski, comandantul Corpului 15 Puşcaşi, spune că, la 18 aprilie, un subofițer german a trecut liniile sovietice şi a declarat că invazia germană va începe la ora 4,00 dimineața, în data de 22 iunie. Când a fost informat de aceasta, M.I. Potapov, comandantul Armatei 5, a spus: „Dați alarma degeaba."

19 aprilie 1941: Churchill îl avertizează pe Stalin în legătură cu planurile de invazie ale Germaniei.

23 aprilie 1941: Vladimir Varna, un agent RU care lucra la divizia export a uzinei Škoda din Praga, raportează: „Se crede că Hitler va ataca URSS în a doua jumătate a lunii iunie."

23 aprilie 1941: Vraci, o sursă a RU Bucureşti, care a primit informația de la un colonel din cadrul misiunii aeriene germane, raportează că războiul va începe în luna mai şi că se va încheia în luna iulie.

26 aprilie 1941: Rezidența din Helsinki raportează că ofițeri germani cu funcții înalte sunt convinşi că Hitler va ataca URSS.

5 mai 1941: Richard Sorge trimite microfilmele unei telegrame de la Ribbentrop către Ott, ambasadorul german la Tokio, în care se spune: „Germania va începe războiul împotriva URSS la mijlocul lunii iunie 1941." AVS raportează: „Data începerii operațiilor militare ale Germaniei împotriva URSS a fost inițial 15 mai... Acum a fost mutată spre mijlocul lunii iunie." AVS află de la sursa sa, Gerstenberg, că „în luna iunie va începe războiul".

9 mai 1941: Tupikov, ataşatul militar şi rezidentul legal RU din Berlin, raportează: „Înfrângerea Armatei Roşii va fi încheiată într-o lună, o lună şi jumătate, odată cu ajungerea armatei germane pe meridianul Moscovei." Agentul sofiot Margarit raportează că Germania intenționează să atace în luna iunie: „Germania se pregăteşte să deschidă ostilitățile împotriva URSS în vara lui 1941, înainte de strângerea recoltelor."

11 mai 1941: Starşina raportează că „Flota 1 Aeriană va fi principala componentă a operațiilor împotriva URSS."

15 mai 1941: Sorge raportează că războiul va izbucni la 21 sau 22 iunie.

11 iunie 1941: Starşina raportează că Göring îşi va muta comandamentul în România. „Chestiunea atacului asupra URSS a fost decisă definitiv. Trebuie să ne aşteptăm la un atac-surpriză."

13 iunie 1941: Sorge: „Repet: nouă armate cu forța a 150 de divizii vor începe ofensiva în zorii zilei de 22 iunie 1941." Boevoi, un agent RU de la rezidența din Sofia, raportează: „Conform informațiilor lui Jurin [membru al Consiliului Militar Superior bulgar], Führerul a decis să atace URSS până la sfârşitul acestei luni."

16 iunie 1941: Starşina: „Toate pregătirile Germaniei pentru un atac armat asupra Uniunii Sovietice au fost încheiate şi invazia poate fi aşteptată oricând."

19 iunie 1941: Ziarista americană Alice Leone-Moats spune tuturor de la ambasada americană din Moscova că Gebhardt von Walther, secretarul ambasadei germane, i-a spus că atacul va începe în data de 21 iunie.

19 iunie 1941: Willy Lehmann, agent RU infiltrat în Gestapo, raportează că atacul va începe în data de 22 iunie, la ora 3,00 dimineața. Monah, agentul NKGB din Helsinki, îi spune ofițerului său de caz că războiul va începe la 22 iunie.

20 iunie 1941: Rețeaua Kosta a rezidenței din Sofia raportează că războiul va începe la 21 sau 22 iunie.

21 iunie 1941: KhVS (Gerhard Kegel din ambasada germană din Moscova) raportează că Germania va ataca la 22 iunie, între orele 3,00 şi 4,00 dimineața. Leopold Trepper, rezidentul ilegal RU în Paris, îl informează pe Susloparov, rezidentul legal, că „mâine, 22 iunie, [Germania] va ataca pe nepregătite Uniunea Sovietică." În aceeaşi seară, dezertorul german Alfred H. Liskow declară că, în timpul nopții, râul Bug va fi trecut cu plute, bărci de asalt şi pe pontoane.

ANEXA 5

GLOSAR.
SPIONII ŞI OFIŢERII CARE ÎI GESTIONEAZĂ

Au fost scrise cu verzale numele ofiţerilor de informaţii şi/sau înalţilor oficiali guvernamentali, cu litere de rând sunt scrise numele agenţilor recrutaţi.

Advokat: Sursă a rezidenţei Helsinki

AGAIANTS, Aleksandr I.: Numit rezident la rezidenţa NKVD Berlin în 1937

Ageicik, Iakov O.: Colonel, şef de stat-major al Detaşamentului 92 Trupe de Grăniceri. Reprezentant în instituţia de graniţă

AHMEDOV, Ismail G.: Ofiţer RU în Berlin

Albaneţ: Industriaş imigrant şi fost ofiţer ţarist. Subsursă pentru NKVD, rezidenţa din Berlin

ALBERT: Nume de cod al lui Alexandr RADO, şeful RU, Elveţia

ALEKSANDR: Numele de cod al lui Semen D. KREMER, ofiţer RU în Londra

ALLAHVERDOV, Mihail A.: A organizat Secţia Informaţii din cadrul Departamentului pentru Germania, prima structură analitică a NKGB

Alta: Numele de cod al Ilsei Stoebe, agent RU în Varşovia şi apoi Berlin

Arieţ: Numele de cod al lui Rudolf von Scheliha, consilier german din ambasada germană de la Varşovia. Ulterior, angajat al Ministerului de Externe german, la Berlin. A activat ca agent recrutat de RU în ambele funcţii.

ARNOLD: Numele de cod al lui Vasili I. TUPIKOV, ataşatul militar RU, Berlin

AVS: Numele de cod al lui Kurt Völkisch, ofiţer de presă german, ambasada Germaniei din Varşovia şi Bucureşti

Azorski: Numele de cod al lui Vladimir Zaimov, agent al rezidenţei din Sofia

Baron: Numele de cod al agentului RU František Moravec, fost şef al informaţiilor militare cehe

BAJANOV, Ivan G: Ofițer în cadrul rezidenței RU Berlin

Belvedere: Agent al rezidenței Sofia

BENENSON, M. L.: Căpitan, adjunctul șefului Departamentului I (Căi Ferate), GTU

Berlinks, Oreste: Agent dublu Gestapo, nume de cod Peter. Numele de cod NKGB era Lițeist

BERZIN, Ian Karlovici: ofițer RU care l-a recrutat pe Richard SORGE

BILTON: Numele de cod al lui Ivan M. KOZLOV, rezidența RU Londra

Bîkov: Agent al Căilor Ferate Terespol (GTU)

BLOK: Numele de cod al lui Viktor Z. LEBEDEV, rezidența RU Belgrad

Blunt, Anthony: Agent NKGB în cadrul Serviciului britanic de Contrainformații MI-5. Nume de cod Tony

BOCIKOV, Viktor M.: Șeful Departamentelor Speciale NKVD

Boevoi: Agent al rezidenței RU Sofia

BOGDANOV, Ivan A.: General-locotenent, comandantul trupelor de grăniceri ale NKVD bielorus

BOLȘAKOV, Ivan A.: Colonel, șeful Biroului German din informațiile militare

Brand: Agent al RU Helsinki. Numele real nu a fost identificat

Breitenbach: Numele de cod al lui Willy Lehmann. Angajat al Poliției din Berlin, ulterior al Gestapo, recrutat de NKVD

BRION: Numele de cod al lui colonelului Ivan A. SKLIAROV, rezidența RU Londra

BUDKEVICI, Serghei, L.: Subordonat al rezidentului RU din Tokio. Legătură cu SORGE și rețeaua lui

Burgess, Guy: Unul dintre membrii *Cambridge Five*. Nume de cod Mädchen

Cairncross, John: Agent NKGB. A ajuns secretarul personal al lui Sir Maurice Hankey, prin intermediul căruia erau transmise documente de natură politică și de informații. Nume de cod List

CERNÎI, Ivan I.: General-maior, rezidentul RU Londra și atașat militar până în luna august 1940

DEKANOZOV, Vladimir G.: Ambasadorul sovietic la Berlin. Cunoștea rapoartele de la agenții RU și NKGB

DERGACEV, Ivan F.: Colonel, rezidentul RU și atașatul militar din Sofia

Diane: Subsursă a lui DORA din RU Elveția

DORA: Nume de cod al lui Alexandr RADO, RU Elveția

DRONOV, N.S.: General-maior, numit șef al Departamentului Informații al RU, în luna aprilie 1941

DUBININ, Nikolai I.: L-a înlocuit pe Grigori PUGACEV la șefia Departamentului Informații al RU, în luna decembrie 1940

ERDBERG, Alexander: Pseudonim utilizat de Aleksandr M. KOROTKOV, adjunctul șefului rezidenței NKVD/NKGB, Berlin

EREMIN, Grigori M.: Rezidentul RU din Bucureşti. Acoperirea sa era aceea de secretar 3 în cadrul ambasadei sovietice. Nume de cod EŞCENKO

ERMOLOV, M.D.: Maior, ajutor al colonelului RU Ivan V. SMIRNOV, rezident legal în Helsinki

Ernst: Informator din ambasada germană la Moscova, posibil angajat sovietic

EŞCENKO: Nume de cod al lui Grigori EREMIN, rezident RU în Bucureşti

FEDOTOV, Petr V.: Şeful contrainformațiilor NKVD/NKGB în anii 1940-1941

FILIPPOV, I.F.: Ofițer NKGB şi ofițer de caz al lui Lițeist, sub legendare TASS. Nume de cod FILOSOF

FILOSOF: Numele de cod al lui I.F. FILIPPOV, membru al rezidenței NKVD din Berlin

FITIN, Pavel Mihailovici: Şeful Direcției I (Informații Externe), NKGB

GAEV, Pavel V.: Şeful Departamentului Informații, Districtul Militar Odessa

GENDIN, Semen G.: Şef interimar al RU

GILBERT, Jean: Alias utilizat de Leopold TREPPER, rezident ilegal RU în Paris

Gladiator: Agent care acoperea ambasada italiană din Moscova

GOGLIDZE, Serghei A.: Coleg vechi al lui Beria şi reprezentant special al CC al VKP(b) şi SNK în RSS Moldovenească

GOLIKOV, Filipp I.: General care l-a înlocuit pe PROSKUROV la şefia RU. Ulterior, a devenit mareşal al Uniunii Sovietice

GORDON, Boris M.: Rezident NKVD în Berlin, executat în 1937

GORSKI, Anatoli: Rezident RU în Londra. Nume de cod VADIM

Grek: Membru al Departamentului Tehnic al Wehrmachtului. Subsursă a rezidenței NKVD/NKGB din Berlin

GUDIMOVICI, Petr I.: Şeful noii rezidențe legale din Varşovia, în 1940. Nume de cod IVAN

GUNEEV, S.I.: Locotenent-colonel, Direcția Operații din cadrul Statului Major General, desemnat ofițer de legătură la RU din Moscova

GUŞCENKO, Ivan V.: Ataşat militar şi rezident, RU Tokio

Harnack, Arvid: Oficial german în cadrul Ministerului Economiei, la Berlin. Recrutat de Boris Gordon. Nume de cod Korsikaneț

HARRY: Numele de cod al lui Henri ROBINSON, rezidentul ilegal RU din Paris

Hegendorf: Adjunctul ataşatului militar german la Moscova

Herrnstadt, Rudolf: Corespondent al *Berliner Tageblatt* la Moscova, unde a fost recrutat de RU. A fost mutat la Varşovia, la cererea RU

HEWELL, Walther: Ofițerul de legătură al lui Ribbentrop la biroul Führerului

Hirschfeld: Numele cu care s-a născut Ivar Lissner, agent dublu sub controlul Gestapo

HLOPOV, Vasili I.: Asistentul adjunctului ataşatului aerului SKORNIAKOV din Berlin

HOMENKO, Vasili A.: General-maior, şef de district al trupelor de grăniceri, RSS Ucraineană

Hotsumi, Ozaki: Membru de vârf al reţelei de agenţi RU a lui SORGE; de origine japoneză. Nume de cod Invest, Otto

IARŢEV, Boris N.: Pseudonim al lui Boris A. RÎBKIN. Rezidentul legal NKVD în Helsinki, 1938

Iastreb: Agent sovietic care îl cultivă pe Von B., la ambasada germană din Moscova

Invest: Numele de cod al lui Ozaki Hotsumi, membru de vârf al reţelei de agenţi a lui SORGE

Italianeţ: Ofiţer german de marină, agent al rezidenţei NKVD/NKGB Berlin

Iun: Agent NKVD care acoperea ambasada americană din Berlin

IVAN: Numele de cod al lui Petr GUDIMOVICI, rezidentul legal NKGB din Varşovia

Jack: Valet al ambasadorului american la Moscova, agent NKVD/NKGB

JUKOV, Gheorghi K.: Şeful Statului Major General sovietic, în perioada ianuarie-iulie 1941

JURAVLIEV, Boris N.: Ofiţerul de caz al lui Willy Lehmann. Nume de cod Nikolai

JURAVLIEV, Pavel M.: Şeful Secţiei Germane din cadrul Direcţiei Informaţii Externe a NKGB

Jurin: Şeful Departamentului Justiţie Militară din cadrul Ministerului Apărării bulgar şi membru al Consiliului Militar Superior. Sursă a agentului RU Boevoi

Karmen: Agent NKGB în cadrul ambasadei americane la Moscova; era interpreta personală şi asistenta soţiei ambasadorului

Kegel, Gerhard: Agent RU în ambasada germană din Moscova. Nume de cod: KhVS, Kurt

KhVS: Numele de cod al agentului RU Gerhard Kegel, ambasada germană, Moscova

KOBULOV, Amaiak Z.: Începând din luna august 1939, rezidentul NKVD/GUGB din Berlin. A sosit ca secretar 1 şi apoi a fost numit cosilier în adrul misiunii sovietice

KOBULOV, Bogdan Z.: Comisar-adjunct, NKGB

KOLONIST: Numele de cod al lui Nikolai B. KUZNEŢOV, angajat acoperit al Direcţiei a II-a din cadrul NKGB

KONOVALOV, Aleksei A.: Şeful Departamentului Tehnic-Militar, RU

KOPEŢ, Ivan I.: Comandant al forţelor aeriene al Armatei 8 în războiul finlandez şi veteran al războiului civil din Spania. Comandantul forţelor aeriene, Frontul de Vest, s-a sinucis la 22 iunie 1941

KORF: Numele de cod al lui Mihail S. ŞAROV, rezidentul adjunct la Bucureşti, sub legendare TASS

KOROTKOV, Aleksandr M.: Adjunctul şefului rezidenţei NKGB Berlin. La 17 septembrie 1940, a reluat legătura cu Korsikaneţ, folosind numele de cod Alexander ERDBERG. A fost ofiţerul de caz al lui Starşina

Korsikaneţ: Numele de cod al lui Arvid Harnack, Ministerul german al Economiei, Berlin

KORTER, George: Asistentul lui August Ponschab, consulul german din Harbin

Kosta: Reţea de agenţi în cadrul rezidenţei RU Sofia

KOZLOV, Ivan M.: Membru al rezidenţei RU şi al misiunii militare sovietice la Londra, în 1940. Nume de cod Bilton

KREMER, Semen D.: Membru al rezidenţei RU şi al misiunii militare sovietice în Marea Britanie, în 1940. Nume de cod ALEKSANDR, SERGHEI

KRUGLOV, Serghei N.: Comisar-adjunct NKVD

KULIK, Grigori I.: Acolit al lui Stalin, care a fost ales să prezideze conferinţa de după războiul finlandez

KURT: Numele de cod al lui Gerhard KEGEL

KUZNEŢOV, A. M.: Colonel, şeful Departamentului I (Vestic) al RU

KUZNEŢOV, Nikolai B.: Angajat acoperit al Direcţiei a II-a NKGB. Nume de cod KOLONIST

LEBEDEV, Viktor Z.: Ofiţer în cadrul rezidenţei RU, activ în comunitatea diplomatică din Belgrad. Legendarea era cea de consilier în cadrul ambasadei de la Belgrad. Nume de cod BLOK

Lehmann, Wilhelm (Willy): Oficial al poliţiei germane care şi-a oferit serviciile voluntar. Numit ulterior la operaţiile de contrainformaţii ale Gestapo împotriva misiunii sovietice. Agent recrutat al rezidenţei NKVD/NKGB Berlin. Nume de cod Breitenbach

LIAHTEROV, Nikolai G.: Rezidentul legal RU, ambasada din Budapesta. Nume de cod MARS

LIKUS, Rudolf: *Oberführer* SS în cadrul Biroului Special al lui Ribbentrop

Liskow, Alfred H.: Dezertor din armata germană, care a trecut la sovietici la data de 21 iunie 1941 şi a anunţat iminenta invazie

Lissner, Ivar: Jurnalist german recrutat de *Abwehr*, care i-a proomis că le va permite părinţilor săi, de origine evreiască, să părăsească Germania

List: Numele de cod al lui John Cairncross

Liţeist: Numele de cod NKGB al lui Oreste Berlinks, agent dublu leton în Berlin, aflat sub controlul Gestapo. Numele de cod Gestapo, Peter

LIUŞKOV, G.S.: General NKVD care a dezertat la japonezi, în Manciuria

LTsL: Numele de cod al Margaritei Völkisch, agent RU în cadrul ambasadei germane din Bucureşti

Lucistîi: Angajat al firmei constructoare de mitraliere grele AEG. Subsursă a rezidenței NKVD/NKGB Berlin

Margarit: Agent al rezidenței RU Sofia

MARIA: Numele de cod al Elenei MODRJINSKAIA, rezidența legală NKGB din Varşovia

MARS: Numele de cod al rezidentului legal al ambasadei din Budapesta, Nikolai G. LIAHTEROV

MASLENNIKOV, Ivan I.: General-locotenent, adjunct NKVD pentru trupe

MASLOV, Mihail S.: Colonel, adjunct al ataşatului militar la Belgrad

MATSKE, Gerhard: Colonel, ataşatul militar german la Tokio

Mädchen: Numele de cod al lui Guy Burgess

MEISSNER, Otto: Vechi specialist pe probleme legate de Rusia în cadrul Ministerului de Externe german, care a purtat discuțiile secrete cu DEKANOZOV

MEHLIS, Lev Z.: Şeful Direcției Politice a Armatei Roşii. Activ în timpul epurărilor

MEREȚKOV, Kiril A.: Adjunct al şefului Statului Major General, 1938-1940; şef, august 1940-ianuarie 1941. Închis în perioada iunie-august 1941

MERKULOV, Vsevolod N.: Şeful GUGB, comisar pentru siguranța statului

MEŞIK, Pavel I.: Şeful NKGB, RSS Ucraineană

METEOR: Numele de cod al colonelului Nikolai D. SKORNIAKOV din cadrul rezidenței RU Berlin

MIHAILOV, Leonid A.: Rezidentul RU legal din Praga. Nume de cod RUDOLF

MILŞTEIN, Solomon R.: Şeful GTU. A devenit şef al Direcției a III-a (Politică-Secretă) NKGB în luna februarie 1941

MODRJINSKAIA, Elena D.: Ofițer de informații NKGB în Varşovia. Soția lui Petr I. Gudimovici. Nume de cod Maria

MOHOV, Leonid E.: Alias al lui Leonid A. MIHAILOV, rezidentul RU din Praga

Monah: Sursă a rezidenței NKGB Helsinki

Moravec, František: Fost şef al informațiilor militare cehe, a cărui evadare a fost pregătită de SIS. Recrutat de RU. Nume de cod Baron

Negri: Agent NKGB în cadrul ambasadei germane din Moscova

Nemeş: Agent RU. Ofițer de stat-major în rezervă român

NIKOLAI: Numele de cod al lui Boris N. JURAVLIEV

NOVOBRANEȚ, Vasili A.: L-a înlocuit pe DUBININ ca şef al Departamentului Informații, RU

ORLOV, Aleksandr G.: Şef interimar al RU, mai 1938-aprilie 1939

OSETROV, Grigori A.: Şeful Departamentului Relații Externe, RU

OSTVALD: Numele de cod al lui Ivan V. SMIRNOV, rezidentul legal RU din Helsinki

OTTO: Numele de cod al rezidentului ilegal RU din Paris, Leopold TREPPER

Otto: Numele de cod al lui Ozaki Hotsumi din reţeaua de agenţi SORGE

OVAKIMIAN, Gaik B.: Şeful rezidenţei NKGB din New York, sub acoperire AMTORG

PANFILOV, Aleksei P.: General-maior, şeful Departamentului I, RU, 1940-iunie 1941

PAVLOVSKI, Boris S.: adjunctul şefului Unităţii de Investigaţii, Direcţia a III-a (Contrainformaţii), NKO

PETROV, Ivan A.: Adjunctul şefului trupelor de grăniceri din NKVD RSS Ucraineană

PETROV, Pavel I.: Alias al lui Konstantin B. LEONTEV

Philby, Kim: Agent recrutat al NKGB. Nu a intrat în SIS decât în septembrie 1941. Anterior, a activat în cadrul Oficiului pentru Operaţii Speciale (OSS). Nume de cod Sohnchen

Poeta: Sursă a rezidenţei NKGB Helsinki

Poisson: Subsursă a lui DORA, rezidentul ilegal RU în Elveţia

POLIAKOVA, Maria I.: Locotenent-colonel, în cadrul RU din 1932

PONSCHAB, August: Consulul german din Harbin, care a transmis Berlinului documente ce par a fi dezinformare germană

PROSKUROV, Ivan Iosifovici: Aviator şi şef al RU. A luptat în războiul civil din Spania. Erou al Uniunii Sovietice. Arestat la 27 iulie 1941 şi executat fără proces la 28 octombrie 1941

PUGACEV, Grigori P.: Colonel, şef interimar al Departamentului Informaţii, statul-major al RU, Armata Roşie, 1939-decembrie 1940

RADO, Alexandr: Şef al rezidenţei ilegale RU în Elveţia. Nume de cod ALBERT şi DORA

RAMSAY: Numele de cod al lui Richard SORGE, rezidentul ilegal RU din Tokio

RATO: Numele de cod al lui Makar M. VOLOSIUK, adjunctul ataşatului aerului din Paris

RÎBKIN, Boris A.: Fost rezident NKVD în Helsinki. Pseudonim, Boris N. IARŢEV

RÎBKINA, Zoia Ivanovna: Adjunctă a lui ALLAHVERDOV în cadrul Secţiei Informaţii a Departamentului German, NKGB

RÎCEAGOV, Pavel V.: Şeful Direcţiei Generale a Forţelor Aeriene, RKKA. Arestat şi executat fără proces la 28 octombrie 1941

ROBINSON, Henri: Rezidentul ilegal RU din Paris. Nume de cod HARRY

RODOS, Boris V.: Adjunctul lui VLODZIMIRSKI de la Unitatea de Investigaţii pentru Cazuri de Importanţă Deosebită a NKVD. Recunoscut pentru brutalitatea sa

RUDOLF: Numele de cod al lui Leonid A. MIHAILOV, rezidentul RU din Praga

Rybnikar: Sursă a rezidenței RU Belgrad

SAMOHIN, Aleksandr G.: General-maior, rezidentul legal RU din Belgrad. Nume de cod SOFOKL

SAVCENKO, Iakov S.: Ofițer în cadrul rezidenței RU Sofia. Ofițerul de caz al lui Vladimir Zaimov

Schulze-Boysen, Harro: Agent al rezidenței NKVD/NKGB Berlin. Nume de cod Starşina

SEREDA, Leonid A.: Adjunctul rezidentului RU din Sofia. Nume de cod ZEVS

SERGHEI: Nume de cod al lui Semen KREMER, rezidentul RU din Londra

SEROV, Ivan S.: Şeful NKVD din RSS Ucraineană

SINEGUBOV, N.I.: Şeful Departamentului I (Căi Ferate), GTU. Maior de siguranța statului

SINIȚÎN, Elisei T.: Rezident NKVD/NKGB în Helsinki după Războiul de Iarnă

SIZOV, Aleksandr F.: General-maior, rezidența RU Londra. Ținea legătura cu guvernele polonez, ceh şi iugoslav din exil

SKLIAROV, Ivan A.: Succesorul generalului-maior CERNÎI ca rezident RU şi ataşat militar sovietic la Londra. Nume de cod BRION

SKORNIAKOV, Nikolai D.: Adjunctul rezidentului RU şi ataşat al aerului la Berlin. Nume de cod METEOR

Slovak: Agent al rezidenței RU Budapesta

SMIRNOV, Ivan V.: Rezidentul legal RU din Helsinki. Nume de cod OSTVALD

SMORODINOV, I. V.: Adjunctul şefului Statului Major General sovietic

SOFOKL: Nume de cod al lui Aleksandr G. SAMOHIN, rezident RU în Belgrad

SORGE, Richard: Rezident ilegal RU în Tokio. Conducea rețele de agenți. A fost arestat la 18 octombrie 1941 şi executat în noiembrie 1944

Söhnchen: Nume de cod al lui Kim Philby, agent, rezidența NKVD/NKGB Londra

Starik: Prieten al lui Korsikaneț, pe care îl ajuta în comunicațiile dintre membrii rețelei de spioni NKGB din Berlin

Starşina: Nume de cod al lui Harro Schulze-Boysen, prietenul de la Berlin al agentului NKGB al lui Korsikaneț. Ocupa o funcție de importanță majoră în structura de informații a Ministerului german al Aerului

STEPANOV: Nume de cod al lui Aleksandr KOROTKOV

Stöbe, Ilse: Ziaristă cunoscută şi amantă a lui Rudolf Herrnstadt. Era folosită ca legătură de comunicații în cadrul rețelei de agenți RU a lui Herrnstadt. Nume de cod Alta

SUDOPLATOV, Pavel A.: Adjunctul şefului Departamentului al V-lea al NKGB. Adjunct al lui FITIN. A organizat asasinarea lui Troţki

SUSLOPAROV, Ivan A.: General, rezidentul legal RU şi ataşatul militar în Paris

ŞAPOŞNIKOV, Boris M.: Şeful Statului Major General sovietic în mai multe rânduri înainte de război şi în timpul războiului

ŞAROV, Mihail S.: Adjunctul rezidentului RU din Bucureşti, sub acoperire TASS. Nume de cod KORF

ŞEVŢOV, Boris F.: Maior, adjunctul ataşatului aerului în cadrul rezidenţei RU Londra, în 1940

Şibanov: Agent al Departamentului Căi Ferate, GTU

ŞTERN, Grigori Mihailovici: General-colonel, consilier militar şef în Spania, 1937-1938. Comandant al Frontului Extremului Orient, ianuarie-aprilie 1941. De la 17 martie până la 7 iunie 1941, data la care a fost arestat, a fost şef al PVO. Executat fără proces la 28 octombrie 1941

ŞVARŢMAN, Lev Leonidovici: Adjunctul lui Lev VLODZIMIRSKI, şeful Unităţii de Investigaţii pentru Cazuri de Importanţă Deosebită a NKVD

Şved: Maior german din forţele aeriene, legătură între ministerele Aerului şi de Externe, subsursă a rezidenţei NKGB Berlin

Teffi: Agent al Departamentului al III-lea (Contrainformaţii) al GUGB NKVD. Se afla în ambasada greacă, probabil angajat sovietic

TIMOŞENKO, Semen K.: Comisarul pentru apărare, comandantul Frontului de Nord-Vest în ianuarie 1940

Tony: Nume de cod al lui Anthony Blunt, sursă a rezidenţei NKVD/NKGB din Londra

TREPPER, Leopold: Rezident ilegal în Paris. Nume de cod OTTO

TUPIKOV, Vasili I.: Ataşat militar la Berlin în 1940. Rezidentul legal RU. Nume de cod ARNOLD

Turok: Principalul contabil al lui I. G. Farben, subsursă a rezidenţei NKGB Berlin

ŢANAVA, Lavrenti F.: Şeful NKVD RSS Bielorusă, 1938-1941. Comisarul poporului pentru siguranţa statului

ŢEPKOV, V.G.: Anchetator principal în cadrul Unităţii de Investigaţii pentru Cazuri de Importanţă Deosebită a NKVD

Ukraineţ: Agent al NKVD ucrainean

URIŢKI, Semen P.: Şef al RU din Moscova, executat în 1939

VADIM: Nume de cod al lui Anatoli GORSKI, rezidentul NKVD/NKGB din Londra

VAGNER: Agent al rezidenţei RU Budapesta

VASILEV, Andrei A.: Căpitan, secretarul ataşatului militar sovietic la Belgrad

VASILEVSKI, Aleksandr M.: Făcea parte din Direcţia Operaţii a Statului Major General

VERNÎI: Agent la ambasada americană din Moscova

VLODZIMIRSKI, Lev Emelianovici: Şeful Unităţii de Investigaţii pentru Cazuri de Importanţă Deosebită a NKVD

VOLOSIUK, Makar M.: Adjunctul rezidentului legal RU şi ataşat-adjunct al aerului în Paris. Nume de cod RATO

Von Scheliha, Rudolf: Agent recrutat de RU, consilier la ambasada Germaniei din Varşovia. Membrul al Departamentului Informaţii, Ministerul de Externe german, Berlin, în 1939. Nume de cod Arieţ

Von B.: Ofiţer superior în cadrul ambasadei germane de la Moscova, fiind cultivat de Iastreb

VON WEIZSÄCKER, Ernst: Secretar de stat în cadrul Ministerului de Externe german. Dosarul său conţine telegramele Ponschab

VOROŞILOV, Kliment: Comisarul poporului pentru apărare

VOZNESENSKI, Nikolai: Economist acuzat de conspiraţie împotriva conducerii partidului în afacerea Leningrad

Völkisch, Kurt: Ofiţer de presă al ambasadei germane din Varşovia, apoi din Bucureşti. Agent recrutat de RU. Nume de cod AVS

Völkisch, Margarita: Nume de cod LTsL. Agent al RU, soţia lui Kurt Völkisch. Secretar în ambasada germană din Bucureşti

Vraci: Sursă în cadrul rezidenţei RU Bucureşti

Vrana, Vladimir: Agent al rezidenţei RU Praga. Angajat la divizia exporturi a Uzinelor Škoda

Weiss, Ernest: Agent RU în Londra. Avea mai multe contacte în Franţa

Zagorski: Agent al Căilor Ferate Belostokaia (GTU)

Zaimov, Vladimir: Agent al rezidenţei Sofia. Nume de cod Azorskii

ZAIŢEV, Nikolai M.: Rezidenţa RU Berlin. Era responsabil de menţinerea contactului cu Alta, care primea informaţii de la Arieţ

ZAIŢEV, Viktor S.: Subordonat rezidentului RU din Tokio. Legătură cu SORGE şi reţeaua lui

ZARUBIN, Vasili M.: Unul dintre cei mai cunoscuţi ilegali NKVD. Cunoscut în Statele Unite sub numele de ZUBILIN când a lucrat acolo ca rezident, din 1941 până în 1944. ZARUBIN îl avea în grijă pe Willy Lehmann

ZEVS: Nume de cod al rezidentului-adjunct RU din Sofia, Leonid A. SEREDA

ZUBILIN: Vezi ZARUBIN, Vasili M.

INDICE DE NUME

A

Abakumov, Viktor S., 66, 275
Advokat, 133, 303
Agaianţ, Aleksandr I., 125, 243
Ageicik, Iakov O., 167, 303
Ahmedov, Izmail, 142, 184
Albaneţ, 126, 303
Alekseev, Pavel A., 237
Alksnis, Iakov I., 234-235
Allahverdov, Mihail A., 123, 242
Alta (Ilse Stöbe), 39, 89, 102, 188, 303, 310, 312
Amis, Martin, 286
Anfilov, Viktor, 112, 195, 253, 256-257, 285
Antonescu, Ion 99-101, 165, 192
Antonescu, Mihai, 99
Arieţ (Rudolph von Scheliha), 39, 89-90, 91, 104, 188-189, 299, 300, 303, 312
Arjenuhin, Fedor K., 235, 271, 297
Artemev, Pavel A., 271
AVS (Kurt Völkisch), 40, 97-102, 301, 303, 312

B

Bajanov, Ivan G., 89
Bandera, Stepan, 57-59
Baranovici, 60
Barîş, 272, 273
Baştakov, L. F., 271-272
Beck, Josef, 41
Belov, B. P., 237-238
Benenson, M. L., 148-150
Berejkov, Valentin, 211
Beria, Lavrenti P., 19, 53, 55-58, 63, 98, 101, 121-122, 125-126, 129-130, 134, 137, 141-142, 144, 148, 150-152, 157-158, 161-163, 165, 174, 176, 181, 184-185, 196-197, 201, 212, 214-216, 237, 243-244, 250, 252, 257, 261-265, 271-275, 278, 284, 286, 305
Berlinks, Oreste (Liţeist), 215-216, 304, 307
Berzin, Ian K., 33, 36-37, 111, 234-235
Bezimenski, Lev, 220-223
Blaskowitz, Johannes, 104, 186
Blunt, Anthony (Tony), 131, 304, 311
Bocikov (procuror USSR), 233
Bocikov, Viktor M., 55, 257
Bock, Fedor von ~, 90, 104, 188, 256, 268
Bogdanov, Ivan A., 159
Bolşakov, Ivan A., 239
Brand, 91, 239, 304
Brauchitsch, Walther von ~, 108, 158
Braun, Werner von ~, 243
Breitenbach (Wilhelm Lehmann), 125, 243, 304, 307
Budennîi, Semen M., 229
Budkevici, Serghei L., 111
Bulatov, Dmitri A., 272, 298
Bulganin, Nikolai A., 277
Bund, 60
Bunich, Igor, 172, 213, 221-223, 264
Burgess, Guy, 131, 304, 308
Burnett, Charles Stuart, 46

C

Cadogan, Alexander, 181
Cairncross, John (List), 130, 304, 307
Cajander, A. K., 72
Canaris, Wilhelm, 112
Cernîh, Serghei A., 257

Cernîi, Ivan I., 83, 92
Chamberlain, Neville, 21, 29, 47, 179
Churchill, Winston, 21, 26, 29, 48, 92-93, 123, 179, 180, 207, 222, 282, 294, 300
Cikalov, Valeri P., 32
Ciuikov, Vasili I., 78, 83
Cripps, Stafford, 130, 180-181

D

Daladier, Edouard, 46
Damaskin, Igor A., 114, 244, 282
Daskalov, Teodosi, 108
Dekanozov, Vladimir G., 120, 142, 181-184, 188, 211, 217, 219-220, 244, 284, 287, 293-294, 299-300
Dergacev, Ivan F., 88, 107
Diane, 94-95, 304
Dimitrov, Gheorghi, 51, 75, 98, 212, 253
Dora (Alexandr Rado), 94-95, 299, 300
Doumenc, Joseph Edouard, 46
Drax, Reginald, 44, 46
Drogobici, 54, 59, 164
Dronov, N. S., 106, 175, 190
Dubinin, Nikolai I., 175
Dupree, Tom, 132

E

Eden, Anthony, 130, 179-181
Elţîn, Boris, 15
Epişev, Aleksei A., 278
Erdberg, Alexander. 126
Eremenko, Andrei I., 257
Eremin, Grigori M., 97, 99
Ermolov, M.D, 91
Ernst, 142, 305

F

Fediuninski, Ivan I., 300
Fedotov, Petr V., 137, 138
Filin, Aleksandr I., 233-234, 237
Filippov, I. F., 184, 215, 314
Fitin, Pavel M., 19, 31, 120-123, 125-126, 129, 132-133, 150-151, 153, 162, 171-172, 214, 240-242, 244, 274-276
Franco, Francisco, 27, 29, 33, 95, 190
Frank, Hans, 158

G

Gaev, Pavel V., 100
Gafencu, Grigore, 42
Gerstenberg, Alfred, 98, 101, 301
Gilbert, Jean, 94
Gladiator, 142, 305
Gnedin, Evgheni A., 263
Goebbels, Joseph, 206, 207
Goglidze, Serghei A., 165
Golikov, Filipp I., 31, 54, 89-91, 94, 100, 103, 105-108, 113-116, 161, 163, 171, 173-178, 181, 184-188, 190-192, 195, 201, 207, 212-213, 239, 244-246, 276-278, 285, 290
Goloşcekin, Filipp I., 272, 298
Golovko, Arseni G., 239
Gorceakov, Ovidi, 141, 142
Gordon, Boris M., 125, 305
Göring, Hermann, 19, 90, 99-100, 126-128, 165-166, 188, 200, 228, 301
Gorski, Anatoli, 132
Grek, 126, 305
Grendal, Vladimir D., 224
Guderian, Heinz, 267
Gudimovici, Petr I., 133, 242, 308
Guneev, S. I., 185
Gusev, Konstantin M., 236-237, 274
Guşcenko, Ivan V., 111

H

Harnack, Arvid (Korsikaneţ), 125, 199, 305, 307
Harrison, L. M., 130, 240, 259
Harry, 93-94, 300
Hegendorf, locotenent-colonel, 87, 305
Herrnstadt, Rudolph, 39, 43, 305, 310
Hess, Rudolph, 131-132, 295
Heydrich, Reinhard, 243
Heywood, T.G., 47
Hilger, Gustav, 142
Himmler, Heinrich, 99
Hiss, Donald R., 130
Hitler, Adolf, 15-16, 21-26, 29, 30-31, 34, 40-45, 47, 51, 54, 57, 63, 69, 78, 82, 85, 87-90, 93, 98-101, 104, 106, 113, 119, 121, 123, 125-126, 128, 130, 132, 139, 141-142, 144, 157, 165, 171, 173,

177-181, 187, 189-191, 193, 197, 199-200, 205-206, 208-211, 213-217, 219-223, 225, 245-246, 249, 251-252, 260, 267-268, 281-286, 290, 293-294, 297, 299-300
Hlopov, Vasili E., 89
Hoffmann, Hamilcar, 99
Holloway, David, 274-275
Holsti, Rudolf, 72-73
Homenko, Vasili A., 164, 166, 197
Hotsumi, Ozaki (Invest, Otto), 114, 306, 309
Hruşciov, Nikita S., 55, 57-58, 69, 114, 163, 255, 261, 276, 278, 283
Hull, Cordell, 143

I

Iakovlev, Aleksandr N., 11, 15-16, 92, 107
Iarţev, Boris N., 71-74, 132
Iastreb, 141, 306, 312
Invest (Ozaki Hotsumi), 114, 306
Italianeţ, 126, 306
Iun, 130, 202, 300, 306
Iusupov, Pavel P., 235

J

Jack, 143, 306
Jdanov, Andrei A., 51, 74, 84, 101, 229, 231
Jodl, Alfred, 101
Jukov, Gheorghi, 11, 90-91, 98, 101, 106, 112, 116, 141, 164, 166, 174-175, 185, 190-193, 211-213, 215, 219-223, 228-230, 236, 246-250, 252-253, 255, 257, 268, 276-278
Juravliev, Boris N., 243-244, 306
Juravliev, Pavel M., 122, 132, 151, 242, 306
Jurin, 107-108, 301, 306

K

Kaganovici, Lazar, 278
Kaiukov, Matvei M., 297
Karbîşev, Dmitri M., 170
Karmen, 142-143, 306
Kedrov, Mihail Sergheevici, 272
Kegel, Gerhard, 39, 43, 87-88, 301, 306
Killinger, Manfred von ~, 99-100
Kirkpatrick, Ivone, 132
Kirponos 166-167, 247
Kleist, Peter, 40-43
Klenov, P.S., 249
Klimovskih, V.E., 249
Kobulov, Amaiak Z., 125, 129, 142, 184, 205, 214-216, 306
Kobulov, Bogdan Z., 122, 126, 141-142, 148, 150-151, 159, 184, 241-242, 259, 262-263, 306
Kolpakidi, A., 16, 92
Kondraşev, Serghei A., 12, 121, 211, 275
Konev, Ivan S., 268
Konovaleţ, Evghen, 57, 120
Konovalov, Aleksei A., 291
Konoye, Fumimaro, prim-ministru japonez, 113
Kopeţ (sursă a rezidenţei RU Bucureşti), 98
Kopeţ, Ivan A., 79, 240, 256
Korotkov, Aleksandr M., 126, 128-129, 182, 199, 243
Korsikaneţ (Arvid Harnack), 124-127, 129-130, 182, 188, 199, 209, 241-242, 299, 305, 307, 310
Kosta, 108-109, 245, 301, 307
Kotov, P.A., 234
Krebs, Hans, 138, 142
Kremer, Semen, 92
Kruglov, Serghei N., 55
Kulik, Gregori I., 20, 79-80, 84, 229, 255, 259
Kun, Miklos, 286
Kuusinen, O. W., 75, 77
Kuzneţov (Kolonist), 306-307
Kuzneţov, A. M., 91, 307
Kuzneţov, Fedor I., 247, 258
Kuzneţov, Nikolai G., 36, 45, 101, 236

L

Labusov, Boris N., 211
Laval, Pierre, 179
Lebedev, Viktor Z., 92, 102-103
Leeb, Ritter von ~, 90, 104, 188, 258
Lehmann, Wilhelm (Breitenbach), 125, 129, 243-244, 301, 304, 307, 312
Lenin, Vladimir I., 51, 55, 235, 263
Leone-Moats, Alice, 140, 143, 301

Lestev, Dmitri A., 256
Levin, Aleksandr A., 235
Liahterov, Nikolai G., 104-105
Likus, Rudolph, 209, 216
Liskow, Alfred H., 249, 301, 307
List (John Cairncross), 130-131, 304, 307
List, Wilhelm, 104
Litvinov, Maksim M., 40, 120, 263
Liţeist (Oreste Berlinks), 184, 215, 304-305, 307
Loktionov, Aleksandr D., 45-46, 233, 236-237, 258, 265, 297
Lota, Vladimir, 92, 98, 102
Lozovski, Solomon A., 178-179, 282, 300
LTsL (Margarita Völkisch), 40, 97-98, 308, 312
Lucistîi, 126, 308

M

Maiski, Ivan M., 44, 179-181, 282
Malenkov, Gheorghi M., 84, 101, 185, 231, 248
Manuilski, Dmitri Z., 253
Margarit, 107
Maria, 134
Maslennikov, Ivan I. 55, 157, 159, 161-162, 164, 166-167, 196-198, 201
Maslov, Mihail S., 102
Matevosov, Ivan I., 262
Matske, Gerhard, 87-88
Matsuoka, Yisuke, 116, 245
McNeil, Hector, 131
Mehlis, Lev Z., 54, 80-81, 141, 174, 248, 252, 257
Meissner, Otto, 211
Melnik, Andrei A., 57-58
Meltiuhov, Mihail I., 214
Mereţkov, Kiril A., 74-75, 77-80, 82-83, 90, 171, 175-176, 185, 190, 229, 248, 259-260, 262-265
Merkulov, Vsevolod N., 19, 55-57, 59, 66, 122-123, 125, 129, 133-134, 137-138, 141, 144, 150-151, 159, 161, 163-164, 215, 237, 240-242, 252, 260, 264, 274-275
Meşik, Pavel I., 58, 162-163, 286
Mihailov, Leonid A., 106
Miheev, Anatoli M., 234
Mihno, Grigori F., 233
Mikoian, Anastas, 73, 88, 176, 249, 253
Milştein, Solomon R., 148-149, 151-153
Mironov, colonel, 230-231, 233
Modrjinskaia, Elena D., 133-134, 242
Mohov, Leonid E., 106
Molotov, Veaceslav M., 40, 44, 51, 74, 88, 90, 98, 101, 106, 134, 141-142, 144, 157, 176, 178-179, 181-185, 198, 201, 211-212, 216, 220, 229, 240-241, 249, 252-253, 262, 269, 278, 293-294, 300
Moltke, Hans-Adolph von ~, 39
Monah, 133, 301, 308
Moravec, František, 92, 303, 308
Mussolini, Benito, 29

N

Nekrici, Aleksandr M., 177
Nemeş, 99, 308
Nesterenko, Maria Petrovna, 259, 271-272, 298
Niedermayer, Oskar, 205
Nikolai al II-lea, ţar, 272
Nikonov, Petr K., 233
Novikov, Aleksandr A., 277
Novobraneţ, Vasili A., 175, 207, 291

O

Onisko, Serghei G., 235
Orlov, Aleksandr G., 35, 37, 234
Osetrov, Grigori A., 291
Ott, Eugen, 112-114, 116, 245, 301
Ovakimian, Gaik B., 178

P

Paasikivi, J.K., 74
Panfilov, Aleksei P., 116
Panfilov, Mihail F., 245
Pavlov, Dmitri, 64-65, 94, 106, 142, 170, 222, 224, 240, 255-258, 291
Pavlovski, Boris S., 257
Payton, B.P., 130
Pétain, Philippe, 85, 93
Petrov, Ivan A., 158, 239
Philby, Kim, 131, 309, 310
Poeta, 133, 309
Poisson, 94, 309

Poliakova, Maria I., 170
Ponomarev, Aleksandr N., 45-47
Ponschab, August, 210- 211, 307, 312
Poskrebîşev, Aleksandr N., 176, 252
Potapov, Mihail I., 300
Prohorov, D., 16
Prokofev, Gavil M., 34, 233, 237
Proskurov, Ivan I., 12, 17, 31-37, 39-40, 43-45, 64, 71, 78-85, 87-88, 90, 115, 122, 169-173, 175, 227-241, 257, 260, 265-266, 269, 273, 278-279, 284, 286, 290-291, 297
Proskurova, Aleksandra I., 279
Proskurova, Galina, 278
Proskurova, Lidia, 35-36, 278
Ptuhin, Evgheni S., 78, 228, 274
Pugacev, Grigori P., 149, 175, 291
Pumpur, Petr I., 234, 237, 274
Purkaiev, Maksim A., 202, 249
Putin, Vladimir, 287

R

Rado, Alexander (Dora), 94-95
Raeder, Erich, 165, 172-173
Raiţes, I.M., 271
Reichenau, 114, 165
Revai, I., 41
Revel, 199
Ribbentrop, Joachim von ~, 40-41, 44, 47, 101, 106, 113-114, 127, 141, 184, 209, 216, 245, 301, 305, 307
Rioşanu, 189
Rîbkin, Boris, 71-74, 132
Rîbkina, Zoia I., 71, 123, 132, 242
Rîceagov, Pavel V., 176, 194, 228-231, 233, 235-237, 259-260, 264-265, 297-298
Robinson, Henri, 93, 305, 309
Rodos, Boris V., 262-264, 271-273
Roosevelt, Franklin D., 178, 188, 276, 282
Rosenberg, Alfred, 101, 129, 241
Rosso, Augusto, 140, 142
Rowehl, 199
Rozov, David A., 272, 298
Rozova, Zinaida P., 272, 298
Rundstedt, Gerd von ~, 90, 104, 114, 188
Rybnikar, Vladislav, 103, 310

S

Sadovski, Viktor D., 273
Sakrier, Ivan F., 233, 237, 297
Samohin, Aleksandr G., 102-104
Savcenko, Aleksandra A., 272, 298
Savcenko, Gheorghi K., 272, 298
Savcenko, Iakov, 107, 310
Scheliha, Rudolph von (Arieţ), 39, 43, 303, 312
Schnurre, 89
Schulenburg, Friedrich Werner von der ~, 140-142, 198, 219, 220, 252
Schulze-Boysen, Harro (Starşina), 126, 199, 310
Semenihin, Demian, 271, 272
Sereda, Leonid A., 107
Serov, Ivan S., 55-57, 59, 66
Seyss-Inquart, Artur, 29
Shirai, Hasaya, 117
Simonov, 219, 221-223, 285
Sinegubov, N.I., 150-151
Siniţîn, Elisei T., 132-133, 310
Skliarov, Ivan A., 92
Sklizkov, Stepan O., 297
Skorniakov, Nikolai, 84, 89, 181
Slovak, 104, 310
Smirnov, Ivan V., 91, 116
Smorodinov, I.V., 46, 78, 83, 157, 171, 198, 207
Smuşkevici, Iakov V., 33, 228, 233-237, 264-265, 273, 297
Smuşkevici, Rosa, 265, 273
Sobornov, Mihail N., 297
Söhnchen, 131-132, 310
Soljeniţîn, Aleksandr, 223, 264
Sorge, Richard, 111-117, 173, 212, 240, 245, 290, 301
Sorokin, 264
Stalin, Iosif V. 9, 11, 15-16, 18-26, 30-32, 34-37, 39-40, 43-45, 47-48, 50-51, 53-54, 56-57, 61, 63-64, 66-69, 71, 74-75, 77-85, 87-91, 93-94, 97-98, 101-102, 105-106, 111-112, 114-115, 117, 119-123, 125, 127, 129-135, 137-139, 141, 144, 147, 157-158, 161, 165-166, 169-185, 187, 190-193, 196-198, 200-203, 205-217, 219-225, 227-234, 236-242, 244, 246-253, 255-262, 265, 267-268,

271-272, 274-278, 281-286, 290-291, 293-294, 300, 307
Starik, 126, 310
Starşina (Harro Schulze-Boysen), 124, 126-129, 133, 182, 188, 199-201, 209, 240-242, 244, 300-301, 307, 310
Steinhardt, Laurence, 140, 143, 178-179, 300
Stöbe, Ilse (Alta), 39, 89, 310
Student, Kurt, 206
Sudoplatov, Pavel A., 57, 92, 120-121, 150, 162, 224
Susloparov, Ivan A., 93-94, 301
Suvenirov, Oleg F., 174, 224, 231, 233-234, 236-237, 258-259, 261-262, 272, 286
Suvorov, Viktor, 50, 213, 214
Sveşnikov, Boris, 33

T

Şaht, Ernst G., 33, 234-235, 274
Şahurin, Aleksei I., 201
Şapoşnikov, Boris S., 21, 45-46, 53, 68-69, 74, 79, 171, 255, 259
Şaptalov, Boris, 214
Şarov, Mihail S., 97-98, 102
Şcerbakov, A.S., 271
Şevcenko, Gheorghi M., 233, 235
Şevţov, maior, 92
Şibanov, 148, 311
Şikin, Iosif V., 277
Şkvarţev, A.A., 205
Ştern, Grigori M., 78, 83, 224-225, 234-237, 264, 297
Şvarţman, Lev A., 263-264, 266, 271
Şved, 126, 311

T

Taiurski, A. I., 256, 257
Tanner, Väinö, 71-75, 77
Taubin, Iakov G., 298
Teffi, 311
Timoşenko, Semen K., 54-55, 64-65, 69, 78, 84, 88-91, 98, 101, 106, 141, 157, 162, 166, 170-171, 176, 185, 190-193, 198, 211-213, 215, 220, 223, 228-231, 237, 246-249, 252-253, 255, 256-257
Tiulenev, 248
Tony (Anthony Blunt), 131, 304, 311
Trepper, Leopold, 93-94, 301
Troţki, Lev, 119-120, 311
Tuhacevski, Mihail N., 20
Tuominen, Arvo, 75, 77
Tupikov, Vasili I., 89-91, 284, 301
Turok, 126, 311

Ţ

Ţanava, Lavrenti F., 55, 161
Ţilov, Volko I., 235

U

Ukraineţ, 58, 311
Umanski, Konstantin A., 177-178, 282, 300
Uriţki, Semen P., 33, 37, 234

V

Vadim, 132
Vagner, 104
Vaksberg, 271-273
Valin, 46
Vannikov, Boris L., 236, 262
Vasilcenko, Nikolai N., 234
Vasilev, Andrei A., 102
Vatutin, 190
Vîşinski, 180, 198
Vlodzimirski, Lev I., 261, 263-264, 266, 287
Vodopianov, Mihail V., 36, 278
Voionmaa, Väinö, 73
Völkisch, Kurt (AVS), 40, 43, 97, 303, 308, 312
Völkisch, Margarita (LTsL), 40, 43, 97, 303, 308, 312
Volkogonov, Dmitri A., 54, 225, 231, 256, 257, 262
Volodin, Pavel S., 224-225, 235, 297
Volosiuk, Makar M., 93
Voloşin, A., 41
Voronov, Nikolai N., 82, 235
Voroşilov, Kliment I., 32, 35-36, 44-47, 63-64, 74, 79, 84, 98, 101, 106, 134, 157, 171, 176, 185, 212, 228-229, 246, 255-256, 284
Vosnesenski, 277
Vraci, 100, 300, 312
Vrana, Vladimir, 106, 312

W

Walther, Gebhardt von ~, 108, 114, 142-143, 158, 216, 301, 305
Weizsacker, Ernst von ~, 210
Welles, Sumner, 177-178, 282, 300
Whaley, Barton, 205, 210
Wilson, Harold, 47
Woods, Sam E., 178

Y

Yrjö-Koskinen, A. S., 73

Z

Zagorski, 148, 312
Zaharov, G. N., 240
Zaharov, Matvei V., 202, 208,
Zaimov, Vladimir, 107, 303, 310, 312
Zaițev, Nikolai M., 89
Zaițev, Viktor S., 111
Zaporojeț, Aleksandr I., 248
Zarubin, Vasili M., 243
Zasosov, Ivan I., 298
Zimenskov, 264
Zozulov, A.A., 262

Veaceslav Molotov semnează Pactul de neagresiune germano-sovietic (23 august 1939)

Geheimes Zusatzprotokoll.

Aus Anlass der Unterzeichnung des Nichtangriffsvertrages zwischen dem Deutschen Reich und der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken haben die unterzeichneten Bevollmächtigten der beiden Teile in streng vertraulicher Aussprache die Frage der Abgrenzung der beiderseitigen Interessensphären in Osteuropa erörtert. Diese Aussprache hat zu folgendem Ergebnis geführt:

1. Für den Fall einer territorial-politischen Umgestaltung in den zu den baltischen Staaten (Finnland, Estland, Lettland, Litauen) gehörenden Gebieten bildet die nördliche Grenze Litauens zugleich die Grenze der Interessensphären Deutschlands und der UdSSR. Hierbei wird das Interesse Litauens am Wilnaer Gebiet beiderseits anerkannt.

2. Für den Fall einer territorial-politischen Umgestaltung der zum polnischen Staate gehörenden Gebiete werden die Interessensphären Deutschlands und der UdSSR ungefähr durch die Linie der Flüsse Narew, Weichsel und San abgegrenzt.

Die Frage, ob die beiderseitigen Interessen die Erhaltung eines unabhängigen polnischen Staates erwünscht erscheinen lassen und wie dieser Staat abzugrenzen wäre, kann endgültig erst im Laufe der weiteren politischen Entwicklung geklärt werden.

In jedem Falle werden die Regierungen dieser Frage im Wege einer freundschaftlichen Verständigung lösen.

3) Hinsichtlich des Südostens Europas wird von sowjetischer Seite das Interesse an Bessarabien betont. Von deutscher Seite wird das völlige politische Desinteressement an diesen Gebieten erklärt.

4) Dieses Protokoll wird von beiden Seiten streng geheim behandelt werden.

Moskau, den 23. August 1939.

Für die Deutsche Reichsregierung

In Vollmacht der Regierung der UdSSR:

Protocolul secret anexat Pactului

Joachim von Ribbentrop şi Iosif Stalin

Adolf Hitler şi Joachim von Ribbentrop

Stalin şi Boris Şapoşnikov

Gheorghi Jukov

Semen Timoşenko

Lavrenti Beria

Filipp Golikov

Pavel Fitin

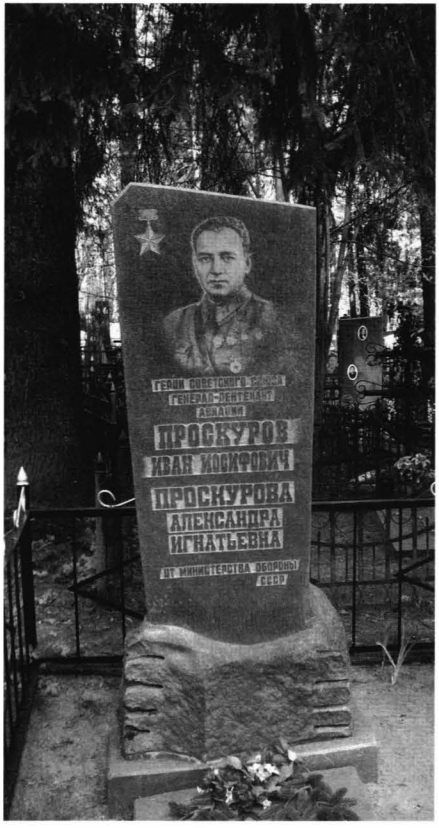

Monumentul lui Proskurov

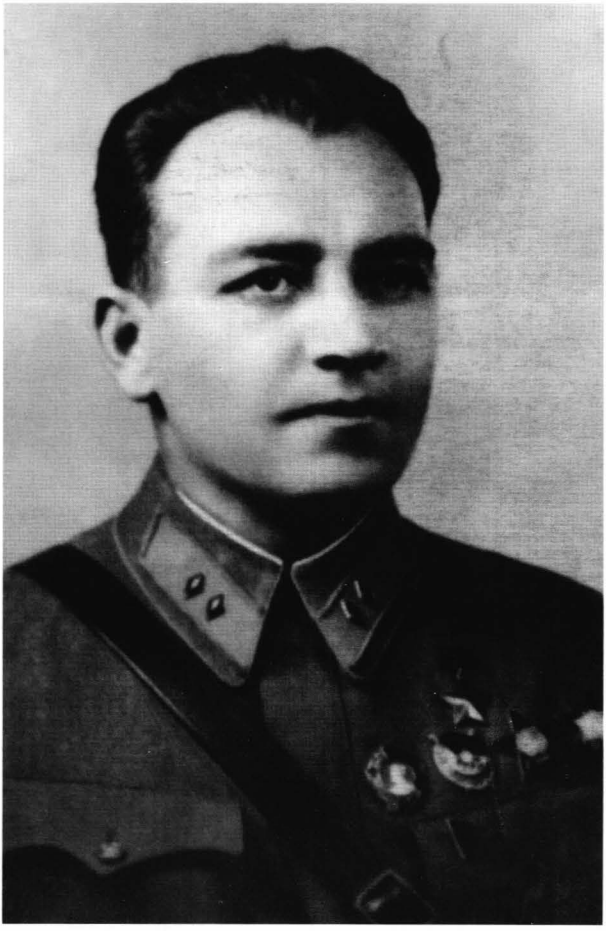

Ivan Proskurov, Erou al Uniunii Sovietice

Ivan Proskurov alături de familie, înainte de arestare

Ivan Maslennikov

Petr Fedotov

Iakov Smuşkevici

Grigori Ştern

Ernst Şaht

Arvid Harnack (Korsikaneţ)

Harro Schultze-Boysen (Starşina)

Ilse Stöbe (Alta)

Willy Lehmann (Breitenbach)

Kurt Völkisch (AVS)

Margarita Völkisch (LTsL)

Richard Sorge

DAVID E. MURPHY, un veteran al Războiului Rece, a fost adjunctul şi apoi şeful staţiei CIA din Berlin, din 1954 până în 1961. Ulterior, la sediul agenţiei din Statele Unite, a condus „operaţiile sovietice" până la retragerea sa, în anii '70.
Este coautor, alături de Serghei A. Kondraşev şi George Bailey, al lucrării *Battleground Berlin: CIA vs. KGB in the Cold War*.

„David Murphy aduce o viziune incisivă, aceea a unui fost profesionist al *intelligence*-ului, în scenariul dramatic al Operaţiei Barbarossa. Rezultatul este multitudinea de informaţii suplimentare pe care le adaugă modului în care interpretăm acţiunile lui Stalin şi cel de-al Doilea Război Mondial." (David Stafford)

„*Enigma Barbarossa. Ce ştia Stalin* este o relatare fascinantă şi meticulos documentată a presupunerilor greşite şi a erorilor de judecată care au culminat cu invadarea Rusiei de către Hitler, în iunie 1941. Nimeni până acum nu a reuşit să documenteze atât de complet această perioadă fatidică." (Henry A. Kissinger)

„Captivantă şi pătrunzătoare, investigaţia acestui ofiţer de informaţii pune într-o nouă lumină uriaşa eroare comisă de Stalin, una din cele mai mari enigme ale războiului, relatând evenimentele într-o manieră plină de suspans, similară unui *thriller* de război." (Simon Sebag Montefiore)

ISBN 978-973-32-0918-8

9 789733 209188

www.edituramilitara.ro